2021 ve 2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Barış Can DOĞAN

Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Rabia AKARSU
2024
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

Barış Can DOĞAN

2021 ve 2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Rabia AKARSU

ERZURUM-2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**2021 ve 2023 Yılları Arasında Erzurum-Pulur Höyük Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürü Mimarisinin Değerlendirilmesi**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

[ ] Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[X] Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

05.07.2024

Barış Can DOĞAN

Aslı Islak İmzalıdır

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6- (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda** tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7- (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Rabia AKARSU danışmanlığında, Barış Can DOĞAN tarafından hazırlanan bu çalışma 05 / 07 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Rabia AKARSU	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmetcuneydi HAS	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Abdulhadi DURUKAN	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **V**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VI**
RESİMLER DİZİNİ ..... **VII**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **XIV**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **XV**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **XVI**
ÖNSÖZ ..... **XVII**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ **1**
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ **2**

BİRİNCİ BÖLÜM
KARAZ KÜLTÜRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. KÜLTÜRÜN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE YAYILIM GÖSTERDİĞİ ALANLAR **3**
1.2. KÜLTÜRÜN SERAMİĞİ **7**
1.3. KÜLTÜRÜN OCAKLARI **10**
1.4. KÜLTÜRÜN MİMARİSİ **12**
1.5. KÜLTÜRÜN ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI **14**

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU VE YAKIN ÇEVRESİNDE KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİ

2.1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ **17**
2.1.1. Erzurum-Kars Bölgesi 19
2.1.1.1. Karaz Höyük 19
2.1.1.3. Güzelova Höyük 27
2.1.1.4. Sos Höyük 29
2.1.1.5. Büyüktepe Höyük 35
2.1.1.6. Alaybeyi Höyük 38

2.1.1.7. Çiğdemli Höyük 40
2.1.2. Van-Muş Bölgesi 42
2.1.2.1. Karagündüz Höyük 42
2.1.2.2. İremir Höyük 44
2.1.2.3. Dilkaya Höyük 47
2.1.2.4. Van Kalesi Höyüğü 51
2.1.2.5. Murat Höyük 56
2.1.2.6. Tepeköy Höyük 59
2.1.3. Elâzığ-Malatya Bölgesi 64
2.1.3.1. Korucutepe Höyük 64
2.1.3.2. Norşuntepe Höyüğü 67
2.1.3.3. Değirmentepe Höyük 74
2.1.3.4. Tepecik Höyük 80
2.1.3.5. Tülintepe Höyük 85
2.1.3.6. Han İbrahim Şah 88
2.1.3.7. Yeniköy (Gavur) Höyük 94
2.1.3.8. Pulur/Sakyol Höyük 97
2.1.3.9. Şemsiyetepe Höyük 108
2.1.3.10. Köşkerbaba Höyük 111
2.1.3.11. Arslantepe Höyük 114
2.2. AMİK OVASI 123
2.2.1. Tell Cüdeyde 124
2.2.2. Tell Tayinat 127
2.2.3. Tabara el-Akrad 128
2.3. ORTA ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ 131
2.3.1. Çadır Höyük 131
2.3.2. Müslüman Tepe 134
2.4. GÜNEY KAFKASYA (ERMENİSTAN-GÜRCİSTAN-AZERBAYCAN) 136
2.4.1. Ermenistan 136
2.4.1.1. Tsaghkasar 137
2.4.1.2. Shengavit 138
2.4.1.3. Gegharot 141

2.4.2. Gürcistan 143
2.4.2.1. Trialeti 144
2.4.2.2. Khashuri Natsargora 146
2.4.3. Azerbaycan 150
2.4.3.1. Gel Yeri 151
2.5. KUZEYBATI İRAN 152
2.5.1. Geoy Tepe 152
2.5.2. Gijlar Tepe 154
2.5.3. Haftavan Tepe 156
2.5.4. Yanık Tepe 159
2.5.5. Kül Tepe 163
2.5.6. Köhne Paşa Tepesi 169
2.6. LEVANT 174
2.6.1. Beth Yerah (Khirbet Kerak) 174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
2021 VE 2023 YILLARI ARASINDA PULUR HÖYÜKTE YAPILAN KAZILAR IŞIĞINDA KARAZ KÜLTÜRÜNÜN MİMARİ YAPISI

3.1. ERZURUM OVASI 177
3.2. PULUR HÖYÜK İKİNCİ DÖNEM KAZILARI (2021 VE 2023 YILLARI ARASI) 178
3.2.1. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2021 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar 180
3.2.2. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2022 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar 186
3.2.3. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2023 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar 202
3.3. PULUR HÖYÜK KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 219

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ 227
KAYNAKÇA 231
ÖZGEÇMİŞ 243

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2021 ve 2023 YILLARI ARASINDA ERZURUM-PULUR HÖYÜK KAZILARINDA TESPİT EDİLEN KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Barış Can DOĞAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Rabia AKARSU

2024, 243, sayfa

Jüri: Doç. Dr. Rabia AKARSU
Dr. Öğr. Üyesi Ahmetcuneydi HAS
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhadi DURUKAN

Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya ve Levant içlerine, Kuzeybatı İran'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir alanda Kalkolitik Çağ ile başlayarak Orta Tunç Çağı sonuna kadar devam eden geniş zaman aralığında yaşanan Karaz Kültürüne ait mimari yapılanma hakkında çok fazla bilimsel çalışma bulunmamaktadır. Bu tez çalışmasıyla, Doğu Anadolu Bölgesi, Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amik Ovası, Kuzeybatı İran, Nahçıvan, Güney Kafkasya ve Levant Bölgesi Karaz Kültürü yerleşimlerinde kültüre ait mimari örneklerin incelenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Söz konusu tezin çalışma kapsamını oluşturan Pulur Höyük 2021-2023 yılı kazılarında açığa çıkarılan Karaz Kültürü mimari kalıntıları hem Anadolu hem de çağdaşı olan çevre bölgelerde mimari bulguların az sayıda tespit edilmiş olması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, "2021 ve 2023 Yılları Arasında Erzurum-Pulur Höyük Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürü Mimarisinin Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışmasında mimari yapılanmanın özelliklerine göre gruplandırılması yapılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması ile birlikte, Karaz Kültürünün ortaya çıktığı ve yayılım gösterdiği bölgelerdeki anahtar yerleşimlerden mimari örneklerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yapılarak Karaz Kültürü mimarisindeki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra yerleşimlerdeki mimari farklılaşmaların kültürel değişimle ilişkisi kronolojik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Mimari, Kuzeydoğu Anadolu, Karaz Kültürü.

ABSTRACT

MASTER THESIS

AN EVALUATION OF KARAZ CULTURE ARCHITECTURE DETECTED AT THE EXCAVATIONS OF ERZURUM-PULUR MOUND BETWEEN 2021 AND 2023

Barış Can DOĞAN

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Rabia AKARSU

2024, pages 243

Jury: Assoc. Prof. Dr. Rabia AKARSU (Advisor)
Assist. Prof. Dr. Ahmetcuneydi HAS
Assist. Prof. Dr. Abdulhadi DURUKAN

There are not many scientific studies on the architectural structures of the Karaz Culture, which lived in the Chalcolithic-Middle Bronze Age period in a wide area from Transcaucasia to Eastern Anatolia and the Levant, from Northwestern Iran to Central Anatolia. This thesis aims to analyze and compare the architectural examples of the Karaz Culture in the settlements of the Karaz Culture in the Northeastern Eastern Anatolia Region, Central and Southeastern Anatolia Region, Amik Plain, Northwestern Iran, Nakhchivan, South Caucasus and Levant Region. The architectural remains of the Karaz Culture uncovered during the 2021-2023 excavations at Pulur Höyük, which constitute the scope of this thesis, are very important in terms of the small number of architectural findings both in Anatolia and in the neighboring regions. In this context, in the thesis study titled "Evaluation of the Karaz Culture Architecture Detected in Erzurum-Pulur Höyük Excavations Between 2021 and 2023", it was tried to group the architectural structure according to its characteristics.

With this thesis, it is aimed to reveal the similarities and differences in the architecture of the Karaz Culture by comparing and evaluating architectural examples from key settlements in the regions where the Karaz Culture emerged and spread. In addition, the relationship between the architectural differentiations in the settlements and cultural change has been tried to be explained chronologically.

Keywords: Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Architecture, Northeastern Anatolia, Karaz Culture.

KISALTMALAR DİZİNİ

GKÇ	Geç Kalkolitik Çağ
ETÇ	Erken Tunç Çağ
OTÇ	Orta Tunç Çağ
MÖ	Milattan Önce
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PT	Pişmiş Toprak
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. Sos Höyük'ten Nahçıvan Kulplu Çanak 8
Resim 1.2. Karaz Kültürü Seramikleri 9
Resim 1.3. Karaz Kültürü Sabit Ocağı 11
Resim 1.4. Cinis Höyük'ten İnsan Yüzlü Ocak 12
Resim 1.5. Kafkasya'dan ETÇ Ev Tipi Modeller 13
Resim 1.6. Karaz Kompleksine Ait Mezarlar 15
Resim 2.1. Kuzeydoğu Anadolu'da Karaz Kültürü Yerleşimleri 19
Resim 2.2. Çift Ocaklı Odanın Kazı Anındaki Görüntüsü 21
Resim 2.3. Pulur Höyük Günümüzden Bir Görünüm 23
Resim 2.4. B Alanı 25
Resim 2.5. B Alanındaki Sondaj Planı 25
Resim 2.6. Pulur Höyük Kazılan Alanların Planı 26
Resim 2.7. Güzelova Höyükten Genel Bir Görünüm 27
Resim 2.8. Güzelova A-B-C Kesitleri 28
Resim 2.9. Sos Höyük 30
Resim 2.10. Sos Höyük Genel Planı 31
Resim 2.11. Büyüktepe Kazı Plan 36
Resim 2.12. Büyüktepe Höyük, Erken Tunç Çağı Taş Döşemeli Zemin 38
Resim 2.13. 2017 Yılında Alaybeyi Höyük Kazılarının Yapıldığı Açmalar 39
Resim 2.14. 2016-2017 Yıllarında Açığa Çıkarılan Batı Bölüm Mimarisi Çizimi 39
Resim 2.15. Çiğdemli Höyük Genel Görünüm 42
Resim 2.16. Karagündüz Höyük Çalışma Alanları 44
Resim 2.17. İremir Höyük ve Yerleşim Alanı 45
Resim 2.18. a: Hamur Yapısı Kaba, Yüzeyi Çok Pürüzlü Hafif Kırmızı ve Gri Astarlı ve Daire Şeklinde Bezemeli Seramik Parçası; **b:** Kahverengi Astarlı, Gri Çekirdeğe Sahip İç Yüzü Düz Dış Yüzü Çok Hafif Fırınlanmış Çizgi-Çukur Bezemeyle Süslenmiş Seramik Parçası; **c:** Sarımsı-Krem Renkli, Astarlı, İç Yüzü Düz Dış Yüzü Çok Hafif Fırınlanmış Seramik Parçası ... 45
Resim 2.19. H10 Açmasının Güney Kesiti 46
Resim 2.20. H10 Açmasında Yer Alan Mekân H10-1 47
Resim 2.21. Karaz Kültürü Mimari Yapıları 49

Resim 2.22. Karaz Kültürüne Ait Konut Yapısı....50
Resim 2.23. Van Kalesi Höyüğü Batı Yakasından Genel Bir Görünüm....51
Resim 2.24. Van Kalesi Höyüğü Topografik Planı ve Kazı Alanları....53
Resim 2.25. Van Kalesi Höyüğü, A Alanından N26 ve N27 Açmaları....53
Resim 2.26. Van Kalesi Höyüğü Kesit Çizimi....54
Resim 2.27. ETÇ Yapı Katı I. Seviyeden....55
Resim 2.28. Mekân Üzerindeki Karaz Seviyeleri....56
Resim 2.29. Doğu Anadolu Bölgesinde Yer Alan Bingöl ve Murat Höyüğün Görünümü....57
Resim 2.30. Murat Höyüğün Kazıdan Önce 10x10m Plankarelere Ayrılmış Havadan Görünümü....57
Resim 2.31. Murat Höyük Kazı Sonrası Açmaların Havadan Görünümü....59
Resim 2.32. Tepeköy Höyük Genel Görünüm....60
Resim 2.33. Karaz Kültürü Geç Evre Mimarisi, Çok Odalı Dikdörtgen Planlı Yapı....62
Resim 2.34. Karaz Kültürü Geç Evre Mimarisi, Çok Odalı Dikdörtgen Planlı Yapı....62
Resim 2.35. ETÇ Orta Evre Mimarisi, İçten Bölmeli Kare ya da Dikdörtgen Planlı Yapı....63
Resim 2.36. Karaz Kültürü Erken Evre Mimarisi, Yuvarlak, Taş Duvarlı Yapılar....64
Resim 2.37. Korucutepe Höyük Kazı Planı....66
Resim 2.38. Norşuntepe Koruma Duvarı....69
Resim 2.39. Norşuntepe Batı Yamacı XXVI. Tabaka....70
Resim 2.40. Norşuntepe Batı Yamacı XXIV. Tabaka Yuvarlak Yapı....71
Resim 2.41. Norşuntepe Karaz Ev İçi Gömü....71
Resim 2.42. Norşuntepe ETÇ II, XXII. Tabaka....72
Resim 2.43. Norşuntepe Batı Yamaç L 19 Açması XII-XIII Tabaka Yapıları....73
Resim 2.44. Norşuntepe, Düzlüğünün Batısı ve Derinlik Kazısı ile Batı Yamacı....74
Resim 2.45. Değirmentepe Konumu....75
Resim 2.46. A Çukurunun Kuzeyden Görünümü....76
Resim 2.47. A Çukurundaki Yapıların Genel Planının Çizimi....78
Resim 2.48. II. Yapı Katındaki Ev Planı....79
Resim 2.49. Ib Evresi Kulübenin Planı....80
Resim 2.50. Tepecik Höyük Genel Görünüm....81

Resim 2.51. Tepecik Höyük Geç Kalkolitik Çağ 3a-3c Evreleri 82
Resim 2.52. Tepecik Höyük ETÇ I, 14 İ-K Açmalarında Ortaya Çıkan Savunma Duvarı 83
Resim 2.53. ETÇ II'ye Ait Teras Duvarları 84
Resim 2.54. Tepecik Höyük ETÇ II Mimari Kalıntılar 84
Resim 2.55. Tepecik ETÇ III 13-K Stratigrafisi 85
Resim 2.56. Tülintepe Konumu 86
Resim 2.57. Tülintepe B-D-E Detay Planı 87
Resim 2.58. Tülintepe Genel Mimari Çizim 88
Resim 2.59. Han İbrahim Şah Höyüğünün Güney Taraftan Görünümü 89
Resim 2.60. Han İbrahim Şah ETÇ I. X. Tabaka 90
Resim 2.61. VIII. Tabakanın Doğudan Görünümü 92
Resim 2.62. VII. Tabakanın Kuzeyden Görünümü 92
Resim 2.63. Han İbrahim Şah ETÇ III V-VI. Tabakaların Çizim Planı 93
Resim 2.64. Han İbrahim Şah ETÇ III VI. Tabaka Planı 94
Resim 2.65. Yeniköy Höyüğün Güneyden Görünümü 95
Resim 2.66. Yeniköy ETÇ II, III. Tabaka Doğudan Genel Görünümü 96
Resim 2.67. Yeniköy III-II. Tabaka Çizimleri 97
Resim 2.68. Pulur/Sakyol Höyüğünün Planı ve Kuzeyden Görünümü 98
Resim 2.69. Pulur/Sakyol I-IV. Tabakalanması 99
Resim 2.70. Pulur/Sakyol V. Tabakadan Sağlam Kısımlar 100
Resim 2.71. Pulur/Sakyol VI. Tabakanın Genel Görünümü 100
Resim 2.72. Pulur/Sakyol VII. Yapı Katı Planı 101
Resim 2.73. Pulur/Sakyol VIII. Tabakadan Görünüm 102
Resim 2.74. Pulur/Sakyol IX. Tabaka Görünümü 103
Resim 2.75. Pulur/Sakyol X. Tabaka 79-80 No'lu Odalarda Bulunan Tapınak Çizimi 105
Resim 2.76. Pulur/Sakyol Kutsal Ocak 105
Resim 2.77. Pulur/Sakyol IX-X. Yapı Katları 106
Resim 2.78. Pulur/Sakyol X. Tabaka 79-80 No'lu Tapınaklar 106
Resim 2.79. Pulur/Sakyol X. Kat 81 No'lu Odanın Çizimi 107
Resim 2.80. Pulur/Sakyol 83.No'lu Tapınaktaki Kutsal Ocak 108
Resim 2.81. Şemsiyetepe Höyük Kuzeydoğudan Görünümü 109

Resim 2.82. Şemsiyetepe Höyük ETÇ II-B Evresinden Güney Evi 110
Resim 2.83. Şemsiyetepe Höyük ETÇ II-III Genel Mimari Çizimi 111
Resim 2.84. Köşkerbaba Höyük Genel Görünümü 112
Resim 2.85. Köşkerbaba Höyük ETÇ III Yapı Kalıntılarından Görünüm 114
Resim 2.86. Arslantepe Höyüğü Genel Görünümü 115
.Resim 2.87. Arslantepe Höyük VI B1 Genel Görünüm 116
Resim 2.88. Arslantepe Höyük (VI B1) Ahşap Direk Sıraları 117
Resim 2.89. Arslantepe Höyük (VI B1) Yapı Katına Ait Odalar 118
Resim 2.90. Arslantepe VI B2 Erken Evre Çizimi 119
Resim 2.91. Arslantepe Höyük VI B2 Geç Evre Çizimi 120
Resim 2.92. Arslantepe VIC Evresi Çizimi 121
Resim 2.93. VIC Evresi Kuzey Odadan Görünüm 122
Resim 2.94. Arslantepe VI D2 Sur Duvarları, Çizimi 123
Resim 2.95. Tell Cüdeyde Genel Görünümü 125
Resim 2.96. Tell Cüdeyde H Evresi JK 3:11 Planı 126
Resim 2.97. Tell Cüdeyde JK 3:11 Planı 126
Resim 2.98. Tell Tayinat Günümüzden Görünüm 127
Resim 2.99. Tell Tayinat H Evresine Ait T4:8'in Planı ve T4:9-6'nın Kesiti 128
Resim 2.100. Tabara el-Akrad Günümüzden Görünüm 129
Resim 2.101. Tabara el-Akrad IV-V. Tabakalar 129
Resim 2.102. Tabara el-Akrad III. Tabaka 130
Resim 2.103. Tabara el-Akrad I-II. Tabakalar 131
Resim 2.104. Çadır Höyük Güneybatıdan Görünümü 132
Resim 2.105. Çadır Höyük Topografik Haritası ve Kazılan Alanlar 132
Resim 2.106. Çadır Höyük ETÇ I Mimari Yapı Çizimi 133
Resim 2.107. Çadır Höyük Fırın Yapısı 133
Resim 2.108. Müslüman Tepe Genel Görünüm 134
Resim 2.109. Müslüman Tepe Topografik Haritası ve Kazı Alanları 135
Resim 2.110. Müslüman Tepe GKÇ Karaz Kültürü Mekân İçi Kutsal Ocak 135
Resim 2.111. Tsaghkasar Batıdan Görünüm 138
Resim 2.112. Shengavit Genel Görünüm 139
Resim 2.113. Shengavit II-IV Karaz Dairesel Yapılar 139

Resim 2.114. Shengavit II-IV Yapıların Çizimi 141
Resim 2.115. Gegharot ETÇ-GTÇ Yapıları 142
Resim 2.116. Gegharot ETÇ Yapıları 143
Resim 2.117. Gegharot T-21 Yapısı 143
Resim 2.118. Trialeti Genel Görünüm 145
Resim 2.119. Trialeti ETÇ I Evresi 146
Resim 2.120. Khashuri Natsargora Yerleşiminin 2013 Yılındaki Uydudan Görüntüsü 147
Resim 2.121. Khashuri Natsargora Yerleşiminin ETÇ Tabakasındaki Yapılar 148
Resim 2.122. Khashuri Natsargora Yerleşiminin ETÇ Tabakasındaki Karaz Çukurları 149
Resim 2.123. Natsargora, 2011-2012 Kazılarında Çıkarılan Karaz Kültürü Yapıları 150
Resim 2.124. Natsargora, 2011-2012 Kazılarında Çıkarılan Karaz Kültürü Yapıları Genel Görünümü 150
Resim 2.125. Gel Yeri Kazı Alanı Görünümü 151
Resim 2.126. İran Fiziki Haritası 152
Resim 2.127. Geoy Tepe Stratigrafisi ve Topografisi 153
Resim 2.128. Geoy Tepe K-I Evresi Mimari Çizimi 154
Resim 2.129. Gijlar Tepe Topografik Haritası 155
Resim 2.130. Gijlar Tepe Yuvarlak Planlı Yapı 156
Resim 2.131. Haftavan Tepe Batı'dan Görünüm 157
Resim 2.132. Haftavan Tepe VIII. Tabaka Yuvarlak Planlı Yapının Çizimi 158
Resim 2.133. Haftavan Tepe VII. Yapı Katı Çizimi 159
Resim 2.134. Yanık Tepe Konumu 160
Resim 2.135. Yanık Tepe Sit Planı 161
Resim 2.136. Yanık Tepe ETÇ II Yuvarlak Planlı Evler 162
Resim 2.137. Yanık Tepe Yuvarlak Planlı Evlerin Görünümü 162
Resim 2.138. Yanık Tepe 4B Yuvarlak Planlı Evler 163
Resim 2.139. Kül Tepe Höyük Genel Görünümü 164
Resim 2.140. Kül Tepe Konumunu Gösteren Harita 164
Resim 2.141. Kül Tepe Basamak Açma Stratigrafisi 165
Resim 2.142. Kül Tepe V. Tabaka Yuvarlak Planlı Evlerin Görünümü-Çizimi 166

Resim 2.143. Kül Tepe V. Tabaka Seramik Fırını 167
Resim 2.144. Kül Tepe IV. Tabakadaki Dairesel Yapılı Evler Görünüm, Çizimi 168
Resim 2.145. Kül Tepe IV. Tabakadaki Yapı 169
Resim 2.146. Köhne Paşa Tepesi Konumu 170
Resim 2.147. Köhne Paşa Tepesi 170
Resim 2.148. Köhne Paşa Tepesi Kronoloji 171
Resim 2.149. Köhne Paşa Tepesi Topografyası 172
Resim 2.150. Köhne Paşa Tepesi Kuzey ve Batı'dan Çizimi 173
Resim 2.151. Köhne Paşa Tepesi Daire Planlı Yapılar 174
Resim 2.152. Beth Yerah Konumunu Gösteren Harita 175
Resim 2.153. Beth Yerah Tabakalanması 176
Resim 3.1. Erzurum Ovası 177
Resim 3.2: Pulur Höyük Drone Görüntüsü 179
Resim 3.3. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2021 Yılında Çalışılan Plankareler 180
Resim 3.4. Pulur Höyük 2021 ve 2022 Yılı Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler 181
Resim 3.5. 2023 Yılında Pulur Höyüğün Batı ve Kuzey Kesiminde Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler 182
Resim 3.6. Pulur Höyük 1 No'lu Yuvarlak Ocak Yapısı 183
Resim 3.7. Pulur Höyük 2 No'lu Yuvarlak Ocak Yapısı 184
Resim 3.8. Pulur Höyük R18C1 Plankaresinde Ahşap Direk Çukuru 185
Resim 3.9. Pulur Höyük R18C1 Büyük Boyutlu Taşlar 185
Resim 3.10. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2022 Yılında Çalışılan Plankareler 186
Resim 3.11. Pulur Höyükte Yarım Daire Formlu Kutsal Ocak Parçasının İn Situ Bulunuşu 187
Resim 3.12. Pulur Höyük I. Taş Döşemeli Taban 188
Resim 3.13. Pulur Höyük II. Taş Döşemeli Taban 189
Resim 3.14. Pulur Höyük R17B1 Plankaresinde Küllü Toprak Yapısı 190
Resim 3.15. Pulur Höyük S18D1-S17A1-R18C1-R17B1 Plankarelerinde *Kireçli-Küllü Toprak Taban ve* 3 No'lu Ocak Yapısı 191
Resim 3.16. Pulur Höyük Taş Duvar Temeli 193
Resim 3.17. Pulur Höyük Pişmiş Toprak Yuvarlak Ocak Yapısı 193

Resim 3.18. IIIa Tabakası Güney Mekân ve 4 No'lu Yuvarlak Taş Ocak Yapısı 194
Resim 3.19. Pulur Höyük IIIc Tabakasına Ait Büyük Boyutlu Taş Duvar Mimarisi Üstten Görünüm 196
Resim 3.20. IIIc Tabakası R18C1-R18C2 Plankareleri Büyük Boyutlu Taş Sırası Batıdan Görünüm 197
Resim 3.21. Pulur Höyük Taş Duvar Temeli 198
Resim 3.22. Pulur Höyük Yuvarlak Ocak Tabanı Kuzeybatıdan Görünümü 199
Resim 3.23. Pulur Höyük Yuvarlak Ocak Tabanı Doğudan Görünümü 199
Resim 3.24. Pulur Höyük Kare Planlı Mimari 200
Resim 3.25. Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları Sonucu Erken Tunç Çağına Tarihlenen Karaz Kültürüne Ait Taş Mimari İzlerinin Genel Görünümü 201
Resim 3.26. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2023 Yılında Çalışılan Plankareler 202
Resim 3.27. 2023 Yılında Pulur Höyüğün Batı ve Kuzey Kesiminde Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler 203
Resim 3.28. Pulur Höyük 2022 Yılı Kazılarında Açığa Çıkarılan Erken Tunç Çağı I'e Tarihlendirilen Karaz Kültürüne Ait Taş Mimari 203
Resim 3.29. IIIa Tabakası Güney Mekân ve Kümelenmiş Büyük Boyutlu Taşlar 204
Resim 3.30. Pulur Höyükte Erken Tunç Çağı I'e Tarihlendirilen Kümelenmiş Taşların Olduğu Alandan Ele Geçen *İn Situ* Buluntular 206
Resim 3.31. Pulur Höyük 5 No'lu Taş Ocak Yapısı 207
Resim 3.32. IIIa Tabakası R18C2-R18D2-R17B3 Plankarelerinde Kuzey Mekân 208
Resim 3.33. Pulur Höyük Yanmış Ahşap Kalıntısı 209
Resim 3.34. Pulur Höyük Kuzey Mekân İçinde Taban Üzerinde Ele Geçen Seramik Ocak ve 1-2 No'lu Küpler, Bezemeli Sabit Ocak 210
Resim 3.35. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemeli Sabit Ocak 212
Resim 3.36. Pulur Höyük R17A1 Plankaresinde Taş Ocak Tabanı 214
Resim 3.37. Pulur Höyük *İn Situ* Parlak Siyah Astarlı Karaz Çömleği 215
Resim 3.38. Pulur Höyük Taş Duvar Kalıntısı 215
Resim 3.39. Pulur Höyük R18D4 Plankaresinde Açığa Çıkarılan Bezemesiz Sabit Ocak 217
Resim 3.40. Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemesiz Sabit Ocak 218

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 3.1. IIIc Tabakası S18D1 Plankaresi 2 No'lu Ocak Çizimi 184
Çizim 3.2. IIIb Tabakası R18C1 Plankaresi Yassı Taşlar 189
Çizim 3.3. IIIb Tabakası S18D1-S17A1-R18C1-R17B1 Plankarelerinde Kireçli-Küllü Toprak Taban ve 3 No'lu Ocak Yapısı 192
Çizim 3.4. IIIa Tabakası Güney Mekân ve 4 No'lu Yuvarlak Taş Ocak Yapısı Çizimi 195
Çizim 3.5. IIIc Tabakası R18C1-R18C2 Plankareleri Büyük Boyutlu Taş Sırası 197
Çizim 3.6. IIIc Tabakası R18C2-R18D1-R18D2 Plankareleri Kare Planlı Mimari 201
Çizim 3.7. IIIa Tabakası Güney Mekân ve Kümelenmiş Büyük Boyutlu Taşlar Çizimi 205
Çizim 3.8. IIIa Tabakası R18C2-R18D2-R17B3 Plankarelerinde Kuzey Mekân Çizimi 208
Çizim 3.9. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağa Tarihlenen IV. Tabaka Çizimi 210
Çizim 3.10. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemeli Sabit Ocak Çizimi 213
Çizim 3.11. IV. Tabaka R18D2 Plankaresi Taş Duvar Yapısı Çizimi 216
Çizim 3.12. Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemesiz Sabit Ocak Çizimi 218

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1. Karaz Kültürü Yerleşimlerinin Dağılım Haritası 5
Harita 2.1. Doğu Anadolu Bölgesi 19
Harita 2.2. Karaz Höyük Planı 20
Harita 2.3. Pulur Höyük Genel Planı 24
Harita 2.4. Çiğdemli Höyük Konumu 41
Harita 2.5. Dilkaya Höyük Topogarafik Haritası 48
Harita 2.6. Tepeköy Höyük Lokalizasyonu 60
Harita 2.7. Amik Ovası 124
Harita 2.8. Kafkaslar Fiziki Haritası 136
Harita 2.9. Tsaghkasar Harita 137
Harita 2.10. Gürcistan ve Güney Kafkasya 144
Harita 3.1. Pulur Höyük Konumu 178

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. A. Sagona'ya göre Sos Höyük Tabakalanması 30
Tablo 2.2. Sagona'ya Göre Büyüktepe Höyük Stratigrafisi 37
Tablo 2.3. Dilkaya Höyük Stratigrafisi 48
Tablo 2.4. Van Kalesi Höyüğünün Yapı Katları 52
Tablo 2.5. Murat Höyük Kültür Tabakaları 58
Tablo 2.6. Tepeköy Höyük Stratigrafisi 61
Tablo 2.7. Korucutepe Stratigrafisi 65
Tablo 2.8. Norşuntepe Höyük Tabakalanması 68
Tablo 2.9. Değirmentepe Höyük Tabakalanması 75
Tablo 2.10. Tepecik Höyük Tabakalanması 81
Tablo 2.11. Tülintepe Höyük Tabakalanması 86
Tablo 2.12. Han İbrahim Şah ETÇ Tabakalanması 89
Tablo 2.13. Yeniköy Höyüğün Stratigrafisi 95
Tablo 2.14. Pulur/Sakyol Stratigrafisi 98
Tablo 2.15. Şemsiyetepe ETÇ Kronolojisi 109
Tablo 2.16. Köşkerbaba Höyük Tabakalanması 112
Tablo 2.17. Arslantepe Höyük Tabakalanması 115
Tablo 2.18. Geoy Tepe Tabakalanması 153
Tablo 2.19. Gijlar Tepe Tabakalanması 155
Tablo 2.20. Haftavan Tepe Tabakalanması 157
Tablo 2.21. Yanık Tepe Tabakalanması 160
Tablo 2.22. Kül Tepe Tabakalanması 165
Tablo 3.1. 2021-2023 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarına Göre Pulur Höyük Tabakalanması 179

ÖNSÖZ

*Bu tez çalışması, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: SYL-2024-12769

Kıymetli bir varlık olan insanoğlu, geçmişten itibaren en temel ihtiyaçlarını gidermek için sürekli çalışmış çalışmaların karşılığında üretmiş ve bu üretkenlikte yeni icatların doğmasına neden olmuştur. İlk zamanlarda hayatını mağaralarda idame ettiren insanlar tarihsel süreç içerisinde kendisini geliştirmiş ve bu gelişimi yaşam tarzlarında uygulamışlardır. Dönem olarak Tunç Çağlarına gelindiğinde ise, araştırma kapsamımızda olan Erzurum bölgesi mimari gelişiminde Karaz Kültürü olarak adlandırılan gizli bir halk gibi görünen lakin çalışmalar yaptıkça sürpriz bir şekilde kendini gösteren bu uygarlığın mimari yapıları ele alınmıştır. Karaz Kültürü, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzeybatı ve Batı İran, Suriye-Levant ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgemizi'de içerisine alan büyük bir coğrafyada yerleşmiş, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ise, kültür için bir merkezi konum niteliği taşımıştır.

Bu süreç içerisinde unutulmaz tecrübeler edindiğim, her aşamada görüşlerini aktarıp paylaşan, büyük bir özveriyle çalışma kapsamını şekillendiren, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen tez danışmanım kıymetli hocam Doç. Dr. Rabia AKARSU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Cüneydi HAS ve Dr. Öğr. Üyesi Abdulhadi DURUKAN, Tez çalışmasına proje desteği veren Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine (Proje No: SYL-2024-12769) ve kıymetli hocalarım, Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU, Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI, Dr. Öğr. Üyesi Oğuz ARAS, Dr. Öğr. Üyesi H. İbrahim BİNİCİ Arş. Gör. Ayşe AVLİ ve Uzman Arkeolog Fatma KOTAN, Uzman Arkeolog Alper ATAY, "Pulur Höyük Kazı Ekibi" arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca teze verdikleri maddi manevi desteklerinin yanı sıra her daim yanımda olan Sebahattin KURT, Enver SÖCÜ, Ekmel KURT, Abdulkadir GENÇ, İsa Arslan KARAKÜTÜK ve adını bu satırlara sığdıramadığım nice güzel insanlara şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her anında her zaman desteklerini gördüğüm, üzerimde büyük emeği olan ve beni bugünlere getiren annem, babam ve kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim.

Erzurum-2024 **Barış Can DOĞAN**

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya ve Levant içlerine, Kuzeybatı İran'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir alanda Kalkolitik Çağ ile başlayarak Orta Tunç Çağı sonuna kadar devam eden geniş zaman aralığında yaşanan kültür için "Karaz Kültürü", "Erken Transkafkasya", "Kura-Aras", "Khirbet Kerak", "Yanık Kültürü", "Doğu Anadolu Tunç Çağı Kültürleri" gibi çeşitli adlandırmalar yapılmaktadır[1]. Tez çalışmasının amacını, 2021-2023 yılları arasında Pulur Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan Karaz Kültürü'ne ait mimari verilerin Anadolu ve yakın çevresindeki benzer örneklerle karşılaştırılması, ortaya çıkışı ve gelişiminin değerlendirilip araştırılması oluşturmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında yaklaşık iki binyılı aşkın bir süre boyunca Karaz Kültürünü ortaya koyan erken dönem topluluklarının önceki yapılan çalışmalarda göçebe veya yarı-göçebe (konar göçer) yaşam tarzını benimsedikleri üzerinde durulmuştur[2]. Erzurum-Pulur Höyük 2021-2023 yılı kazılarıyla birlikte yerleşik yaşam tarzının kanıtlarına ulaşılabilmiş olunması oldukça önemlidir[3]. Tez kapsamında, son dönem Pulur Höyük kazılarıyla elde edilen verilerin benzer örneklerle karşılaştırılması yapılacak ve kültürel etkileşim ortaya konmaya çalışılacaktır. Hali hazırda devam etmekte olan Pulur ikinci dönem kazıları ışığında Erzurum bölgesi özelinde Karaz Kültürü yaşam tarzının konar göçer mi yoksa yerleşik mi olduğu yönündeki kesin olmayan bilgilerin tartışılmasının ve bu konuda öneri sunmanın bilimsel literatüre önemli katkı sağlayacağı kanısındayız.

---

[1] Rabia Akarsu, 'Erzurum-Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaların Doğu Anadolu Arkeolojisi İçin Önemi, Karaz Kültürüne Ait Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi. Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür', Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2021, 1-2.

[2] Mehmet Işıklı, Doğu *Anadolu'nun Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2011, 307.

[3] Rabia Akarsu & Hüsnü Genç, '*Erzurum-Pulur Höyük 2021 Yılı Kazı Çalışmaları',* 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2, 2023a; Rabia Akarsu & Hüsnü Genç, '*Erzurum-Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları',* 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2, 2024; Rabia Akarsu & Hüsnü Genç, '*Erzurum- Pulur Höyük 2023 Yılı Kazı Çalışmaları'*, 44. Kazı Sonuçları Toplantısı, (Baskıda), 2025.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Karaz Kültürünün ülkemizdeki yayılım sahasının büyük bir bölümünü oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde geçmiş yıllarda kazısı yapılan yerleşimler ile Anadolu'nun diğer kesimlerindeki ve komşu bölgelerdeki kazısı yapılan yerleşimlerin Karaz Kültürü mimarisi hakkında literatür taraması yapılacak, bulgular değerlendirilip ve Pulur Höyük ikinci dönem kazılarının sonuçlarıyla karşılaştırma yapılarak en son bilgilerin ortaya konmasına katkı sağlanacaktır. Pulur Höyük 2021 ve 2023 yılları arasındaki kazı çalışmalarında Karaz Kültürü mimarisi ile tabakalarda tespit edilen yanmış ahşap örnekleri üzerinde yürütülecek Radyokarbon (C14) analiz çalışmalarıyla mimarinin ait olduğu tarih aralığı kesin olarak tespit edilebilecek ve kültür tarihi içindeki yeri kronolojik olarak ortaya konabilecektir. Ayrıca Pulur Höyük'te tespit edilen mimari unsurların fotoğraf çekimleri yapılarak, görüntülerin bilgisayar ortamında Corel Draw programı aracılığıyla 2 boyutlu çizimlerinin gerçekleştirilmesi sonucu dönem mimarisini bütünüyle ortaya koymak mümkün olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAZ KÜLTÜRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. KÜLTÜRÜN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE YAYILIM GÖSTERDİĞİ ALANLAR

Yaklaşık olarak MÖ dördüncü binyılın son çeyreğinde Kafkasya'nın neredeyse tamamından Yukarı Fırat Havzası'na buranın doğusundan Urmiye Gölü'ne kadar iki binyıldan fazla bir süre devam eden "Karaz Kültürü" ortaya çıkmıştır[4]. "Karaz Kültürü", Kuzeydoğu Anadolu'dan Kafkasya'nın kuzey, orta ve güney bölümlerine, Kuzeybatı İran, Kuzeydoğu Azerbaycan ve Dağıstan'ın Güneydoğu bölgelerindeki yerleşimlerde görülmektedir[5]. Ayrıca Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan (Nahçıvan) devletlerinde de yapılan araştırmalarla Karaz Kültürüne ait yerleşmeler tespit edilmiştir[6]. Kültür güneyde diğer bölgelerden tamamen farklı bir gelişim yaşamış Amik Ovası'ndan Filistin'e dek uzanmıştır[7]. Kültür, Kafkasya'dan Kuzeybatı İran'a ve Doğu Anadolu'ya ve ötesindeki topraklara yayılım göstermiş olup tarih öncesi Yakın Doğu'nun en uzun ömürlüsü ve coğrafi yayılım olarak genişçe bir arkeolojik kompleksidir (**Harita 1.1**)[8]. Kültürün coğrafi sınırlarını kesin olarak tanımlamak çalışmaların yetersiz kalmasından dolayı çok mümkün olamamaktadır[9].

Oldukça geniş bir coğrafya alanında yayılım gösteren kültürün adlandırılmasıyla alakalı farklı öneriler bulunmaktadır. Günümüzde Filistin topraklarında bulunan Khirbet Kerak/Bet Yerah'da yapılmış olan kazılarda kültüre ait kanıtlar bulunmuş ve birçok bilim insanı da ilk kazı olması sebebiyle bu kültüre *"Khirbet Kerak/Bet Yerah"* ismini vermiş[10]. Kültür ile ilgili tek tip bir terminoloji yoktur. Çoğu araştırmacı "*Kura-Araxes (Kura-Aras)"* terimini kullanmış olsa da Piotrovskii ve Munchaev gibi Rus arkeologlar bu kültürü "*Trans Kafkasya'nın Eneolitik Kültürü"* olarak adlandırmaktadır. Diğer bir terim ise "*Erken Tunç Çağı Kültürü"* olarak kabul edilirken bir başka görüş

---

[4] Charles Allen Burney & Marshall David Lang, '*The peoples of the hills: Ancient Ararat and Caucasus'*. Weidenfeld and Nicolson., 1971, 43.
[5] Philip L. Kohl, Origins, Homelands and Migrations: Situating The Kura-Araxes Early Transcaucasian 'culture' within The History Of Bronze Age Eurasia. *Tel Aviv*, *36*(2), 2009, 249.
[6] Burney-Lang, (1971), 43.
[7] Veli Ünsal, "Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (16), 2010, 128.
[8] Antonio Sagona, "Rethinking The Kura-Araxes Genesis", *Paleorient*, 40, (2), 2014, 23.
[9] Burney-Lang, 44.
[10] Seval Salın Akçelik, "Yüzey Araştırmalar Işığında Aşkale ve Çevresindeki Karaz Kültürü", *Kafdağı*, *3*(2), 2018, 95.

ise, "*Transkafkasya Bakır Çağ'ı"* denilmiş ve R.H. Dyson "*Yanık Kültürü"* terimini kullanmıştır[11]. Lamb'ın Anadolu çalışmaları raporlarında yapmış olduğu çalışmalarla adlandırdığı terminolojiye göre *"Kuzeydoğu Anadolu Kültürü"* ismini almıştır[12]. Türk Tarih Kurumu adına Karaz Höyük'te kazı çalışmaları yapan H.Z. Koşay ise "*Karaz Kültürü"* olarak adlandırmıştır[13]. Kuftin tarafından Kura-Aras kültürünün ana bölgesini vurgulamak amacıyla kullanılan diğer bir adlandırma ise*, "Erken Trans-Kafkasya (ETr)*" olarak bilinmektedir. Diğer isimlendirmeler ise bölgesel, dönemsel veya kazısı yapılmış olan alana özgüdür. Bunların bazıları sadece kafa karıştırıcıdır, diğerleri ise yeterli ve günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlardan birkaçı da şu şekildedir, *"Trans-Kafkasya Eneolitik Kültürü"* Ermenistan'daki önemli bir yerleşim olan *"Shengavit Kültürü"*dür, Kuzeybatı İran'ın rolünü yürüten *"Yanık Kültürü", "Dış Verimli Hilal Kültürü",* Kültürün Kuzeyinden güneyine önem vermek amacıyla *"Dağıstan-Filistin Arkeolojik Bölgesi",* Anadolu halkları için Türk Arkeologlar tarafından kullanılan *"Karaz Kültürü" "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı"* ve *"Kuzey Doğu Kültürü"* gibi terimleri içermektedir[14]. Biz de ülkemizde yapılan "Karaz Kültürü" çalışmalarının yerli ve yaygın bir alana yayılmış olmasını göz önüne alarak tez kapsamında kültürü bu isimle ifade etmeyi uygun gördük.

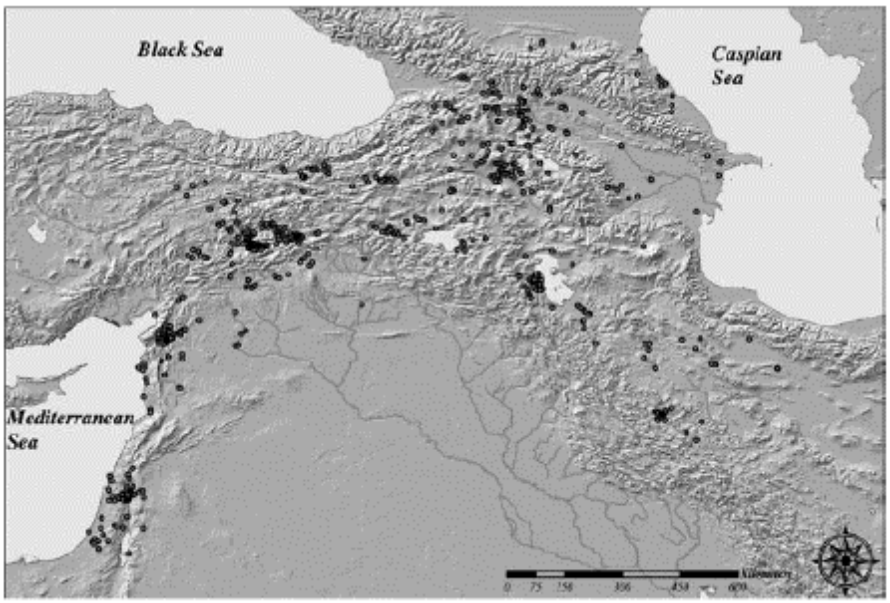
Kültürün tarih içerisindeki serüveni yaklaşık olarak Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayıp Orta Tunç Çağının sonuna kadar devam etmiştir ve Karaz Kültürünün başlangıcındaki dağılım alanına bakıldığında şaşırtıcı bir şekilde esnek ve yaygın bir sahaya yayıldığı görülmektedir ki Doğu Anadolu'dan Transkafkasya'ya, Kuzeydoğu İran ve hatta Levant Bölgesinin güneyine kadar uzandığı anlaşılmaktadır[15].

Karaz Kültürü, 'küresel' bir kültürdü ve MÖ üçüncü binyılda Yakın Doğu dünyası içerisinde başından sonuna dek evrensel bir fenomendi[16]. Kültürün bu tarihlerde geleneksel toprakları dışında yayılım süreci iki ana coğrafi yol izlemiştir; birincisi İran platoları ve Anadolu yaylalarıyken ikincisi aynı zaman diliminde Amik ovasına ve

---

[11] Burney-Lang, 44.
[12] Winifred Lamb, "The Culture of North-East Anatolia and Its Neighbours", *Anatolian Studies*, *4*, 1954, 21-32.
[13] Hamit Zübeyir Koşay ve Kemal Turfan, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu*", Belleten,* 23.91: 1959, 359.
[14] Antonio Sagona, "The Archaeology of The Caucasus: From Earliest Settlements to The Iron Age", *Cambridge University Press,* 2018, 215-216.
[15] Antonio Sagona, "Sos Höyük''. *Arkeoatlas*, 2, 2003, 48.
[16] Giulio Palumbi ve Christine Chataigner, "The Kura-Araxes Culture From the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between Unity and Diversity", *A Synthesis. Paléorient*, *40*(2), 2014, 258.

oradan da Levant topraklarına olmuştur[17]. Kültür oldukça büyük bir coğrafi alana yayıldığı için Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzeybatı İran, Kuzey Ürdün Vadisi ve Türkiye'nin Kuzeydoğu bölgesinde bir dizi kültürü ya da fenomeni temsil etmektedir. Türkiye'nin Kuzeydoğusundaki ve Güney Kafkasya'daki Karaz yerleşimleri, ortak noktaların varlığına ek olarak farlılıkların da olduğunu göstermektedir[18].

Harita 1.1. Karaz Kültürü Yerleşimlerinin Dağılım Haritası (Kohl, 2009: 248)

Kültüre ait 700'den fazla yerleşim incelenmiş ve çalışmalar devam etmektedir[19]. Kültürün yayılımı ile ilgili görüşlerden birisi, küçük çiftçi grubu olan Karaz halklarının ana vatanı olarak görüldüğü Kafkasya topraklarından çıkarak günümüz İran, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail-Filistin ve Türkiye'ye doğru hareket ettikleri yönündedir. Diğer bir öneri ise, ticaretin bu halklar üstündeki rolünü içermektedir. Bu görüşlere göre Karaz Kültürü seramikleri, metal aletleri, değerli ve yarı değerli taşları ve hatta üzüm yetiştiriciliği gibi yol güzergahları takip edilmiştir fakat bu görüşlerin hepsi bu durumlar için tatmin edici olmamaktadır[20]. Karaz Kültürü halkları Kafkaslar ve Toros dağları arasındaki coğrafi alanda dağlar ve ara vadilerde kendilerine yerleşim yerleri tutmuştur.

[17] Palumbi ve Chataigner 2014, 254.
[18] Mitchell, S. Rothman, "The Changing Organisation of Kura Araxes Culture", C., Birol ve Işıklı, M. (Ed.) *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I*, 121, 2015.
[19] Sagona 2018, 216.
[20] Stephen D. Batiuk ve Mitchell S Rothman, "Unraveling Migration, Trade, And Assimilation", *Expedition, 49*(1), 2007, 8.

Geç Kalkolitik Çağ'dan hemen sonra ise, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin geniş, yüksek rakımlı bölgelerinde ve Kuzeybatı İran taraflarında Karaz malzemeleri hızlıca benimsenmiştir. Bu yayılımı nelerin tetiklemiş olduğu belirsiz olmasına rağmen birçok araştırmacı bu olayın kısmen güney "Galile Gölü"ne kadar göç etmiş olan akraba toplulukların göç hareketi olduğunu önermektedir. Batı Gürcistan tarafı ise bu genişlemeden etkilenmemiştir çünkü Büyük Kafkas Dağları kuzey taraftaki Avrasya steplerinin bu göç dalgasıyla yerleşilmesine engel olmuştur. Bu büyük coğrafi alan içerisindeki bölünmüş bölgeler ise günümüzdeki Karaz Kültürü höyüklerini oluşturmuş ve çoğunlukla 1 ila 2 hektar aralığında değişen küçük köyleri oluşturmuşlardır[21].

Karaz Kültürünün çok büyük bir coğrafi alanda kültürel anlamda homojen bir yapı göstermesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kushnareva ve Chubinashvili tarafından, kültürün oluşmuş olduğu ve gelişim sürecinden geçtiği alan olarak kabul edilen Güney Kafkasya bölgesinden kültürü oluşturan halkların Anadolu'ya gelmesi ve bu coğrafyada yayılım göstermesi Anadolu halklarının birlikte örgütsel şekilde uyarlanmasının sonucu olduğu düşünülmüştür[22]. Kushnareva, daha sonraki yıllarda yapmış olduğu bir çalışmada bu görüşü savunmuştur ve Karaz halklarının yayılmasının Güney Kafkasya gruplarının Anadolu, Levant ve Kuzeybatı İran'a doğru bir göç hareketi sonucu olduğunu ifade etmiştir[23]. Başka bir araştırmacı olan Munchaev de Kuzeydoğu Anadolu'daki Karaz halklarının çanak çömlek tipolojileri ile süslemeleri, mimari yapı teknikleri ve kutsal ocaklar gibi kültürün karakteristik özelliklerinin bu coğrafyada yayılmasını kültürel modelin Anadolu halkları tarafından benimsediğine işaret etmektedir[24]. Kavtaradze ise, Karaz halklarının bölgeye yayılması ile ilgili kültürün anavatanını Transkafkasya olarak görmüş ve oradan Erzurum bölgesine sonrasında ise batıya doğru giden bir göç dalgasına işaret etmektedir. Karaz halklarının göç dalgasındaki son aşamasında, ilk önce Amik Ovası'na buradan Suriye'ye ve ardından da Filistin'e yayıldığını ifade eder. Karaz kültürünün bu coğrafi bölgelerdeki yayılımı "nüfus göçü" olarak ilişkilendirilmiştir[25]. Kuzeydoğu Anadolu'nun birçok alanında araştırma yapmış olan Burney, Karaz halklarının önce İran, Kuzeydoğu Anadolu ve Yukarı Fırat yerleşimlerine sonrasında ise Kilikya ve Levant'a doğru nüfus

[21] Sagona, 216-218.
[22] Sagona, 216-218
[23] Sagona, 216-218
[24] Sagona, 216-218
[25] Beyazıt Söylemez ve Gökhan Kalmış, *Kökenler ve Göçler*, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2021, 103-104.

hareketleri ile yayılmış olduğunu ifade etmektedir[26]. Burney'e göre, kültürle ilgili ayrıca bu dağılımların silahlı askeri istilaları temsil etmediği ve göç hareketlerinin mevcut yerel gelenekler ile önemli derecede bütünleşmiş olması açıktır, nüfuslar genişleyip birbirleriyle karışmıştır ve bu süreç içerisinde sosyal yapıların açık bir şekilde değiştiği söylenebilir[27]. Bu göç hareketi, Karaz Kültürü halklarının açık bir şekilde bütünlük arz etmeyen bir olgu olduğunu ve muhtemelen önemli boyutta halk hareketi olduğunu göstermektedir. Bu hareket tek bir dış göç olmaktan ziyade Transkafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'dan göç eden ve ardı sıra göç hareketinde bulunan insan olgusundan oluşmaktaydı. Göç esnasında bazen bir bölgeyi atlamış olmaları veya o bölgeleri doldurmaları, bazen ise bir göç bölgesinden diğerine doğru geçilmesiyle ve hatta muhtemelen bazı zamanlarda da geldikleri bölgelere geri dönmüş olmaları bu göç hareketini tek bir göç ile bağlı kalınmadığını işaret etmektedir[28].

1.2. KÜLTÜRÜN SERAMİĞİ

Karaz Kültürüne özgü seramik, 20.yy'da ilk kez Filistin'de "Khirbet-Kerak" yerleşiminde tespit edilmiş ve bilim dünyasına Albrigth tarafından tanıtılmıştır[29]. Genel anlamda kazıcılarının çalışma yapmış oldukları yerler ile özdeş adlandırma yapmaları sebebiyle büyük bir coğrafyada yayılım gösteren bu kültürün seramiğine çok sayıda farklı terminoloji oluşturulmuştur. Karaz Kültürüne dair erken verilerin bulunduğu Erzurum'daki Karaz Höyük[30] kazılarının malzemesinden yola çıkılarak bilim dünyasına Koşay tarafından *"Karaz Kültürü Seramiği"* olarak yeni bir terminoloji önerisi sunulmuş ve bu tez kapsamında da söz konusu öneri kullanılmıştır. (**Resim 1.1).**

[26] Charles Allen Burney, "Eastern Anatolia İn The Chalcolithic And Early Bronze Age", *Anatolian Studies, 8,* 1958, 174.
[27] Kohl 2009, 254.
[28] Batiuk, Rothman 2007, 15.
[29] William Foxwell Albrigth, "The Jordan Valley in the Bronze Age"*, AASOR 6*, 1926, 13-74.
[30] Koşay-Turfan 1959, 349.

Resim 1.1. Sos Höyük'ten Nahçıvan Kulplu Çanak (Sagona, & Burney, 2004: 532)

Karaz Kültürünün birçok karakteristik özelliği bulunmaktadır, fakat bunlar arasında en fazla ön plana çıkan özelliği kültürün seramikleri olmuştur. Karaz Kültürü seramiklerinin üretim tekniği hakkında birbirinden farklı yorumlamalar vardır, bölgesel varyantları ve tartışılan dönem boyunca gelişimi titizlik ile incelenmiştir. El yapımı, zarif, çeşitli formlarda siyah ve açkılı (nadiren açık renkli veya gri açkılı renktedir) kaplar, Karaz kültürünün önde gelen özelliği gibi görünmekte ve Transkafkasya bölgesinde bu seramiğe "Kırmızı-Siyah Açkılı Seramik" adı verilirken Filistin'de "Khirbet Kerak Seramiği" olarak tanımlanmıştır[31].

Karaz seramiği, el yapımı ve kırmızı-siyah renk kontrastı ile gayet kaliteli ve parlak açkısı ile döneminin özel bir buluntu gurubunu temsil etmektedir[32]. Kültürde mal

[31], K. Kh. Kushnareva, *The Southern Caucasus İn Prehistory: Stages Of Cultural And Socioeconomic Development From The Eighth To The Second Millennium, BC* (Vol. 99). UPenn Museum of Archaeology, 43, 1997.

[32] Serap Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü", *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğu'dan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları,* (174), Zero Prod. Ltd., İstanbul 2008.

grupları için çark kullanımına dair herhangi bir kanıta rastlanmamıştır[33]. Karaz kültürü hakkında birçok çalışma yapan Kushnareva da kültürün seramiğinin Kalkolitik Çağ sürecinde var olan seramik tipinden oldukça farklı olduğunu ve çalışmaların sonucunda Karaz seramiğinin Kalkolitik Çağ mallarından bağımsız bir şekilde ortaya çıktığını savunmaktadır[34]. Karaz seramiğinin kontrollü bir şekilde pişirilmesi ile elde edilmiş olan çift renk, kültürün kendine has özelliğine işaret eder ve dış yarısı genellikle siyah veya koyu griyken iç yüzü kahverengi ya da kırmızımsı kahvedir ve bu durum tüm Transkafkasya'da ve ağırlıklı olarak Keban Baraj kazılarıyla bölgede ETÇ II-III dönemlerinde gayet popülerliğini kazanmıştır[35]**(Resim 1.2).**

Resim 1.2. Karaz Kültürü Seramikleri (Öztürk, 2018: 62.)

Kültürün seramik bezeme özellikleri ise; kabartma, kazıma, baskı, oluklu ve oyma tekniklerinden oluşmasıdır ve ayrıca geometrik ve figürlü bezekliler olarak da gruplamalar varken, kap formlarında ise, ETÇ'de üretilmiş olan çanak, çömlek ve küpler şeklinde gruplandırılabilir ve bu tarz kap formlarında Karaz halkına özgün "Nahçıvan Kulp" olarak adlandırılan özel bir tutamak türü uygulanmıştır. Bazı mal grubu örneklerinde ise, ağız kenarlarındaki küçük çıkıntılar ile ip delikleri görülmektedir[36].

[33] Kalmış, Söylemez 2021, 105.
[34] Kushnareva 1997, 44.
[35] Aynur Özfırat ve Antonio Sagona, "Early Bronze Age Materıal from İmikuşağı", *East-Central Anatolıa Mediterranean Archaeology,* 1996, 129.

[36] Burney 1958, 168; Yaylalı 2008, 176.

1.3. KÜLTÜRÜN OCAKLARI

Uygarlık tarihi boyunca ocak, tüm toplumlar için kutsal sayılmıştır[37] ve bu Karaz halkları için de kutsal olmuştur. Kültürün hem taşınabilir hem de sabit olmak üzere kendine özgü bir başka özelliği ise ocaklarıdır. Kültürün genellikle mimarisinde karşımıza çıkan dairesel formlu merkezde konumlandırılmış Karaz Kültürü ocakları yapının tabanına sabitlenmiş, gündelik işler veya ısınmak maksadıyla evsel kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Karaz halklarının bu sabit ocakların yanı sıra taşınabilir tipte ocak kültürü de bulunmaktadır[38]. Tipolojik olarak zengin bir çeşitliliğe sahip olan bu pişmiş toprak objeler şu isimler ile tanımlanmaktadır; "andiron, boynuzlu obje, sacayağı, seyyar altar, portatif ocak." Bu ocaklar, kendine has görünümleri ile Karaz halklarının yerleşim gördüğü çoğu coğrafyada bulunmuş ve araştırmacılarının ilgisini fazlaca cezbetmiştir. Kültürün tamamına yayılım gösteren coğrafyasında ortaya çıkarılmış olan evlerin merkezi konumuna inşa edilmiş sabit ocaklar, ev içi dekorasyonun önemli parçalarından biridir. Dairesel forma ve zemine gömülü bulunan ocaklar form ve boyut açısından birçok farklılık göstermiştir ve en dikkat çeken formu ise kültürün Transkafkasya ve Doğu Anadolu'daki yerleşim yerlerinde açığa çıkartılan ortasında yonca yaprağı şeklinde üç çıkıntılı tipli ocaklar olmuştur ve oldukça zengin kabartma ve süslemelere sahiplerdir[39]**(Resim 1.3).**

[37] Rabia Akarsu, "Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 33(1), 2023b, 33-45.
[38] Nurdan Çalkaya, *Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü ocakları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2018, 100.
[39] Kalmış, Söylemez, 106.

Resim 1.3. Karaz Kültürü Sabit Ocağı (Sagona, 2018: 251.)

Sabit ocaklar haricinde, kültüre ait olan pişmiş topraktan taşınabilir ocaklar ise günlük kullanım için mi yoksa ritüel amacıyla mı tercih edilmiş olmaları tartışmalı bir konudur. Ancak formları ile bezemelerinden dolayı dini maksatla kullanıldığı düşünülmektedir[40]. Güzelova kazılarında bu ocaklardan mezar hediyesi olarak bulunulmuş ve kazıcısı tarafından *"Ocak günlük hayatın merkezi ve kutsal yeridir"* yorumu yapılmış ve is ve kurum izleri taşımış olan ocaklar yakılacak maddeleri istif etmeye ve diğerlerinde ise fitille yağ yakarak ışık sağlamak amacıyla faydalanıldığı düşünülebilir[41]. Taşınabilir ocaklar genellikle sabit ocak çevresinde bulunmuş ve yoğun bir şekilde ise maruz kalmaları diğer yandan ise bazı ocak tiplerinin boğa kültü ile fallik unsurlarını taşıması, insan biçimli (antropomorfik), hayvan biçimli (zoomorfik) ve geometrik bezemeler ile süslenmiş olmasından yararlanılarak dini tapınımda da kullanılmış olduğu ihtimali artmaktadır.[42] Kültürdeki taşınır ocakların at nalı biçimli örneklerinin "kutsal" özellikte ve ritüel amaçlı kullanıldığı bildirilmiştir[43]**(Resim 1.4).**

[40] Akarsu 2023b, 1515.
[41] Hamit Zübeyir Koşay ve Herman Vary, *Güzelova Kazısı. Ausgrabungen von Güzelova,* 1967, 9.
[42] Akarsu 2023b, 1515.
[43] Rabia Akarsu, 2023b, 1515; Hamit Zübeyir Koşay, "Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970 Keban Project Pulur Excavations", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi yayınları/Seri 3,* 1976a, 3.

Resim 1.4. Cinis Höyük'ten İnsan Yüzlü Ocak (Ceylan, 2001: 29-42)

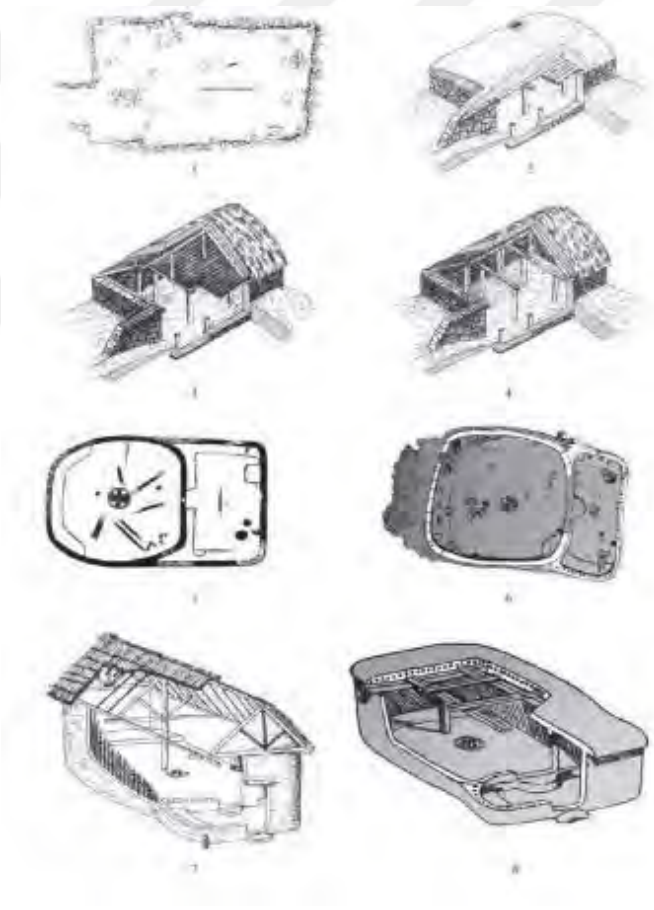
Erzurum bölgesi için ünik bir tip olan antropomorfik betimli Cinis ocağına bakıldığında, ayrıntılı bir şekilde işlenmiş insan yüzü ve iki adet uzantısı var olan ocağın arka yüzü fazlaca tahrip olmuş ve üst kısmıyla iç kısmında özenli olarak açkılanmış, dış kısmı ise sabit olacağını duvar veya bir zeminden söküldüğüne dair izler taşıdığı saptanmıştır. Bu ocağın ise dinsel ritüellerde kullanılmış olabileceğine dair görüşler belirtilmektedir[44].

1.4. KÜLTÜRÜN MİMARİSİ

Karaz kültürünün seramikten sonra önemli bir buluntu unsuru mimarisidir. Karaz halklarına ait ev planları nadir olsa da kültürün faaliyetlerinin merkezinde ev yaşamı bulunmaktadır. İç mekanları belirli bir uygulama koduna uygun olan ev yapıları birkaç fonksiyona hizmet etmekteydi. Karaz Kültüründe ev, ekonomik görevleri içeren bir birey birimi olmasının yanı sıra simgeler ile dolu olup ritüel faaliyetlerin odak noktası görünümündedir. Bu yapıların içerisinde tahıllar depolanır, yiyecek işlenirdi ve atılan malzeme miktarına göre el sanatları da burada icra ediliyordu fakat en dikkat çekici faaliyet ise sabit ve taşınabilir ocaklar etrafında odaklanan ve sembolik iletileri ileten ritüellerdi[45]. Kültürün, göçebe yaşam konusu birçok yoruma maruz kalmış ve Doğu ve Orta Anadolu'dan Orta İran'a kadar uzanan coğrafi yükseklik kuşağında el yapımı siyah

[44] Çalkaya 2023, 102-103.
[45] Sagona 2018, 228.

ve kırmızı parlatılmış çömleklerin yaygın dağılımı ve dairesel mimari yapıların kültürün yayılmış olduğu çoğu alandaki benzerlikleri, kültürün gelişiminde göçebe yaşamın önemli bir rol oynadığı görüşüne yol açmıştır[46]. Karaz halkı, bazı görüşlere göre göçebe yaşamış veya yayla kültürü olarak yerleşim görmüştür bu yüzden kazı çalışmalarında bulunan mimari yapılar bu evlerin şekli ve yapısından yansıtılmıştır. Yuvarlak veya kare planlı, merkezi direk ve hafif hasır-çamur üst yapı ile donatıldığı fakat böyle bir planın pratik avantajlarının olduğu özellikle karlı aylarda bu ev tipi yapılar zemin seviyesinin üzerinde ve dış avlunun altında olduğu görülmüştür[47]. Bu yuvarlak evler taş, kerpiç veya *terre pisee'den* yapılmış ve çapları yaklaşık olarak 2-15 m arasında değişen çok da kalın olmayan duvarların kalınlıkları ise 0.20-0.70 m. aralarında değişebilmektedir[48]**(Resim 1.5).**

Resim 1.5. Kafkasya'dan ETÇ Ev Tipi Modeller (Shanshasvili, Narimanishvili, 2014: 255.)

[46]Antonio Sagona, "Settlement and Society in Late Prehistoric Trans-Caucasus", *Between The Rivers and Over The Mountains,* 1993, 453.
[47] Burney-Lang 1971, 57.
[48] Yaylalı 2008, 177.

Cribb tarafından ortaya atılan görüşe göre ise, Kültürün doğrudan bir göçebe kültürü olmadığını ancak seramik formlarındaki ve mimarisindeki değişimlerde ortaya çıkan dalgalanan göçebe bileşenine sahip olabileceğini belirtmektedir[49]. Bir diğer görüşte ise kültürün kare planlı ev yerleşimlerinin olduğudur. Taş sıralarının üzerine kerpiç ile yükseltilerek yapılan duvarlar kare oda ve ekli bölüm olarak bulunmuştur. Bu tip evler geniş bir alana dağılmıştır ve belirli bir yerleşim bölgesinde yoğunlaşmamaktadır, fakat Doğu Anadolu bölgesinde oldukça fazla sayıda karşılaşılmıştır. Bu kare planlı ve ek bölümlü ev yapıları, yapısal olarak ya bağımsız ya da birbirlerine bitişik olabilirler. Evlerin içerisinde ise, kerpiçten banklar ve platformlar, toprak zeminde gömülü merkezi ocaklar ve yer taş araçları bulunmuş bazılarında da zengin depolara rastlanılmıştır[50]. Bir başka yapı tekniği ise serbest duran çıta ve çamur yapılardır, ETÇ'deki çevresel koşullardaki değişiklikler ve buna bağlı olarak malzeme kültürü ve ekonomideki adaptasyonlar, genel itibariyle yüksek rakımdaki bölgelerde bulunan yerleşimlerin evlerinin formu ve inşaat yöntemlerindeki değişikliklerle mimari yapıya yansıtılmıştır. Bazı Karaz Kültürü yerleşimlerinde tabaka olarak geç evrelerde baskın olan kerpiç kullanımı terk edilmiş ve değişen sağlamlıkta direklerin çerçevesine kil sıvanarak çıta duvarlar ile inşası tercih edilmiştir[51]. Karaz Kültürünün tüm yayılım coğrafyası büyük ve oldukça farklı olduğundan mimari yapısındaki değişikler mevcuttur ve bu tez kapsamında II. ve III. bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.5. KÜLTÜRÜN ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Uygarlık, en genel tanımıyla "insanlığın sosyal gelişiminin ileri aşamasıdır." İnsanoğlu, toplumların belirleyici özelliklerini tanımlamak için bazı uğraşları olmuştur bu açıdan mimari, kentler, sulama sistemleri ve diğer başka özelliklerin ortak noktası sosyal, politik ve ekonomik gelişmişliktir. Hepsi daha önce hiç olmadığı kadarıyla MÖ 3. binyılda belirginleşen fazlaca çeşitlenmiş ve gelişmiş olan deneyimlerle sunulan insani etkileşimlerin gelişmişlik seviyesine işaret etmektedir[52]. Karaz Kültürü, birçok yerleşmede malzeme kalıntılarında yeni mimari ve konut yapı formları ile genellikle

[49] Sagona 1993, 453.
[50] Sagona 2018, 237-238.
[51] Sagona 1993, 464.
[52] Antonio Sagona ve Paul Zimansky, "*Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri"*, Çev.: Nezih Başgelen, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, 155.

keskin bir kırılma sergiler ve büyük bir coğrafyada yayılma ve dağılmanın bir yorumunu destekler. Arkeolojik kayıtlar MÖ 4. binyılın sonundan MÖ 3. binyılın ilk yarılarına kadar olan dönemde Kafkaslardan güneye doğru geniş bir halk hareketini belgelemektedir ve bu göçlerin arkeolojik kanıtlarla belgelenmesi zordur ancak bu malzemeler Erken Tunç Çağında mevcut olan prehistorik halk hareketlerinin en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır[53]**(Resim 1.6).**

Resim 1.6. Karaz Kompleksine Ait Mezarlar (Sagona & Burney, 2004: 511.)

Kültürde, toplumsal yapıyı oluşturan bileşenler arasında tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk küçük, ilkel ve içe dönük nüfuslarıyla 100-200'ü aşmayan köy gurupları ile yaşamlarını sürdüren yerleşimlere ayrılmıştır[54]. Kültürün yerleşimlerinde geçim kaynağı olarak tarım araçlarının ve birçok tahıl ürününün kalıntılarının bulunması ve hayvancılığın gelişimi, mezarlarda bulunan osteolojik materyallerle gösterilmekte ve

[53] Kohl 2009, 252.
[54] Abdullah Semih Güneri, "*I. Uluslararası Avrasya Arkeoloji Kongresi Ficea 2007 Bildirimler* 1", 116, İzmir, 2007.

toplumun tarımsal bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir[55]. Geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan kültürün halkları dini inanışını insan ve hayvan figürinleri, seramik motifleri, ritonları ve kutsal ocaklarıyla toplumlarına yansıtmıştır[56]. Karaz halkları bu araçları evlerin içinde, yerleşim alanlarının ve tapınaklarda kült törenlerinde gerçekleştirdiğini gösterir, aile kült törenleri iç yaşam evlerinde ocakta gerçekleştiriliyordu ve bazı durumlarda ocakta veya yakınında küçük heykeller, zoomorfik veya antropormorfik ocaklar ile ritüellerin yapıldığı düşünülmüştür[57].

Karaz halklarındaki ölü gömme kültürü ise, yaşam alanlarını ele geçirme ve dağıtmanın yanı sıra insanlar ölüleri için uygun bir yer seçmeye büyük önem vermişlerdir ve Karaz Kültürü yerleşimlerinde mezarlıklar genellikle yerleşim yerlerinden uzakta yer almış ayrıca bebek mezarlarının bazı yerleşim yerlerinin altında gömülü olduğu tespit edilmiştir (Amiranis Gora). Terk edilmiş olan yerleşim alanlarında ise birkaç mezar keşfedilmiştir. Mezar buluntuları ise oldukça azdır. Orta Tunç Çağına gelindiğinde ise kültüre ait bazı yerleşimlerde büyük kurganlar inşa edilmiştir[58].

[55] Nino Shanshashvili ve Goderdzi Narimanishvili, "Environment and Dwelling in The Early and Middle Bronze Ages South Caucasus", *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia*, 2014, 249.
[56] Akarsu 2023b, 1514.
[57] Shanshasvili ve Narimanishvili 2014, 250-251.
[58] Shanshasvili ve Narimanishvili 2014, 249.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU VE YAKIN ÇEVRESİNDE KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİ

Tezin bu bölümünde, Doğu Anadolu Bölgesi, Amik Ovası, Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzeybatı İran, Nahçıvan ve Güney Kafkasya'nın (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) yaklaşık olarak MÖ 3500-1500 tarih aralığında Karaz Kültürü yerleşimlerindeki tabakalanmaları ve bu kültüre ait mimari özelliklerini belirten taşınmaz ve taşınabilir yapı unsurları detaylı bir şekilde anlatılacaktır. Ayrıca ele alınan yerleşimlerin kültür tabakalarındaki mimari kalıntıların karşılaştırılması ile benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun sonucunda Karaz Kültürünü oluşturan halkların yayılım sahası, coğrafi sınırları, sosyal hayatları ve etkileşimlerinin mimariye yansımasının yorumlanması sağlanmış olacaktır.

2.1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Türkiye konum olarak kuzey yarımkürede 36°-42° kuzey enlemleri ile 26°-45° doğu boylamları arasında bulunmaktadır. "Küçük Asya" diye de adlandırılan Anadolu kıtası Avrupa, Asya ve Afrika kara parçalarının neredeyse merkezinde konumlanmaktadır. Bu özelliği sayesinde Asya ile Avrupa kara parçalarını birbirine birleştiren bir köprü vazifesi görmektedir. Bu durumun genel neticesi olarak da stratejik açıdan tarih boyunca süregelen toplumlar için değerli kılınmıştır, dahası boğazlar üzerinden Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan su yolu üzerinde bulunmasıyla da ayrıca önemini iyiden iyiye artırmaktadır[59].

Ülkemizin damı olarak nitelendirilen Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları ise, kuzey tarafından Kuzey Anadolu dağ sırasının güneye bakan bölümlerinden, güney tarafından ise Toros Dağlarının kuzeye bakan yüksekçe eteklerinden sınırlarını oluşturmaktadır, batı bölümü ise Fırat ve Kızılırmak sularını takip ederek Tahtalı ve Uzunyayla dağlarından geçmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi 163 000 km^2 yüzölçümü ile Türkiye'nin %21'ini kapsamaktadır[60]. Anadolu ve özellikle bir kavşak yeri durumunda

[59] Yavuz Günaşdı, *Karasu Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 9, Erzurum, 2013.
[60] İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, Millet Yayınevi İstanbul, 2003, 421.

olan Doğu Anadolu yüksek yaylasında tarih öncesi çağların en eskisinden başlamak üzere yoğun bir iskân geçirdiği aydınlığa erişmiştir[61].

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi şartları bu bölgenin sosyo-politik, tarihi ve kültürel açıdan yapılanmasında büyük bir rol oynamaktadır. Akarsular ve oldukça verimli su kaynakları bu yapılanmanın kurucularındandır. Türkiye'nin en yüksek yerleşim alanı olan bölge bereketli ovaları ve bolca su kaynaklarıyla insanlık tarihine her dönem ev sahipliği yapmıştır.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde ETÇ yaklaşık olarak MÖ 3100-2100 tarihleri arasında Kuftin'in kazılarından sonra tanımladığı Karaz Kültürü kompleksi tarafından oluşturulmuştur. Bu kompleks diğer bilim adamlarınca da benimsenen bakış açısına bağlı olarak "Karaz" veya "Erken Transkafkasya" terimi ile isimlendirilmiştir[62]. Kuzeydoğu Anadolu Yaylası, Güney Kafkasya'dan, İran'a ve Mezopotamya'dan Anadolu'ya bu coğrafi sınırlarda bir kilit noktası oluşturmuş ve çeşitli kültürlerin çarpıştığı, göçlerin sık olduğu ve sığınma yeri arayanlara yurt olmuştur[63]**(Resim 2.1).** Kuzeydoğu Anadolu Tunç Çağı kültürleri, alçak ovalara odaklanan ve yüksek ova odaklı kültürel varlıklar arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya koyan uzun vadeli bölgesel gelişmelerin içerisindedir[64]. Kuzeydoğu Anadolu'da şimdiye kadar belgelenmiş en erken ETÇ yerleşimleri, Erzurum ovası ve Bayburt bölgesinde bulunmaktadır. Sos Höyük ve Büyüktepe yerleşimleri 1990'ların başlarında A. Sagona başkanlığında Melbourne Üniversitesi'nden bir ekip tarafından kazılmıştır. Sos Höyüğün ilk yerleşim tabakası, "VA" olarak adlandırılmış ve C14 analizlerince MÖ 4. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir[65]. Büyüktepe Höyükteki ETÇ yerleşimi ise MÖ 3300-2600 zaman dilimi içinde tarihlendirilmiştir. Şimdilik ise bölgenin en eski yerleşimi Alaybeyi Höyük'teki C14 sonuçlarına göre ilk yerleşim tabakası MÖ 4751-4553 tarihlerine dayandırılmıştır[66]**(Harita 2.1).**

---

[61] Afif Erzen, *Dogu Anadolu ve Urartular,* TTK Yayınevi, Ankara, 2000, 23.

[62] Catherine, Marro, "Eastern Anatolia in The Early Bronze Age"*, Centre National de la Recherche Scientifique UMR 5133 Archéorient: Environnements Et Sociétés du Proche-Orient Ancien,* Lyon, FRANCE, 2001, 1.

[63] Hamit Zübeyir Koşay, "Karaz Sondajı'', *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler,* 1943, 165.

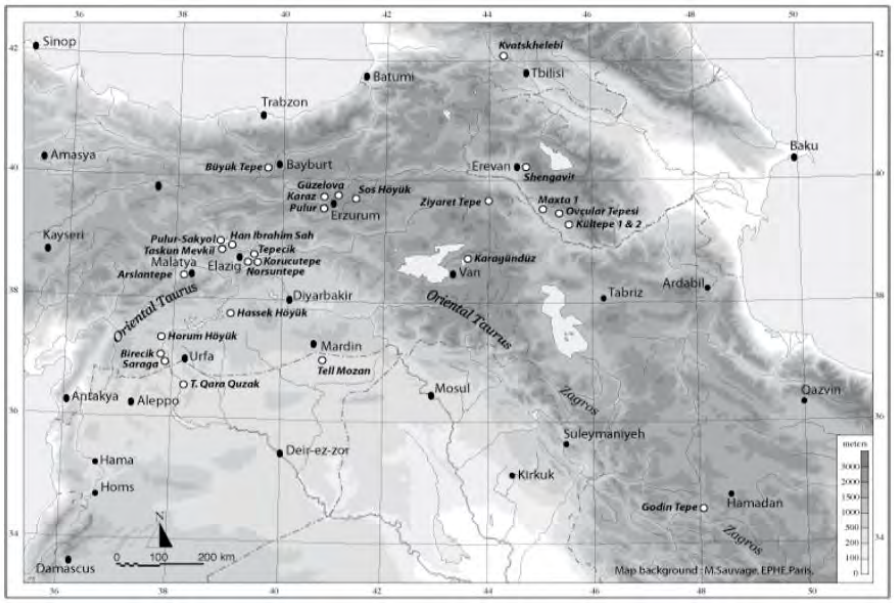
[64] Marro 2011, 1.

[65] Marro 2011, 3-4.

[66] Gülşah Altunkaynak, (Ed. Gülşah Altunkaynak), "Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük", Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019, 115.

Harita 2.1. Doğu Anadolu Bölgesi (https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images)

Resim 2.1. Kuzeydoğu Anadolu'da Karaz Kültürü Yerleşimleri (Marro, 2011: 3)

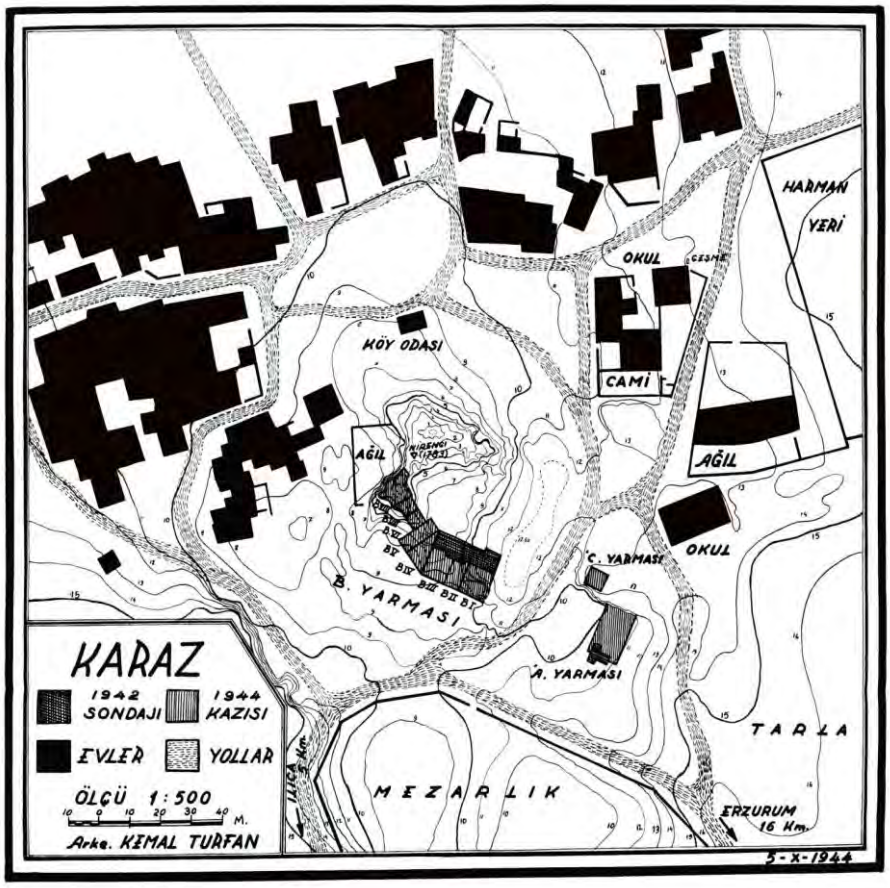
2.1.1. Erzurum-Kars Bölgesi

Karaz halklarının en yaygın yayılım sahalarından biri olan Erzurum-Kars Bölgesinde Karaz Kültürüne ait anahtar yerleşimler incelenecektir.

2.1.1.1. Karaz Höyük

Erzurum'un 16 km kuzeybatı ve Ilıca ilçesinin 5 km kuzeyinde yer alan Karaz Höyük, 16 m yükseklikte ve 200 m çapında fazlaca tahrip edilmiş bir yerleşimdir. Höyük adını üzerine kurulduğu Karaz köyünden (Günümüzdeki adı Kahramanlar) almıştır. Höyüğün hemen güney tarafından Karasu Irmağı geçmektedir. Karaz Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği ise 1783 m'dir. 1942 yılında Türk Tarih Kurumu

öncülüğünde H. Z. Koşay'ın yapmış olduğu çalışmalarla Karaz kazıları başlatılmıştır. Koşay'a göre, höyüğün üst tabakalarında yapılmış olan fazlaca tahribat vardır ve Bakır Çağ tabakalarına ulaşıldığını ifade etmektedir. Karaz Höyük çalışmalarını iki evreye ayıran Koşay, ilk olarak 1942 yılında yaklaşık bir haftalık sondaj çalışmasını 40 işçi ile tamamlamıştır. 1944 yıllında ise 20 işçi ile yaklaşık 4 ay kadar süren bir kazı çalışması yapmıştır[67]. Koşay höyükte yapmış olduğu ilk sondaj çalışmasında, birbirinden iki yangın tabakasıyla ayrılmış üç kültür katı tespit etmiştir ve yapılan sondaj çalışma alanının dar olması sebebiyle mimari yapıya ait bir buluntu ile karşılaşmamıştır. Yapılan sondaj çalışmalarında ortaya çıkan çanak çömlek gurubu ise Koşay tarafından iki ana diziye ayrılmıştır. Birinci guruptakiler Alacahöyük, Alişar ve Ahlatlıbel Tunç Çağlarıyla benzerlik göstermektedir[68](**Harita 2.2**).

Harita 2.2. Karaz Höyük Planı, (Koşay-Turfan, 1959: 165)

[67] Koşay-Turfan 1959, 357.
[68] Koşay 1943, 165-167.

İkinci gruptakiler ise oldukça farklıdır ve Karaz Kültürü'nün ortaya çıkma hikayesi burada başlayacaktır. Bu gruptaki kap formları ise; Anadolu'da yapılmış olan kazılardan çıkan formlarla hiç benzerlik göstermeyen kendine has bir kültürün mal guruplarıdır. Siyah renkli ve kısmen de kırmızı ile boyanmış astarlı ve perdahlı kaplardır. Süsler hafif kabartmalıdır. Bulunan buluntular Tunç Çağlarının dönemlerine denk gelmektir ve bunların yanı sıra küçük eşya, obsidyen, bıçaklar, ok uçları, kemik aletler ve ağırşaklar da bulunmuştur[69]. Höyüğün güney tarafında açılan A ve C alanlarında yapılan çalışmalarda "Osmanlı-Selçuklu-Bizans" yerleşim katlarına, hemen ardından gelen tabakada ise Koşay'a göre "Karaz Bakır Çağı" olarak isimlendirilen buluntuların geldiği katlara ulaşılmıştır. Höyükteki bir diğer çalışma alanı ise B alanı olarak isimlendirilen höyüğün hemen batı tarafıdır. Burada höyüğün tepesinden başlanarak kuzeye doğru kademeli olarak gidilen çalışmada suya ulaşılıncaya kadar kazılmış ancak ana toprağa ulaşılmamıştır[70](**Resim 2.2**).

Resim 2.2. Çift Ocaklı Odanın Kazı Anındaki Görüntüsü (Koşay-Turfan, 1959: 357)

Karaz Höyükte en önemli açma olan B alanında Koşay tarafından yapılan çalışmalarda Tepe bölümünde neredeyse 1,5 m kalınlığında Bizans katı ve bu tabakanın hemen altındaki katmanı ise kalınca bir Tunç Çağı katı açığa çıkarılmıştır. Höyükte 15

[69] Koşay, 167-168.
[70] Koşay-Turfan, 357-358.

m genişlikte ve 50 m uzunlukta açılan bu açmada tepeden eteğe doğru kademeli şekilde 15 yapı katı temelinin sıralandığı görülmüş ve bu katlardan "BI-BV" alanlarında üst üste 9 yapı katı daha tespit edilmiştir. Koşay'a göre, bu yapıdaki temeller tek sıra taş blokları dahilinde olup üstündeki kerpiç taşıyıcılar yok olmuştur fakat VII.-VIII. katlardaki yığılma halinde olan 30x35x12 cm boyutlarındaki yassımsı kerpiçlerin oldukları yerde yangın tahribatı sonucu tuğlalaştıkları fark edilmiştir. Yapılan çalışma alanının dar olması ve temellerin bu kısımda bariz bir şekilde tahrip edilmesinden dolayı yapının planı hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bu yapının dikdörtgen şekil teşkil edebileceği genel itibariyle kabul görülebilir.[71] Sahada yapılan çalışmada en önemli verileri veren "B" alanıdır ve genişliği, derinliği, çıkan eserlerin çeşitliliği ve mimari yapılar bu açmanın 8 ana bölüme ayrılmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 1944 senesindeki buluntuların çoğu Erzurum Müzesine bir kısmı da Ankara Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir[72].

2.1.1.2. Pulur Höyük

Erzurum'da Karaz Kültürüne ait ikinci ve çok önemli bir kazı çalışması olan Pulur Höyük, Erzurum'a 15 km kadar uzaklıkta, Ilıca ilçesine bağlı Pulur köyünde (Günümüzdeki adı Ömertepe) bulunmaktadır. Yaklaşık 17 m yüksekliğe ve 250x100 m'lik bir alanı kapsayan Pulur Höyük 1960 yılında H. Z. Koşay tarafından kazılmıştır. Pulur'da yapılan çalışmalar da Karaz Höyükteki gibi üç ayrı alanda yapılmış olup "A, B ve C" olarak ayrılmıştır[73]. A alanı höyüğün batı eteğinde, B alanı höyüğün tepesinde ve C alanı ise höyüğün hemen doğu eteğinde yapılmıştır **(Resim 2.3).**

[71] Koşay-Turfan, 358-359.
[72] Koşay-Turfan, 361.
[73] Hamit Zübeyir Koşay ve Hermann Vary, "*Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu"*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24. Ankara, 1964, 5.

Resim 2.3. Pulur Höyük Günümüzden Bir Görünüm (Pulur Höyük Kazı Arşivinden)

Koşay, Pulur'daki çalışmalarına ilk olarak "A" alanında başlamıştır. Amacı, batı eteğindeki bu çalışmalar neticesinde, en erken tabakayı bulma yönündedir. Bu alanda yaklaşık 350 m²'lik bir çalışma ortaya konulmuş ve Kalkolitik Çağ'a ait dört mimari kat kesin olarak tespit edilmiştir[74]. Bu katlara değinmek gerekirse;

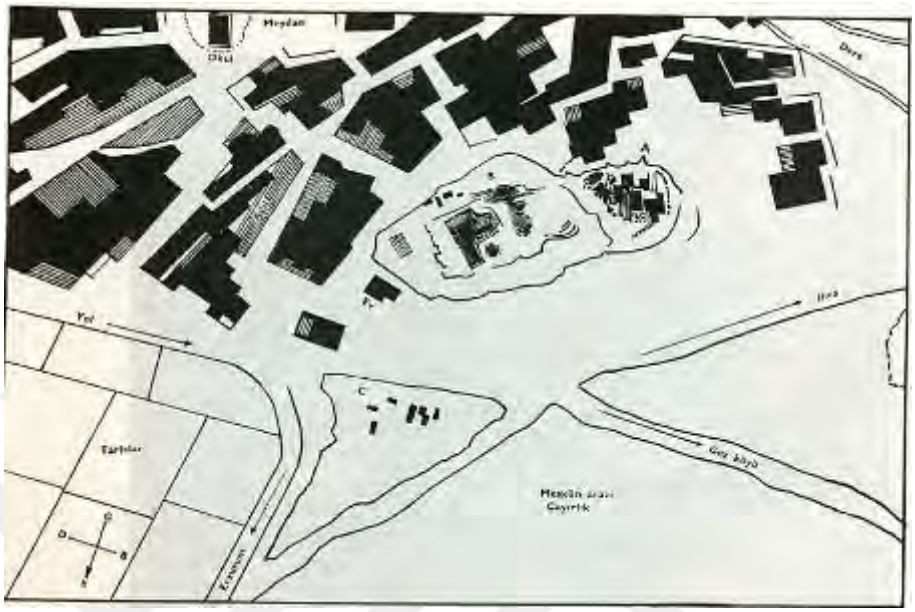
Birinci mimari kat: Koşay'a göre tabakalanma şu şekildedir; bu katın neredeyse tamamı yangın geçirmiştir ve alanın güney tarafında kerpicin fazlaca yanması sebebiyle tuğlalaşmış dört duvar parçasına rastlanılmıştır. Bu taş sıralarından ikisinin yönü paralel olup zemininin tabanı taşlarla katlı bir şekilde döşeli durumda görülmüş ve seyyar ocaklar bulunmuştur.

İkinci mimari kat: burada ise; 6x6,60 m ölçülerinde bir yapının taş duvarları bulunmuş, Koşay'a göre bu alan, çamur harçla yapılmış ve duvarların üç-dört dizisi ayakta durmaktadır aynı zamanda yapının güney duvarına yapışık halde taşla örülü bir çöp çukurundan bahseder bu yapı içerisinde fazlaca çanak çömlek parçaları ve pişmiş topraktan ana tanrıça idolü ile insan heykelciği bulunmuştur. Ancak bu alan ile ilgili yayımlanan raporda çizime veya bir belgeye yer verilmemiştir **(Harita 2.3)**.

Üçüncü mimari kat: bu yapı katında ise yine düzensiz mimari yapı ve ocaklar tespit edilmiştir.

[74] Koşay-Vary 1964, 13.

Dördüncü mimari kat: höyüğün batı eteğindeki son ve en erken yapı katıdır. Bu çalışmada yaklaşık 10 m inilmiştir ve kumlu taban üzerine düzensiz mimari veren taş yapılar ve ocaklar bulunmuştur[75].

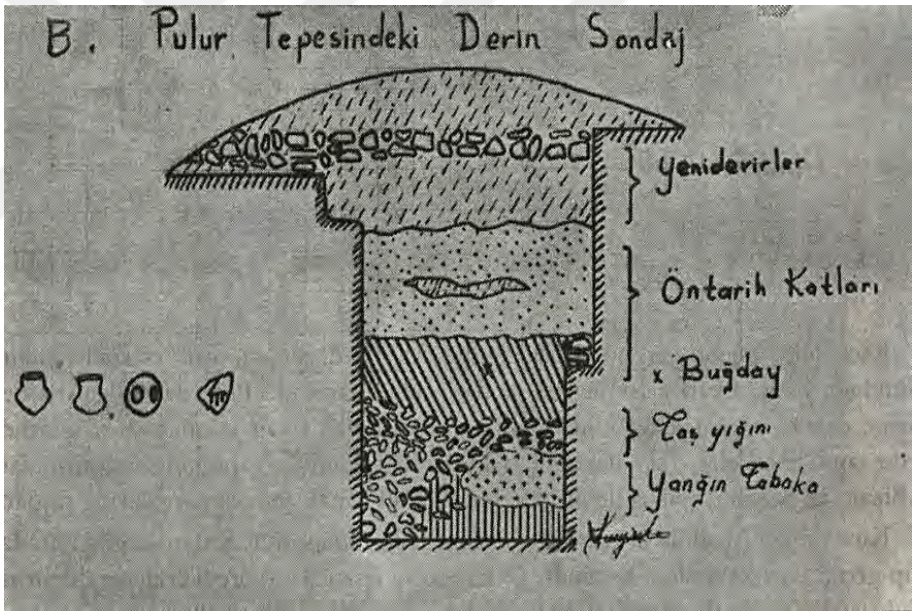
Harita 2.3. Pulur Höyük Genel Planı (Koşay-Vary, 1964: 11)

Höyükteki bir diğer alan "B" alanıdır burada ise höyüğün tepesinde bir tür sondaj çalışması gibi olduğundan A alanını ile kıyaslandığında dar kapsamlı bir alan oluşturmaktadır **(Resim 2.4)**. Yapılan çalışmaya göre en üst katta Selçuklu-Osmanlı devirlerine ait mimari yapı ile karşılaşılmıştır. İkici tabakada ise; dört köşeli taşlar ile örülü bir mimari kata rastlanılmış, tandırlara ve ocaklar bulunmuştur. Bu yapı katı kaldırıldıktan sonra ise yaklaşık 6 m derinlik boyunca malzeme vermeyen yerde Koşay ve ekibi alanı dolgu toprak olarak nitelemişlerdir. Bu dolma tabakanın hemen altında 2-3 m derinlikte dolma taş yığınına rastlayan ekip A alanında olduğu gibi Kalkolitik Döneme ulaşıldığını düşünmüştür[76]**(Resim 2.5)**.

[75] Koşay-Vary, 13-14.
[76] Koşay-Vary, 25.

Resim 2.4. B Alanı (Koşay-Vary, 1964)

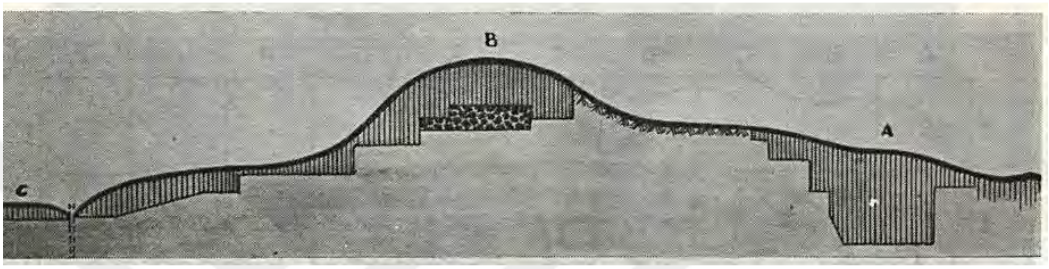

Resim 2.5. B Alanındaki Sondaj Planı (Koşay-Vary, 1964)

Pulur Höyük kazılarında son çalışma alanı C alanıdır. Höyüğün kuzeydoğusunda yaklaşık olarak 50 m mesafededir. Alanda daha önceden de köylülerin yol yapımı için toprak almaları sonucuyla mezarlar az da olsa açığa çıkmıştır. Koşay bu mezarların "*Bronz Devri mezarları"* olduğunu söylemektedir[77]. Bulunan mezarlar I ve III no.lu mezarlar olarak numaralandırılmış ve 1 m derinlikte gevşek balçık zeminde

[77] Koşay-Vary, 46.

bulunmuştur, mezarın yapısı üst üste yontulmamış kaba taşlardan oluşan yüksekçe (40 cm), 200x200 cm genişliğinde örülmüştür. Koşay'a göre bu mezarlar "oda mezar" şeklinde mezarlardır. Bu I no.lu mezarda, hocker tarzında doğu-batı istikametinde duran ve mezarın kuzey-doğu köşesinde insan cesedi ve cesedi saran 2-3 mm kalınlığında beyazımsı bir kumaş ile bulunmuş yanı sıra 7 adet ok ucu ve cesedin göğsü üzerinde bronzdan bir baltaya, pişmiş topraktan 7 adet küpe ve sapı delikli mızraklara rastlanılmıştır[78]. II no.lu mezarda ise, bronzdan yapılmış kama ve mızrak ucuna rastlanıldığı halde seramik bulunmamıştır[79]**(Resim 2.6)**.

Resim 2.6. Pulur Höyük Kazılan Alanların Planı (Koşay-Vary, 1964)

Pulur Höyük mezarlarında en zengin buluntu veren III. No.lu mezar alanıdır. Bu alanda çanak çömlek dışında, 6 cm çapında bronz bilezikler, 7 adet boncuk, 5 adet iğne ve gümüşten yapılma yarım ay şeklinde toplu iğne bulunmuştur. I ve II no.lu mezarlarda olduğu gibi bu mezarda da küçük ve büyük baş hayvan kemiklerine fazlaca rastlanılmıştır. Dahası diğer mezarlardan farklı olarak da bu mezarda köpek iskeleti bulunmuştur[80]. Sonuç olarak 1960 yılında tek sezonluk kazısı yapılan Pulur Höyük kazıları, bölge coğrafyasında kültüre ait net bir kronolojik gelişim koyamasa bile 2021 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Arkeolojisi Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Rabia AKARSU bilimsel başkanlığında Pulur Höyük ikinci dönem kazılarıyla bölge coğrafyasına ve Karaz kültürüne ait verilerin gün yüzüne çıkarılması, arkeoloji dünyası için önemli, heyecan verici ve kaçınılmaz bir gerçektir. Pulur Höyük 2021-2023 yılları arasındaki kazılarda açığa çıkarılan Karaz Kültürü mimarisi bu tez kapsamında III. bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

[78] Koşay-Vary, 47.
[79] Koşay-Vary, 48.
[80] Koşay-Vary, 48-49.

2.1.1.3. Güzelova Höyük

Pulur Höyükten bir sene sonra, 1961 yılında Koşay ve ekip arkadaşlarının Erzurum'da yapmış olduğu son çalışma alanı Güzelova Höyüğüdür. Erzurum'un yaklaşık 15 km kuzeydoğu taraflarında yer alan Güzelova Höyük, Dumlu mahallesi içerisindedir. Fırat nehrinin kollarından biri olan Karasu, Güzelova köyünün (Günümüzdeki adı Tufanç) güneyini sınırlar ve bu durum çevrede bataklık oluşumuna neden olur, bu durum Güzelova'da yaşam şartları için bir problem oluşturmuştur[81]. Höyükte, Karaz ve Pulur'da olduğu gibi çok fazlaca tahribat olduğunu belirten Koşay, bu konuyla ilgili olarak raporlarında höyük yüksekliğinin 12,5 m ve gerçek yüksekliğinin en az 20 m olması gerektiğini belirtmiştir[82]**(Resim 2.7)**.

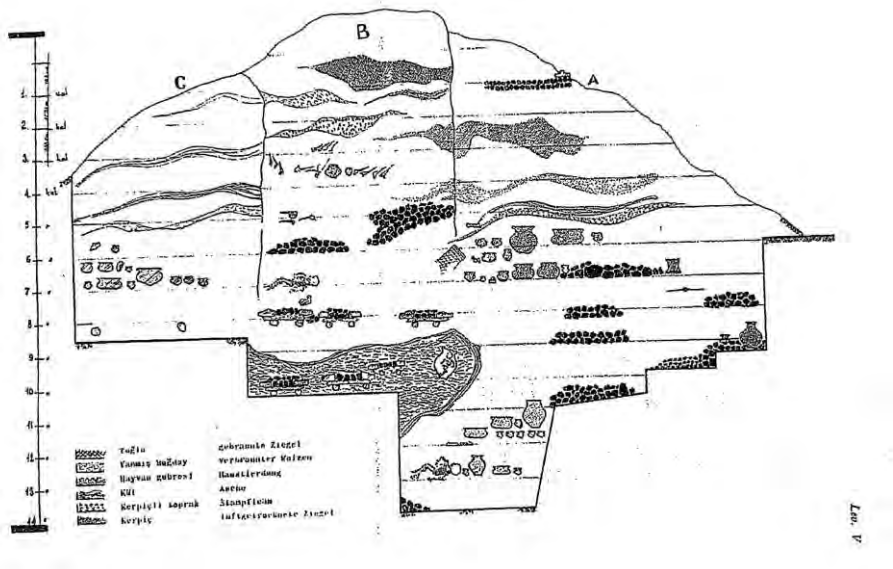

Resim 2.7. Güzelova Höyükten Genel Bir Görünüm (Tay Project)

Bu bilgilere göre, höyükte yaşanan fazlaca tahribat sebebiyle net ölçüler belli değildir. Güzelova'daki kazılar, Karaz ve Pulur Höyükteki gibi toplam üç alanda sürdürülmüştür. Bu alanlar ise höyüğün en iyi korunmuş batı kesiminde yer almaktadır. Koşay, 1967 yılı Güzelova kazı raporunda belirttiğine göre, höyüğün doğu tarafında köylülerin yapmış olduğu iki büyük hayvan ağılı sebebiyle bu kesimin çoğunun yüksek oranda tahribe uğramış olduğuna değinmiştir. Kazı alanı olarak höyüğün batı cephesi seçilerek yaklaşık 27x7 m'lik bir sahada çalışmalara başlanmıştır. Yine Karaz ve Pulur

[81] Koşay-Vary, 5.
[82] Koşay-Vary, 6.

Höyükteki gibi Güzelovadaki çalışmalar da A, B ve C ocaklarına/açmalara ayrılmıştır. Koşay'ın küçük ağıl olarak işaret ettiği yerde ise, 8x9 m'lik alanda 8 m'lik bir derin sondaj çalışması da yapılmıştır ancak ana toprağa rastlanılmamıştır[83]. Bu tabakada çöp çukurlarına da rastlanılmış ve iki metre derinlikte bir yangın katında 20 cm kalınlıkta hububat kalıntıları bulunmuştur. Höyüğün tepe noktası Pulur'daki gibi dolma toprak ile yükseltildiğinden bahseden Koşay, burada pek az eser bulunduğundan da bahsetmektedir. Höyükte ilk düzgün mimariye tepe noktasından 4,5 m derinliğe inildikten sonra bulunduğunu rapor eder ve 6,5 m derinlikteki A alanında taş döşemelerle kaplı ve aynı seviyede mutfak eşyalarına rastladığını bahseder aynı şekilde B alanında 5 m derinlik seviyesinde taş yığınlarına denk gelindiğini ve burada da A alanındaki gibi toplu bir şekilde mutfak eşyalarının bulunduğundan söz eder. Bu seviyeden 7,25 m derinliğe inildiğinde ise hocker pozisyonunda bir erkek iskeleti (iskelet no I) bulunduğuna dikkat çeken Koşay, bu tabakada rastlanan eserleri de bunula beraber Geç Kalkolitik (M.Ö 2600)'e tarihler[84] **(Resim 2.8)**.

Resim 2.8. Güzelova A-B-C Kesitleri (Koşay-Vary, 1967)

B ocağındaki bu taş yığınları kaldırıldıktan sonra 8 m derinlikte toplam 5 adet 70 cm ölçülerinde alt tarafları kalınca yuvarlak ağaç döşeli kenarları ise taşlarla örgülü "kurun" adı verilen hayvan yemliklerine rastlamıştır. İskelet no I'de iskeletin üzerinde

[83] Koşay-Vary, 6.
[84] Koşay-Vary, 6-7.

"seyyar ocak" olarak adlandırılan ocağın minyatür bir örneğini rapor eden Koşay, bu durumun kült eşyası olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. B ocağında ise 9 m'ye varan derinlikte küp içerisinde 8-10 yaşlarında olduğu düşünülen bir iskelete rastlanılmış ve (İskelet No III) bu mezarı kaplayan taş, küpü ezmiş ve B ocağında killi kamış yığınları 9.50 m'de bulunmuştur[85]. Genel hatları itibariyle Güzelova Höyük Orta Çağ katları haricinde kalan tüm tabakaları, Geç Kalkolitik Çağa M.Ö 2600'e tarihlenir. Koşay tarafından Güzelova'da ortaya çıkan çanaklar, tepsiler, ocaklar, küpler ve kapaklar daha önce kazılarını yapmış olduğu Karaz ve Pulur Höyükte envanterlemiş olduğu "Karaz Kültürü tipi mal grupları" olarak adlandırılmıştır[86]. Diğer buluntular ise, öğütme taşları, obsidyen aletler, ok uçları, kemik eserler, madeni eserlerdir.

2.1.1.4. Sos Höyük

Pasinler Ovasında yer alan Sos Höyük, bölge arkeolojisine önemli katkı sağlayan yerleşimlerden biridir. Erzurum'un 24 km doğusunda, Pasinler ilçesinin de yaklaşık 13 km batısında ve günümüzdeki adı Yiğittaşı köyüyle iç içe yer alan Sos Höyüğün, hemen yakınından Aras'ın önemli kollarından olan Dere Suyu çayı geçmektedir. Höyük yaklaşık 1,2 hektarlık bir alanı kaplayan oval bir yapıya 150x270 m'ye sahip olup Dere Suyu bataklık alanının 16 m yüksekliğinde yer almaktadır. Höyükte köylülerin inşası ve toprak alma ihtiyaçları gibi nedenlerden tahribat fazlacadır[87]**(Resim 2.9)**.

[85] Koşay-Vary, 7.
[86] Koşay-Vary, 9.
[87] Antonio Sagona, Claudia Sagona, Hilmi Özkorucuklu, "Excavations at Sos Höyük–1994: First Preliminary Report", *Anatolian Studies 45*, 1995, 193-196.

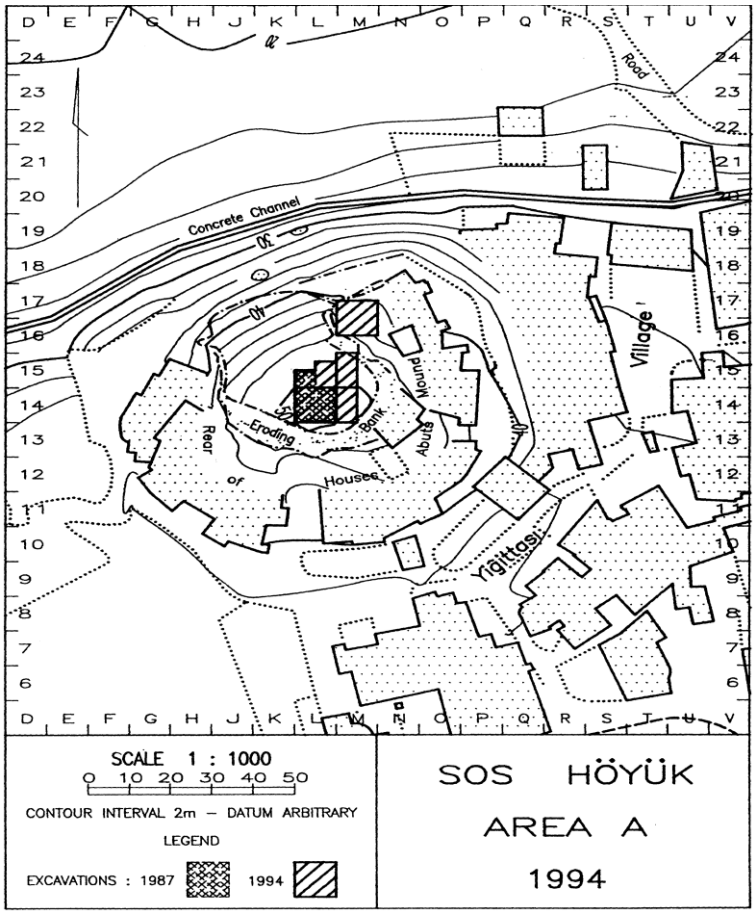
Resim 2.9. Sos Höyük (Sagona vd. 1995: 195)

Sos Höyükte ilk sistemli kazılar 1994 senesinde Melbourne Üniversitesi adına A. Sagona'yla başlar ve yaklaşık on yıl süren kazılar ışığında Sagona, kazısını yapmış olduğu Sos Höyük için bir tabakalanma sunmuştur **(Tablo 2.1)**.

Tablo 2.1. A. Sagona'ya göre Sos Höyük Tabakalanması (Sagona, 2000: 333)

TABAKA	TARİH	ÇAĞ
Sos VA	MÖ3500/3300-3000	Geç Kalkolitik
Sos VB	MÖ3000-2800	Erken Bronz Çağ IB
Sos VC	MÖ2800-2500	Erken Bronz Çağ II
Sos VD	MÖ2500-2200	
Sos IVA	MÖ2200-2000	Orta Bronz Çağ-I
Sos IVB	MÖ2000-1500	Orta Bronz Çağ II
Sos III	MÖ1500-1000	Genç Bronz Çağ
Sos IIA	MÖ1000750/850	Erken Demir Çağ
Sos IIB	MÖ750/850-300	Geç Demir Çağ
Sos IIC	MÖ300-200	Post-Akamenid

Sagona'ya göre, yapılan stratigrafi, radyokarbon sonuçları ve seramik çalışmalarından oluşan kültürel eserlerin belirli bir dönem aralığına dayanır ve bu da Sos Höyük yerleşmesinde Geç Kalkolitik Çağlardan Orta Çağlara değin bir uzantının gelişmeleridir[88] **(Resim 2.10)**.

Resim 2.10. Sos Höyük Genel Planı (Sagona vd, 1994: 197)

Sos Va, Geç Kalkolitik Çağ (M.Ö 3500/3300-3000): Höyüğün kuzeyinde yer alan M17 ve L17 açmalarından elde edilen verilere göre; Sos Höyüğün ilk kez Geç Kalkolitik Çağ'da (Va) yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada yanmış tabaka ile çakıllı toprağı örten büyük taş sırası ile karşılaşılmıştır. Buluntular arasında ise bir tarafı fazlaca aşınmış taş bıçak bulunmuştur. Zemin tabanından alınan C14 sonuçlarına göre ise, M.Ö 3500-3105 arasına tarihlendirilmiştir. Bu alan kireç sıvalı bir zemine ve doğrudan toprak üzerine inşa edilmiş kerpiç duvarlara sahip birkaç odayla

[88] Antonio Sagona, "Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia", Millenaires (Ed. par. C. Marro et H. Hauptmann) Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe, 329-330, Paris, 2000.

temsil edilmiştir. Odalardan biri (M17, 3780) açmanın doğu tarafında ve günümüzde köylü bir halkın evinin arka duvarına yaslanmış ve zemini gömme bir ocak ile donatılmıştır. Diğer oda ise, (M17, 3779) kireç sıvalı zemin üzerine inşa edilmiş ve bu zemini delen üç direk deliği vardır. Duvarın boyutları yaklaşık 25 cm ile 70 cm arasında tarla taşları ile kavisli ve sağlam bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarın genişliği 2,5 m, yüksekliği ise kısmen korunmuş olmasına rağmen 1,75 m'nin üzerindedir. Bu temel üzerine muhtemelen kerpiç bir üst yapıya sahiptir ancak buna ait günümüze bir kanıt ulaşmamıştır[89]. Bu bilgiler Sos Höyüğün tabaka sıralaması için önemli olduğu kadar bölge coğrafyası ve kültürün sorunlarının çözümünde de ışık tutacak verilerdir. Yapılan çalışmada duvarın doğu yüzüne bağlı yarım daire şeklinde bir odanın varlığı ortaya çıkartılmış ve bu yapıdaki mimaride M17'dekilerle aynı taş, boyut ve tip olarak benzerdir. Sagona'ya göre bu yapının amacı büyük bir anıtsal binaya ait olmadığı ancak bir tür mekânsal sınır oluşturabilir görüşündedir[90]. Höyükte kazılan alanın birçoğu yapının merkezindeki kazılmamış alanda yer almaktadır. Bulunan duvarın konumuna göre yargılanması sonucuyla, duvarın bir çevre görevi görmesine pek olasılık verilmemiş ve bunun yerine yerleşim merkezindeki alanı tanımlamak yani bir sur duvarı inşası olarak görülmüştür. Bu da duvarın iç ve dış tarafı olmak üzere ikiye ayırıp yerleşim alanlarının farklılaştığı anlamına gelir. Kazı ekibine göre bu duvar bir defa yıkılmış ve ikinci defa tekrar inşa edilmiştir[91]. Höyükteki bir diğer oda olan L17b alanı ise, iç yerleşim açmasında standart gömme ocağı içermeyen ancak akma yapan sıva yüzeyli ikiz boynuzlu andiron bulunmuştur. Tabandan alınan karbon örneği bir sonuç vermemiştir. Bu katın hemen üzerinde sertçe paketlenmiş yanma geçirmiş turuncu yüzeye sahip yuvarlak bir ocak bulunmuştur. (M17 3766, 3768 ve 3770) bu seviyelerde ise, her biri dairesel bir ocak ile donatılmış üç bağlantılı odaya rastlanılmıştır. Doğu taraftaki ocak kalınca bir nehir kumu tabakası üzerine oturtulmuş ve iki tip ocak parçası ile çevrelenmiştir. Yakınında ve güneyinde 90 cm çapında bir ocak ve ortalanmış bir çömlek, kırmızı-siyah rengiyle dikkat çekmiştir ve yapının taş temelli yapısı kuzey-güney doğrultuda oldukça fazlacadır[92]. Sos höyük Kalkolitik Çağ tabakasının genel mimari özelliği kabaca dairesel planlı ve kerpiç tuğlalarla inşa edilmiş, evin içerisinde

[89] Antonio Sagona ve Claudia Sagona, "Excavations at Sos Höyük, 1998 – 2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies 37*, 2000, 58-59.
[90] Sagona ve Sagona 2000, 59.
[91] Sagona ve Sagona, 59-60.
[92] Sagona ve Sagona, 58-60.

sert bir kil yüzeyi ve batı tarafında içine yerleştirilmiş dairesel ocak, kapının hemen solunda taşınabilir ocaklar ve direk delikleri yapılan araştırmalar sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır[93].

Sos Vb, Erken Tunç Çağı I (M.Ö 3000-2800): Sos Höyükte bir diğer çalışma alanı M16 açmasıdır ve bu açma yapılan sonuçlar neticesiyle, Erken Tunç Çağı I'e tarihlendirilir. M16'da başlangıçta zemin seviyesinin bölümleriyle tanımlanmış ancak daha sonra net olmayarak raporlarda belirtilmiştir. En belirgin olanı, kömürle lekelenmiş yumuşak kahverengi toprakla kaplı eşit büyüklüklere sahip nehir çakıllarından oluşan bir tabakadır ve bir ocağın etrafına dağılmış in situ durumundaki çömlekleri içermektedir[94]. Kattaki bulgular tipik Karaz Kültürü mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. M17 açmasında yerleşmenin kuzey ucunda yarım taş temelli bir ev ortaya çıkarılmıştır[95].

Sos Vc, Erken Tunç Çağı II (M.Ö 2800-2500): Sos Höyükte dönem olarak Erken Tunç Çağı II'ye gelindiğinde mimari nispeten değişmeden kalmaya devam etmiş, yüksek taş temeller üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilen tek odalı evlerin çoğu M16/N16'da köy halkının evinin arka duvarına karşı ortaya çıkarılmıştır. Yanındaki iki mezar güneybatı köşesini keşmiş olsa da konut genellikle köşeleri yuvarlatılmış her yerde bulunan dikdörtgen bir tipe uygun görünümdedir. Yapıda batı duvarı boyunca uzanan bir alan ve kuzeybatı köşesine doğru bir depolama alanı (kil ambarı) bulunmaktadır. Yapı içerisindeki ocak içinden alınan iki C14 sonucuna göre, yaklaşık olarak M.Ö 2900-2500 arasına tarihlenir[96].

Sos Vd, Erken Tunç Çağı III (M.Ö 2500-2200): Sos Höyük Vd, L16 açmasında ortaya çıkarılan tortular burada geçici olarak ETÇ III'e tarihlendirilmiştir. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan bir dizi alçı mercek, kül tabakları, kömür kirişleri ve yanmış kerpicin çok gevşek ve kuru tozlu toprak içiresinde bulunduğu ve yapının planı köşeleri yuvarlatılmış bir odanın bir bölümünün küllü sıvalı yüzeyi dikkati çekmiştir. Yapı genel itibariyle direk üzerine inşa edilmemiş olmasına rağmen, güneybatı köşesinde yer alan bir iç mekân özelliği için ahşap destekler kullanılmıştır.

[93] Sagona ve Sagona, 60-61.
[94] Sagona ve Sagona, 63.
[95] Sagona ve Sagona, 63.
[96] Sagona ve Sagon, 63-64.

M16d/N16c'de izole edilmiş bir ocak ve ince bir seramik potası ile ilgili iki hayvan figürini ve Geç Kalkolitik duvarı kesen bir çöp çukuruna rastlanılmıştır[97].

Sos IVa, Orta Tunç Çağı I (M.Ö 2200-2000): L16 açmasında yapılan çalışmalarda, bulunan mimari konutun yapım kalitesi gayet iyidir ve temeli nehir taşlarından (çakıl) yapılmıştır. Yaklaşık olarak 16x12x8 cm boyutlarında parke taşlarından iki sıra dizilmiş ve altı sıra derinliğe kadar korunmuştur. Batı tarafındaki daha büyükçe olan oda (Locus 4140) ise dikdörtgen planlıdır. Alanın batı duvarı boyunca ve kuzey duvarının bir kısmında kireç sıvayla kaplı bir kerpiç seki bulunmuştur. Hemen önünde merkezden biraz uzakta konumlandırılmış bir dış sırt tarafından tanımlanan dairesel bir ocak bulunmuştur. Diğer oda (Locus 4144) ise, daha dar ve zeminine yerleştirilmiş bir kap içeren ocağı da iyi inşa edilmemiştir. Bu odaların kuzey tarafında ise, çamur sıvalı çukurlu açık alanın bir kısmı bulunmuştur. Muhtemelen bu konut üçüncü ve ikinci bin yılın geçişi sırasında terk edilmiş ve bölgenin dönem IVb kompleksinin inşasından hemen önce geçici bir kamp alanı olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir[98].

Sos IVb, Orta Tunç Çağı II (M.Ö 2000-1500): Alanda yapılan bir diğer çalışma alanı Sos IVb, yapının hemen kuzeydoğu ve güneybatı taraflarına eğimli kaliteli kerpiçten inşa edilmiş önemli bir konuta rastlanılmış ve en az dört ana odadan oluşan bu mimari yapının merkezi oda hariç diğer odalarda kireç sıvalı taban üzerine yuvarlak ocak inşa edilmiş ve iki ocak düz bir yüzeye sahipken en batıdaki odadakinin yüksekçe bir çıkıntısı ve kırmızı iyi perdahlı bir dış cephesi bulunmaktadır[99]. Görüldüğü üzere tabakalarda dönem değiştikçe coğrafi ve kültürel şartlar içerisinde de mimari yapılanmanın şekli değişmektedir.

Sos III, Geç Tunç Çağı, (M.Ö 1500-1000): Sos höyükte II. Binyılın sonları en az anlaşılan dönem olmuştur. L16 açmasında yapılan çalışmada dolgular araştırılmış ancak alanın batı yarısı, L16c çan şeklindeki bir çukur dışında oldukça özelliksiz bulunmuştur. Kazıcısına göre, Geç Tunç Çağı boyunca höyüğün kuzey kesiminde yerleşim birimleri bulunmadığına dair fikirleri kuvvetlenmiştir. Alanda evden ziyade bir iş alanı gibi bir yerleşim düşünülüp gözlenmiş, bulgularda ise, bölünmüş ve yanmış kemikler toplanmış ancak L16d'de bulunanlar kadar büyük miktarda olmamış ve bu kemik tortusu L16d'de

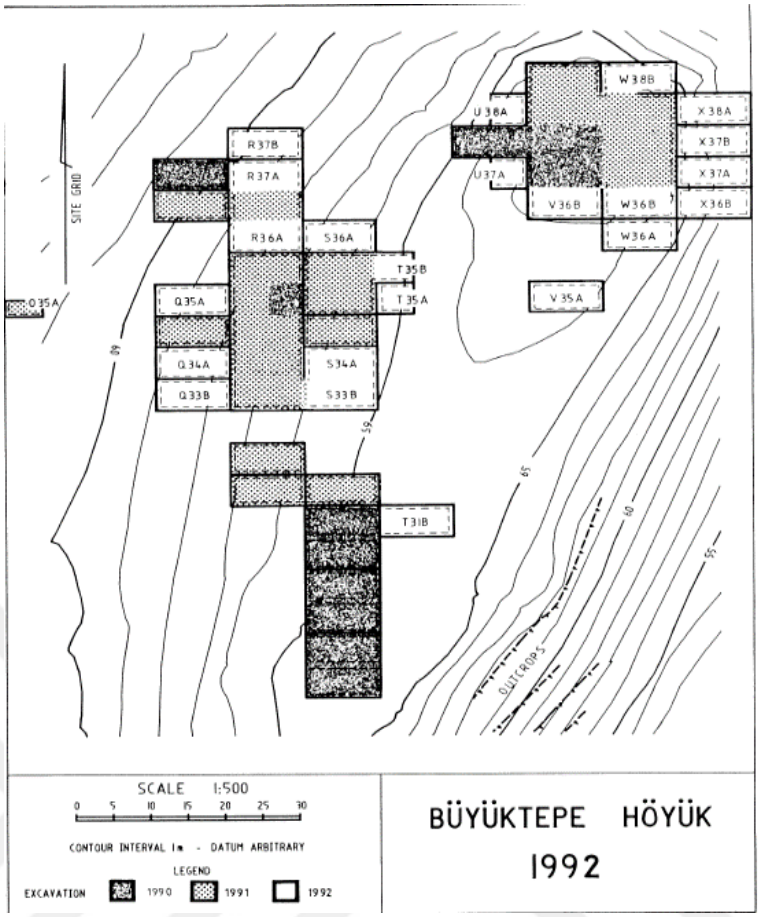
[97] Sagona ve Sagona, 64.
[98] Sagona ve Sagona, 64-65.
[99] Sagona ve Sagona, 65-66.

(Locus 1785) ortaya çıkarılan çok sert dolgulu yüzeyin bir parçası olan grimsi beyaz bir sıva yüzeyinin üzerinde bulunmuştur. Bu iki bacadan oluşan bir fırının kalıntıları buranın sanayi bölgesi olabileceği fikrini destekler niteliktedir[100]. Sos Höyükte yapılmış olan çalışmalarda Karaz Kültürüne ve bölge coğrafyasına ait çok önemli mimari bulgulara ulaşılmış, bölge için Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren bir yerleşim gören Sos Höyük çalışma alanımızla ilgili kültüre fazlaca ev sahipliği yapmıştır.

2.1.1.5. Büyüktepe Höyük

Sagona ve ekibinin başkanlığında kazılan höyük, Bayburt ilinin 35 km. güneybatısında, Beşpınar vadisinin verimli toprakları içerisinde kuzeybatı-güneydoğu ekseni boyunca yer kaplar. Büyüktepe, etkileyici görünümüyle yaklaşık 20 m yükseklikte ve 250x180 m ölçülerinde büyükçe bir höyüktür[101]. Beşpınar vadisini çevreleyen Büyüktepe Höyüğün tepesinden her yöne hâkim bir manzarası bulunmakta ve bunun muhtemel nedeni belirli dönemlerde konumunun stratejik olduğunu gösterir. Büyüktepe, 1988 yılında Melbourne Üniversitesi'nin Bayburt-Kelkit coğrafi sahasında yapmış olduğu yüzey araştırması esnasında keşfedilmiş ve alanda bir stratigrafik bir dizilim oluşturmak maksadıyla Erzurum Müzesi ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü iş birliği ile 1990 yılında kazı çalışmaları başlayıp üç sezon sürmüştür[102]**(Resim 2.11)**.

[100] Sagona ve Sagona, 66.
[101] Antonio Sagona, "An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period*", Araştırma Sonuçları Toplantıları, 7,* 1989, 425-434.
[102] Antonio Sagona, Elizabeth Pemberton & Ian McPHEE, *Excavations at Büyüktepe Höyük, 1990: First Preliminary Report*, Anatolian Studies, 41, 145-149, 1991.

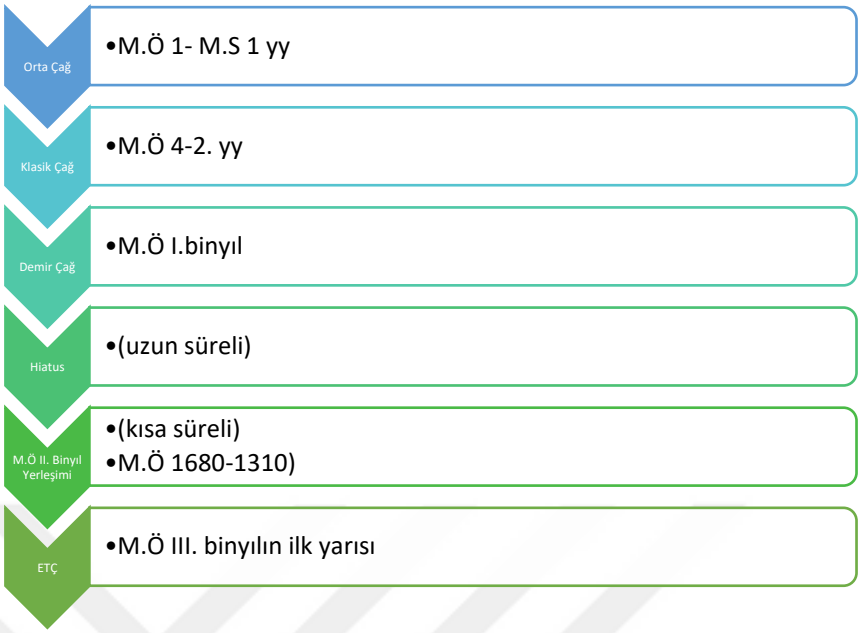

Resim 2.11. Büyüktepe Kazı Planı **(**Sagona, 1992:30)

Yapılan çalışmalarda "Q37a" açmasında Erken Tunç Çağına ait bir mimari tabakaya rastlanılmış, ana kaya üzerine yerleştirilmiş kabaca hilal biçiminde bir dizayn oluşturan bir dizi tarla taşı ile oluşturulmuş çadır alanının temelleri gösterilebilir özelliktedir. "R35a" açmasında ise, ana kayaya oyulmuş, çanak çömlek parçaları ve koyu gri küllü toprakla doldurulmuş iki bitişik çukur açık olarak Karaz Kültürü dönemine aittir[103]**(Tablo 2.2**).

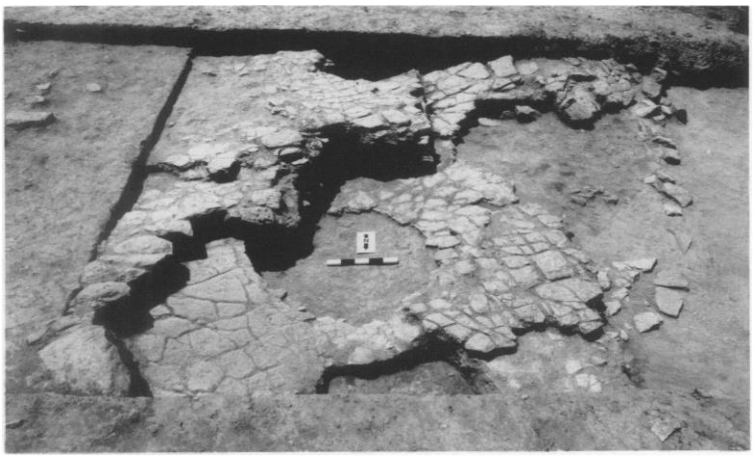
[103] Antonio Sagona, Elizabeth Pemberton, Ian McPHEE, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies, 42*, 1992, 29-30.

Tablo 2.2. Sagona'ya Göre Büyüktepe Höyük Stratigrafisi (Sagona, 1993: 81)

Aynı şekilde, açmanın güneydoğu ucuna bakıldığında bir çukurda bir kafatası ve birkaç kemikten oluşan ilginç bir ikincil mezarlık ortaya çıkarılmıştır. Çukura dik olarak yerleştirilen kafatası incelendiğinde insan kaburgalarının olduğu küçük kemikler ile dolu olduğu görülmüştür. Sagona ve ekibince alanda Erken Tunç Çağına ait muhtemelen geçici konutlarla karakterize edilen bir geçiş kampı öngörüsü savunulmuştur[104]. Ancak kazı eksikliği ve yetersiz çalışmalar bu sonucu tam manasıyla destekleyemez. Diğer açmalarda yapılan çalışmalarda ise, bir sığınak "S35b" ve "T35b" diğerinde "Q33b"de daha güneyde yer alan ve eski yapı daha net bir plan sağlar düzensiz ve doğal olarak yönetilebilir bloklara bölünmüş, kolayca işlenebilen anakayadan oyulmuş, kabaca dairesel ve birleşen üç çöküntüden oluşan ana hat üzerine inşa edilmiş, üçüncü oda ise, muhtemelen depolama amaçlı kullanılan geniş bir platform olarak düşünülmüştür[105]**(Resim 2.12)**.

[104] Sagona vd. 1991, 30.
[105] Antonio Sagona, Elizabeth Pemberton, Ian McPhee, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992 Third Preliminary Report", *Anatolian studies, 43,* 1993, 69.

Resim 2.12. Büyüktepe Höyük, Erken Tunç Çağı Taş Döşemeli Zemin (Sagona, 1992: 33)

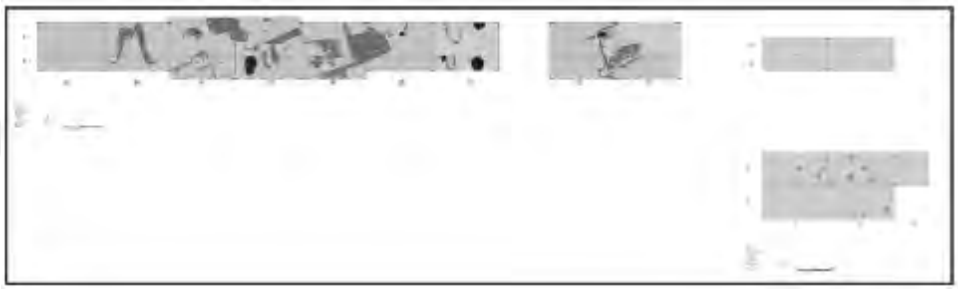
Sığınağın batı tarafına bakan ön tarafında, kenarlarındaki çadır örtülerini tutmak amaçlı yerleştirilen bir sıra taşların ortasına yakın olarak yerleştirilmiş çanak çömleklerle bağlantılı bir iç (ev içi) ocak bulunmuştur. Mekân içerisinde direk deliği bulunamamış ve kazılmış bir çukur tarafından kapatılabileceği öngörülmüştür[106]. İkinci sığınak da anakayaya yaslanmış ve Geç Hellenistik-Erken Roma döneminin döşemesinin bir bölümünün hemen altında yer almaktadır. Bu aşamada formu tam olarak net değildir fakat sığınak muhtemelen üzerine bir duvarın yerleştirildiği sıvalı bir ocak alanı içermektedir[107]. Sagona, Büyüktepe'de yapılan çalışmalar neticesiyle Karaz Kültürü ETÇ süreci esnasında bölgeyi bir *"geçici kamp tipi bir transit merkez"* olarak tanımlamasına sebep olmuştur[108].

2.1.1.6. Alaybeyi Höyük

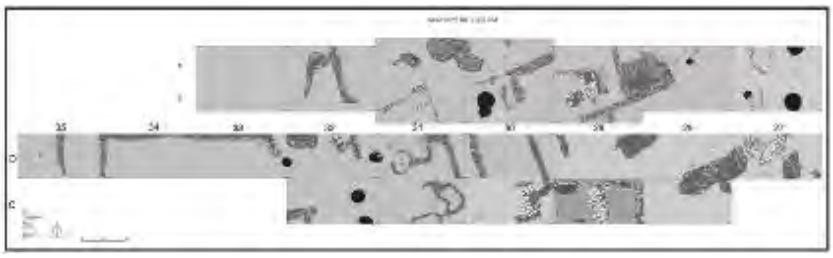
Erzurum ili Aziziye ilçesinde yer alan Alaybeyi Höyükte, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) kapsamında, Erzurum Müze Müdürlüğü başkanlığında 2016 ve 2017 yıllarında arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları yapılmıştır. Genel itibariyle yüksek olmayan höyük, TANAP'ın doğal gaz boru hattı döşemesi esnasında bulunmuştur[109]. 2016 sezonundaki kazılarda, boru hattı doğrultusunda doğu-batı yönlü plankare sisteminde açmalar açılmıştır. Kazılar boruların kazılacağı D alanı

[106] Sagona vd. 1993, 70-71.
[107] Sagona vd. 1993, 71-72.
[108] Sagona vd. 1993, 69.
[109] Erkmen Mustafa ve Gülşah Altunkaynak, "Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 Yılı Kazıları" *27. Müze Kurtarma Kazılanı Sempozyumu,* 2018, 171.

boyunca başlamış, diğer açmaların güney tarafındaki C koridorunda genişletilmiş ve genel itibariyle 43 açmada çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Höyükte bu çalışmalarda çıkan sonuçların stratigrafisi ise, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Erken-Orta-Geç Demir Çağları C14 analizleriyle desteklenmiştir. Höyükte bulunan bulgulara göre C14 sonuçları ile ilk yerleşim tabakası için M.Ö 4721-4553 tarih aralığını vererek Alaybeyi Höyüğün, Erzurum ve Karaz Kültürünün bölgede en erken yerleşim alanı olduğunu göstermiştir[110]. Alandaki çalışmalar ETÇ dönemine ait bölge arkeolojisine büyük artılar getirmiştir. Çalışmalarda ETÇ tabakasındaki mimari yapılar, idol-ana tanrıça figürleri, kutsal ocaklar, mezarlar ve tipik Karaz çanak çömlekleri bu höyükte Karaz Kültürünün zengin bir şekilde yaşamış olduğunu göstermektedir. Alaybeyi Höyüğündeki 2017 çalışmalarında, bir önceki yılın aynı şekilde plankare sisteminde çalışılmaya devam edilerek, höyüğün kuzey tarafında E ve F açmalarına ek olarak nekropol alanında ve höyüğün güney tarafından A ve B koridorlarında genel itibariyle toplam 27 açmada çalışmalar yapılmıştır[111] **(Resim 2.13-14)**.

Resim 2.13. 2017 Yılında Alaybeyi Höyük Kazılarının Yapıldığı Açmalar (Erkmen-Altunkaynak, 2017, 183)

Resim 2.14. 2016-2017 Yıllarında Açığa Çıkarılan Batı Bölüm Mimarisi Çizimi (Erkmen-Altunkaynak, 2017: 183)

[110] Erkmen ve Altunkaynak 2017, 171-172.
[111] Erkmen ve Altunkaynak, 172.

Höyüğün batı bölümünde 2016 ve 2017 kazı sezonlarında yapılan çalışmada Erken Demir Çağ tabakasının hemen ardından ana toprak ile karşılaşılmıştır. Güney ve doğu taraflarında yapılan çalışmalarda ise, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarına rastlanılmıştır. Ekibe göre, höyüğün batı tarafındaki sınırda Demir Çağı yerleşimlerinin seyrelip yok olduğu bölümlerde iki Karaz Kültürü mezarlarına denk gelinmiş ve daha erken dönemlere ait bulgulara rastlanılmamıştır[112].

2.1.1.7. Çiğdemli Höyük

Erzurum'un batı tarafında, Aziziye ilçesine bağlı eski adı Tikkir olan Çiğdemli Mahallesinin kuzey yamacında konumlanmaktadır. Çiğdemli Höyük, yakınlarından akan Arkaçayırlar çayına paralel uzanmış ve Daphan Ovası ve diğer doğal yollara hâkim bir durumda doğal bir tepe üzerine konumlanmıştır. Höyük büyük ve yayvan biçimlidir. Çiğdemli Höyük, kuzey-güney yönlü yaklaşık 200 m çapında ve ovadan yüksekliği 15 m civarındadır. Höyüğün etrafı tamamen tarımsal arazilerle kaplıdır. Höyüğün yakınından geçen Arkaçayırlar çayının güneyinde Tebrizcik Mahallesi yakınında Fırat'ın kollarından Karasu'ya bağlanır. Fırat'ın önemli bir kolu olan Karasu, kaynağını Dumlu dağlarından Dumlu çayından alır ve Palandöken dağlarından Pulur çayının Aziziye ilçe merkezinde birleşmesiyle oluşmaktadır[113]**(Harita 2.4)**.

[112] Erkmen ve Altunkaynak, 173.
[113] Akarsu 2021, 1-2.

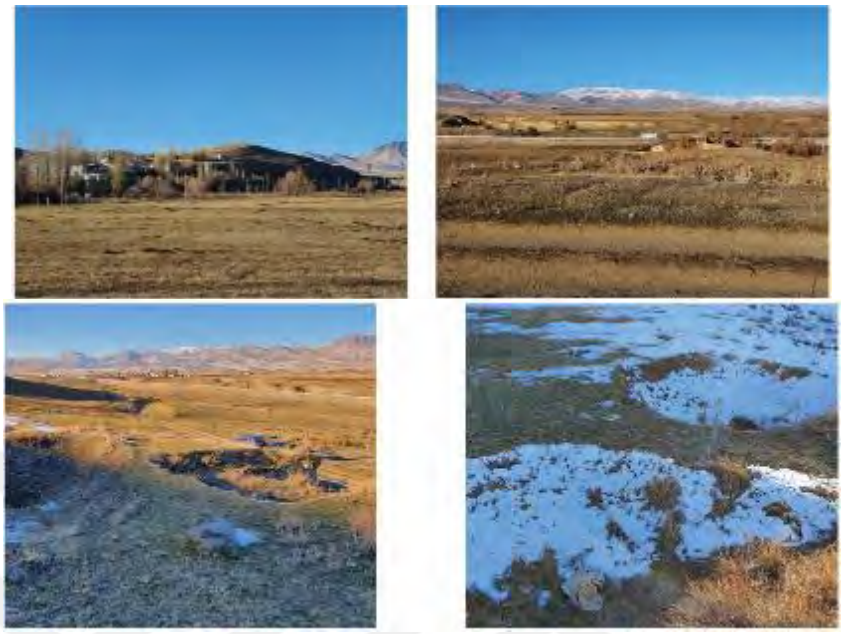

Harita 2.4. Çiğdemli Höyük Konumu **(**Akarsu, 2021: 2)

Höyüklerin ortak kaderiymişçesine Çiğdemli Höyük de köylüler tarafından toprak alımı ve kaçak kazılar nedeniyle yoğun bir tahribata maruz kalmıştır. Yapılan tahribatlarda iki adet Selçuklu dönemine ait tabak ve Karaz Kültürüne ait kapların ortaya çıkmasıyla bu höyükte daha fazla meydana gelebilecek tahribatın önünü kesmek için kurtarma kazısına karar verilmiştir. 1997 yılında Erzurum Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu'nun bilimsel danışmanlığında ilk olarak Çiğdemli Höyük ve çevresinde yüzey araştırması, sonrasında ise 7-25 Eylül 1997 tarihleri arasında çeşitli sebeplerden dolayı kısa süren bir kurtarma kazısı yapılmıştır[114]. Kazı çalışmasına ilk olarak, köylüler ve defineciler tarafından açılan çukur içerisindeki 5x5 m'lik A1 açmasıyla başlanmıştır[115]. Açmada düzensiz ve dağınık taşların ortaya çıkmasıyla bu açma kapatılarak hemen yakınına aynı ölçülerle B1 açması kazılır. B1 açmasında ise bir

[114] Akarsu 2021, 2.
[115] E. Başcı, *Çiğdemli Höyük.* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 9, Erzurum 2000.

yetişkin insana ait kafatası ve kemiklerle beraber 6 çocuk iskeletine rastlanılır[116] **(Resim 2.15)**.

Resim 2.15. Çiğdemli Höyük Genel Görünüm (Akarsu, 2021: 15)

2.1.2. Van-Muş Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesinde Karaz Kültürüne dair bilgi veren diğer bir alt bölge Van-Muş Bölgesidir. Van, Muş ve Bingöl illeri önemli Karaz Kültürü yerleşimlerini barındırmaktadır ve son dönemlerde yeni kazılar ışığında kültür hakkında bilgiler artmaktadır. Burney, Muş Ovası için "izole bir bölge" tanımlamasını yapmıştır[117]. Van ili, Anadolu'yu Kuzeybatı İran ve Kafkasya ile birbirine bağlayan bir başka geçiş ve yerleşim coğrafyası olarak öneme sahiptir.

2.1.2.1. Karagündüz Höyük

Van bölgesinin Karaz kültürü adına anahtar yerleşim yerlerinden birisi olan Karagündüz Höyük, Van il merkezine 35 km. kuzeydoğusunda kalan eski Karagündüz köyünde bulunmaktadır. Höyüğün nispeten üzeri ve çevresi bu eski köy yerleşiminin kerpiç evleri tarafından tahrip edilip iskân görmüştür. Karagündüz, 1890 m. rakımda yer alır ve yaklaşık olarak 75x50x5m. boyutlara sahiptir. Höyüğün etekleri Erçek Gölü'nün

[116] Başcı 2000, 39.
[117] Burney 1958, 161.

kuzeydoğu kıyı yamaçları ile çevrilidir. Höyüğe Erken Tunç Çağından itibaren yerleşilmeye başlanılmıştır[118].

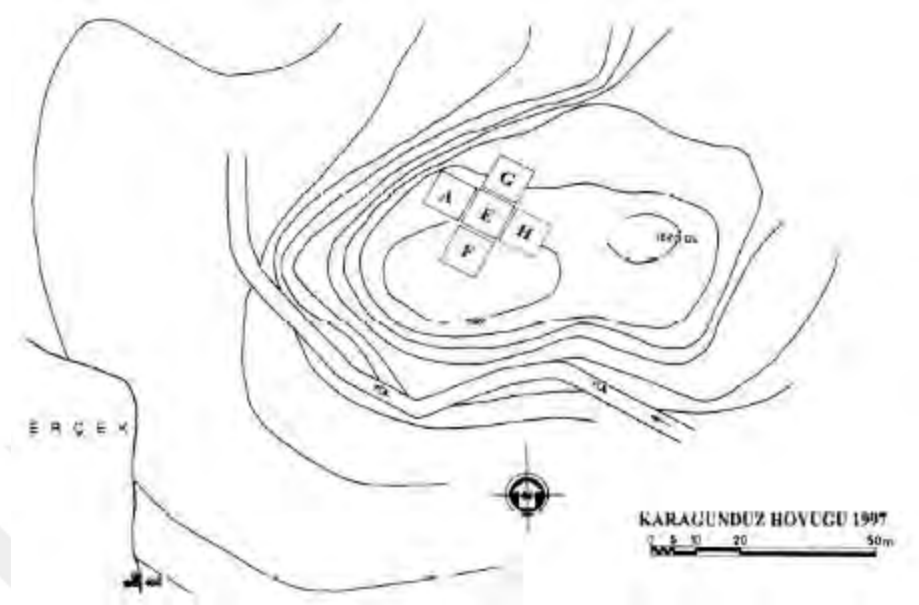
1. Yapı katı: Orta Çağ mezarlığı
2. Yapı katı: Orta Çağ
3. Yapı katı: Geç Demir Çağı
4c. Yapı katı: Orta Demir Çağ-Post Urartu, “Med”
4b. Yapı katı: Orta Demir Çağ-Urartu
4a. Yapı katı: Orta Demir Çağ-Urartu
5. Yapı katı: Erken Demir Çağ
6. Yapı katı: Orta-Geç Tunç Çağ
7. Yapı katı: Erken Tunç Çağ

Karagündüz 1997 yılı kazılarında höyüğün kuzey yamaçlarında 10x10m. boyutlarındaki A, E, F, G ve H plankarelerinde çalışılmıştır[119].

Höyükteki mimari, Karagündüz Höyükteki en kalın tabakalanma Karaz Kültürüne aittir. Höyükte yaklaşık 8-9 m yüksekliğiyle sekiz yapı katının toplam kalınlığı yaklaşık 2.50m.’yi bulmaktayken Karaz Kültürü tabakalanması 6-7 m kalınlığındadır. 1997 yılındaki çalışmalarda A, E, F ve G açmalarında yapılmıştır. V. Sevin ve arkadaşlarının 7. Yapı katı olarak isimlendirdiği en geç dönemde taş temelsiz tamamen kerpiç duvarlı yapılardan bir mimari düzenin ortaya çıkardığı gözlemlenmiş ve tüm açmalara yayılım gösteren bu mimari yapı düzgün bir plan göstermektedir. Tahminen bir sokağa baktığı düşünülen birbirleriyle paralel mekanlar oluşturan mimaride duvarların kalınlığı yaklaşık 0.32, 0.45, 0.60 ve 0.70 m aralığında değişim göstermektedir. Açığa çıkartılan mekânın boyutları ise 2.50 x 2.00 m. ve 3.00 x 2.75 m. 3.50 x 2.08 m. ve 3.10 x 1.50 m. ve 4.60 x 2.40 m. ve 4.50 x 1.95 m kadardır. Bazı yapıların içerisinde duvara yapışık durumda yan yana iki ocak bulunmuştur, bir başka odanın köşesinde ise parlak siyah açkılı tipik (Karaz çömleği) büyükçe bir depo kabı bulunmuştur. Sokağa çıkmak için veya birbirine geçit vermeyen bu mekanlara girişler muhtemelen tavandan yapılmış olabilir. E ve G açmalarının doğu tarafında ise tamamen kerpiç bloklardan yuvarlağımsı

[118] Veli Sevin, Aynur Özfırat, Ersin Kavaklı, “Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları”, *Belleten, 63(238),* 1999, 848.
[119] Sevin vd. 1999, 850.

bir yapının varlığı tespit edilmiştir ve yapı yaklaşık olarak 7.5 m çapındadır[120] **(Resim 2.16)**.

Resim 2.16. Karagündüz Höyük Çalışma Alanları (Sevin vd. 1997: 860)

2.1.2.2. İremir Höyük

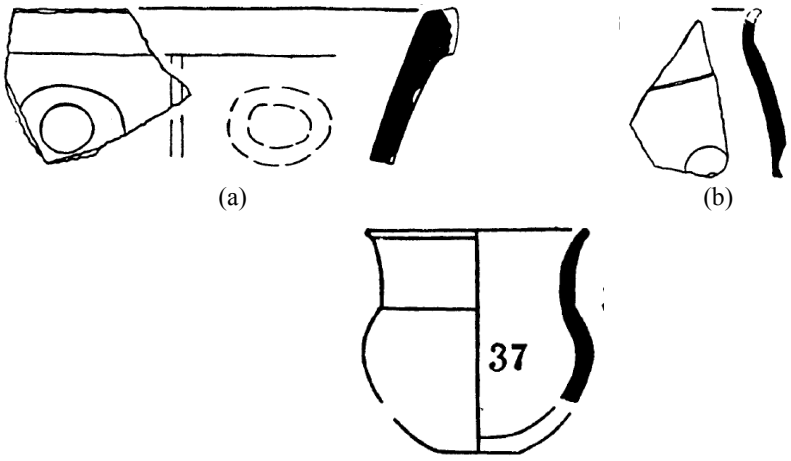
Van ilinin yaklaşık olarak 26 km güneyinde Gürpınar ilçe merkezine 2,5 km kadar güneydoğusunda yer alan İremir Höyük ilçenin Otbiçer Mahallesinde konumlanmaktadır. Doğu ve batı kanadıyla iki ayrı tepeden oluşan çifte höyük biçimindedir. Höyük, Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun kayıtlarında İremir 1 höyüğü olarak, Yerleşim Alanı İremir 2 ismiyle tescil edilmiştir. Höyüğün batı tepesi yaklaşık olarak 160 m çapında dairesel bir yapıdadır. Höyüğün batıdaki, kuzeyi ve güney yönleri, İremir 2 ile bağlantılı olduğu doğudaki yamaca göre fazlaca eğimli yüksekliği ise batıda neredeyse 20 m varırken, kuzeyde 18 m olarak ölçülmüştür. İremir 2 tepesi 225x155 m oval bir alanı kaplamaktadır[121] **(Resim 2.17)**.

[120] Sevin vd. 860-61.
[121] Erol Uslu, Hanefi Biber, Rafet Çavuşoğlu, Hakan Yılmaz, *Erdoğan, S*, & Sinan Kılıç, "İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, (85),* 2023, 44.

Resim 2.17. İremir Höyük ve Yerleşim Alanı (Uslu vd., 2023: 51.)

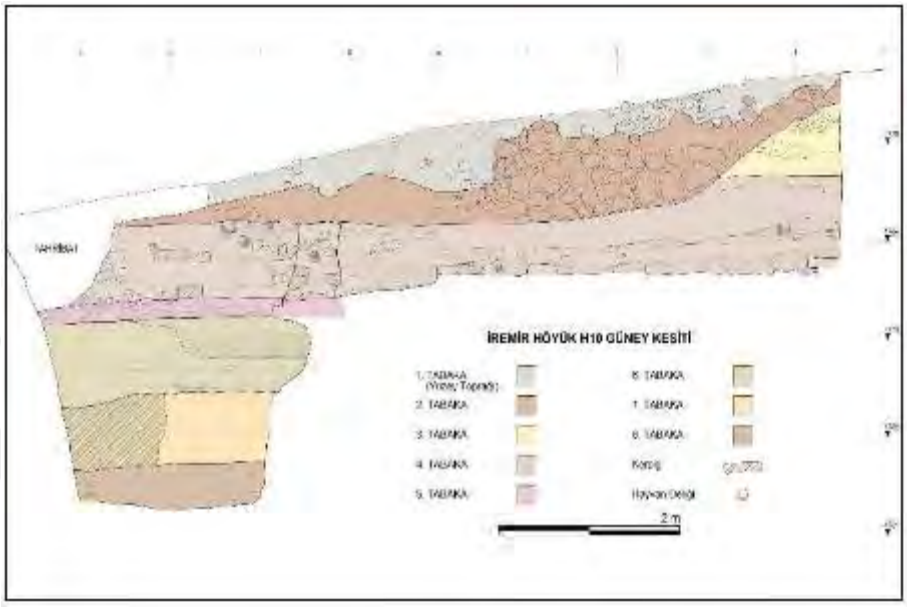
Daha öncesinde bölgede yüzey araştırması yapmış olan Charles Burney'in raporlarında da İremir Höyüğe değinilmiş ve malzemeleri çalışılmıştır. Burney'e göre, bölgede sadece birkaç yerleşim yeri ETÇ'na ait seramikler vermiştir ve İremir Höyük için önemli bir Karaz yerleşimi olduğunu belirtmiştir[122] **(Resim 2.18)**.

Resim 2.18. a: Hamur Yapısı Kaba, Yüzeyi Çok Pürüzlü Hafif Kırmızı ve Gri Astarlı ve Daire Şeklinde Bezemeli Seramik Parçası; **b:** Kahverengi Astarlı, Gri Çekirdeğe Sahip İç Yüzü Düz Dış Yüzü Çok Hafif Fırınlanmış Çizgi-Çukur Bezemeyle Süslenmiş Seramik Parçası; **c:** Sarımsı-Krem Renkli, Astarlı, İç Yüzü Düz Dış Yüzü Çok Hafif Fırınlanmış Seramik Parçası (Burney, 1958: 180.)

[122] Burney 1958, 178-179.

Höyükte yapılan çalışmalara göre, H10 plankaresinde bulunmuş olan büyükçe bir çukurun temizlenmesinden sonra tespit edilmiş olan bulgular ile 8 tabakanın varlığı görülmüştür. 2. Tabakanın Demir Çağ'a, 3-8 numaralı tabakaların ETÇ'na ve 4. ve 5. Tabakaların ikişer evreli olduğu kaydedilmiştir[123] **(Resim 2.19)**.

Resim 2.19. H10 Açmasının Güney Kesiti (Uslu vd., 2023: 54.)

5x10 m ölçülerinde H10 açmasının kuzey yarısında kazılar başlatılmıştır. Höyükteki 3. Tabakada H10 açmasının güney kesitinde batı köşesinden doğuya doğru eğimli bir kül birikintisi ile karşılaşılmış ve burada bulunan seramik parçaları ETÇ'na tarihlendirilmiştir. Höyükte 4. Tabakada ise kesitin batı ucunda bulunan koyu renkli taban üzerine Demir Çağı'na tarihlenen tabaka altında kalmış ve kesitin doğu tarafına kadar görülmüştür. Açmanın doğu tarafında kaçak kazı çukurunun güney tarafında üst kısmından yaklaşık olarak 80 cm kalınlığındaki bu tabakada kerpiç parçaları bulunmuştur ve bu dolgunun batı tarafında ise, 50 cm kalınlığında batı tarafa doğru uzanmış kerpiç bir duvarla karşılaşılmış ve açığa çıkartılan bu dolgu hizasına 5. Tabaka denilmiştir. Bu mekân birikintinin kuzeye doğru eğimi ile "Mekân H10.1" olarak adlandırılmıştır. Yapı kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanmış ve güney tarafındaki kerpiç duvar ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Mekân H10.1'de ortaya çıkan yangın izleri içerisinde depo küpü bulunmuş ve bu yangın nedeniyle çöken yapının altında kalmış olmasıyla ezildiği düşünülmüştür. Bu açmada bulunmuş olan seramikler ve mimari

[123] Uslu vd. 2023, 46-47.

yapılar 3., 4. ve 5. Tabakaların ETÇ'na ait yapı katları olduklarını belgelemiştir[124]. İremir Höyükte ilerleyen kazı çalışmalarıyla tabakalar daha iyi aydınlatılacaktır **(Resim 2.20)**.

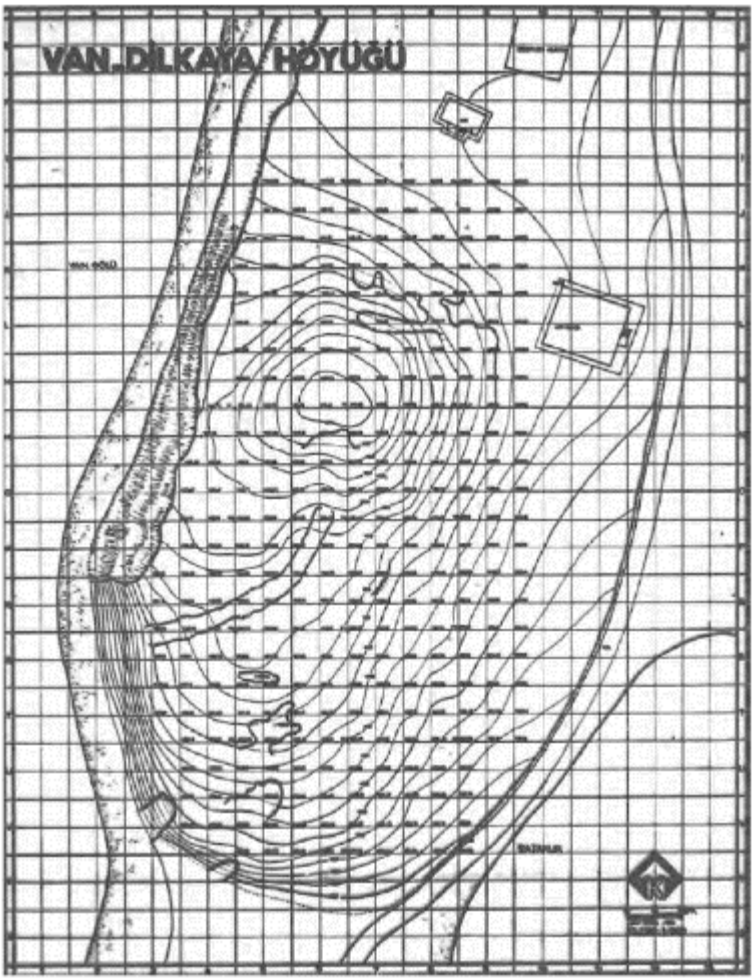

Resim 2.20. H10 Açmasında Yer Alan Mekân H10-1 (Uslu vd. 2023: 53)

2.1.2.3. Dilkaya Höyük

Dilkaya Höyükte ilk olarak 1984 yılında Van Müze Müdürlüğü ve Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun bilimsel başkanlığında bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Dilkaya kazıları, 1986 yılından itibaren Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu karar ile Altan Çilingiroğlu hocamıza devredilmiş ve 1991 yılına değin kazılar devam etmiştir[125]. Çalışmalara öncelikle yüzey araştırması ve topografik plan çalışması ile başlanmış sonrasında ise yaklaşık olarak 250x250 m boyutlarındaki höyük 5x5 m ölçülerinde kare planlara ayrılarak kazılara başlanmıştır[126]**(Harita 2.5)**.

[124] Uslu vd.47-48.
[125] Altan Çilingiroğlu, *Dilkaya Höyüğü*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, 78, 2012.
[126] Çilingiroğlu 2012, 78-79.

Harita 2.5. Dilkaya Höyük Topogarafik Haritası (Çilingiroğlu, 2012: 79)

Dilkaya Höyükte 5 tabakaya rastlanılmıştır[127] **(Tablo. 2.3)**;

Tablo 2.3. Dilkaya Höyük Stratigrafisi (Çilingiroğlu, 1993: 469-492)

Tabaka	Dönem	Tarih
I	Ortaçağ	M.S. 10-Modern Dönem
II	Orta Demir Çağ	M.Ö. 800-600
III	Erken Demir Çağ	M.Ö. 1100-800
IV	Erken Tunç Çağ III	M.Ö. 1900-1400/1300
VA VB	Erken Tunç Çağ II	M.Ö. 2500-1900

[127] Altan Çilingiroğlu, *Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I,469-492, Ankara, 1993.

Dilkaya'daki kazılarda höyükte Orta Çağ, Demir Çağ ve ETÇ'dan oluşan üç ana dönemin varlığı kanıtlanmış ve ETÇ yerleşmesi N5, O5 ve M5 açmalarındaki kazılarla gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu plankarelerden gelen veriler ile tabaka netlenmiştir[128].

N5 açmasında yapılan çalışmalarda köylülerce fazlaca tahrip yapıldığı ve kazılar esnasında yangın tabakasına rastlanıldığı yer yer taban kalıntıları görüldüğü ve bu tabanlara ait olabileceği düşünülen dağınık taş duvarlar ile karşılaşılmıştır ve bu yangın tabakasının üzerinde ise silolar ve Karaz seramikleri bulunmuştur[129]. N5 açmasında ikinci yangın tabakası altında devam eden kazılarda yerleşime ait ilk düzgün mimari kalıntılar denk gelmiş ve bu yapı 5 taş sırasından oluşmuş korunan duvarlar içerisinde at nalı şeklinde Karaz ocakları dikkat çekmiştir. Bu at nalı biçimli ocakların bulunduğu yapının altında uzunca bir süre kullanıldığı anlaşılan ikinci mimari kat saptanmıştır ve burada da ocaklar bulunmuştur. Sonuçlara göre Karaz Kültürü III dönemi olarak adlandırılan Dilkaya Höyükteki mimari yapılanma kuvvetli bir yangınla birbirinden ayrılan III. ve IV. tabakalar ile temsil edilmiştir. N5 açmasının içerisinden güney ve güneybatıya doğru eğimle 3. Yangın tabakasına rastlanılmış ve bu yangın yan açmadaki O5 ve M5 açmalarında da aynı seviyelerde görülmüştür. Kazıcısı tarafından bu yangın ile Karaz Kültürü II adı ile yeni bir evrenin başladığını düşünmüştür[130] **(Resim 2.21)**.

Resim 2.21. Karaz Kültürü Mimari Yapıları (Çilingiroğlu, 2012: 88)

[128] Çilingiroğlu 2012, 82.
[129] Çilingiroğlu 2012, 85-86.
[130] Çilingiroğlu 2012, 86.

Yangın tabakasının hemen altında çıkan bu tabakada karakteristik mimari özellikleri yuvarlak planlı evler ve evlerin tabanlarının hasır bir örtü ile kaplanmış olduğu içerisinde dikdörgen planlı ocakların tespit edildiği bildirilmiş. Karaz Kültürü II evresine tarihlendirilmiş olan bu kat höyükte V. Tabakayı vermiştir[131] **(Resim 2.22)**.

Resim 2.22. Karaz Kültürüne Ait Konut Yapısı (Çilingiroğlu, 2012: 87)

ETÇ'ye tarihlendirilen bu mimari yapılanma höyükte, N5, O5, O6, M5, M7 ve N7 açmalarında ortaya çıkmıştır fakat Karaz halklarının yerleşimi tam olarak N5 ve M5 açmalarındaki mimari yapılanma ile çok daha iyi anlaşılmıştır. Bu mimari kalıntılar ile höyükte en erken evrelerdeki yapılanma evlerin dikdörtgen, kare veya yuvarlak planlı olabileceklerini sunmuş ve taş temeller üstüne kerpiç yapısı örülmüş evlerin içi ise kısmen doğu duvarı dibinde kare planlı ocaklar bulunmuş, bu evlerin içerisinde günlük hayatın işlendiği ve geceleri ise hasır kullanılarak sekiler üzerinde yatıldığı tahmin edilmiştir. Bu evlerin girişleri genellikle güneye doğru inşa edilmiş ve girişlerin hemen önünde avluların olduğu bu avluların içerisinde tahıl ve çöp kuyuları inşa edilmiştir. Evlerin üstü ise nasıl örtüldüğü bilinmemektedir. Bu yapılarda evlerin içerisinde dam yapısını taşıyacak bir ahşap direk deliğine rastlanılmamıştır. Evlerin genişliği ise yaklaşık olarak 4-4,5 m aralığındadır[132].

[131] Çilingiroğlu 2012, 87.
[132] Çilingiroğlu 2012, 88-89.

2.1.2.4. Van Kalesi Höyüğü

Van Kalesi'nin güneyi boyunca uzanan Eski Van Şehri ve kuzey yamacında uzanan Van Kalesi Höyüğü, Van Gölü'nün yaklaşık olarak 2 km kadar doğusunda yer alır[133]. Höyük, kuzey-güney yönlü yaklaşık 150 m genişliğinde ve doğu-batı uzunluğu 750 m, mevcut yayılım sahası ise yaklaşık 6.5 hektardır. Fakat son zamanlardaki yerleşme düzensizliği höyüğün tam olarak yayılım alanının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır[134]. Burney, 1956 yılında Doğu Anadolu'da yapmış olduğu yüzey araştırmalarında "Van Kale Höyüğü" olarak adlandırmış ve yoğun bir şekilde ETÇ Karaz seramiklerinin bulunduğunu belirtmiştir[135] **(Resim 2.23)**.

Resim 2.23. Van Kalesi Höyüğü Batı Yakasından Genel Bir Görünüm (Gül, 2019: 25)

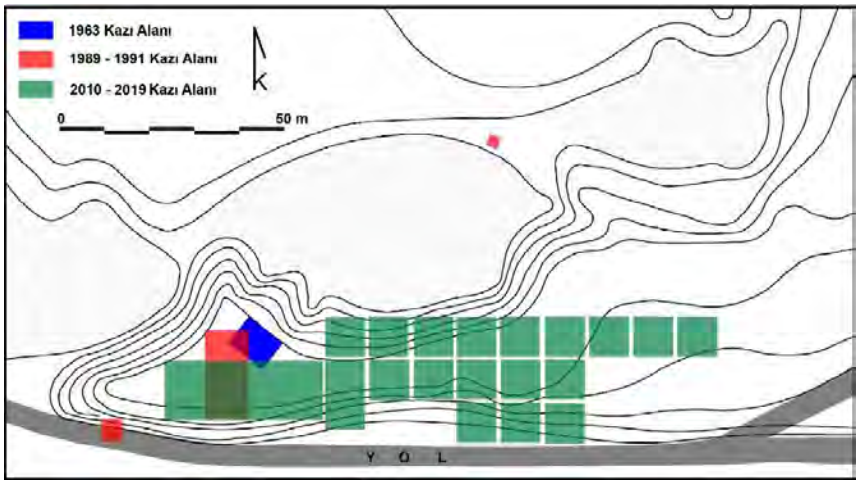
Höyükte yapılan çalışmalar neticesiyle 6 yapı katı saptanmıştır **(Tablo 2.4)**;

[133] Erkan Konyar, "Excavations at the Mound of Van Fortress/Tuspa. In Colloquium Anatolicum", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, 2011, 147.
[134] Derya Gül. *"Van Kalesi Höyüğünde Tunç Çağları: Stratigrafi, Mimari, Çanak-Çömlek"* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* 23, Van,2019.
[135] Mehmet Taner Tarhan, Veli Sevin, " Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Belleten,* 57, 1992, 1081.

Tablo 2.4. Van Kalesi Höyüğünün Yapı Katları (Gül, 2019: 23)

YAPI KATI	DÖNEM
1. yapı katı	Yakınçağ Orta Çağ : Mezarlık
2. yapı katı	Orta Çağ Mimarisi
3. yapı katı	Post Urartu
4. yapı katı	Demir Çağı : Mezarlık
5. yapı katı	Demir Çağı (Urartu)
6. yapı katı	İlk Tunç Çağı (Kura-Aras Kültürü, 3 farklı seviyede mimari kalıntılar)

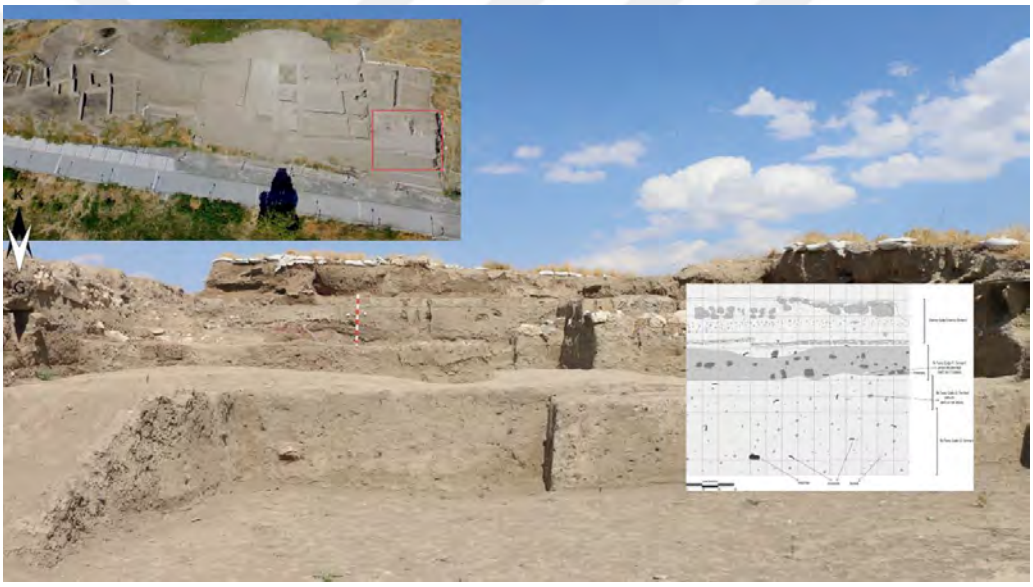
ETÇ'ye ait olan tabakalar farklı seviyelerde 3 ayrı yerleşim kalıntısı olarak bulunmuştur fakat Yakın Çağ, Orta Çağ gömüleri ile mezar çukurları için ve Demir Çağı mimarisine ait olan silolar ve temel çukurları ETÇ yapı katmanlarını tahrip etmiştir. Buna rağmen höyükteki neredeyse tüm seviyelerde (tabakalı-tabakasız) Karaz Kültürü'ne ait buluntular görülmüştür[136]. Höyük tepesinin batı tarafında daha önceden kazı yapılmış fakat Urartu dönemi ile tarih öncesi boşluğu tanımlamak maksadıyla bir sondaj yapılmış ve sondaj sonucuyla yüzeyde modern mezarlar, modern ve Orta Çağ'a ait çanak çömlek parçalarıyla, kırmızı parlak Urartu malları ve Karaz Halklarına ait çanak çömlek parçalarına rastlanılmıştır[137] **(Resim 2.24)**.

[136] Gül 2019, 25.
[137] Sinan Kılıç, *"Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi" (*Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55, Erzurum, 2022.

Resim 2.24. Van Kalesi Höyüğü Topografik Planı ve Kazı Alanları (Kılıç, 2022, 56)

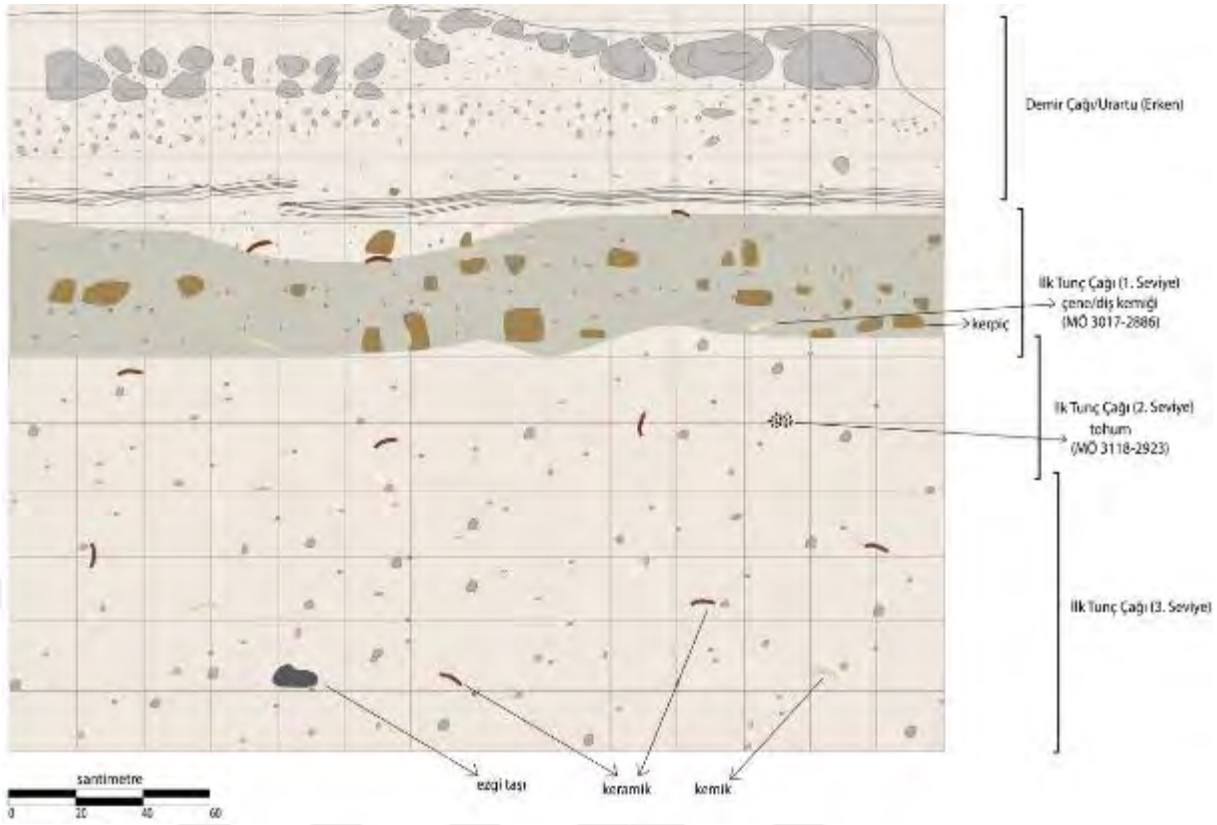
Höyükteki ETÇ tabakası, yoğun tahrip olan güney yamaçta bulunmakta ve kalınlığı yaklaşık 3 m.ye yakındır ve buna rağmen en kalın tabakayı burası oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalarda kazılan alanların çoğunda Karaz Kültürü'ne ait seramik bulgulara rastlanılmış ve 2014 yılındaki çalışmada M28 açması güney tarafında ETÇ tabakalanması adına referans gösterilecek geç dönem yapılar ile karşılaşılmıştır. 2017 yılındaki çalışmalarla ise ETÇ seviyeleri üç evrede izlenilmiştir. Höyükten alınan C14 sonuçları ise MÖ 3017-2886 (killi toprak dolgusu içerisinde çene kemiği örneğinden) diğeri ise, MÖ 3118-2923 (taban üzerindeki tohum örneğinden) tarihlendirilmiştir[138] **(Resim 2.25)**.

Resim 2.25. Van Kalesi Höyüğü, A Alanından N26 ve N27 Açmaları (Gül, 2019, 26)

A alanındaki N26 ve N27 açmalarında Demir Çağ tabakalarından sonra gelen ETÇ mimari yapı hatları açıkça görülmüş ve fakat farklı dönemlere ait olan bu mimari öğeler çeşitli nedenlerden dolayı (tabaka kayması veya çökme) iç içe geçmiştir[139] **(Resim 2.26)**.

[138] Gül, 26-27.
[139] Gül, 27.

Resim 2.26. Van Kalesi Höyüğü Kesit Çizimi (Gül, 2019: 27)

ETÇ tabakasına ait geç yerleşim kalıntıları iki farklı mekâna ait olduğu düşünülen kuzey-güney ile doğu-batı doğrultusundaki iki duvardır. Açmadaki kuzey-güney uzantılı duvarın kalınlığı 1 m iken doğu-batı uzantılı duvarın kalınlığı 1.20 m civarındadır ve zemin üzerinden ise 60 cm yüksekliğindedir. Kerpiçten yapılmış olan duvar köşeleri yuvarlatılmış ve kesitlerde ara sıra ufak dere taşları fark edilmiştir[140] **(Resim 2.27)**.

[140] Gül, 28.

Resim 2.27. ETÇ Yapı Katı I. Seviyeden (Gül, 2019: 28)

Bu mimari yapının güneyinde daha alt seviyede ve I. Seviyedeki yapı katlarının altına doğru uzandığı anlaşılan dalgalı taban ETÇ II. seviyeye işaret etmektedir. ETÇ II. seviyedeki bu dalgalı taban katmanı ve üstündeki I. Seviyeye ait mimari kalıntılar arasında 60 cm'ye yakın yükseklik farkı bulunmuştur ve höyükteki ETÇ II. seviye ile ilişkisi olduğu sanılan evsel mekân tabanı dalgalı bir görüntü sunarken, zemin sınırları mekânın duvarları tam manasıyla tespit edilemediği için belli olmamıştır. N26 ve N27 açmalarında bulunan bu alan çok amaçlı kullanılmış olma ihtimali ve yaşam biçiminin mimari yapısını temsil edebilmektedir. Sınırları tam olarak çizilemeyen Karaz mimarisi yetersiz kalıntılardan dolayı net bir şekilde anlaşılamamıştır[141] **(Resim 2.28)**.

[141] Gül, 32-33.

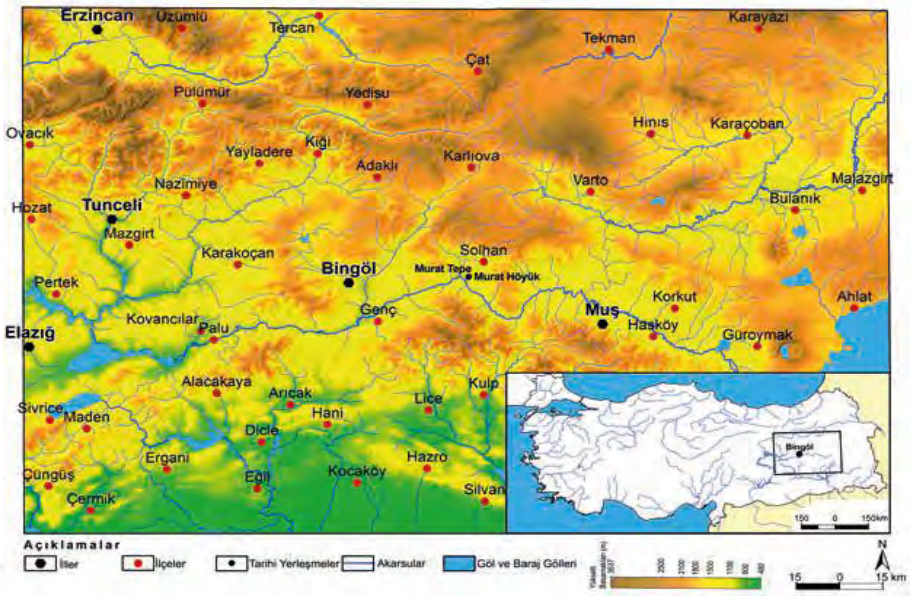

Resim 2.28. Mekân Üzerindeki Karaz Seviyeleri (Gül, 2019: 34)

2.1.2.5. Murat Höyük

Bir başka Karaz kültürü yerleşimi Bingöl bölgesindeki Murat Höyüktür. Höyük, Bingöl ilinin Solhan ilçesine bağlı Murat Köyünün yaklaşık 230 m güney tarafında Murat Nehri'nin ise hemen kıyısında konumlanmaktadır. Höyük adını içerisinde bulunmuş olduğu köy ve nehirden almaktadır. Murat Höyüğün deniz tabanından yüksekliği +1088 m ve kuzeybatı-güneydoğu çıkıntılı 140x120 m boyutlarındadır. Höyük zemin tabanından ise yaklaşık 15 m yükseklikte olup doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Murat Höyük, Bingöl'de Kalehan Enerji firması tarafından yapılan Aşağı Kaleköy Barajı ve HES projesi ile su toplanma alanında kalmasıyla 2018 yılında tescillenmiştir. Höyükte kazıcısı A. Özdemir tarafından plankare sisteminde çalışılmaya karar verilmiştir[142] **(Resim 2.29-30)**.

[142] Abdulkadir Özdemir, Ziya Kılınç & Ergün Demir (Eds.) "Murat Höyük", *Erken Tunç Çağı'nda*, 30, Ege Yayınları, İstanbul, 2021.

Resim 2.29. Doğu Anadolu Bölgesinde Yer Alan Bingöl ve Murat Höyüğün Görünümü (Özdemir vd. 2021)

Resim 2.30. Murat Höyüğün Kazıdan Önce 10x10m Plankarelere Ayrılmış Havadan Görünümü (Özdemir vd. 2021)

Murat Höyük'te 2019 yılında yapılmış olan sistemli arkeolojik kazıların neticesiyle dört farklı kültür tabakasına rastlanılmıştır. Bu tabakalar; 1. Tabaka: Orta Çağ yapı katı. 2. Tabaka: Orta Demir Çağ yapı katı, 3. Tabaka: Erken Demir Çağ yapı katı ve 4. Tabaka: Erken Tunç Çağ yapı katıdır. Höyükte ilk yerleşimin Erken Tunç

Çağında başladığı anlaşılmıştır ve höyükte ETÇ'den Orta Çağ'a değin yerleşimin olduğu tespit edilmiştir[143] **(Tablo 2.5)**.

Tablo 2.5. Murat Höyük Kültür Tabakaları (Özdemir vd. 2021)

Kültür Katı	Yaklaşık Kalibre Tarihleri	Görece Kronoloji
Murat Höyük I	MS 9-10 yy	Orta Çağ
Murat Höyük II	MÖ 9-6 yy	Orta Demir Çağı-Urartu
Murat Höyük III	MÖ 12-10 yy	Erken Demir Çağı
Murat Höyük IV	MÖ 2500-2200	Erken Tunç Çağı III

Murat Höyük 4. Tabakaya bakıldığında Erken Tunç Çağı III'e tarihlendiği görülür. Bu tabakada dikdörtgen planlı ve tek odalı taş temellerin üzerinde kerpiç mimarinin bulunması ve bu alanında yangınla kesildiği görülmüştür. Tabanı ise, tek veya çift sıra taş ile kuru duvar tarzında örülmüş tabanını da sert toprak ile basılmıştır[144]. Murat Höyük duvar 11 diye adlandırılan yapıda, çamur ile sıvanmış dairesel formda yemek pişirme maksatlı ocak kalıntıları ve tohum taneleri ele geçirilmiştir. Höyük yerleşmesinde dikdörtgen planlı taş temeller üzerine kerpiç ile yapılmış olan tek odalı mekanların haricinde diğer mimari yapılar arasında yer alan hol tarzı alanda ise Karaz halkının gündelik yaşam aktivitelerine şahitlik eden besinlerinin üretiminin gerçekleştiği taş döşemeli bir seki ve etrafında öğütme taşları ile karşılaşılmıştır. Bunun yanı sıra holde çamur ile sıvanmış dairesel formda ocak kalıntısının üstünde taşınabilir bir ocak bulunmuştur[145] **(Resim 2.31)**.

[143] Özdemir vd 2021, 32-33.
[144] Özdemir vd 2021, 38.
[145] Özdemir vd 2021, 40.

Resim 2.31. Murat Höyük Kazı Sonrası Açmaların Havadan Görünümü (Özdemir vd. 2021)

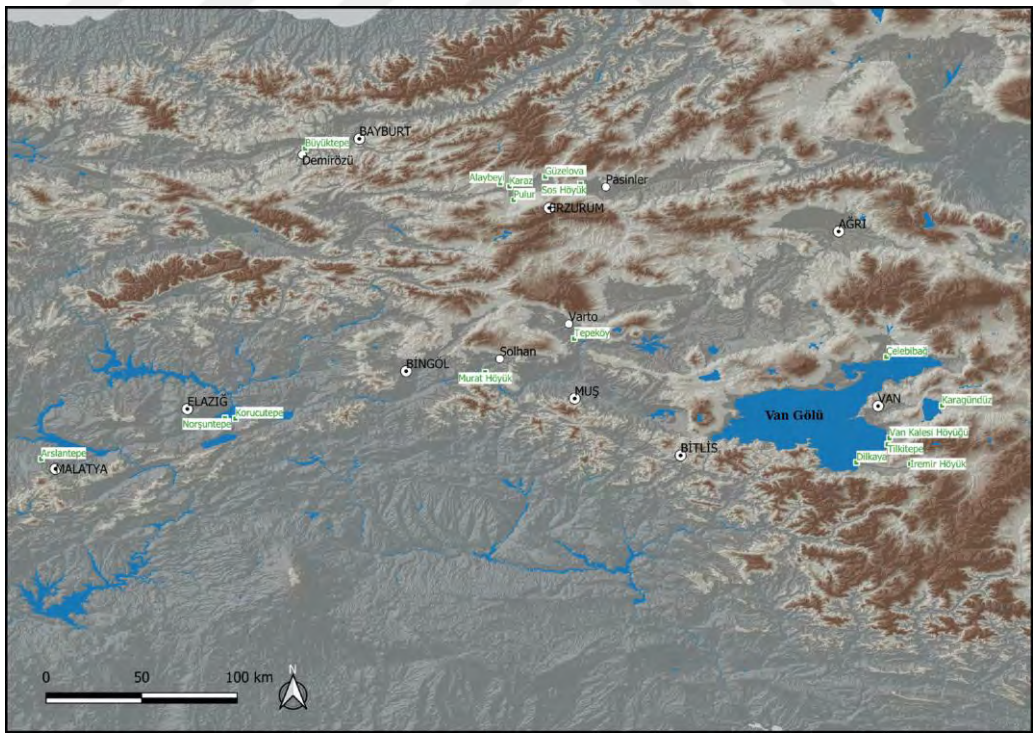
2.1.2.6. Tepeköy Höyük

Karaz halklarının yaşamlarını idame ettirdiği bir başka yerleşim ise Tepeköy Höyüğüdür. Höyük, Muş ilinin Varto ilçesine bağlı Tepeköy köyünün kuzeydoğu tarafında konumlanmaktadır, höyüğün hemen güneyinde ise Kaynarca Deresi (Bingöl Çayı) akmaktadır. Tepeköy Höyük yaklaşık olarak 14 m yükseklikte ve 35 m çapındadır fakat höyüğün üzerine ve eteklerine kurulmuş olan modern köyün höyüğü fazla bir şekilde tahrip ettiği düşünülmektedir. Tepeköy Höyük, HES (Hidroelektrik Santrali) Projesi-Alparslan II barajı su toplama alanında kalacağından dolayı 2014, 2017 ve 2018 yıllarında Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında çalışılmıştır[146] **(Resim 2.32) (Harita 2.6)**.

[146] Sabahattin Erdoğan, Mikail Erçek, Yunus Çiftçi, Hanefi Biber, Hakan Yılmaz, Gulan Ayaz, "Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları", *Anadolu Araştırmaları*, (*25*), 2021, 64-65.

Resim 2.32. Tepeköy Höyük Genel Görünüm (Erdoğan vd. 2022: 76)

Harita 2.6. Tepeköy Höyük Lokalizasyonu (Erdoğan vd. 2021: 76)

Tepeköy Höyük çalışmalarında C14 tarihlendirme sonuçlarına göre höyükte; Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağı (Urartu), Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait tabakalar bulunmuştur[147] **(Tablo 2.6)**.

Tablo 2.6. Tepeköy Höyük Stratigrafisi (Erdoğan vd. 2021: 65)

V. Tabaka: Erken Tunç Çağı	
Va Erken Yapı katı	**MÖ 2777- 2579**
Vb Orta Yapı katı	**MÖ 2465- 2378**
IV. Tabaka: Orta Tunç Çağı	
IVa Erken Yapı Katı	**MÖ 1955- 1767**
IVb Orta Yapı Katı	**MÖ 1437-1288**
IVc Geç Yapı Katı	

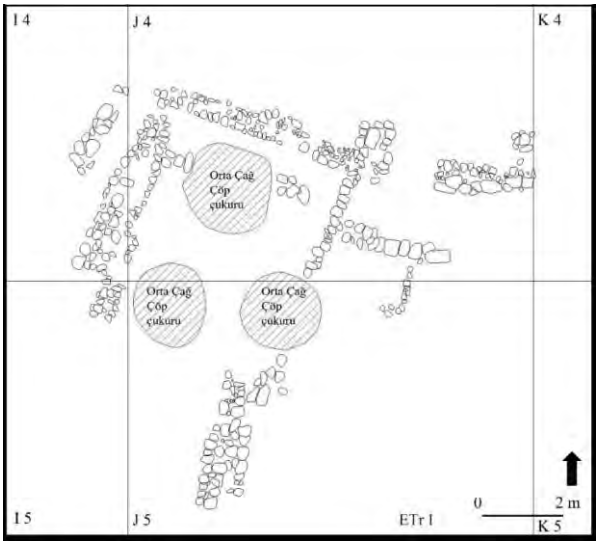
Tepeköy Höyükte V. Tabakaya bakıldığında üç evreden oluşan bir yapıyla karşılaşılır. Höyükteki geç yapı katındaki mimari, genel itibariyle kazıcıları tarafından dikdörtgen planlı yapılar açığa çıkartılmış ve birden fazla odalı inşa edilmiştir. Odaların mimari yapının içerisinden bölümlere ayrılarak veya alana sonradan eklemeler atılarak oluşturulduğu ön görülmüştür. Höyüğün kuzey tarafında bir sondaj genişletilmiş ve bu dikdörtgen planlı yapının ikinci kez kullanıldığı ve koridora benzeyen alan içerisinde depolama alanın olduğu fark edilip yanmış tahıllar ve pişmiş topraktan bir damga mühür bulunmuştur[148] **(Resim 2.33)**.

[147] Erdoğan vd. 2021, 65.
[148] Erdoğan vd. 66.

Resim 2.33. Karaz Kültürü Geç Evre Mimarisi, Çok Odalı Dikdörtgen Planlı Yapı (Erdoğan vd. 2021: 78)

Orta yapı katındaki mimari yapılanmaya bakıldığında ise, kare veya dikdörtgen planlı birçok odalı ve bu odalara eklemeli küçük odalardan oluşmaktadır. Bu mekanların temelleri düzgün olmayan taşlarla harç kullanılarak örülmüş ve duvarları sıvanmış kerpiç bloklarla (0,60 x 0,60 m ve 0,20 m kalınlığında) yükseltilmiştir[149].

Resim 2.34. Karaz Kültürü Geç Evre Mimarisi, Çok Odalı Dikdörtgen Planlı Yapı (Erdoğan vd. 2021: 78)

[149] Erdoğan vd. 66.

Erken yapı katındaki mimari mekanlar genel itibariyle yuvarlak planlı yapılardan oluştuğu ve bu yapılar yüzeyden yaklaşık 9,00 m derinliğindeki kotta ortaya çıkarılmıştır. Gün yüzüne çıkan üç adet yapı birbirlerine bitişik olarak inşa edilmiş ve doğu tarafında bulunan mekânın duvarı ile diğer yapının duvarı üstünden yükseltilmiştir. Mekanların çapları 4.00-5.00 m arasında değişiklik göstermiş ve yapının tabanı geniş bir yer kaplarken yukarı doğru daralarak yükseldiği ve bir kubbe şekli verildiği görülmüştür. Karaz Kültüründe yaygın olarak bilinen yuvarlak biçimli sabit ocağı ve üç ayaklı taşınabilir ocakları mekân içlerinde ve dışlarında fazlaca bulunmuştur[150].

Resim 2.35. ETÇ Orta Evre Mimarisi, İçten Bölmeli Kare ya da Dikdörtgen Planlı Yapı (Erdoğan vd. 2021: 79)

Tepeköy Höyüğün IV. Tabakasında veriler Orta Tunç Çağlarına tarihlenmiş ve buradaki Karaz Kültürü mimarisi kuzey ve güney alanlardaki çalışmalarda ortaya çıkartılmış en önemli verileri kuzey alanda Karaz Kültürü tabakasının üstündeki yapıda bulunan dikdörtgen planlı yapı ve yapının içiresinde at nalı biçiminde tipik Karaz bezemeli ocağı bulunmuştur. Bu tabakadaki mimari yapılanma 0.80-1.00 m arasında taş temeller üstüne kerpiç bloklar ile yükseltilmiş ve çok odalı yapılardan oluşmuştur. Höyüğün kuzey yerleşkesinde yaklaşık 8,00x10,00 m ebatlarında birkaç adet odası olan büyükçe bir yapı ortaya çıkmış ve bu yapının güney kesitinde açığa çıkartılan odanın bir

[150] Erdoğan vd. 66-67.

depolama alanı olarak kullanılmış olabileceği ve aynı yere yakın konumda batı tarafında at nalı biçimli ocak yapısı ile karşılaşılmıştır. Diğer büyük yapının odalarında insanların gündelik yaşamlarını idame ettirdikleri öğütme taşları, havanelleri, vurgaçlar ve çok sayıda ağırşak, kemik ve bronz iğneler ve ağırlıklar da bulunmuştur[151]**(Resim 31-32-33)**.

Resim 2.36. Karaz Kültürü Erken Evre Mimarisi, Yuvarlak, Taş Duvarlı Yapılar (Doğudan Görünüm) (Erdoğan vd. 2021: 79)

2.1.3. Elâzığ-Malatya Bölgesi

Özellikle Keban Barajı Kurtarma Projesi kapsamında Elâzığ-Malatya Bölgesinde çok sayıda Karaz Kültürü izlerinin açığa çıkarıldığı yerleşim yerleri tespit edilmiş ve kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2.1.3.1. Korucutepe Höyük

Keban baraj gölü altında kalan Korucutepe, Elâzığ ilinin İçme ilçesinin yakınlarındaki Aşağı İçme'ye 1.5 km. mesafede yer almaktadır. Höyüğün yüksekliği yaklaşık olarak 17 m ve 500x300 m boyutlarında orta büyüklüktedir. Höyük, Keban barajı inşası tamamlandıktan sonra sular altında kalmıştır. Keban baraj gölü altında kalmış olan Korucutepe'deki kurtarma kazıları Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında iki aşamada yapılmıştır. Birinci aşamada M. Van Loon, G. Buccellati ve H.

[151] Erdoğan, vd., 68.

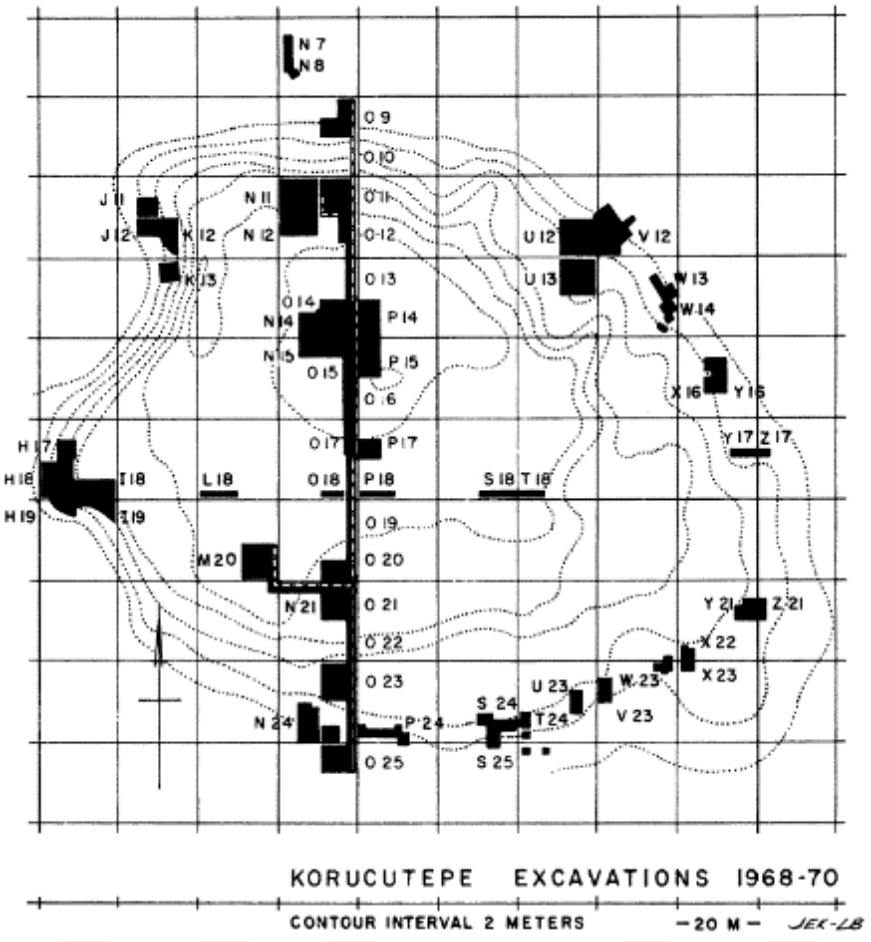
G. Guterbock ekibiyle 1968-1970 yıllarında, ikinci aşama ise Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Hititoloji Kürsüsünden H. Ertem başkalığındaki grup kazıları ile 1973-1975 yılları arasında yürütülmüştür[152]. Burney, bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmalarından sonra yerleşimi "Aşağı İçmeler" adıyla belgelemiştir[153] **(Tablo 2.7) (Resim 2.37)**.

Tablo 2.7. Korucutepe Stratigrafisi (Van Loon, 1973: 358-372.)

Erken Kalkolitik Çağ	MÖ 4500 3500
Geç Kalkolitik Çağ	MÖ 3500-3000
C (XLV-LIV) Erken Tunç Çağ I	MÖ 3000-2600
C (XLV-LIV) Erken Tunç Çağ II	MÖ 2600-2300
E (LXXVIII-LXXXIX) Erken Tunç Çağ IIIA	MÖ 2300-2150
F (XC-XCII) Erken Tunç Çağ IIIB	MÖ 2150-2000
Orta Tunç Çağ I	MÖ 2000-1800
Orta Tunç Çağ II	MÖ 1800-1600
Geç Tunç Çağ I	MÖ 1500-1400
Geç Tunç Çağ II	MÖ 1400-1200
Erken Demir Çağ	MÖ 1200-800

[152] Süleyman Yücel Şenyurt, *MÖ 3.binde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Metalik Seramik ve Bu Seramiğin Anadolu'daki Yayılışı*, (YayımlanmamışDoktora Tezi), *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* 94, 1995.

[153] Burney 1958, 204.

Resim 2.37. Korucutepe Höyük Kazı Planı (Van Loon, 1973: 377)

Korucutepe Höyükte 1970 yılındaki yapılan kazıda O18 ve O-P 17 açmalarında ETÇ I ve IIA'ya tarihlenmiş C evresinin (XLV-LIV) mimari yapılarına rastlanılmıştır ve bu alandaki tabakada O18 açmasının kuzeydoğu tarafında bulunmuş üst üste inşa edilmiş beş tabakaya ait olan mimari yapılar ile tespit edilmiştir[154]. Kazıcılarına göre bu alandaki mimari tabakalarda görülen seramik tipi göz önüne alınarak tarihlenmesi yapılmıştır (ETÇ I-IIA)[155]. XLVIII tabakasındaki planlı yapı iki mimari bulgunun kerpiç duvarları ve ocak yerine rastlanılmıştır. LI tabakasında ise L tabakasının yapı duvarları seki olarak kullanmıştır. Alttaki LII yapısında da başka bir yapının kerpiç duvarları görülmüştür[156].

[154] Maurits Van Loon, "Korucutepe Final Report On The Excavations Of The Uneversities Of Chicago", California (Los Angeles) and Amsterdam In The Keban Reservoir; *Eastern Anatolia 1968-1970*, 1978, 12.
[155] Şenyurt 1995, 94.
[156] Van Loon 1978, 12-13.

Höyükteki kuzey yamaçta ETÇ IIB'ye tarihlenmiş olan D evresinde LV-LXXVII yapıları arasındaki tabakalar bulunmuş ve O10 açmasında, yangın geçirmiş eski bir yapı kalıntıları bunun altında ise LV-LVI tabakalarda kahverengi kil içerisinde kömürleşmiş ahşap kalıntılarına rastlanılmıştır, bu tabakaların izindeyse LVIII-LXII tabakasında kerpiç tuğlalı duvar ve bir çatıya ait kömür ahşap kalıntısı, beyaz sıvalı tabanın yanı sıra kahverenginde yangın geçirmiş kil kalıntıları tespit edilmiştir[157]. Höyükte buldozerle toprak alma amacı ile yapılan bir tahribat ile ETÇ II bulgularının ETÇ IIB'ye verilen D safhasından çok az farklı olduğu tespit edilmiştir ve LIV tabakasındaki buluntular C14 ile C safhasının son dönemlerine tarihlenmektedir[158].

Höyükteki ETÇ III tabakalanmasında ise, O14 plankaresinde merkezlenen büyükçe bir yapı sınırları ile sınırlıdır ve tabaka LXXVIII-LXXVII'de yanmış ev kalıntılarının üzerinde O12 farklı bir yönde taş temelli duvarlar inşa edilmiştir ve bu duvarlar tarafından çevrelenmiş ev zemini yarım dairemsi şekilde bir ocak, 30 cm üzerinde ev altı sarı ve kırmızı kil tabakası içeren zeminle yeniden döşendiği anlaşılmıştır. LXXIX tabakasında ayrıca başka bir 40 cm kadar yükseklikte büyük düz bir ocak platformunun batı duvara nal şeklindeki kil basamak ile oluşturulduğu görülmüştür. Tabaka LXXX'de kuzey tarafında avlunun bir kısmı ortaya çıkarılmış ve bu alanda bir çekmece üzerine konumlanmış ocak ve bazalttan dövme, yivli kenarlı siyah cilalı kaplardan çokça çıkarılmıştır[159].

2.1.3.2. Norşuntepe Höyüğü

Norşuntepe Höyüğü, Altınova'nın diğer höyük yerleşmeleri arasında en çok göze çarpan höyüklerinden birisidir, günümüzde Keban Barajı suları altında kalmıştır ve Elâzığ ilinin 26 km güneydoğusunda, Altınova'da yer almaktadır. Höyüğün boyutları kuzey-güney doğrultusunda 500 m doğu-batı uzantısında ise 300 m, ova seviyesinden yaklaşık olarak yüksekliği 35 m'dir[160]. İ.K. Kökten'in 1945 yılında TTK adına yapmış olduğu Tarihöncesi Araştırmalar kapsamında bu yerleşmeye Alişam (Norşin) adıyla

[157] Van Loon, 14.
[158] Şenyurt, 94.
[159] Maurits Van Loon, "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary report. Part I: Architecture and General Finds"*, Journal of Near Eastern Studies,* 1973, 364-365.
[160] Harald Hauptmann, *"Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu."* 1968 Yaz Çalışmaları, Seri.1, Yayın.1, 1970, 103.

değinmiş ve höyüğün bölge içerisinde önemini vurgulamıştır[161]. Burney, 1956 yılındaki Doğu Anadolu araştırmalarında Norşuntepe'ye de dikkat çekmiştir[162] **(Tablo 2.8)**.

Tablo 2.8. Norşuntepe Höyük Tabakalanması (Hauptmann, 2000: 426)

TABAKA	***DÖNEM***	***TARİH-MÖ***
VI *VII* *VIII*	*Erken Tunç Çağ IIIC* *Erken Tunç Çağı IIIB*	*2400-2000*
IX *X* *XI* *XIII*	*Erken Tunç Çağ IIIA*	*2500-2400*
XIV *XV* *XVI* *XVII* *XVIII* *XIX* *XX*	*Erken Tunç Çağ IIB*	*2500*
XXI *XXII* *XXIII* *XXIV*	*Erken Tunç Çağ IIA*	*2700*
XXV *XXVI* *XXVII* *XXVIII* *XXIX* *XXX*	*Erken Tunç Çağ IB*	*2900-2700*
Yok	*Erken Tunç Çağ IA*	*3100-2900*

Höyükteki tabakalanmayı kesin bir şekilde takip etme amacıyla planlı bir şekilde derin bir sondaj çukuru açılmasına karar verilmiştir[163]. Norşuntepe'deki ETÇ tabakalarına höyüğün Batı Yamacı, Batı Yamacı Derinlik Sondajı ve Akropol alanlarında rastlanılmıştır. Höyükte yaklaşık olarak 15 m'lik bir yüksekliğin tamamıyla ETÇ yerleşmesine ait olduğu ETÇ iskanlarının oldukça yoğun olduğunun kanıtıdır.

[161] İsmail Kılıç Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları*", Belleten, C: XI, Sayı 43,* 1947, 161.
[162] Burney, 1958, 193.
[163] Hauptmann 1970, 105.

Norşuntepe tabakalanması ETÇ'nin tüm evrelerinde neredeyse kesintisiz bir yerleşime ev sahipliği yaptığı görülmektedir[164].

Norşuntepe'de ETÇ I dönemi A ve B olarak ikiye ayrılmış ve höyükte en erken dönem IA tabakası sadece bulunan çanak çömlekleri ile temsil edilmiştir[165]. Höyüğün batı yamacında ise, ETÇ IB J-K 18/19 açmalarındaki sondaj çalışmasıyla tespit edilmiş ve 3,50 m kalınlığındaki kültür dolgusuyla temsil edilmiştir ve tabakalarda Suriye-Mezopotamya etkili malzemeler yoğunlukla gelmiştir. ETÇ I yerleşmesi dört evre ile sabitlenmiş ve (Tabaka XXX) bir koruma duvarı ile çevrelenmiştir[166]**(Resim 2.38)**.

Resim 2.38. Norşuntepe Koruma Duvarı **(**Hauptmann,1979: 58)

Höyükte 1972-73 çalışmalarından sonra devam edilen kazılarda L 19 açmasında 1970 yılında ele geçen ETÇ IB tabakasına ait mimarideki birbiriyle ilişkisi olan yapılar ortaya çıkarılmak istenmiş ve son dönem kazılarıyla bu yapının mimari bulgularına ulaşılmıştır. XXVI tabakasında açığa çıkarılan batı yamacı kazılarıyla burası sona erdirilmiş. L 19 b/d alanında kazı devam etmiş ve direkli konut ve yapının 1,60 m doğusunda ve onlara paralel daha küçük bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Uzunluğu yaklaşık 3,00 m, genişliği 2,50 m olan bu mekân diğeri gibi iyi korunmamıştır. Mekânın

[164] Şenyurt, 100.
[165] Harald Hauptmann, "Norşuntepe", (Ed.): Necmi Karul *ArkeoAtlas, s:2,* Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2003, 22.
[166] Harald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*"*, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C.1, Ankara, 1979, 58.: Hauptmann., 1970, 98.

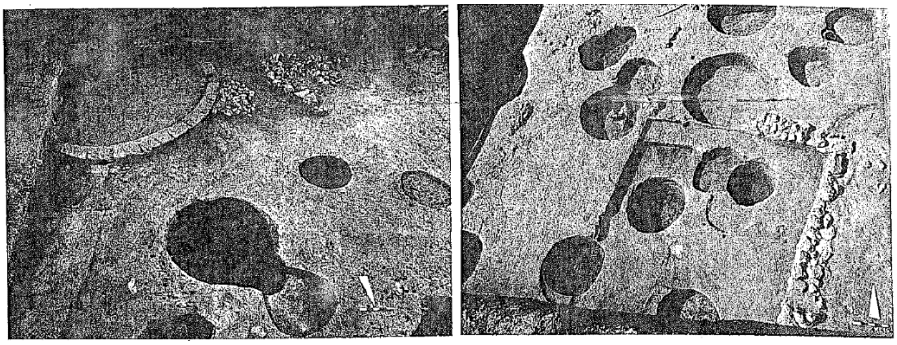
güney ve batı ucunda ikişer adet ahşap direk izleri görülmüştür ve bu mekânın ortasında renk farklılığı çatıyı taşıyan dikme yeri olarak düşünülmüştür. Küçük olan bu konut yapının doğu tarafındaki duvarda kerpiçten yapılma seki, bunun ön tarafındaysa üç ayaklı tipik Karaz ocağı ortaya doğru yükseltilmiş durumda tespit edilmiş ve güneybatı köşesindeki 0,70 m genişliğinde fırın bundan dolayı buranın mutfak veya ev işleri ile ilgili bir mekân olduğuna işaret etmiştir. Çamur sıvalı döşemenin üzerinde ise fırının hemen yanında öğütme taşları, kilden tekneler, çakıllar ve diğer kap kalıntıları da bulunmuştur. XVI. Tabakada da küllüklü bir fırın Karaz tipi ocak olarak değerlendirilmiştir[167] **(Resim 2.39)**.

Resim 2.39. Norşuntepe Batı Yamacı XXVI. Tabaka (Hauptmann, 1982: Levha, 19.3)

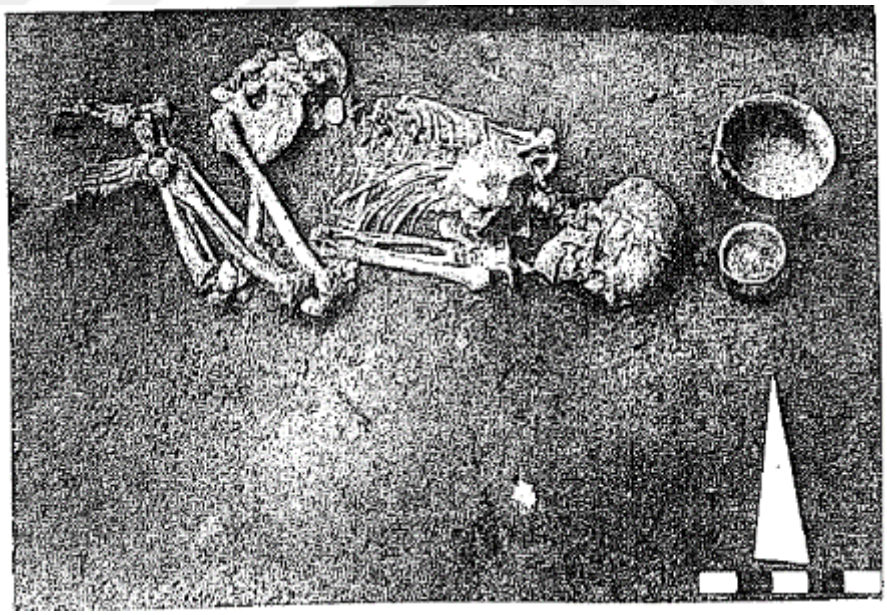
Höyükte K-L 19 no'lu açmalarda yapılmış olan çalışmalarla ETÇ II'ye ait toplam 11 tabaka (XXIV-XIV) tespit edilmesiyle Karaz Kültürünün tam etkisi ile yeni mimari yapılanmalar, dikdörtgen planlı kerpiç tuğlalı hafif malzemeden yapılmış ahşap direk destekli ve yuvarlak planlı mimari yapılanmalar birlikte görülmeye başlamıştır. Dönem içerisinde yenilenen ve sıklıkla kullanılmaya başlayan sekiler ve at nalı ocaklar kültürün vazgeçilmez özelliği olarak kimliğini ispatlamıştır[168] **(Resim 2.40)**.

[167] Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1974, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları", Seri I, No: 7, 1982, 19-20.
[168] Hauptmann 2003, 24.

Resim 2.40. Norşuntepe Batı Yamacı XXIV. Tabaka Yuvarlak Yapı (Hauptmann, 1982: Levha 19.1)

Alanda ortaya çıkan kerpiçten yuvarlak planlı yapı, dönemin ilk yeniliği olmasının yanı sıra Karaz tipi yapılanma olmasından dolayı önemlidir. XXIV. tabakanın peşine gelen XXIII. tabaka yapılarının birbirleri ile tutarsızlığı görülmüş ve L 19 açmasının kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmış bir teras duvarına ait genişliği 0,70 m ve uzunluğu 4,60 m ve taş temelli kerpiç duvarları ise yıkık bir şekilde ev kalıntısı tespit edilmiş bahsedilen bu yapının tabanı çamur ile sıvanmıştır. Norşuntepe'de yerleşim içi ölü gömme burada ortaya çıkarılmış[169] **(Resim 2.41)**.

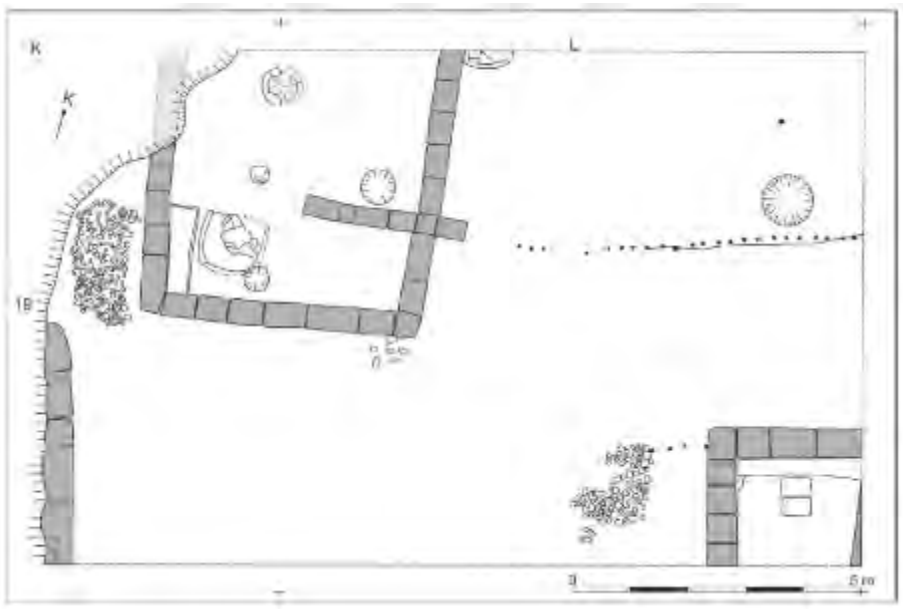

Resim 2.41. Norşuntepe Karaz Ev İçi Gömü (Hauptmann, 1982: Levha, 19-4.)

Norşuntepe'de XXII. tabakada höyüğün ortasına doğru sokak çıkıntısı diğer tabakadaki aynı yapı topluluğunu içerir. Yolun güney tarafında L 19d alanında iç tarafı

[169] Hauptmann 1982, 22.

beyaz sıvalı yaklaşık 2 m genişliğinde bir odanın köşesi takip edilmiştir. Bu odanın kuzey duvarının ön tarafında 0,30 m genişliğinde bir seki ve bunun da önünde dikdörtgen bir ocak tabanı tespit edilmiştir. Yolun kuzey tarafında ise doğu-batı doğrultusunda bir sıra giden sıkışık şekilde 23 direk ortaya çıkarılmıştır ve bu direk dizisi için bir ağılı çevrelediği düşünülmüştür. Mekânın yaklaşık olarak ortasında, tabana 0,12 m kalınlığında bir direk deliği açılmıştır. Ağıl ise açmanın batı tarafında tek odalı bir eve bitişiktir ve bu ev K 19 ve L 19 alanında XX. Yapı katının fırınlı mekânın öncüsünü oluşturmaktadır. 4.30 m genişliğindeki ev yapısına sonraki evrede çapı yaklaşık 0,70 m'lik bir ocak tabanı eklenmiştir[170] **(Resim 2.42)**.

Resim 2.42. Norşuntepe ETÇ II, XXII. Tabaka (Özdemir, 2019: 81)

Norşuntepe Höyükte ETÇ III B ve ETÇ III C tabakaları Karaz Kültürünün mimari yapılanmasında sağlam ve teknolojik olarak geliştiği evrelere ulaşmıştır ve bu dönemin ilk tabakası olan XIII. Tabaka da L 19 açmasında tespit edilmiştir. Bu alanda genişliği 3,60 m olan uzunluğu 3,60 m'yi aşmış bir oda batı duvarına kadar ortaya çıkartılmış ve mekânın doğu duvarı boyunca bir seki ve bu sekinin ön tarafında eski bir taban üzerinde 1,10 m çapında yuvarlak ocak yeri dikkati çekmiştir. Kalın şişkince kenarlı bu ocak tabanı yarım ay biçimli ve yanında küçük bir seki ile bulunmuş uçları boynuz gibi

[170] Hauptmann 1982, 22.

yukarı doğru meyilli olan at nalı biçiminde taşınabilir bir ocak altlığının kalıntıları bu ocağa ait olduğu düşünülmüştür[171] **(Resim 2.43)**.

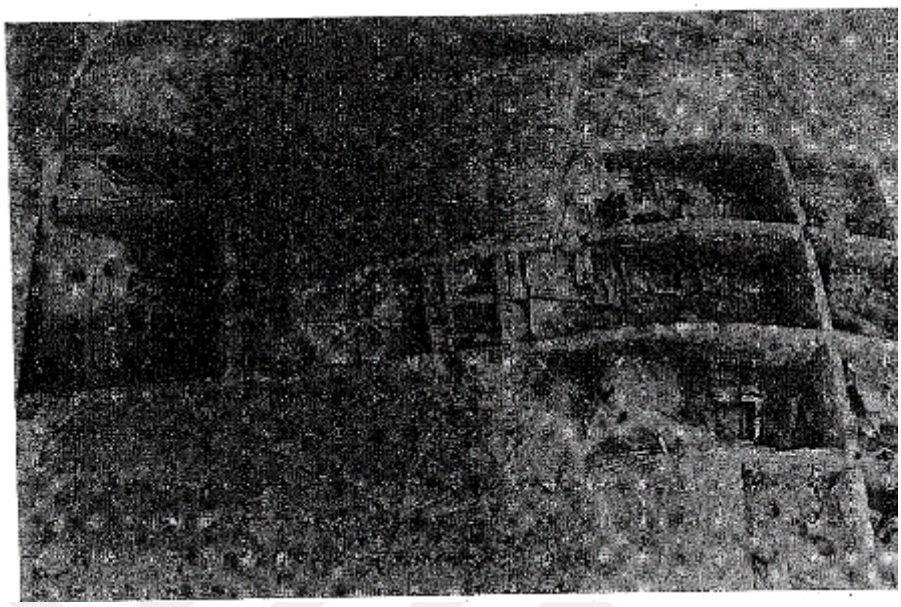

Resim 2.43. Norşuntepe Batı Yamaç L 19 Açması XII-XIII Tabaka Yapıları (Özdemir, 2019: 119.)

Akropolün batı tarafındaki düzlükte ETÇ III'e ait eski evreden (VII. yapı katı) basit yerleşmelere ait yeni bölümler tespit edilmiş ve önceki senelerde VII. ve VI. yapı katlarında saptanmış batı yamacı eşiğindeki akropolün iç kesimlerine varan yol 30 m uzunluğunda takip edilmiştir. Yaklaşık olarak 2 m genişlikteki yoldan kuzey-güney istikametinde dik açı yaparak ayrılan dar sokaklı yapı tek tek oturma birimlerine ayrılmıştır. Evlerin bazılarında kerpiç duvarların dış yüzeyleri döşemelerle dik olarak yerleştirilerek taş levhalar ile hava etkenlerine karşı korunmak istenmiştir. Yolun kuzey mekânında yer alan bölümde en az üç mekân grubu tespit edilmiştir. Bu bölümde sekili ve ocak tabanlı yaklaşık 6 m uzunluğunda oturma ve geçit ile ayrılan fırınlı mutfak açılmıştır. Yapının yanında kuzey-güney yönünde üzeri ince çakıl ve çanak çömlek kırıklarıyla sıkıştırılmış sokağın diğer tarafında boyutları 13x6 m'yi geçen başka bir mekâna ait odaların uzandığı görülmüştür. Bu dört odadan ortada olanında odayı tamamen çevreleyen seki ve odanın tam orta kesiminde dikdörtgen bir ocak tabanı

[171] Harald Hauptmann, "Norşun Tepe Kazıları, 1973", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No: 6, 1979, 51.

bulunmuş, diğerlerindeyse at nalı şeklinde birer adet ocak tespit edilmiştir[172] **(Resim 2.44)**.

Resim 2.44. Norşuntepe, Düzlüğünün Batısı ve Derinlik Kazısı ile Batı Yamacı (Hauptmann, 1976: Levha, 35.1)

Höyükte 1973 yılındaki batı yamaçtaki M 19 alanındaki X. Yapı tabakasındaki kazılar bu dönemi sona erdirmiş ve batı yamacındaki yerleşmenin içerisine kadar ulaşmış olan 1,70 m genişliğindeki yolun bu tabakada IX. ve VIII. yer üzerinden devam ettiği anlaşılmıştır. IX. tabakada yolun kuzey tarafında bir odalı tek bir tane ev yapısı saptanabilirken burayı izleyen alt tabakadaki X. tabaka iki mekâna sahiptir. Bu mekânın iç genişliği yaklaşık 2,40 m olup, uzunluğu 3 m'yi aşmakta olan güney yöndeki ön mekân, küllü fırın ve seki ile inşa edilmiştir. Bu yapıdan çıkarılanlar, bir köşesine ait 0,60 m genişliğinde duvarlar ile dikdörtgen ocak tabanı olmuştur. Tabakada ele geçen diğer buluntular ise, zengin çanak çömlekler, küçük buluntular ve dokuma aletleri ele geçirilmiştir[173].

2.1.3.3. Değirmentepe Höyük

Değirmentepe Höyük, Elazığ'a 22 km uzaklıkta Keban Projesi Kurtarma kazıları arasında yer alan yerleşimlerden biridir. Bir sezonluk kazısı yapılan yerleşimde dört

[172] Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1972", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I, No:5,* 1976, 46.
[173] Hauptmann 1982, 19.

tabaka tespit edilmiş ve IV. ve III. tabakalar ETÇ ortalarına tarihlendirilmiştir[174] **(Resim 2.45)**.

Resim 2.45. Değirmentepe Konumu (https://www.anadoluuygarliklari.com/wp content/uploads/2019/04/degirmentepe-Harita jpg)

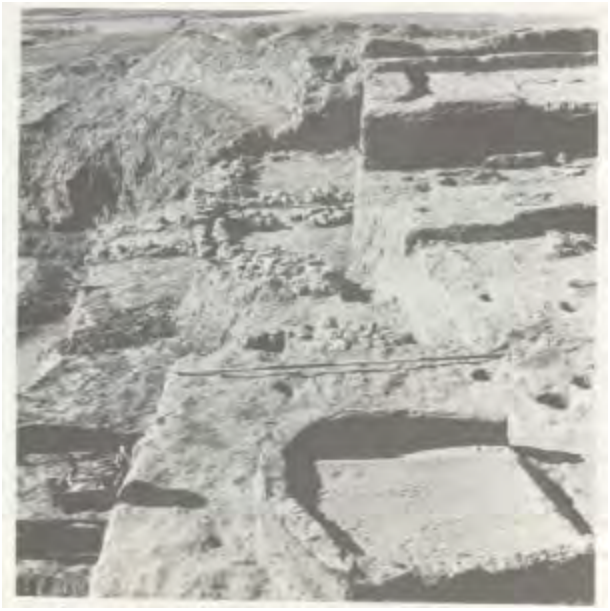
Höyüğün tepesinde başlatılan kazılarda A Çukuru olarak adlandırılan alanda kazılar başlamış ve çok sayıda Karaz Kültürüne ait çanak çömlek ile karşılaşılmış ve ETÇ'na ait toplam 4 yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapı katları içerisinde ise çok fazla ara yapı katları görülmüştür. B çukurunda ise birbirinden 50-60 cm'lik bir moloz toprağı ile iki yapı katına saptanmıştır ve buluntular Demir Çağına tarihlendirilmiştir[175] **(Tab. 2.9)**.

Tablo 2.9. Değirmentepe Höyük Tabakalanması (Duru, 1979: 8)

Erken Tunç Çağı	**IV. Yapı Katı**	**A Çukuru**
	III. Yapı Katı	
	II. Yapı Katı	
	I. Yapı Katı	
Demir Çağ	**II. Yapı Katı**	**B Çukuru**
	I. Yapı Katı	

[174] Refik Duru, "Keban Projesi Değirmentepe Kazısı. 1973", ODTÜ Keban Yayınları, Seri III, No.2, *Türk Tarih Kurumu Basımevi,* Ankara, 1979a, 9.
[175] Duru 1979a, 8.

Höyüğün zirvesinde S/T-8/9 plankarelerinde yapılan çalışmalar ile ortaya çıkartılan IV. yapı katında tespit edilen en eski yapı katıdır. Bu katta -4,08 m'ye kadar devam eden kalıntıların birbirlerinden ayrıldığı ve üç evreden oluştuğu gözlenmiştir. Yapının bir kısmının höyüğün yamacında olmasından dolayı evin planı tam olarak anlaşılmayıp tahrip olduğu tespit edilmiştir. IV-C yapısında ise, 10-15 cm'lik moloz yıkıntının üzerine IV-B evresinin temelleri görülmüş ve temel kalınlıkları yaklaşık olarak 50 cm'dir. Yapıdaki plan belirsiz olmakla beraber, iki taş sırasından bazen de tek büyük bir taş ile örülen duvar sırası kalmasına rağmen yapıda en az 4 odalı olduğu anlaşılmıştır. Kuzey-Güney yönlü uzanan duvarın uzunluğu 4.5 m.'den fazla ve duvarların en alt sırası tespit edilmiş fakat kapı aralıklarıyla oda tabanları saptanmamıştır. IV-A evresi B evresinin yaklaşık olarak 40-45 cm kadar üzerinde olup yapı kalıntıları düzensiz taşlardan yapılmış ve en alt temel sıralı olmasıyla buradaki duvar kalıntıları eski evreler ile karşılaştırıldığında biraz daha küçük taş dizisiyle örülmüştür. Açma çukurunun güneybatı tarafında ise bir binanın köşesi ve kapı aralığı ortaya çıkartılmış, kapı genişliği yaklaşık 1 m olarak ölçülmüş ve evin içerisi basılmış toprak taban ile dış yapısında ise çakıl taşı döşeli tabanlar tespit edilmiştir[176] **(Resim 2.46)**.

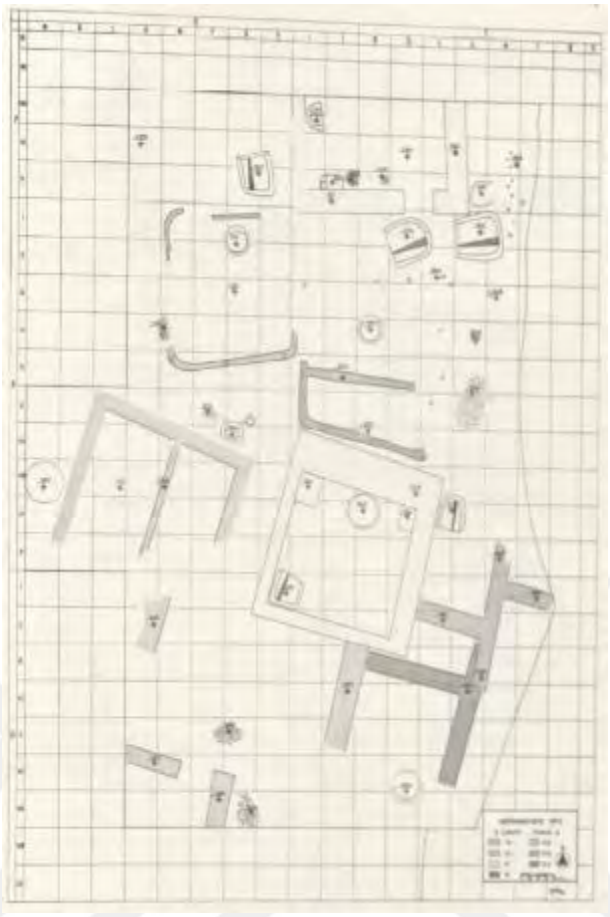

Resim 2.46. A Çukurunun Kuzeyden Görünümü (Duru, 1979: Levha, 8)

[176] Duru 1979a, 9.

Höyükteki III. yapı katında ise, çukurun kuzey yarısında S-T/8-7 karelerindeki çalışmalarda -3,30 m ile -2,68 m'ler arasında açığa çıkartılmış ve buranın 3 yapı evresi içerdiği anlaşılmıştır fakat bu yapıdaki kalıntılar bir önceki yapı katından farklı değişikliklerle ayrılır. En dikkat çeken fark ise, yapılarda taşın hiç kullanılmamış olduğudur. Yapının duvarları ise, çamurdan veya çit duvar olarak inşa edilmiştir. Diğer dikkat çeken unsur ise çukurun güney yarısında bulunan evrede herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamış olmasıdır ve bu katın en eski evresi III-C'ye ait bir dizi kazık deliği ile ateş yakma yeri bulunmuştur, bu kazık deliklerinin çapları yaklaşık olarak 2-4 cm kadardır ve ileri-geri olmak üzere birbirlerine yakın 2 paralel sıra oluşturularak düzenlenmiştir. Toprağa dik olarak inşa edilen kazıkların arasına yatay biçimde daha ince ağaç-dal örgü yerleştirilerek bir çitin örüldüğü ve bu çitin iki yüzününse çamur ile sıvandığı anlaşılmıştır ve kültürde bu teknikle yapılmış duvarların genel kalınlığı yaklaşık olarak 20-25 cm'dir ve 2.5 m'lik bir kısmı açılan bu duvar tek odalı küçük bir kulübeye ait olduğu kazıcıları tarafından öne sürülmüştür. Kulübenin içerisinde iki büyük fırın bulunmuştur ve birbirlerine çok yakın yapılmış fırınların ağızları aynı doğrultudadır[177] **(Resim 2.47)**.

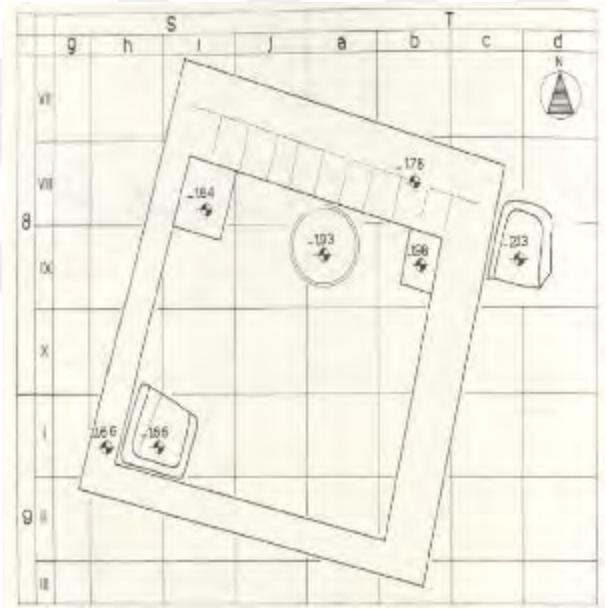
[177] Duru 1979a, 9-10.

Resim 2.47. A Çukurundaki Yapıların Genel Planının Çizimi (Duru, 1979: 67)

Değirmentepe Höyüğünün II. yapı katı kalıntıları çukurun orta ve kuzey taraflarında ortaya çıkartılmıştır. III-A'nın yaklaşık olarak 30-70 cm kalınlıktaki moloz tabakasının üzerinde tek evreli yapı şeklinde tespit edilmiştir. Çalışması yapılan bu alanda, iki ayrı bina bulunmuş ve birinci olanın planı net olarak çıkartılabilmiş yapı 5.80x5.40 m boyutlarında ve kerpiç sıralarından yapılmış neredeyse tüm duvarın kalınlıkları değişiklik göstermektedir. Yapının batı ve güney duvarları 40 cm doğu duvarı ise 65 cm, kuzey duvarı 1,05 cm kalınlığında ölçülmüştür. Temelden itibaren kerpiçten yapılmış olan duvarların 30-40 cm'lik alt kısımları korunmuş olmasına rağmen kapı aralığına rastlanılmamıştır. Yapının duvarları ise iç-dış kısmında yaklaşık 1 cm kalınlıkta bir sıvayla kaplanmıştır. Odanın içerisi ise, kuzey tarafındaki duvarın iki ucunda köşelerde yükseltilmiş toprak platformlar bulunmuştur ve bu platformların arasında oluklu, yuvarlak planlı bir ocak ve bu ocağın güneybatı köşesinde küllüklü bir fırın inşa edilmiştir. Bu katın ikinci yapısında, çukurun kuzey kenarında Si-Td/7 VIII-X kareleri ve bir bölümü çukurun dışına taşmış olarak tespit edilmiş. Bu yapının

temelinden itibaren kerpiçten yapılmıştır ve doğu ve güney taraftaki duvarlar 60-65 cm, batı taraftaki ise yaklaşık olarak 38-40 cm kalınlığındadır, kerpiçler ise çamur harçla örülüp üzeri kalın bir tabakayla sıvanmıştır. Dörtgen planlı olduğu anlaşılan bu yapının kapısı güney taraftaki duvardadır ve kapı genişliği 90 cm'dir. Kapıdan içeri doğru girildiğinde sol duvarın dibinde kapı mil-yatağı olacağı düşünülen bir bazalt taş açığa çıkarılmıştır. Odanın tabanı ise, çakıl taşlarıyla döşenip kille sıvanmıştır ve kimi kesimlerinde taban açkılanmış gibidir. Evin güney duvarına bitişik durumda bir değirmen bulunmuş bu yapı ise, tabandan yükseltilmiş toprak bir platform üzerinde 70x40 cm boyutlarında ve bazalttandır. Çukurun güneyinde ise, Tb-c/9 VI-VII karelerinde yuvarlak oluklu bir ocak bulunmuştur fakat ocağın çevresinde herhangi bir mimari buluntu tespit edilememiştir[178] **(Resim 2.48)**.

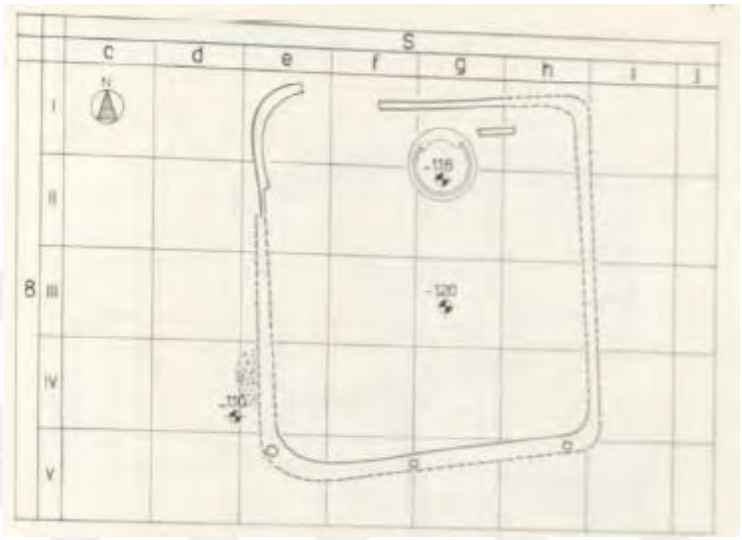

Resim 2.48. II. Yapı Katındaki Ev Planı (Duru, 1979: 70)

Höyükteki I. Yapı katı A çukurunun en geç yerleşmesi ve iki evreli olarak tanımlanmıştır. II. katın yaklaşık 50-60 cm kadar üzerinde Ib evresinin tam plan veren yapısı ortaya çıkmış ve S e-i/8 I-V karelerindeki yapı 4x4 m. boyutlarında kareye yaklaşan bir plan vermiştir, bu evin duvarları III. katın çit duvarlı kulübe tekniğinde yapıldığı tespit edilmiş ve güney duvarında 1,75 m aralıklarla dikme delikleri ve delikler içerisinde ağaç kalıntısı buluntularına rastlanılmıştır. Ayrıca evin içerisinde kamış izli yanmış çamur cürufları tespit edilmiştir. Kulübenin köşelerinin ise yuvarlak

[178] Duru 1979a, 11.

bir şekilde döndüğü de fark edilmiştir. Yapının güney tarafındaki duvarı yaklaşık olarak 20-25 cm yüksekliğe kadar korunmuş, kuzey duvarındaki 90 cm genişliğindeki boşluk ise kapı aralığı olabileceğini düşündürmüştür. Odanın içerisinde kuzey taraftaki duvara yakın bir yerde oluklu yuvarlak bir ocak, ocağın üstünde kap taşıyıcı ayaklar ile taşınabilir ocak başları ve hemen yakınında 8 adet tüm kâse, tabak vb. çanak çömlek buluntuları ele geçirilmiştir[179] **(Resim 2.49)**.

Resim 2.49. Ib Evresi Kulübenin Planı (Duru, 1979: 71)

2.1.3.4. Tepecik Höyük

Altınova bölgesinin en önemli höyüklerinden biri olan Tepecik Höyük günümüzde Keban Baraj sularının altında kalmış ve eski adı Makaraz Tepe olup Elâzığ ilimizin 31 km doğusunda yer almaktadır[180]. Tepecik Höyük öncesinden de Burney tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmaları esnasında tespit etmiştir[181]. Tepecik, yaklaşık olarak 200x300 m çapında ve 17 m yüksekliğe sahiptir. Kazı çalışmaları Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında Ufuk Esin başkanlığında yürütülmüştür[182] **(Resim 2.50)**.

[179] Duru 1979a, 12.
[180] Ufuk Esin, "Tepecik", (Ed.): Necmi Karul; *ArkeoAtlas*, S:2, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2003, 47.
[181] Burney 1958, 204.
[182] Ufuk Esin, "Tepecik", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 3, 1997, 1760-1762.

Resim 2.50. Tepecik Höyük Genel Görünüm (Esin, 2003: 47.)

Tepecik'te yapılan çalışmalar neticesiyle höyükteki tabakalanma şu şekildedir; Geç Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağları, Erken Demir Çağı ve Orta Çağ[183]. **(Tablo 2.10)**.

Tablo 2.10. Tepecik Höyük Tabakalanması (Esin, 1982: 91-92)

Neolitik Çağ
Kalkolitik Çağ
Erken Tunç I
Erken Tunç II
Erken Tunç III

Tepecikte, höyüğün dış batı alanında 15-16/B açmalarında Geç Kalkolitik döneme rastlanmış bu çalışmalarda 16-A açmasında I no'lu sondaj açılmış ve 15-16 AB açmalarında da II no'lu derinlik sondajı yapılmış ve Geç Kalkolitik Çağ'a ait 5 tabakaya inilmiştir. Bu dönemin 3. Tabakasının altında 4. ve 5. Tabakanın taş temelli yapılarına ait duvar yapıları tespit edilmiştir. Kuzey tarafında geçiş evresine ait olduğu düşünülen-15.15/-15.45 m kotlarında kuzeybatı-güneydoğu yönünde taş temelli duvar kalıntılarına rastlanmış, taş temeller ile birlikte çoğunlukla Karaz Kültürüne ait çanak çömlek bulunmuştur. 2. Tabakada ise, -15.15/-15.65 m kotlarında bazı taban parçaları ve çok fazla tahrip olmuş bir ocak bulunmuştur ve bu ocak daha alttaki 3. Tabakaya ait olan CS mekanının kerpiçten yapılmış kuzey duvarlarının kuzey-batı tarafını bozarak tahrip etmiştir ve burada da Karaz tipi mallara rastlanılmıştır. 3. Tabakada önceki yıllarda

[183] Esin 1997, 1760-1761.

yapılan çalışmalarla bulunmuş olan birinci büyük bina yapısının bu kesimde kuzey tarafına ait mekanlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu yapının 3a evresine ait kuzey taraftaki bu yapıda doğu-batı yönlü birbirine yapışık durumda iki mekan bulunmuş ve bunlardan CR olarak isimlendirilen batı taraflı mekan büyükçedir ve yaklaşık olarak 5.00x3.25 m, doğusundaki CS olarak isimlendirilen mekan ise daha küçük ve onun ölçüleri de yaklaşık olarak 1.60x3.25 m boyutlarındadır. CR mekanının kuzeybatı köşesinde çok kez yangın geçirdiği anlaşılan bir ocak-fırın kalıntısı bulunmuş, bu yapının çevresinde bakır filizi ve cüruf artıkları görüldüğünden burada maden eritildiği düşünülmüştür. Her iki mekânın bir altındaki 3b evresinde ise taban değişiklikleri görülmüş ve CR mekânın içindeki ocaklardan yararlanılarak bu evre aydınlatılabilmiş ve bu tabakada her iki mekânın planlarında büyük bir değişiklik görülmemiştir. Kuzey tarafın 3c evresinde yapının taş temel planından çıkarılacağı üzere çok odalı bir görünümü olduğu düşünülmüş fakat 3b evresi sırasında bu mekanların içerisi kerpiç ve pise karışımı bir dolgu doldurularak yeni bir taban düzlemi meydana getirilmiştir[184] **(Resim 2.51)**.

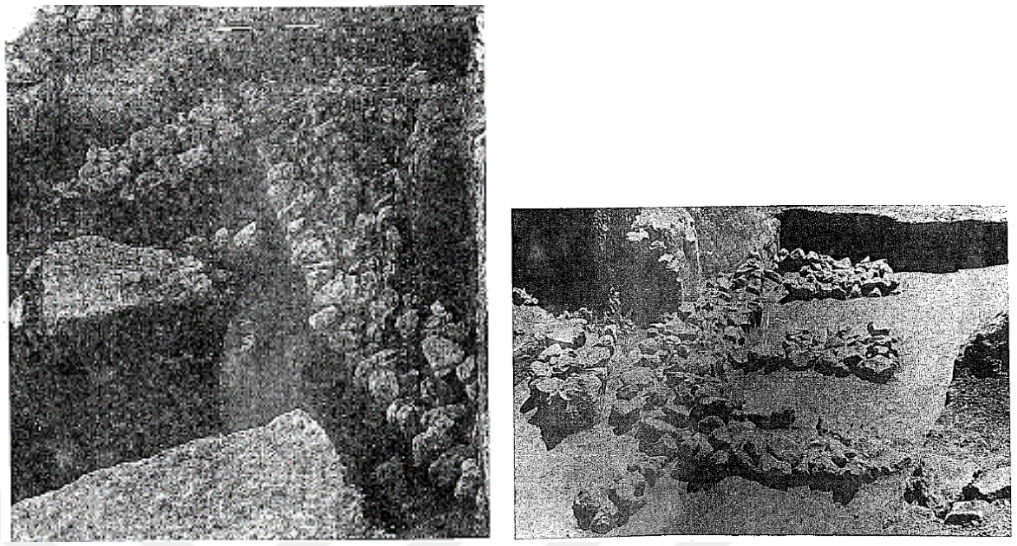

Resim 2.51. Tepecik Höyük Geç Kalkolitik Çağ 3a-3c Evreleri (Esin, 1982: Levha 62-64)

Höyükte ETÇ I'e ait yapı kalıntıları, eski höyük olarak isimlendirilen bölümün güney yamacında tespit edilmiştir. 13-K açmasının güneyinde 14-K açmalarının içerisinde 7. Tabakanın toprağı ETÇ I/II'ye geçiş evresi niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Tepecik'teki son dönem kazıları 7. Tabaka savunma duvarının 8. Tabaka ile olan ilişkisi göz önüne serilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 7. Tabakanın içindeki önceki yıllarda ele geçirilmiş olan 14-H, 14-İ ve 14-K açmalarındaki surların kerpiç duvarları ve taş temelleri 8. Tabakanın surlarının ve kerpiç duvarlarının bir bölümünün bozulmasına neden olmuş ve ayrıca bu surların dış tarafında kalmış olan alanda taş temelsiz kerpiç

[184]Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı"*, 1974, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:7, 1982, 84-87.

evler mahallesi 7. Tabakanın yer yer farklı taban düzlemlerinde ele geçirilmiştir[185] **(Resim 2.52)**.

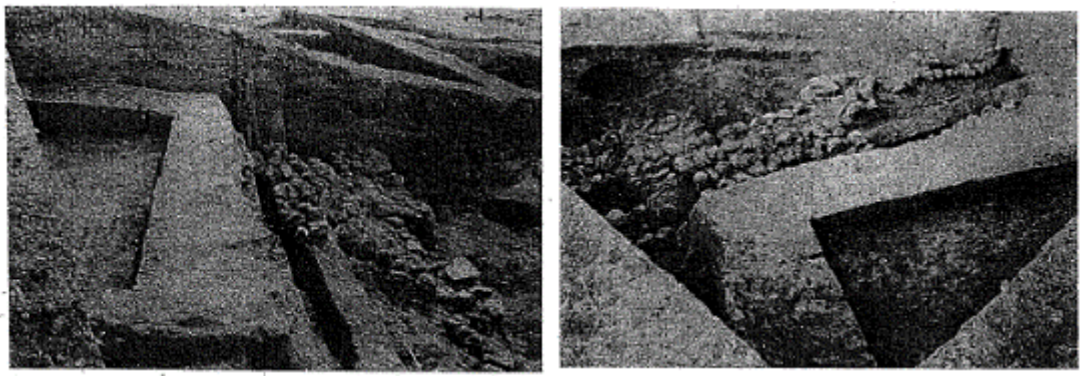

Resim 2.52. Tepecik Höyük ETÇ I, 14 İ-K Açmalarında Ortaya Çıkan Savunma Duvarı (Esin, 1982: Levha, 1-3)

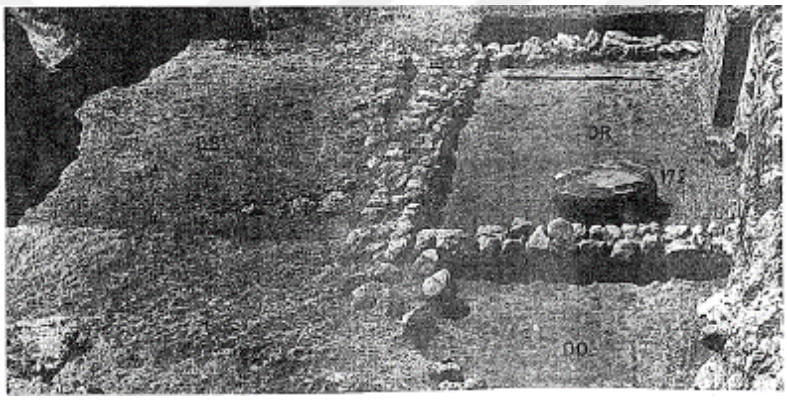
Höyükte ETÇ II'ye ait 6.tabakada 13-K açmasının en son evresi olan yapı kalıntıları açmanın kuzey tarafında yer yer bulunmuştur ve bu evrede yuvarlak ve iyi korunmamış iki ocak kalıntısı tespit edilmiştir. ETÇ II'nin geçiş tabakasında savunma duvarı üstüne teraslar yapılmış ve bir iç kale yerleşimi oluşturulduğu anlaşılmıştır[186] ve yapılan bu terasların kuzey tarafında 13-H ve 13-K açmalarında bu döneme ait taş temel üzerine kerpiçten yapılma yapı inşası keşfedilmiştir. Mekânın içi sarı renkli ince bir sıva ile kaplanmıştır, kerpiç duvarlarının içerisinde ise çok az taş kullanılmış ve araları sıkıştırılarak kerpiç bloklarıyla tamamlanmıştır. Höyüğün güney tarafında, güneydoğu terası içerisinde kalan 14-L plankaresindeki yapılar büyük bir yangın görmüş ve birbirine paralel uzanan duvarlar tespit edilmiş, bu duvarların 3-4 sıra kerpiç bloğunun yan yana getirilmesiyle yapıldığı hem batı-doğu hem de kuzey-güney yönlü inşa edildiği görülmüş ve kareye yakın bir plan verdiği anlaşılmıştır. Yapı 4 bölmeli ve içerisinde çok fazla sayıda kap, boya cürufu ve maden cürufları ele geçirilmiş, tipik Karaz Kültürü malları kabartmalı ve kabartmasız kâse, tabak gibi kapların yangın sonucu zarar gördüğü ve bir çömlekçi atölyesi-fırınları andıran yapılar bulunmuş.

[185] Ufuk 1982, 81-82.
[186] Esin 1982, 79.

Yapının doğusu ve kısmen kuzey tarafı ise sonraki dönemlere ait olan duvar ve farklı yapılar ile tahrip olmuştur[187] **(Resim 2.53-54)**.

Resim 2.53. ETÇ II'ye Ait Teras Duvarları (Esin, 1974: Levha 105 (1-2)

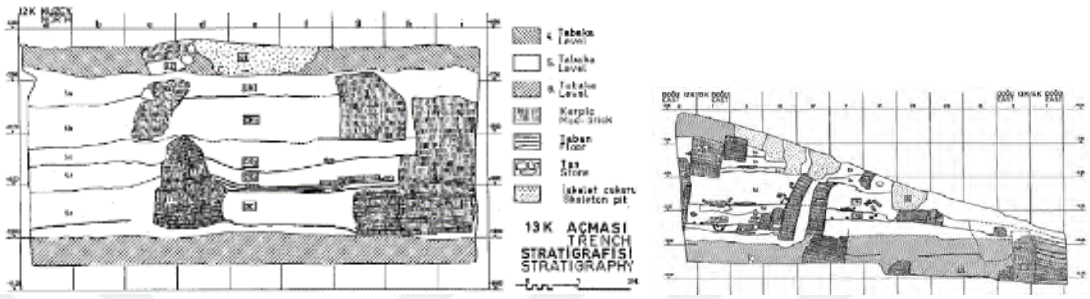

Resim 2.54. Tepecik Höyük ETÇ II Mimari Kalıntılar (Esin, 1982: Levha 59)

Tepecik Höyük ETÇ III evresinde 5. Tabakadaki yapı katlarının A ve D evrelerinde ortaya çıkarılan ve yaklaşık olarak -9.20/-9.40 m derinlikte 5e yapı katı seviyelerine ulaşılmıştır. Bu yapı katında mekanların yönleri aynı doğrultuda bulunmuştur. Ele geçen yapı kalıntıları 13-K açmasının doğu tarafında ve güney-batısında görülmüştür. 5. Tabakanın tüm evrelerinde bulunmuş olan Cİ yolu bu yapı birimi arasında kuzeybatı-güneydoğu yönünde yapılmıştır. Mekânın batısı ve güneyi açma içerisinde kalmış ve duvar kalınlıkları 50-60 cm ve boyutları yaklaşık olarak 3.50x1.50 m kadardır ve mekânın ortalarında batı duvarına yakın yerleştirilmiş iki yuvarlak ocak ortaya çıkarılmış, doğu duvarının önünde ise kerpiçten inşa edilmiş bir seki bulunmuş, güney duvarının içerisinde de dörtgen planlı biri büyük biri küçük iki

[187] Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı", *1971, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:4, 1974, 118-119.

adet erzak depolama yeri vardır. Büyük olanın ölçüleri, 1x0.80 m, küçüğü ise, 0.59x0.80 m boyutlarındadır. Bu güney duvarının bir bölümü, batı ve kuzey duvarları ise iç taraftan tamamen sıvalı bir şekildedir. Dörtgen planlı olan yapı güneybatı ve kuzeydoğu tarafında iki çıkıntısı vardır. Bu tabakadaki çanak çömleğin çoğunluğu Karaz Kültürü mallarıdır[188] **(Resim 2.55)**.

Resim 2.55. Tepecik ETÇ III 13-K Stratigrafisi (Esin, 1982: Levha, 68)

2.1.3.5. Tülintepe Höyük

ODTÜ Keban Projesi kapsamında kazısı yapılan bir diğer yerleşim günümüzde Keban Barajı suları altında kalan Tülintepe Höyüktür. Tepecik yerleşmesine 4 km uzaklıkta yer alan Tülintepe, Elazığ'ın 21 km kadar doğusunda yer almakta, höyüğün üstü toprak alımlarından dolayı fazlaca tahrip edilmiştir. DSİ'nin haritalarına göre eski höyüğün yüksekliği yaklaşık olarak 16,60 m ve 200x250 m genişliğindedir[189]. Tülintepe Höyüğe Burney'in Doğu Anadolu'daki yapmış olduğu yüzey araştırmalarında da değinilmiştir[190] **(Resim 2.56)**.

[188] Esin 1982, 78-79.
[189] Ufuk Esin ve Arsabük Güven, "Tülintepe Kazısı, 1971", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:4, 1974, 137.
[190] Burney 1958, Harita 3.

Resim 2.56. Tülintepe Konumu **(**https://www.anadoluuygarliklari.com/wp-content/uploads/2019/04/tulintepe.jpg)

Tülintepe'de yapılan arkeolojik çalışmalar ile Kalkolitik ve ETÇ'na ait insitu bulgulara rastlanılmıştır[191] **(Tab. 2.11)**.

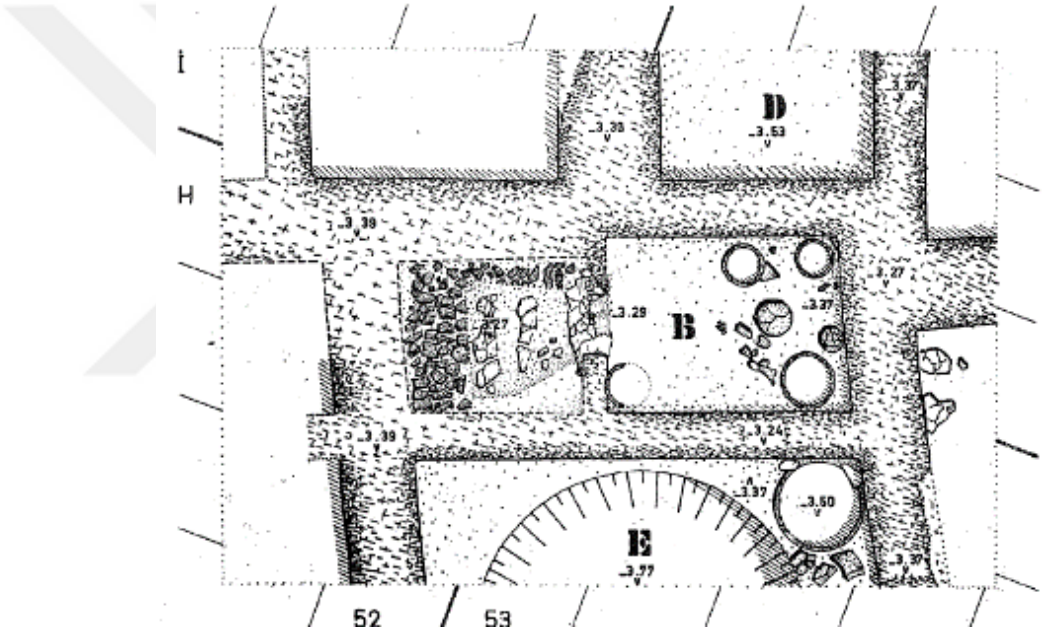
Tablo 2.11. Tülintepe Höyük Tabakalanması (Esin ve Arsebük, 1974: 138)

Erken Kalkolitik Çağ (MÖ 5000)
Orta Kalkolitik Çağ (MÖ ?)
Geç Kalkolitik Çağ (MÖ 4000)
Erken Tunç Çağ I (MÖ 3000)

Tülintepe'de Kalkolitik buluntuların ortaya çıkarılması amacıyla 51-N plankaresinde çalışılmaya başlanmış ve sonra bu açma 51-O plankaresine doğru genişletilerek devam edilmiştir. Yüzey toprağının hemen altında yangın geçirmiş bir tabakaya rastlanılmıştır ve bu tabakada fazlasıyla karışık bir şekilde çanak çömlek buluntusu gelmiştir ve bunlar temizlendikten sonra yangın geçirmiş tabakadaki topraktaki bulgularda Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlekler tespit edilmiştir. 51-N ve 51-O açmalarındaki aynı mimari yapıya ait duvarlar 51-O'daki bir tabanda bulunmuştur ve bu açmalardan ele geçen obsidyen miktarı dikkati çekecek kadar fazladır. Yüzey toprağı kaldırıldıktan sonra hemen altında 52-H/İ ve 53-H/İ açmalarında aynı yapı kompleksine

[191] Esin ve Arsebük 1974, 142.

ait mimari yapılar bulunmuş ve yapının tamamının bulunmamış olmasının sebebi yapıların yüzeye yakın olmasıyla höyüğün tahrip edilerek buluntuların da tahrip olmasıdır. Bu küçükçe odaların düzgün bir şekilde yan yana sırlanmalarından oluşan yapıda üç mekân belirlenmiştir (B-D-E). Bunlardan B mekânı 140x200 cm boyutlarında olup iç duvarları sıvalıdır ve kuzeybatı tarafında bir fırın ile birleşmektedir. Hemen doğusundaki D mekânı ve batısındaki E mekânı aynı kerpiç duvarları paylaşmaktadır. B mekânı diğerlerine göre buluntu yönüyle zengindir. Toplamda 2.8 m'lik bir alanda tabana yerleştirilmiş dört tahıl peteği, iki çömlek, bir emzikli kâse, bir fincan, üç kemik bız, bir perdah taşı, dört biley taşı, bir taş keski ve bir taş boncuk bulunmuştur[192] **(Resim 2.57)**.

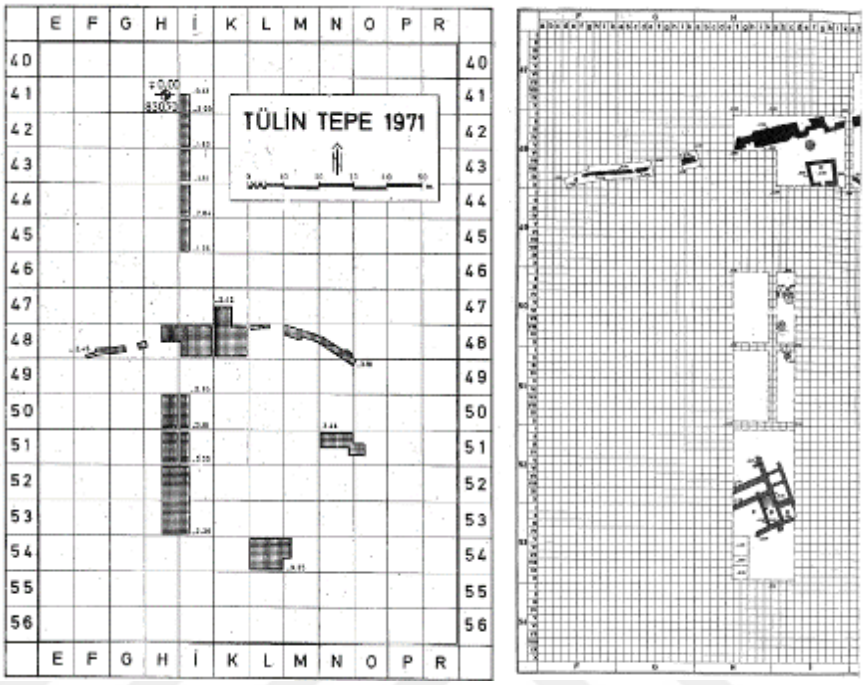

Resim 2.57. Tülintepe B-D-E Detay Planı (Esin-Arsebük, 1974: Levha, 123)

Tülintepe Höyük ETÇ I mimari buluntularına bakıldığında ise, özelikle 48-İ ve 48-K açmalarında ortaya çıkarılan F, G, H, L, M, N ile 48-49/N ETÇ'na ait mimari kalıntılar verdiği görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar neticesiyle yer yer tahrip olduğu görülen savunma duvarı ortaya çıkarılmıştır ve açılan açma sınırları içerisinde doğu-batı yönlü uzanan ve güneye doğru dönen çevre duvarı daha yüksek olduğu tahribattan dolayı üst taş sırasının yok edildiği anlaşılmıştır. Duvarın bazı yerlerde

[192] Esin ve Arsebük 1974, 140-141.

yüksekliği 1,23 m ve 12 taş sırası bulunmuştur[193]. Bir başka önemli mimari yapı grubu ise, L-M 54 açmasında düzgün sal taşlar ile örülmüş bir kuyu ve kuyuya güney tarafından bitişik taş temelli dikdörtgen bir yapı ortaya çıkarılmıştır[194] **(Resim 2.58)**.

Resim 2.58. Tülintepe Genel Mimari Çizim (Esin ve Arsebük, 1974: Levha, 113-122)

2.1.3.6. Han İbrahim Şah

Elâzığ ilinin 40 km kuzeybatısında yer alan Han İbrahim Şah höyüğü diğer adıyla Esenkent Höyük, Erzürük çayı ile küçük bir derenin arasında düz bir kaya platformu üzerine kurulmuştur. Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında H. Ertem başkanlığında kazılar yapılmıştır. Höyük, yaklaşık olarak 125 m uzunluğunda, 60 m genişliğinde ve 12 m yüksekliğe sahiptir[195] **(Resim 2.59)**.

[193] Esin ve Arsebük 1974, 139-140.
[194] Esin-Arsebük 1974, 142.
[195]Hayri Ertem, "Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı. 1970-1971", *ODTÜ Keban Yayınları, Seri III, No.3,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, 2.

Resim 2.59. Han İbrahim Şah Höyüğünün Güney Taraftan Görünümü (Ertem, 1972: Levha 40.1)

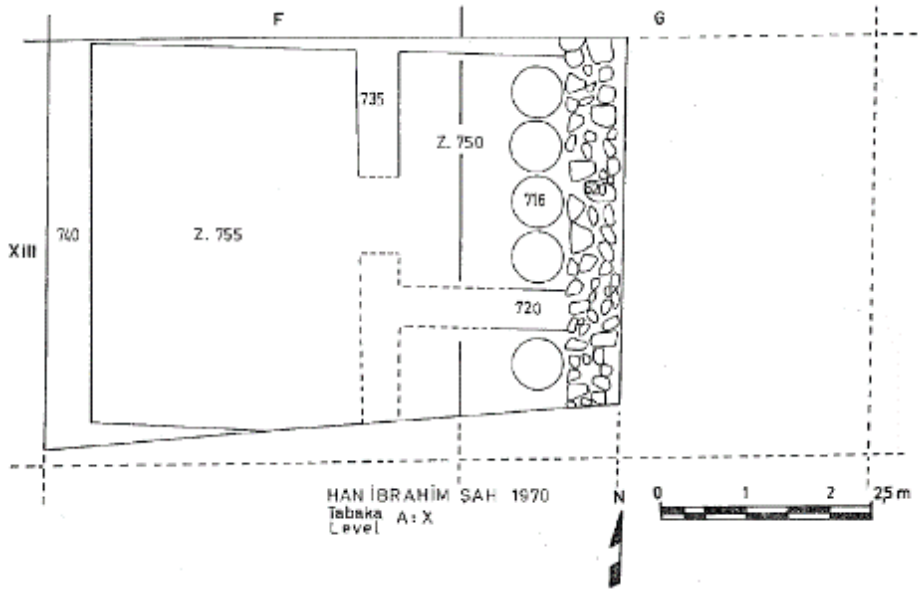
Han İbrahim Şah Höyükte yapılan çalışmalarla toplam 14 tabaka tespit edilmiştir ve tabakalar aşağıdan yukarıya doğru şu şekilde sıralanmıştır, Erken Tunç Çağı, MÖ I. Binyıl, Bizans ve Selçuklu dönemlerine ait bulgular ele geçmiştir. Erken Tunç Çağı tabakaları ise tabloda çizildiği gibi XIV-V tabakalar arasına denk gelmektedir[196] **(Tablo. 2.12)**.

Tablo 2.12. Han İbrahim Şah ETÇ Tabakalanması (Ertem, 1982: 22)

Tabaka	**Dönem**
V VI	ETÇ III
VII VIII IX	ETÇ II
X XI XII XIII XIV	ETÇ I

[196] Ertem 1982, 22.

Han İbrahim Şah Höyükte ETÇ I döneminde yapılan arkeolojik çalışmalarla X. tabaka yangın geçirmiş ve VII. tabakadan beri izlenen taş duvarlar bu tabakada da görülmüştür. Çanak çömlekteki devamlılığı mimari yapıdaki bu örneğin desteklemesi evre bakımından önemli görülmüştür ve bu duvarın VIII. tabakaya kadar aralıksız kullanıldığı tespit edilmiştir. Duvar dibinde bulunan 5 adet küp içerisinde kömürleşmiş arpa, buğday ve nohuta benzer tahıl kalıntıları yanı sıra bozulmamış ancak kömürleşmiş bal petekleri de bulunmuştur. Çalışan ekip ise bunu o dönemin insanlarının tarım ve arıcılıkta oldukça ileri bir düzeyde oldukları yönünde açıklamıştır. Planda görünen kerpiç duvarlar çok alçak ve duvarların oda içine bakan tarafların çok ince bir şekilde sıvanmıştır. Oda içlerinde tıpkı çöp çukurlarına benzeyen çukurlar ortaya çıkarılmıştır[197] **(Resim 2.60)**.

Resim 2.60. Han İbrahim Şah ETÇ I. X. Tabaka (Ertem, 1982: Levha 37)

XI. tabakadaki yapılan araştırmalarda ise FG-XIII plankarelerinde açma dışında olması gereken odalardan oluşan bir yapıya ait taş duvarlar veya temeller bulunmuştur. Odalar içerisinde yıkıntı şeklinde bulunan kerpiç kalıntıları taş temel veya duvarlar üstüne kerpiç kullanıldığını düşündürmüştür. Plandaki her iki oda içerisinde de birer insan iskeleti bulunmuştur, iskeletlerin biri küp içinde diğeri ise açıktadır ve iskeletler hocker biçiminde gömülmüştür[198].

[197] Ertem 1982, 19.
[198] Ertem 1982, 19-20.

Höyükteki XII-XIII. Tabakada plankarenin dar olmasından dolayı veya tesadüfen herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. XIV. Tabakada ise kalınlığı az olan çanak çömleksiz killi bir toprak kaldırılmış ve -11.20 m taban kotlarında ana kayaya erişilmiştir[199].

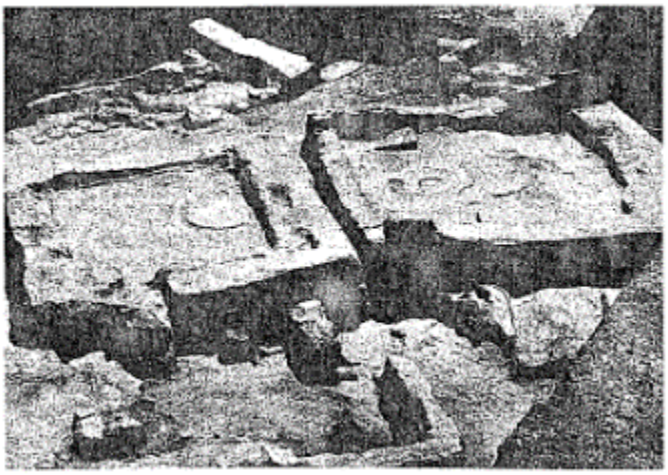
Höyükteki ETÇ II dönemine VII-VIII ve IX. tabakalarda rastlanmıştır ve höyükte ikinci kez şiddetli yangını bu tabakalar geçirmiştir. Mimari yapılar ve küçük buluntular adeta kömürleşmiş gibidir, buradaki yapılar taş temel üzerinde yapılmış kerpiç duvarlardan oluşmuş bir biçimdedir. Yapıda genellikle tek odalı yapılar göze çarpmıştır ve duvarların odalar içerisine bakan yüzleri ince sıvalıdır. Büyük açmada ise tek odalı yan yana iki ev tespit edilmiştir. Odalar içinde alçak sekiler ve duvar kenarlarına yakın ocaklar bulunmuştur fakat kapı yerleri bulunamamıştır. At nalı ocakların yanında tuz taşları ve çanak çömlek parçaları fazlasıyla ele geçirilmiştir. Büyük açmada sadece alçak bir kerpiç duvar ve yuvarlak bir ocakla ortaya çıkan tabaka mimarisi küçük açmada daha düzgün plan vermiştir. Bu taş yapı önünde çoğunluğu kare alanını kapsayan alçak kerpiç duvar veya seki ile bu kerpiç duvara bitişik yüksekliği 5-10 cm içinin hatları kuşbakışı bir idol, ocak ve çöp çukurunu içeren bir oda bulunmuştur. Buradaki kerpiç duvarların oda içerisine bakan yüzleri sıvalı olarak bulunmuş ve bu ocak alçaklık ve biçim bakımından VII. tabakadaki odalar içindeki ocakların benzeri gibi sayılabilir[200] **(Resim 2.61)**.

[199] Ertem 1982, 20-21.
[200] Ertem 1982, 17.

Resim 2.61. VIII. Tabakanın Doğudan Görünümü (Ertem, 1982: Levha 12)

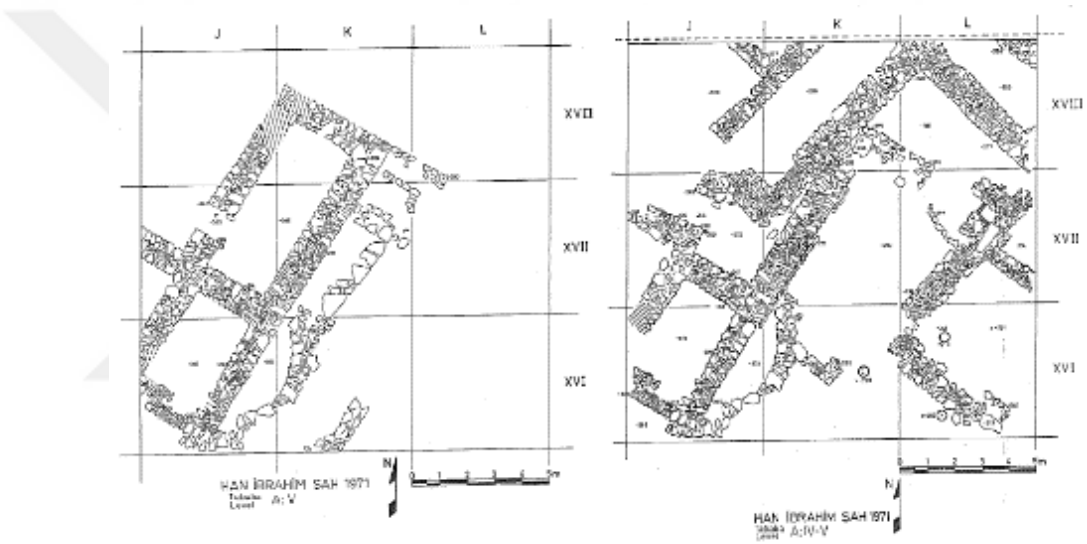
IX. tabakadaki yapılar büyük ve düzensiz bir şekildedir. İki veya üç odalı bir mekân ortaya çıkarılabilmiştir. Bu düzensiz planın dış tarafında ise VII. tabakada iki tür ocağa daha rastlanılmıştır. Mimari yapı kalıntısına bakıldığında ise, duvarların uzunlamasına ve yarı yarıya ya sadece kerpiç ya da sadece yarı yarıya taştan yapıldığıdır. Yapıların oda içerisine bakan yüzleri de ince bir şekilde sıvalı bulunmuştur[201] **(Resim 2.62)**.

Resim 2.62. VII. Tabakanın Kuzeyden Görünümü (Ertem, 1982: Levha 10)

[201] Ertem 1982, 18.

Han İbrahim Şah Höyüğünde ETÇ III dönemine J/K/L 16/17/18 ve F/G-13 açmalarında rastlanılmıştır. VI. ve V. tabakalarda bu dönemin mimari yapıları tespit edilmiş ve tabakanın mimarisi IV. tabakanın duvarları ile II. tabakanın silo yapısının tahrip etmiş olduğu kısımlar haricinde düzgün bir şekilde ele geçirilmiştir. V. Tabakadaki yapının dikdörtgen biçimli iki odası yaklaşık olarak 5.90x2.40 ve 4.05x2.40 m ölçülerindedir. Duvarlarda, taşlar bazı yerlerde alt alta iki taş sırası ile örülü iken bazı yerlerde odaların içinde taş üzerine tamamen kerpiç örüldüğü tespit edilmiştir. Büyük olan odaya bir eşik vasıtasıyla girilmekte ve ayrıca bu giriş önünde bir söve taşı bulunmuştur. Odanın duvarlarının iç kısımlarında ise sıva izi görülmemiştir[202] **(Resim 2.63)**.

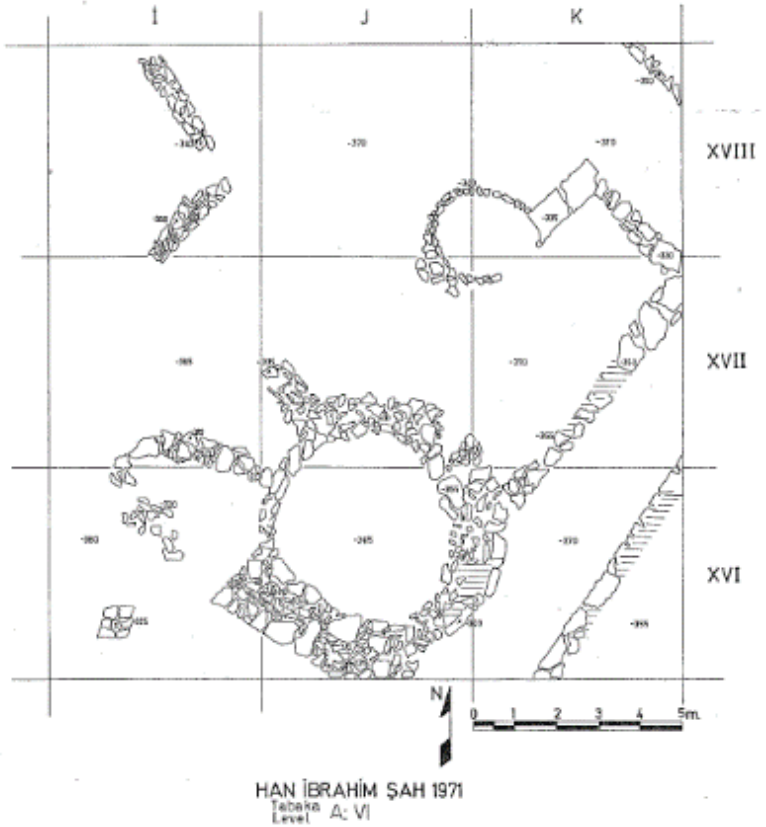

Resim 2.63. Han İbrahim Şah ETÇ III V-VI. Tabakaların Çizim Planı (Ertem, 1982: Levha 37)

VI. tabakadaki büyük açmada ise, görülen mimari yapılar düzensiz plan vermesi, dairemsi biçimde olması, taşların işlenmemiş olması, duvar iç yüzlerinin sıvasız olması ve kerpiç izlerinin de tespit edilmemesi nedeniyle hayvanları koruma maksadı ile yapıldığını düşündürmüştür. Bu yapıya rağmen, FG-XIII plankareli küçük açmada boydan boya uzanmış ve birbirine bitişik iki kerpiç duvar tespit edilmiş, kerpiç duvar veya duvarların altındaysa taş temellerin olmaması fakat bu duvar(lar)ın hemen ön

[202] Ertem 1982, 14.

tarafında daire biçimli yapılan çöp çukurunun çevresinin taşlar ile örülmüş olması H. Ertem tarafından çok dikkat çektiğini ifade etmiştir[203] **(Resim 2.64)**.

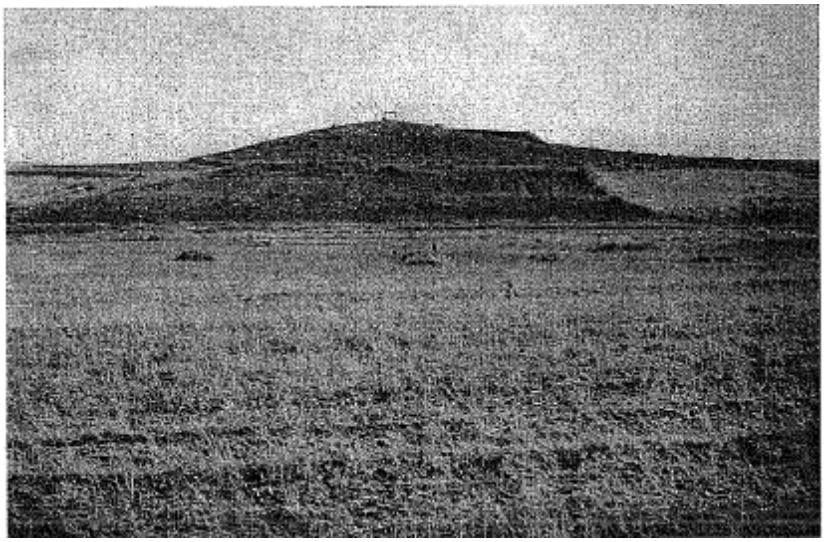

Resim 2.64. Han İbrahim Şah ETÇ III VI. Tabaka Planı (Ertem, 1982: Levha 38)

2.1.3.7. Yeniköy (Gavur) Höyük

Yeniköy Höyük diğer ismiyle Gavur Höyük, Elâzığ ilinin kuzeybatısındaki Laluşağı köyünün 3 km kuzey taraflarında yer almaktadır. Yeniköy kazıları ODTÜ Keban Projesi adına 1968-1971 yıllarında Pulur/Sakyol kazılarını yürüten heyet tarafından 1972 yılında tek sezon olmak üzere yapılmıştır[204] **(Resim 2.65)**.

[203] Ertem 1982, 15.
[204] Hamit Zübeyir Koşay, "Yeniköy Kazısı, 1972", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I, No:5, 1976a, 175.

Resim 2.65. Yeniköy Höyüğün Güneyden Görünümü (Koşay, 1976: Levha 10)

Yeniköy Höyükte çalışmalar sondaj niteliğinde yapılmış ve üç yapı katı hakkında bilgi verilmesine rağmen 4. Yapı katına kadar inilmiştir. I. Yapı katı Roma, II. ve III. yapı katları ise ETÇ'na tarihlendirilmiştir[205] **(Tablo 2.13)**.

Tablo 2.13. Yeniköy Höyüğün Stratigrafisi (Koşay, 1976: 176)

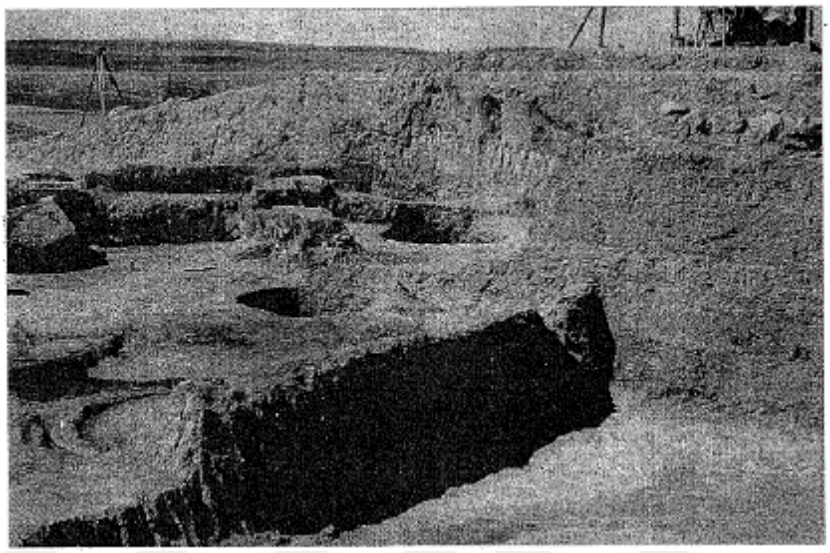
Roma	**I. Yapı Katı**
ETÇ II	**II.-III. Yapı Katı**

Höyükte yapılan çalışmalar ile ele geçen Karaz bulgularından yola çıkılarak mimari yapılanmanın II. ve III. tabakalarında ETÇ'na ait olduğu belirtilen küçük bir yerleşmenin varlığından söz edilmiştir[206].

Yeniköy yerleşmesinde bu dönemin mimari yapı buluntuları III. tabakadan ele geçirilmiş, bu tabakada 8 adet yapının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Çıkan bu yapıların duvarları üst katlarda açılmış çukurlar sebebiyle tahrip olmuştur. Ele geçen mimari planda IV. ve V. No'lu yapılar tam bir plan vermiş, tamamı kerpiçten yapılan bu planda birbirlerine bitişik düzende kendine ait duvarları görülmekte fakat III ve IV no'lu yapılar ortak duvarlı ve birbirlerine basamaklar ve kapı eşiği ile bağlanmıştır. Bir başka dikkati çeken durum ise IV. nolu yapının yangın geçirmiş olması ve iyi sıvanmış

[205] Koşay 1976a, 175-176.
[206] Koşay 1976a, 175-182.

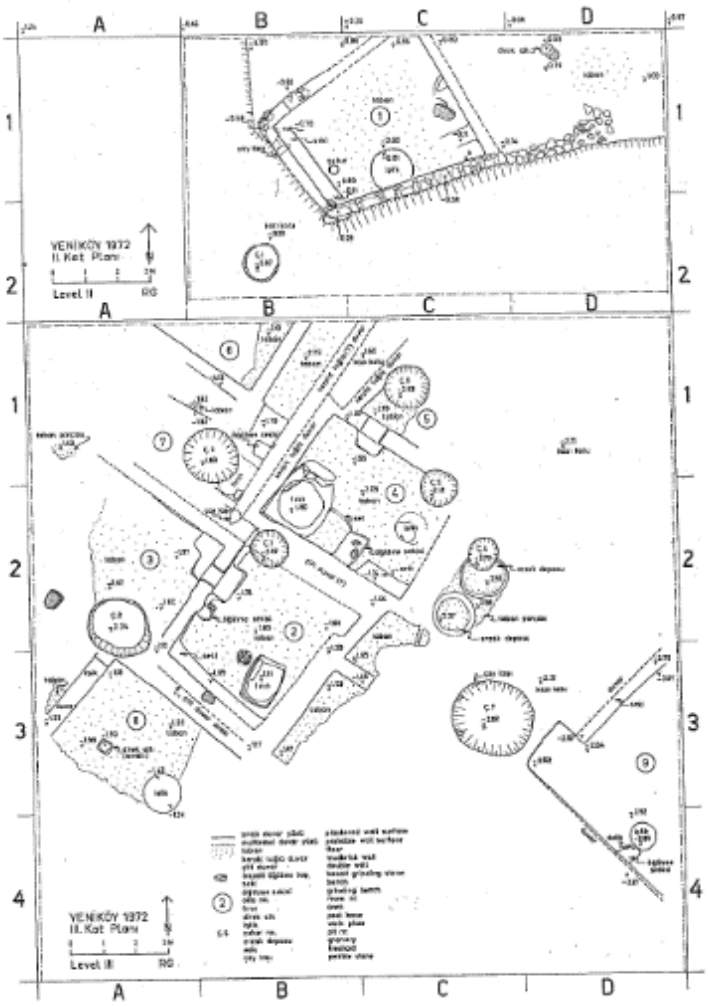
küllüklü bir fırın ve güney duvarı tamamıyla yapılmış bir sekinin bulunmasıdır. V. No'lu yapı ise iyi korunmuş ve sadece doğu tarafındaki duvarı tespit edilememiştir. Kuzey duvarı üstünde girişi olan yapı içerisinde çok iyi bir şekilde korunmuş fırın ve öğütme sekisi bulunmuştur ve ayrıca bu yapının doğu tarafında içerisinde yanmış halde bakliyat taneleri bulunan tahıl ambarları tespit edilmiştir[207] **(Resim 2.66).**

Resim 2.66. Yeniköy ETÇ II, III. Tabaka Doğudan Genel Görünümü (Koşay, 1976: Levha 104)

III. tabakayı takip eden II. tabakada ise, mimari yapı kalıntıları küçük alanda ortaya konmuştur ve bu tabakada iyi korunmuş tek odalı bir yapı çıkarılmıştır, yapının temelleri yer yer tek sıra taş sırası varken bazı yerlerde de köşelere taş kullanılmıştır. Yapının kuzey taraftan girişi bulunmakta ve duvarların iç kısımları sıvalıdır ve iç kısmının batı duvarı boyunca seki bulunmaktadır. Ayrıca 1.30 m çapında sıva ile yükseltilmiş işlik yeri bulunmuştur[208] (**Resim 2.67)**.

[207] Reha Güney, "Yeniköy Höyüğü 1972 Kazısı II. ve III. Kat Mimarisi Genel Özellikleri", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I, No:5, 1976, 183.
[208] Güney 1976, 183.

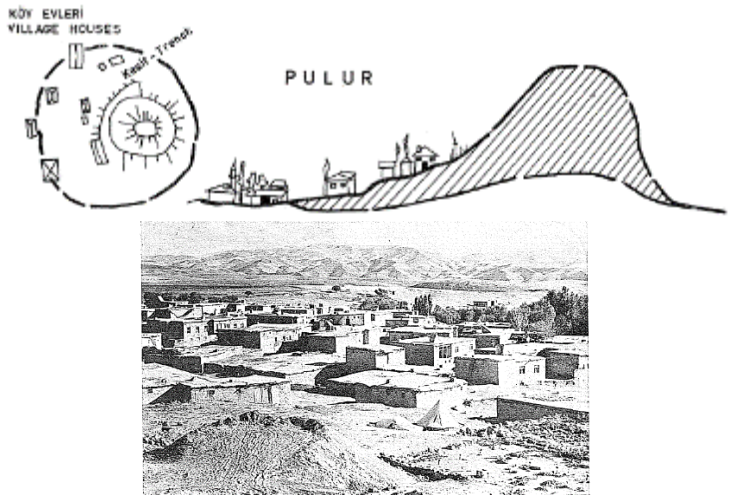

Resim 2.67. Yeniköy III-II. Tabaka Çizimleri (Koşay, 1976: Levha 119)

2.1.3.8. Pulur/Sakyol Höyük

Elâzığ iline 45 km uzaklıkta olan Pulur yeni adıyla Sakyol Höyükte, Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında çalışmalar başlatılmış ve 1968-1971 yılları arasında H.Z. Koşay başkalığında yapılan kazılarla bilim dünyasına sunulmuştur. Höyüğün kum ve çakılların basınç ile birleşmesi sonucuyla oluşan bir tepenin üzerine kurulduğu ve yüksekliğinin yaklaşık olarak 15 m'yi bulduğu belirtilmiştir[209] **(Resim 2.68)**.

[209] Hamit Zübeyir Koşay, "Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-70", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları Seri III,* No 1, Ankara,1976c, 17-18.

Resim 2.68. Pulur/Sakyol Höyüğünün Planı ve Kuzeyden Görünümü (Koşay, 1976b: Levha 1-2)

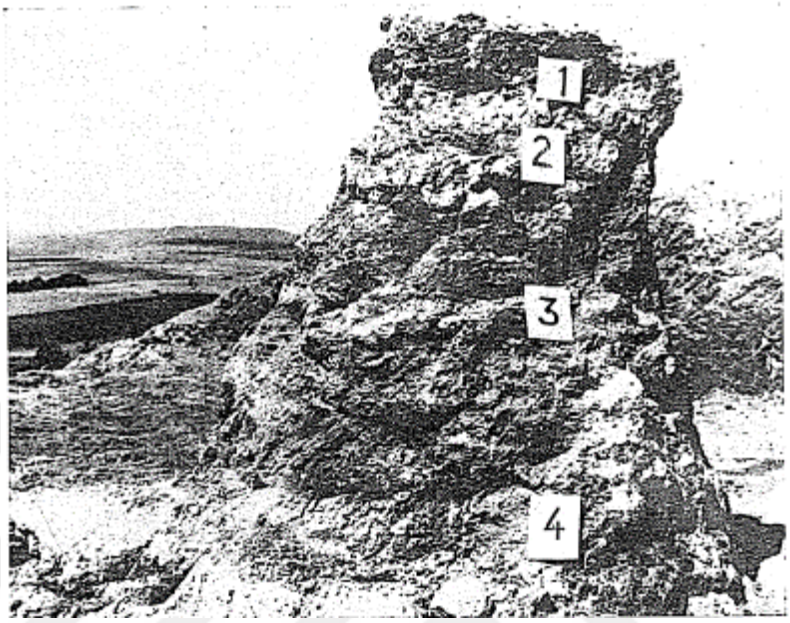
Pulur/Sakyol Höyükte yapılmış olan kazılar sonucuyla toplam 13 mimari kat ortaya çıkmış ve Geç Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ dönemleri tespit edilmiştir[210]. Höyükten alınan radyokarbon sonuçlarına göre: V. kat MÖ 2350, VIII. kat MÖ 2470 yıllarına tarihlenmiştir[211] **(Tablo 2.14)**.

Tablo 2.14. Pulur/Sakyol Stratigrafisi (Koşay, 1972: 53)

Geç Neolitik Çağ
Kalkolitik Çağ
Erken Tunç Çağ I
Erken Tunç Çağ II

[210] Koşay Hamit Zübeyir, "Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı", *Türk Tarih Kongresi VII/I,* s, 53, 1972, 53; Koşay, (1976b,) XVIII.
[211]Koşay 1976b, 108; Koşay 1972, 53.

Pulur/Sakyol Höyükteki I-IV. tabakalar içerisindeki yapılar şiddetli tahribe uğramış olduğu için bulunan bazı ocak kalıntılarından yola çıkılarak bu katların sadece varlıkları tespit edilmiştir[212] **(Resim 2.69)**.

Resim 2.69. Pulur/Sakyol I-IV. Tabakalanması (Koşay, 1976b: Levha 3)

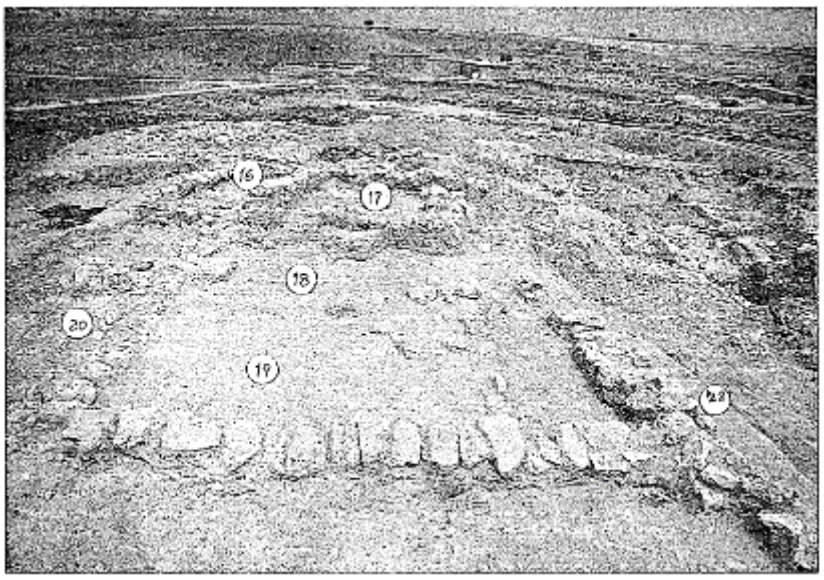
Pulur/Sakyol Höyükte tam plan veren ilk kat V. tabakadır ve V-VIII tabakalar ETÇ II'ye tarihlenir. Yapı, çit veya dolgu tekniğinde 50-60 cm'lik tek sıra ya da kerpiç temeller üstüne sıva ile kaplanmıştır. Kuzey taraftaki aşınan kısımlar haricinde duvar temelleri sağlam olarak ele geçirilmiştir. Planda, 6 no'lu yer 5 no'lu büyük oda ile ilişkili olup ocaksız bir kiler olduğu düşünülmüş, 8 ve 9 no'lu yerler ise 7 no'lu büyük olan odanın devamı olarak görülmüştür. 11 ve 12 no'lu odaların ise, ambar ya da hayvan ahırı olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Bu odaların çoğunda bir ocak ve ocağa bitişik oluk biçimli küllük, koni biçimli ve dibinde değirmen taşı bulunmuş, kilden yapılan sabit dibekler de ele geçmiştir. Yapıda yaklaşık olarak 40-50 cm yükseklikte kalıpla doldurulmuş yanları ve üzeri sıvanmış temellerin üzerine oturtulan oda duvarlarının ahşap ile yapıldığı düşünülmüş, evler genellikle dikdörtgen olup, ender olarak üç yerde kavisli köşeler tespit edilmiştir[213] **(Resim 2.70)**.

[212] Koşay 1976b, 7.
[213] Koşay 1976b, 8.

Resim 2.70. Pulur/Sakyol V. Tabakadan Sağlam Kısımlar (Koşay, 1976b: Levha 4)

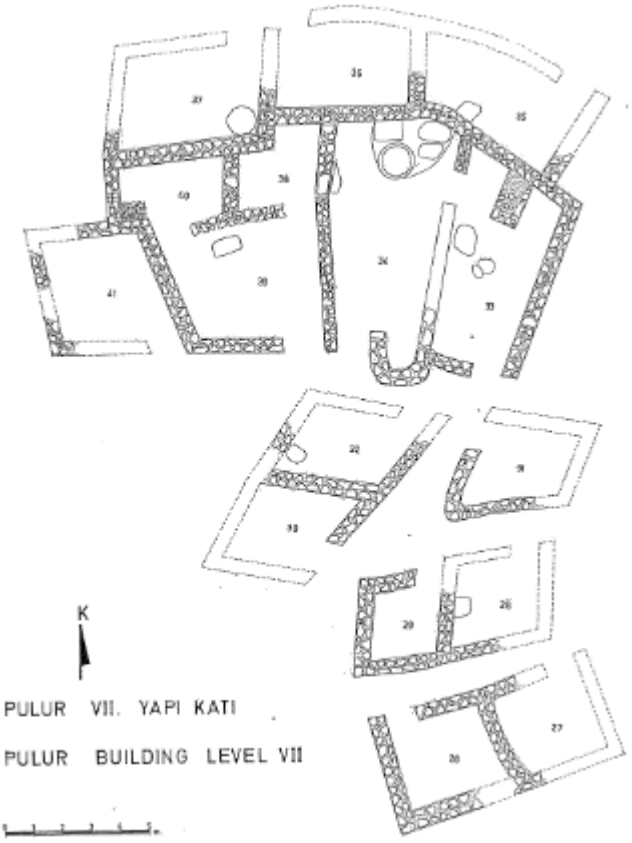
VI. yapı katı 11 oda ve bu odaların doğu tarafındaki üç ekin kuyusuyla bir orta avludan ibarettir. Yapı içindeki evler topografik duruma uygun olarak inşa edilmiş, evlerin hepsi dışa kapanık ve içi dönük pozisyondadır. Ahır ve ambar görevi gören odalar ve bölmeler ana bloklardan bir iç avluyla ayrılmıştır. Yapının içindeki 16-17-18 ve 19 numaralı odalarda sadece ocak bulunmuş kuzey tarafa bakan duvarlar ise tahribe uğradığı için yön ve büyüklükleri net bir ölçü verememiştir. Yerleşme alanının doğusundaki dört adet ekin kuyusunun derinlikleri ise, 1,65-2,20 m çapları 1,60-2,80 m'dir ve ekin çukurlarının iç tarafları V. kattaki kuyuları aksine dik bir şekilde inşa edilmiştir[214] **(Resim.2.71)**.

Resim.2.71. Pulur/Sakyol VI. Tabakanın Genel Görünümü (Koşay, 1976b: Levha 5)

[214] Koşay 1976b, 9.

Yapılan çalışmaların devamında VII. yapı katında 16 oda tespit edilmiş ve bunlar önceki yapı katlarına oranla daha yoğun bir şekilde yerleşmeye tanıklık etmiştir. Bu kattaki 28-32-33-34 ve 39 numaralı odalarda ocak tespit edilmiş diğer bölümlerinde ise ocağa rastlanılmamış fakat kiler, ambar ya da ahır olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Yapının güney tarafındaki bazı odaların ise, nüfus çoğalması veya ihtiyaç artışını karşılamak maksadıyla eklendiği düşünülmüş, duvarlar bir sıra taş temel ya da doğrudan sertleştirilmiş zemin üstüne kerpiç ile inşa edilmiştir ve diğer odalardan büyük olan 34 no'lu odanın giriş bölümünde kavisli küçük bir hücresi bulunmuştur[215] **(Resim 2.72)**.

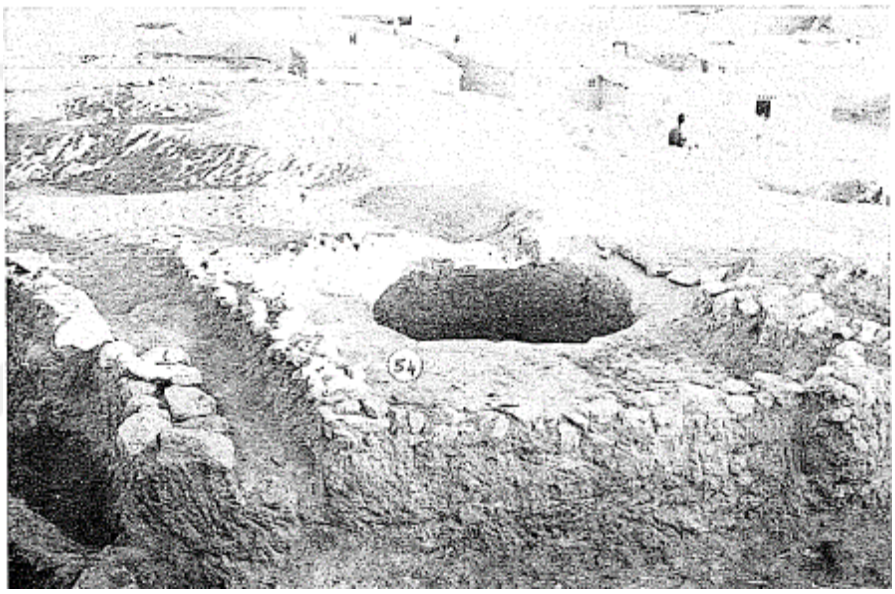

Resim 2.72. Pulur/Sakyol VII. Yapı Katı Planı (Koşay, 1976b: Levha 115)

VIII. yapı katı ise 42-54 numaralı odalar ile kodlanmış ve şiddetli bir yangın geçirmiştir. Bu yapı katı da höyüğün topografik yapısına uygun inşa edilmiştir. Evlerin çoğu birbirine bitişik bir bütün oluştururken 54 no'lu oda güneyinde bir iç avlu ile ayrılmıştır. Yapının duvarları tek sıra taş temel üzerine kerpiçle örülmüş ve duvarlardan

[215] Koşay 1976b, 9-10.

bazıları ile iç avlu komşular arasında ortak kullanım amacıyla inşa edilmiştir. Odalarda 4-5 kişilik bir ailenin rahat bir şekilde yaşamına uygun yapılmış olup oturmaya ve yatmaya elverişli sekileri, öğütme taşı, dibek, teşt ve çanak çömlekleriyle günlük yaşamı karşılamaya yeterlidir. Ocaksız alanın ortasında çukur bulunmuş ve burada ekin kuyusu veya bir ambar olması düşünülmüş ve yaklaşık çapı 2,25 m derinliğiyse 1,90 m olarak ölçülmüştür. 51 no'lu odada ekin kuyusuyla birlikte bir ocak açılmış ve ön tarafı açık bir sundurmayla örüldüğü tahmin edilmiş, geniş odalardaysa düz damı ayakta tutabilmek için orta direklerin kullanıldığı bu direklerin kaideleri yassı bir taş üstüne veya silindir biçimli bir çukur açma sistemine oturtulmuştur[216] **(Resim 2.73)**.

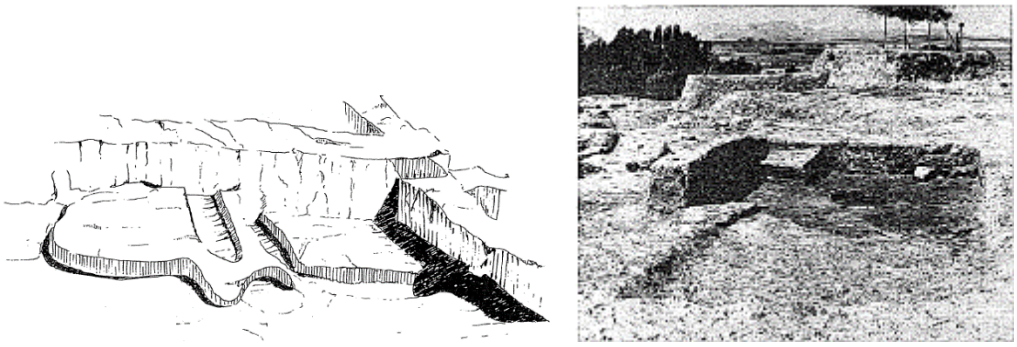

Resim 2.73. Pulur/Sakyol VIII. Tabakadan Görünüm (Koşay, 1976b: Levha 7)

Pulur/Sakyol Höyükte XI-IX. Tabakalar ETÇ I dönemine denk gelmiştir ve yerleşim düzeni genel itibariyle radyal bir plan sergilemektedir. IX. Yapı katı şiddetli bir yangın görmüş ve toplam 14 oda tespit edilmiştir. Bu yapı katı tepe eğimine uygun bir şekilde inşa edilmiş olup üç sıra yuvarlak duvarla kuşatılmıştır. Odalar ise bu üç sıra duvarların kesilmesiyle meydana gelmiş düzensiz bir dikdörtgen-kare veya trapez bir şekilden ibarettir ve bu şekilde dışa ve içe bakan bir sırası da ortada kalmış olan yapı topluluğu oluşmuştur. Dış taraftaki odalara ise iç taraftaki birer eşikle girildiği ve birkaç sıra taş temel üzerine oturtulan kerpiç duvarların kalınlığı yaklaşık olarak 30-50 cm

[216] Koşay 1976b, 10.

arasında değişmektedir ve duvarların yüzleri ve döşemeler gayet iyi durumda sıvalı olarak bulunmuştur[217] **(Resim 2.74)**.

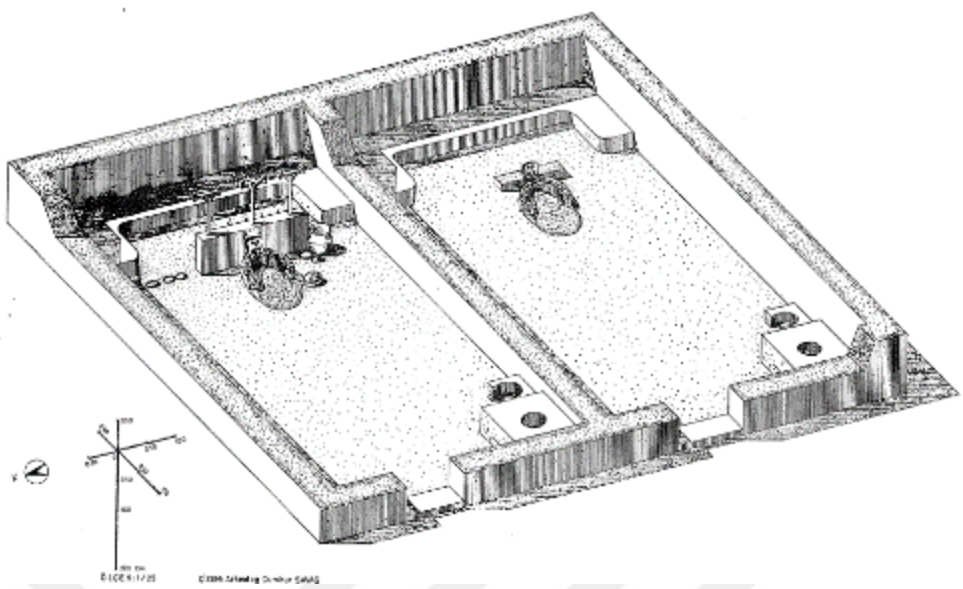
Resim 2.74. Pulur/Sakyol IX. Tabaka Görünümü (Koşay, 1976b: Levha 11-34)

Pulur/Sakyol Höyükte en önemli mimari plan veren tabakalardan biri olan X. tabaka çok şiddetli yangın görmüştür. IX. Yapı katının duvarları bu katın üzerine oturmuş ve X. yapı katı da kısmen XI. Yapı katı duvarlarına oturduğu için başlangıçta bu katların ayırdedilmesinde güçlük yaşanmış, açma genişleyince bu karışıklık giderilmiştir. X. kattaki mimari yapılar ortasında bulunan bir avlu etrafında kavisli olarak dolanmış ve dışa kapalı odalardan içerideki odalar arasında eşikler vasıtası ile bağlantı kurulmuştur. Yapının duvarlarının kalınlığı 80-35 cm arasında değişmekte ve tek sıra taş dizisinden inşa edilen temellerin üzerine kerpiç-çamur harçlı dere taşlarıyla duvar örülmüştür ve yanları kalın bir şekilde sıvanmıştır. Zemin ise kil ile sertleştirilmiş ve devamlı onarmalarla katmerleşmiştir. X. kat 72 no'lu oda, 74 no'lu odanın iç tarafındadır ve 75 no'lu odadan girildiğinde solda çok düzgün ocak topluluğu ile karşılaşılmıştır. Ocakların yanı başında ise bir öğütme taşı bulunmuştur. 73 no'lu odadaysa iç avlu tarafından odaya giriş yeri belli değildir, kuzeye bakan kenarında yassı taşların olması giriş basamağı olabileceğini düşündürmüştür, odanın ortasındaysa büyük bir yassı taş damı ayakta tutan orta direğin kaidesi olduğu ve bu odanın 74 no'lu odanın kileri olabilme ihtimalini ortaya koymuştur. 75 no'lu oda ise, odanın güneydoğu tarafından sonraki katlarda açılan bir ekin kuyusuyla tahrip edilmiştir. 76 no'lu odaysa, 75-70 no'lu odalar arasında bulunmuş ve kuzeybatı köşesinde geniş bir seki bunun ise yatak yeri olabileceği öngörülmüştür. X. kat 77 no'lu odada diğer odalardan farklı olarak dibinde 15 cm yükseklikte geniş bir seki bulunmuş, iç kenarına yakın bir direk kaide çukuru ve ön tarafında yarım daire biçimli bir mangal çukuru önündeyse Karaz

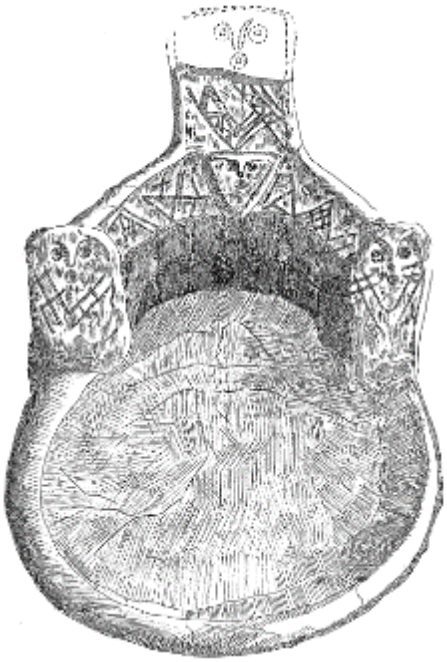
[217] Koşay 1976b, 11.

Kültürüne ait tipik at nalı ocak bulunmuştur. 78 no'lu odanın kuzeybatı köşesindeyse büyük siperli bir ana ocak ve yan tarafında ayaklı bir öğütme taşı bulunmuş, batı yönlü duvarın kenarındaysa bir seki ve üzerinde aplik şerit süsler tespit edilmiştir. X. tabakanın en güzel eserlerini ise 79 ve 80 no'lu odalar vermiştir ve Koşay bu odalara "tapınak odası" demiştir. Bu iki odanın arası kerpiç-çamur harçlı bir taş duvar ile ayrılmış, dış tarafa kapalı olan 79 no'lu odadan bir kapı ile orta avludaki 67 no'lu odaya geçilebilmektedir. 79 no'lu odanın kapısından içeri girilince sağ köşesinde bir fırın ve yan tarafında at nalı küçük bir ocak bulunmuş, tapınağın merkezini meydana getiren kilden yapılma aynı zamanda ocak olan eteğini yaymış insan heykeli biçimli yükseltisi ile arkasındaki sunak vazifesini gören pano odanın içerisine doğru yerleştirilmiştir. Tapınağın gizliliği ise bir "koltuk duvar" parçasıyla sağlanmış bu heykel biçimli ocağın arka tarafındaysa dış duvar yönlü uzanan kavisli bir seki bulunmuştur. 80 no'lu odaysa çok daha büyük olup dışarıya kapalı bir mimari yapısı ortaya çıkarılmış, basamaklı bir kapı ile iç avluda yer almış olan ikinci bir odaya geçiş sağlanmıştır. Yapının kuzeybatı köşesinde bir fırın, batı taraflı duvarındaysa küçük bir seki ile at nalı ocak bulunmuştur. Bereket tanrıçasını tasvir ettiğini düşünen Koşay, eseri "kilden yapılmış heykel biçimli ocak" diye tanımlamış ve eser sunak ile dibe doğru yerleştirilmiştir. Arkasındaki duvarda ise dış tarafa doğru kavisli bir seki bulunmuş, odanın içindeki kanat şeklinde iki duvar parçasıysa heykelin bulunduğu yerin gizliliğini sağlayan birer pano niteliğinde görülmüştür. Şiddetli yangın geçirmiş odanın içerisinde kırık veya sağlam kült eşyalarıyla sunulmuş adak eşyaları bulunmuştur[218] **(Resim 2.75-76-77-78)**.

[218] Koşay 1976b, 11-14.

Resim 2.75. Pulur/Sakyol X. Tabaka 79-80 No'lu Odalarda Bulunan Tapınak Çizimi (Koşay, 1976b: Levha 37)

Resim 2.76. Pulur/Sakyol Kutsal Ocak (Koşay, 1976b: Levha 38)

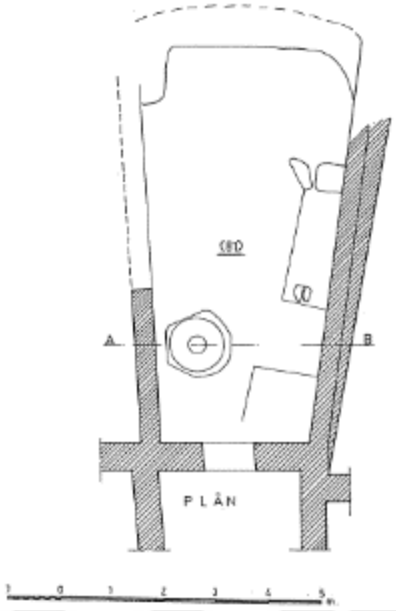
Resim 2.77. Pulur/Sakyol IX-X. Yapı Katları (Koşay, 1976b: Levha 117-118)

Resim 2.78. Pulur/Sakyol X. Tabaka 79-80 No'lu Tapınaklar (Koşay, 1976b: Levha 19)

X. tabaka 81 no'lu odada uzun yan duvarları yaklaşık olarak 7,30x6,82 m kısa duvarları ise 2,93x4 m arasındadır. Odanın girişindeki kapıda yangın izleri ağaç, eşik ve sövelerin deliklerinin bulunduğu, kerpiç duvarların birkaç sıra taş temel üzerine oturtulduğu ve sıvalı olduğu görülmüş, güney tarafında güneybatı köşesinde büyük bir ocak biraz ilerisinde seki ve kil kaidesi üzerinde bir öğütme taşı bulunmuştur. Odanın

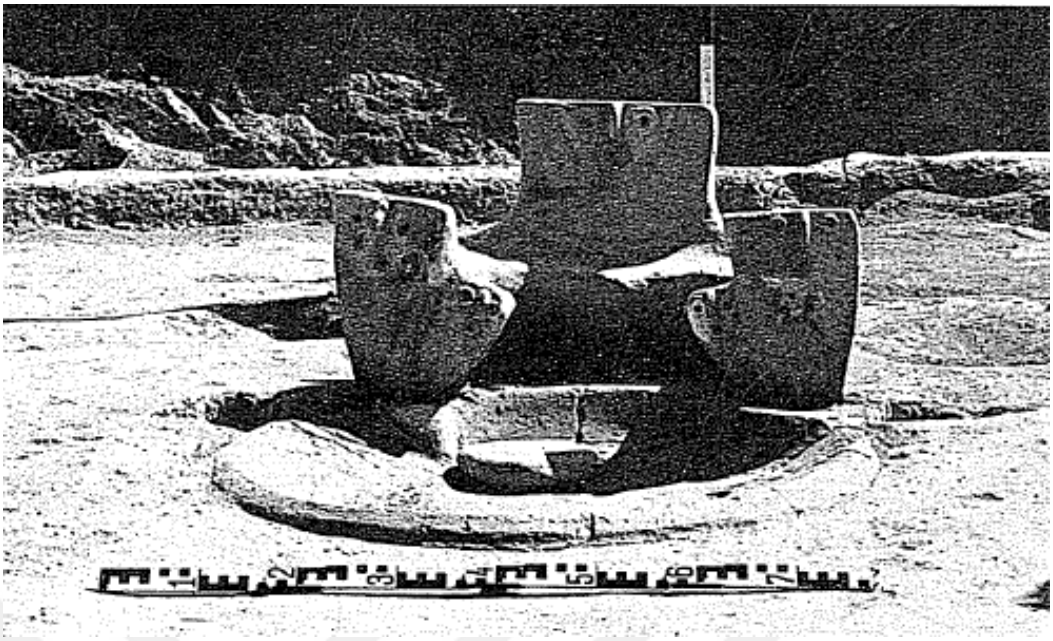
kuzeybatı tarafındaysa zemine gömülmüş bir şekilde kenarları sıvalı bir çukur mahzen bulunmuştur, çukurun çapı ise, 1,45 m'dir[219] **(Resim 2.79)**.

Resim 2.79. Pulur/Sakyol X. Kat 81 No'lu Odanın Çizimi (Koşay, 1976b: Levha 122)

X. kat 83 no'lu odayı Koşay "tapınak" olarak nitelendirmiş, Karaz tipi kutsal ocak bu odada bulunmuştur. 82 no'lu odayı tahrip etmiş olan sonraki VIII. yapı katı yerleşmesine ait olan ekin çukurunu ve 83 no'lu tapınağın da güney-güneydoğu köşe duvarlarını tahrip etmiştir. Bu tapınak odasının genel ölçüleri, güneydoğu tarafından duvar uzunluğu 5,68 m Kuzeybatı duvarının uzunluğu 6,32 m doğu duvarının uzunluğu 5,90 m. ve batı tarafındaki kapalı duvarın uzunluğu yaklaşık olarak 2,85 m'dir. Tapınak odanın güneybatı köşesinde çok iyi durumda bir fırın, fırının kuzeybatı köşesinde ise at nalı biçimli kutsal ocak bulunmuş, fırının yüksekliği 0,53 m genişliği 0,95 m ve uzunluğu yaklaşık olarak 1,80 m'dir. Yapının güney duvarlarında ise, duvara yapışık bir şekilde seki, hemen yanındaysa kilden yapılmış öğütme taşı ve bir dibek taşı bulunmuştur. Geniş ve kapalı uç tarafında oturmuş ve eteklerini yaymış durumda kilden yapılmış olan insan heykeli tespit edilmiş, bu heykelin gözleri ve ağzı kabartma halkalarla, burnu kabartma çizgiyle gösterilmiştir[220] **(Resim 2.80)**.

[219] Koşay 1976b, 14.
[220] Koşay 1976b, 16.

Resim 2.80. Pulur/Sakyol 83.No'lu Tapınaktaki Kutsal Ocak (Koşay, 1976b: Levha 21)

2.1.3.9. Şemsiyetepe Höyük

Günümüzde yaklaşık olarak 3/4'lük bölümü Karakaya Baraj suları altında kalan Şemsiyetepe Höyük, Elâzığ ilinin Baskil ilçesine bağlı Bilaluşağı köyünün 500 m güney tarafındaki Kumlu Mevkii'nde konumlanmaktadır[221]. Höyük, çakıl ve kum bileşenlerinin basınç ile birleşmesiyle oluşan bir tepenin üzerindedir ve genel ölçüleri 65x70 m boyutlarında ve 6 m yüksekliğe sahiptir[222] **(Resim 2.81)**.

[221] Muhibbe Darga, "Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979", Oktay Belli (Ed.); *Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999),* İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:4242, İstanbul, 2000, 140.

[222] Muhibbe Darga, "Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, 1987, 291.

Resim 2.81. Şemsiyetepe Höyük Kuzeydoğudan Görünümü (Tay Projesi/Şemsiyetepe)

Şemsiyetepe Höyükte M. Darga başkanlığında 1978-1990 yılları arasında yapılan kazılar ışığında Kalkolitik Çağlardan Roma dönemine kadar toplam 11 tabaka tespit edilmiştir[223] **(Tablo 2.15)**.

Tablo 2.15. Şemsiyetepe ETÇ Kronolojisi (Darga, 2000: 142)

TABAKA	DÖNEM
6	**ERKEN TUNÇ ÇAĞ III-B**
7	**ERKEN TUNÇ ÇAĞ III-A**
8	**ERKEN TUNÇ ÇAĞ II-B**
9	**ERKEN TUNÇ ÇAĞ II-A**
10	**ERKEN TUNÇ ÇAĞ I**

Şemsiyetepe Höyükteki çalışmalarda ETÇ I dönemine tarihlenen tabakada çok az mimari yapı bulunmuş ve yalnızca 1982'de yapılan çalışmalarda höyüğün güney kısmında bu döneme ait olduğu düşünülen kerpiçler ile yapılan çitlerle oluşturulmuş bir yapı tespit edilmiştir[224].

Yapılan çalışmalar ile Şemsiyetepe Höyükte en yoğun halk yerleşmelerinin ETÇ II-III. evrede yaşandığı anlaşılmış, özellikle de ETÇ II döneminde bir köy yerleşmesinin

[223] Darga 2000, 142.
[224]Muhibbe Darga, "Şemsiyetepe Kurtarma Kazıları", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 984, 96.

kurulmuş olduğu ve bu köy yerleşmesinin ETÇ III'teki gibi mimari yapılanmada-yapım tekniği aşamasında çok fazla değişiklik olmadan devam ettiği tespit edilmiştir. Gün yüzüne çıkartılmış olan yapı grupları bir ya da iki odadan oluşan dikdörtgen planlı ve ortak duvarlara sahip mimari bulgular vermiştir. Bu mimari yapıların doğal sel yatağı taşlarından yapılmış duvarları çamur ile iyi bir şekilde sıvanarak badanalanmıştır ve yaklaşık olarak 1 metre genişliğinde girişleri olan yapı komplekslerinin kapı millerinden anlaşılmasıyla ahşaptan yapılmış kapıları olduğu anlaşılmıştır. Yapıların içerisinde küllüklü at nalı ocaklar, sekiler ve çatı ile ilişkisi olabileceği düşünülen 0,15 cm genişliğinde direk yerleri bulunmuştur[225].

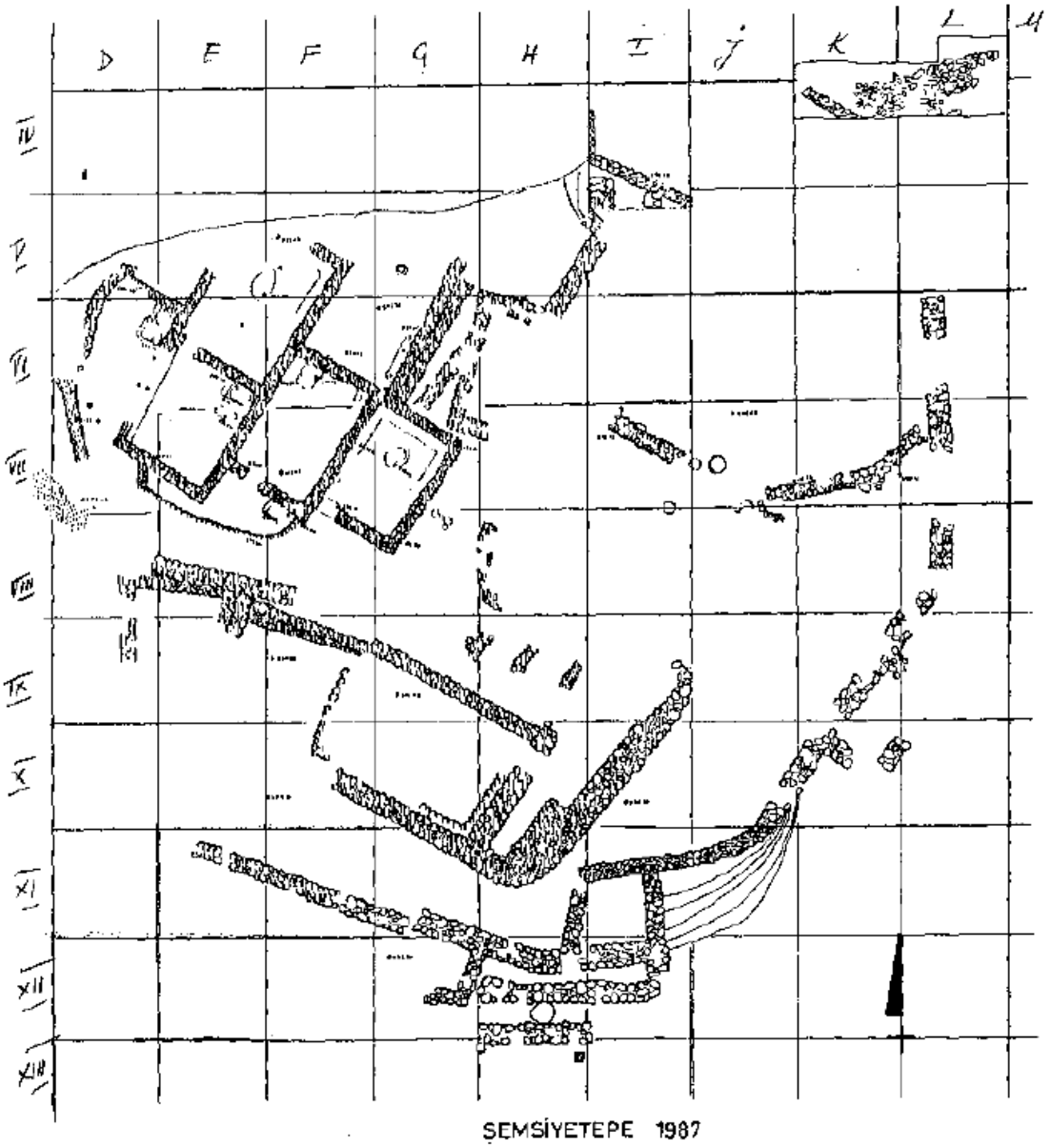
GDÇ ve Roma dönemi tabakaları tarafından tahrip edilmiş yerleşimin güney kesiminde "Güney Evi" olarak isimlendirilen bir yapı bulunmaktadır. Taş duvar ile örülmüş olan bu yapının erozyon nedeniyle güney tarafındaki duvarları tahrip olmuştur[226] **(Resim 2.82)**.

Resim 2.82. Şemsiyetepe Höyük ETÇ II-B Evresinden Güney Evi (Darga, 1985: Levha 2)

Şemsiyetepe Höyüğün ayrıca ortak kullanım gören avlusunda sundurmalı alanın içerisinde çok tahrip olmuş alçak kubbeli fırınlar da tespit edilmiştir[227] **(Resim 2.83)**.

[225] Muhibbe Darga, "Şemsiyetepe Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1983, 58.
[226] Darga 1983, 57-58.
[227] Muhibbe Darga, "Şemsiyetepe Kazıları 1987 Sonuçları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* 1989, 182.

Resim 2.83. Şemsiyetepe Höyük ETÇ II-III Genel Mimari Çizimi (Darga, 1989: Resim 1)

2.1.3.10. Köşkerbaba Höyük

Köşkerbaba Höyük, Karakaya Baraj Suları altında kalmadan önce Malatya ilinin yaklaşık 31 km kuzeydoğusunda Fırat köyüne 1 km uzaklıkta Fırat Nehri'nin kıyısında dar bir ovada yer almaktaydı[228]. Köşkerbaba Höyükteki ilk çalışmalar 1977 yıllında Aşağı Fırat Havzası Projesi yürürlüğünde M. Özdoğan tarafından yapılan yüzey

[228]Önder Bilgi, "Köşkerbaba Höyük Kazısı 1978", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları,* 1987, 189; Önder Bilgi, "Köşkerbaba Kazıları", Oktay Belli (Ed.); Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi *(1932-1999),* İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:4242, İstanbul, 2000, 133.

araştırmalarıyla bilim dünyasına tanıtılmıştır[229]. Bu proje kapsamıyla Ö. Bilgi'nin başkanlığında 1978-1985 yılları arasında Köşkerbaba Höyükte kazı çalışmaları başlamıştır. Höyük, Fırat Nehri'nden 37 m yükseklikte, doğu-batı taraflı 94 m, kuzey-güney yönlü ise 93 m taban uzunluğu çapına sahiptir[230] **(Resim 2.84)**.

Resim 2.84. Köşkerbaba Höyük Genel Görünümü (Bilgi, 2003: 64)

Köşkerbaba Höyükte yapılan çalışmalarla A, B ve C açmalarında Osmanlı, Roma, Orta Demir Çağ, Erken Demir Çağ ve Erken Tunç Çağ III olmak üzere beş kültür katı ortaya çıkarılmıştır[231] **(Tablo 2.16)**.

Tablo 2.16. Köşkerbaba Höyük Tabakalanması (Bilgi, 2000: 133)

Osmanlı
Roma
Orta Demir Çağ
Erken Demir Çağ
Erken Tunç Çağ III

[229] Mehmet Özdoğan, "Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları", *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri I, No 2,* Ankara, 1977, 43.
[230] Bilgi 2000, 133.
[231] Bilgi 2000, 133.

Köşkerbaba Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sonucuyla höyükteki ilk yerleşimin kum tabakası üstüne IV. kültür katına denk gelen ETÇ III. evrede üç ayrı yapı katında yaşandığı tespit edilmiştir[232].

Höyükteki ilk yerleşim görmüş olan üçüncü yapı katına ait mimari kalıntılar 1979 yılındaki B açmasında yapılmış kazı çalışmalarıyla ortaya çıkartılmış taş temelli plandır[233]. Höyükteki 1983 çalışmalarıyla beraber J/K/L 11 açmalarında ortaya çıkan bu taş temelli sıranın devamı bulunmuş ve kazıcısı tarafından bir sur niteliği taşıdığı öne sürülmüştür[234].

Köşkerbaba Höyük ETÇ III ikinci mimari tabakası ise I. Yapı katına ait olan mimari yapılanma tarafından fazlaca tahrip edilmiştir. Höyükte yalnızca J/K 12 ve J/K/L 13 açmalarında duvar ve kerpiç bloklardan örülmüş bir döşeme bulunmuştur[235].

Köşkerbaba Höyükteki döneminin en güzel bilgilerini I. Yapı katından öğrenmekteyiz. Bu yapı katına ait mimari yapılar I/J-10/11/12 ve K-11/12 açmalarındaki çalışmalarla ortaya çıkarılmış ve "k, o ve p" olarak kodlanmışlardır. "k" yapısının güneyi, doğusu ve batısındaki taş temelsiz kerpiç duvarın yaklaşık olarak 2 m yüksekliğe kadarı korunmuş, Fırat Nehri'ne bakan kuzey duvarı ise Demir Çağı mimari yapılanmaları tarafından tahrip edildiği anlaşılmıştır ve yapının duvarlarının boyalı olması dikkati çekmiştir[236]. Yapının ikiye bölünmüş batı tarafındaki oda içerisinde batı duvara bitişik sıvalı alçak bir seki, fırın tabanı ve çatıyı taşıyan ahşap direğe ait olan sütun kaidesi tespit edilmiştir[237]. Bahsi geçen "k" yapısı üzerine ise, taş temel üzereni kerpiçten "o" yapısı inşa edilmiştir. Mimari yapının içerisi iyi sıvanmış alçak sekilerle dolu ve bu sekilerin üzeri siyah renkte boyanmıştır ve kuzeybatı sekisinin ortasındaysa yuvarlak bir ocak bulunmuştur[238]. "p" yapısındaysa yine taş temel üzeri kerpiçten yapılan mimarinin batı tarafındaki duvarı tahrip olmuş, yapı içi duvarı boyunca inşa

---

[232] Önder Bilgi, "Köşkerbaba Höyük 1981 Dönemi Kazıları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1983,* 91: Bilgi, (1987), 225.
[233]Önder Bilgi "Köşkerbaba Kazıları 1979", *II. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1981, 118.
[234] Önder Bilgi, "1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1985, 50.
[235] Bilgi 1983, 91; Bilgi 1985, 50.
[236]Önder Bilgi "Köşkerbaba Höyüğü Kazıları", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1984, 114-115.
[237] Bilgi 1985, 50.
[238]Önder Bilgi, "1984 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1986, 143-144.

edilmiş sekiler sıvalıdır ve güneydoğu yönlü seki üzerine bir ocak yapılmıştır ve sekilerin üzeri bu yapıda da siyaha boyanmıştır[239] **(Resim 2.85)**.

Resim 2.85. Köşkerbaba Höyük ETÇ III Yapı Kalıntılarından Görünüm (Bilgi, 2003: 65)

2.1.3.11. Arslantepe Höyük

Arslantepe Höyük, Malatya ilinin 6 km kuzeydoğusunda verimli topraklar içerisinde yer almaktadır. Höyük, oval görünümlü yaklaşık olarak kuzeydoğu-güneybatı yönlü 250 m, kuzeybatı-güneydoğu yönlü 180 m boyutunda ve ova seviyesinden 30 m yüksekliktedir. Höyükteki ilk çalışmalar, 1930'lu yıllarda Delaporte başkanlığında Fransız ekip tarafından başlatılmıştır. 1947-1948 yıllarında Fransız arkeolog C. Schaeffer tarafından birkaç sondaj çalışması niteliğindeki kazılardan sonra 1961'de P. Meriggi ve S. Puglisi başkanlığında sonrasında A. Palmieri başkanlığında bir ekipçe kazılmış fakat Palmieri'nin vefatıyla M. Frangipane başkanlığında 2020 yılına kadar devam ettirilmiştir[240] **(Resim 2.86)**.

[239] Bilgi 1986, 144.
[240] Marcella Frangipane, "Arslantepe", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1, 1997, 130.

Resim 2.86. Arslantepe Höyüğü Genel Görünümü (http://www.malatya.gov.tr/kurumlar/malatya.gov.tr/Dosyalar/muzelerimiz/arslantepe_1.png)

Arslantepe Höyüğü Geç Kalkolitik Çağ ile başlayıp Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ, Demir Çağ ve Roma dönemlerine ev sahipliği yapmıştır[241] **(Tablo 2.17)**.

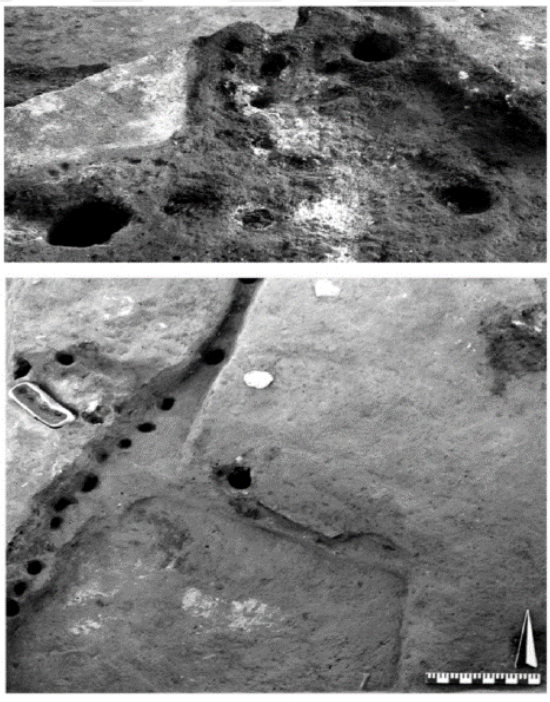
Tablo 2.17. Arslantepe Höyük Tabakalanması (Sadori vd. 2006: Tablo 1)

Late Roman and Byzantine age	I	
Iron Age	II-III	1100–712
Late Bronze Age 2	IV	1600–1200
Late Bronze Age 1	VB	1750–1600
Middle Bronze Age	VA	2000–1750
Early Bronze Age 3	VID	2500–2000
Early Bronze Age 2	**VIC**	**2750–2500**
Early Bronze Age 1	VIB1/VIB2	3000–2750
Late Chalcholithic 5/late Uruk	VIA	3350–3000
Late Chalcholithic 3-4	VII	3800–3400
Late Chalcholithic 1-2	VIII	4250–3900

[241]Marcella Frangipane, *Arslantepe: la collina dei leoni*, Mondadori Electa S.p.A, s. 18, Milano, 2004.

Arslantepe'de VIII. VII. ve VIA tabakaları Geç Kalkolitik Çağ kültürlerini yansıtmaktadır[242]. Arslantepe'nin bu dönemden sonra dış ilişkilerini Doğu Anadolu ve Transkafkasya'ya doğru yeniden yönlendiren geniş kapsamlı değişiklikler meydana gelmiştir[243].

Arslantepe Höyük'te ETÇ I MÖ 3000-2750 yılları arasını kapsayan üç safhadan (VI B1- VI B2- VI B3) ve 7 yapı katından oluşan tabakalanma bulunmaktadır[244]. Çalışması yapılan bu tabakalarda yapım ve mimari teknikleri düzen yönünden birbirinden farklılıklar göstermiştir. En erken seviyelerde net bir mimari ortaya çıkmazken orta seviyelerde düzenli bir yerleşimden söz edilebilirken bu tabakadaki mimari yapı iki farklı teknik ile yapılmış olup, dal-çamur ve taş temel üzerine kerpiçtir ve son tabakada ise teknik olarak direkt kerpiçten yapılmış olan kalıntılar vardır. VI B1'in en erken seviyesi iki ayrı tabakadan oluşan kömürleşmiş organik maddeler ile belirtilmiştir[245] **(Resim 2.87)**.

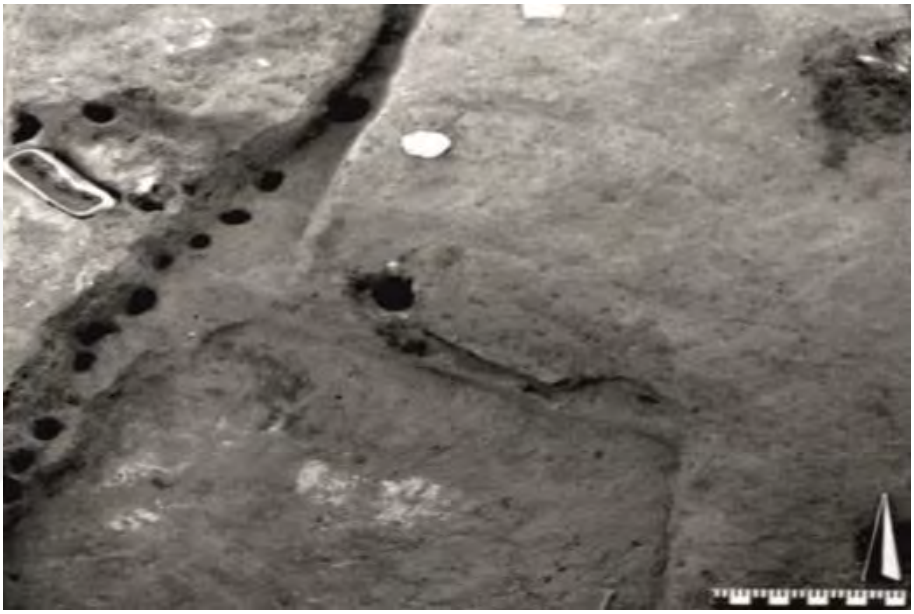

Resim 2.87. Arslantepe Höyük VI B1 Genel Görünüm (Frangipane, 2012: Fig. 1)

[242] Frangipane 2004, 12-20.
[243] Marcella Frangipane, "Arslantepe-Malatya", *A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia*, 2011, 970.

[244] Marcella Frangipane, "The Collapse of the 4th Millennium Centralised System at Arslantepe and the Far-Reaching Changes ın 3rd Millennium Societies", *ORIGINI* XXXIV, 2012, 240.
[245] Marcella Frangipane ve Palmieri, A, "Cultural Developments at Arslantepe at the Beginning of Third Millennium", *ORIGINI 12 (1983),* 1983, 523-524.

Höyükteki 1993 yılındaki çalışmalarda başka seviyede ince kil ve sıkıştırılmış toprak tabakalarından oluşmuş bir plan açığa çıkartılmıştır ve alan ahşap direk sıralarından oluşan çitlerin varlığıyla birbirinden ayırt edilmiştir. Bu tespit edilen çitler kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanır ve kazıcısı tarafından hayvancılık için kullanıldığı düşünülmüştür ve yanı sıra bu çalışmalarda kerpiç buluntuya rastlanmamış, yapının dal-çamur tekniğiyle oluşturulduğu, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen yapılardan oluştuğu genellikle tek odalı olup bazı yerlerde bitişik inşa edildiği tespit edilmiştir[246] **(Resim 2.88)**.

Resim 2.88. Arslantepe Höyük (VI B1) Ahşap Direk Sıraları (Frangipane, 2012: Fig. 1b)

VI B1 en dikkat çeken mimari kalıntılarından biri de kuzeybatı-güneydoğu yönlü birbirlerine simetrik olarak inşa edilmiş dört odalı yapıdır. Bu yapı iki adet küçük iki adet büyük oda olmak üzere yaklaşık 20 m uzunluğa sahiptir[247]. Yapının inşasında uzun duvarlar eşliğinde belli mesafelerle payandalar yerleştirilmiş, büyük odaların tabanı ise kerpiç tuğla döşenerek tamamlanmıştır. Yapının güneydoğusundaki odanın yaklaşık olarak ölçüleri 7.30x2.60 m'dir ve içerisinde herhangi bir buluntu yoktur. Merkezdeki iki küçük oda bir kapı ile birbirine bağlanır ve küçük odanın birisinde zıt iki kapısı daha

[246] Marcella Frangipane, "Arslantepe – Malatya Results of the 1993 Season", *XVI, Kazı Sonuçları Toplantısı I,* 1995, 166-167.
[247]Giulio Palumbi, "The Red and Black. Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC"*, Sapienza Universita Di Roma Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell' Antichità,* Roma, 2008, 225.

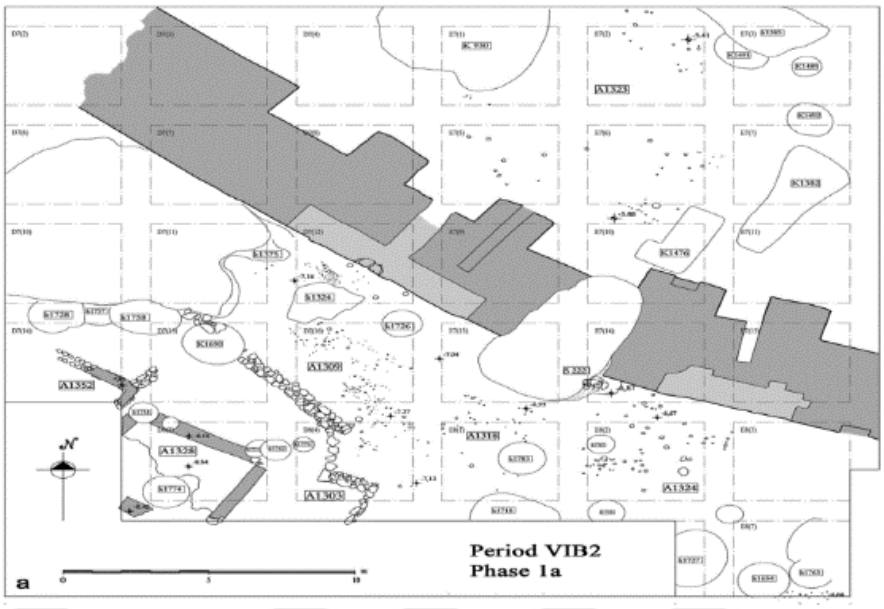
tespit edilmiştir. Odanın doğu tarafındaki duvarına seki yerleştirilmiş diğer küçük odanın da güney duvarına eğimli bir şekilde seki inşa edilmiştir ve girişi tespit edilmemiş olan güneybatıdaki oda, kuzeydoğuda yer alan odayla aynı özellikleri sergilemiştir[248]. İkinci küçük oda ise, odanın güney tarafından olan bir kısmı ortaya çıkartılmış ve odanın doğu tarafındaki duvarına bitişik durumda kil bölmeler bulunmuştur. Şiddetli yangın izleri taşıyan bu yapı, taş temel üstüne kerpiçten örülmüştür ve yapının güney yönündeki oda da çamur-sıva ile kaplı iki adet çukur bulunmuştur[249] **(Resim 2.89)**.

Resim 2.89. Arslantepe Höyük (VI B1) Yapı Katına Ait Odalar (Frangipane ve Palmieri, 1983: Fig. 3)

Arslantepe Höyükte VI B1 evresinden hemen sonra gelen VI B2 evresi MÖ 2900-2800 tarihleri arasındadır ve burada iki mimari yapı katına denk gelinmiştir. Bu evredeki mimari buluntu höyüğün üst kısmında bulunan ve iki yapı katında da varlığı görülen savunma duvarıdır. VI B1 kerpiç yapı kalıntısının üzerine kurulmuş olan bu savunma duvarının kalınlığı 5.0 m'dir ve taş temel üzerine 4,0 m kalınlığında kerpiçle örülmüş bir duvardır[250] **(Resim 2.90)**.

[248] Frangipane ve Palmieri 1983, 526.
[249] Frangipane ve Palmieri 1983, 526-529.
[250] Frangipane 2012, 247.

Resim 2.90. Arslantepe VI B2 Erken Evre Çizimi (Frangipane, 2012: Fig.6)

VI B2 evresinde ulaşılmış olan ilk yapı katında savunma duvarının içi ve dışı çamur kaplı ahşap dikme delikleri dikkati çekmiş, kazıcısı tarafından bu deliklerin geçici barınaklara ya da çitlere ait olduğu düşünülmüş ve savunma duvarının dış tarafındaki çökmüş alanda ikinci yapı katına ait kerpiç yapıların taş temellerinin bu kata kadar ulaşabildiği görülmüştür ve ayrıca bu planda da kerpiç odalar ve fırınlar gün yüzüne çıkartılmıştır[251] (**Resim 2.91)**.

[251] Frangipane 2012, 247.

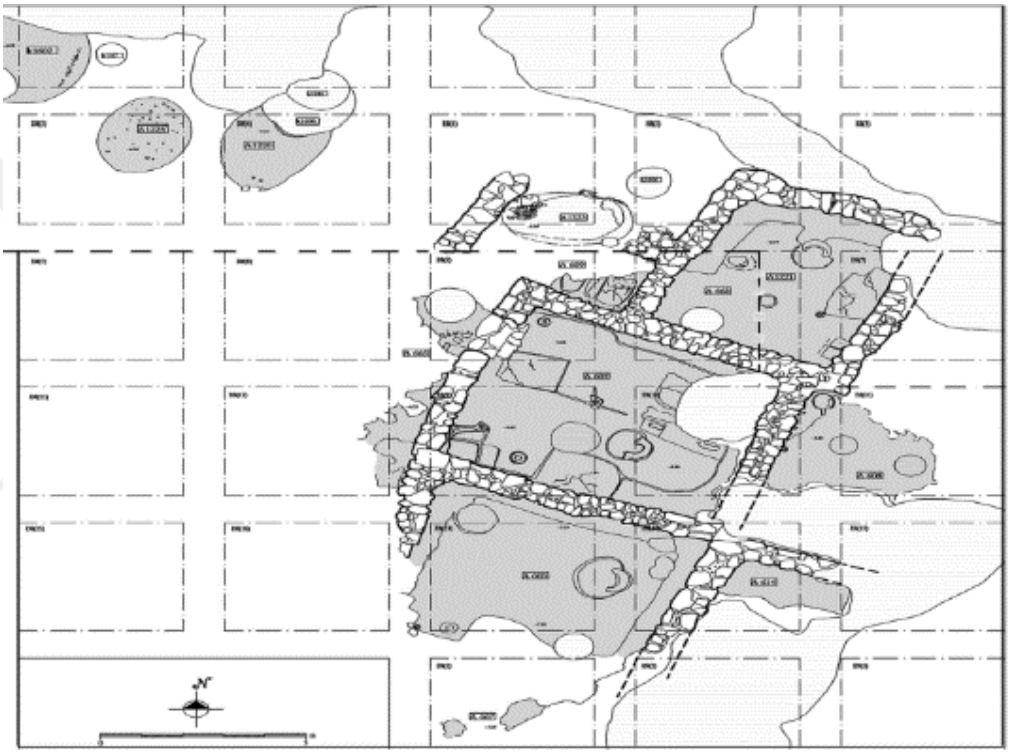
Resim 2.91. Arslantepe Höyük VI B2 Geç Evre Çizimi (Frangipane, 2012: Fig. 7)

VI B2 evresi şiddetli bir yangın ile son bulmuş ve ardından VI B3 evresi (MÖ 2800-2750) gelmiştir fakat herhangi bir mimari yapıdan bu evre için bahsetmek mümkün değildir fakat yerleşmenin sadece göçebe insanlarca ziyaret ettiği anlaşılmıştır[252].

Arslantepe Höyükte VIC evresi ETÇ II (MÖ 2700-2600) dönemine denk gelmiştir ve höyüğün güneybatı kesiminde yerleşim görüldüğü yapılan çalışmalar ile ortaya çıkarılmıştır. Çalışması yapılan alanda çok sayıda çöp çukuru ile dağınık bir şekilde inşa

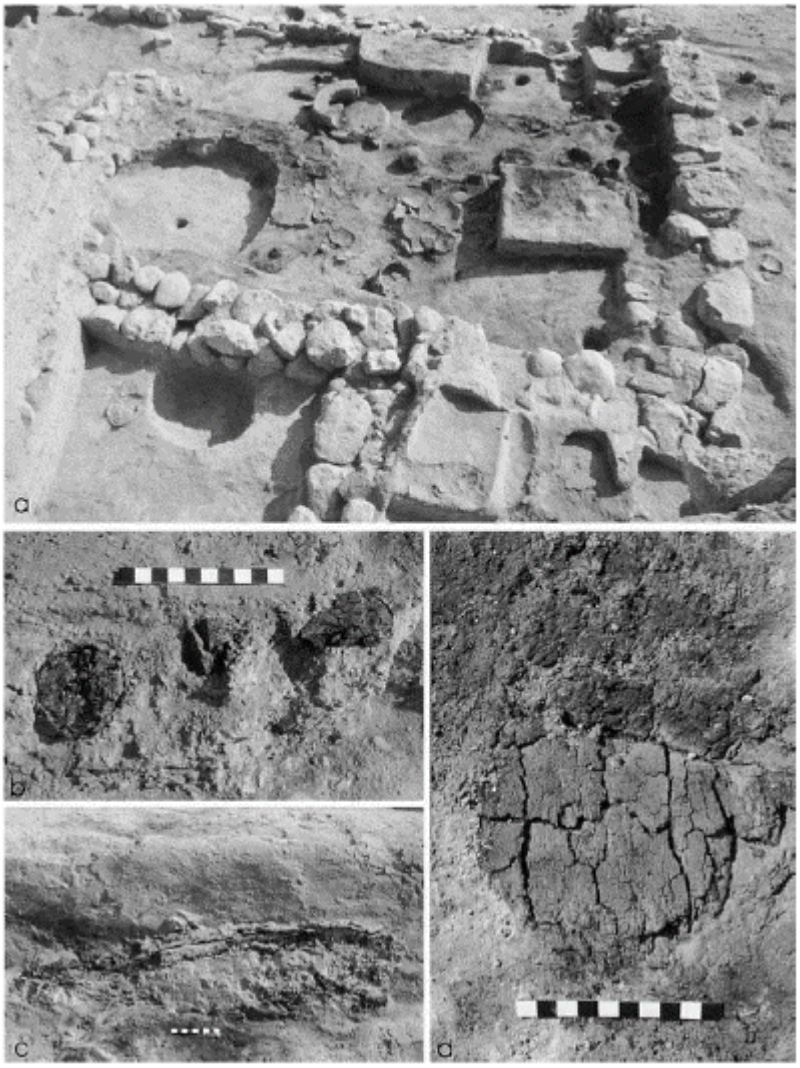
[252] Frangipane 2012, 253.

edilmiş bastırılmış çamur sıvalı yuvarlak planlı yapılar açığa çıkartılmıştır. Kulübelere ve yapılan mimariye bakılarak ocağın da yokluğuyla kazıcısı tarafından muhtemelen göçebe grupların iskân ettiği düşünülmüştür. Bir diğeri ise dikdörtgen kerpiç yapı açığa çıkarılmış fakat çukurlar tarafından fazlaca tahrip edilmiştir ve bu yapının ev içi düzenlemesi ETÇ I'e ait olan VI B2 evresine benzediği görülmüştür. Bu evrenin son yapı katında ise, taş temelli ve yaklaşık olarak aynı boyutlara sahip kare odalardan oluşan bir yapı bulunmuştur. Yapının odalarında at nalı ocaklar, oluklu fırınlar, duvar boyunca bitişik sekiler ve sabit öğütme taşları tespit edilmiştir[253] **(Resim 2.92-93)**.

Resim 2.92. Arslantepe VIC Evresi Çizimi (Frangipane, 2012: Fig. 10)

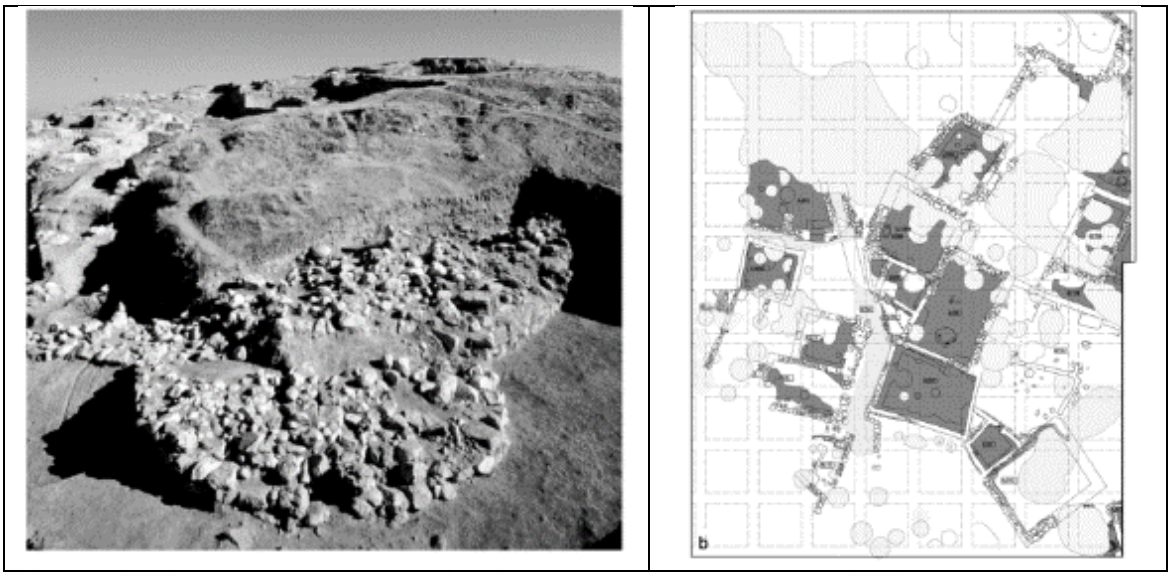
[253] Frangipane 2012, 253-257.

Resim 2.93. VIC Evresi Kuzey Odadan Görünüm (Sadori vd. 2006: Fig. 2)

Arslantepe Höyükte yaklaşık olarak MÖ 2500-2000 arası ETÇ III dönemine denk gelir ve VI D1-VI D2 tabakasındaki buluntular ve mimari yapılar bunu destekler biçimdedir ve artık süreklilik ve gelişim göstermeye başlamıştır. Yerleşmelerin planlanması ise, sokaklar, avlular, teraslar ve savunma duvarları iyice baskın olmaya başlamıştır[254] **(Resim 2.94)**.

[254] Frangipane 2012, 257-258.

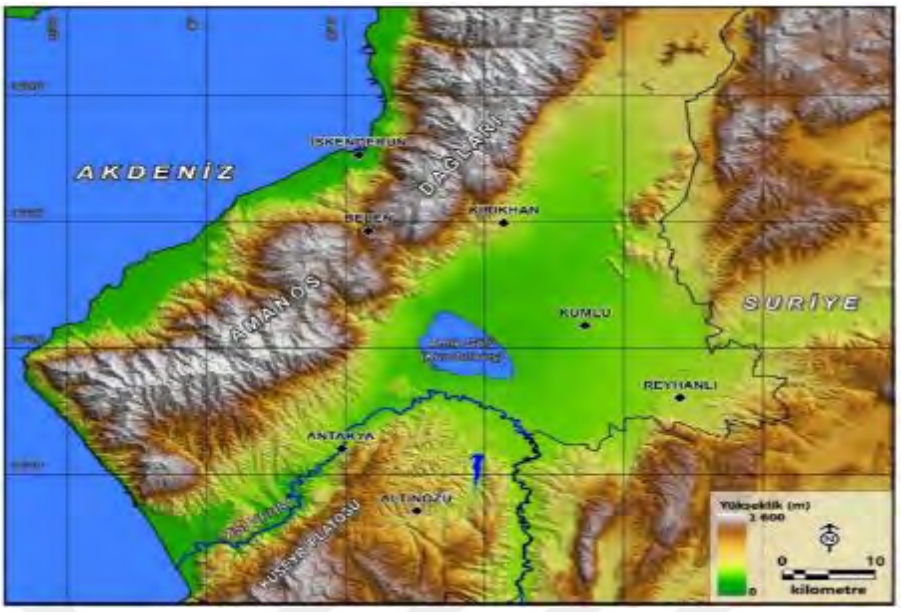

Resim 2.94. Arslantepe VI D2 Sur Duvarları, Çizimi (Frangipane, 2012: Fig. 11)

2.2. AMİK OVASI

Türkiye'nin güneydoğusundaki Amik Ovası, Yakın Doğu kültürel silsilelerinin gelişimi ve Karaz halklarının bölgede yerleşim görmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgede yapılan jeoarkeolojik araştırmalar yerleşim düzenlerinin yorumlanması için dinamik bir bağlam sağlamakta ve ovadaki çökeltinin değişken ve düzensiz olduğunu göstermektedir. Yerleşimin yoğunluğu kısmen çevredeki değişikliklere tepki olarak, kısmen de politik ekonomideki gelişmelerin bir sonucu olarak zaman içerisinde değişmiştir[255] **(Harita 2.7)**.

[255] Yener, K. A., Edens, C., Harrison, T. P., Verstraete, J., & Wilkinson, T. J., "The Amuq Valley Regional Project, 1995–1998", *American Journal of Archaeology, 104(2),* 2000, 163.

Harita 2.7. Amik Ovası (Söylemez, 2022: 357)

2.2.1. Tell Cüdeyde

Reyhanlı ilçe merkezinin 1,6 km güneydoğusunda, Türkiye-Suriye sınırında, Cilvegözü sınır kapısının doğu geçidinin yanında yer alan höyük oldukça stratejik bir konuma sahiptir. Tell Cüdeyde yaklaşık olarak 370x250 m ölçülerinde ova seviyesinden ise 31 m yüksekliğe sahiptir ve yalnızca Karaz Kültürü için değil Yakındoğu arkeolojisi için de bölgenin anahtar yerleşimlerinden biridir. Tell Cüdeyde'de yapılan araştırmalar Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü'nün Amik Ovası'nda yürütmüş olduğu *Syro Hittite Expedition* projesiyle başlamış ve 1932-1933 yıllarında C. Prost başkanlığında ilk kazı çalışmaları başlamış ardından tekrar Şikago Üniversitesi adına 1935 senesinde R.J. Braidwood tarafından kazılar yapılmıştır, uzun aradan sonra ise, K.A. Yener tarafından 1995 yılında yüzey araştırmaları yapılmıştır. Höyükte yapılan çalışmalar neticesiyle 27 kültür tabakası keşfedilmiştir[256] **(Resim 2.95)**.

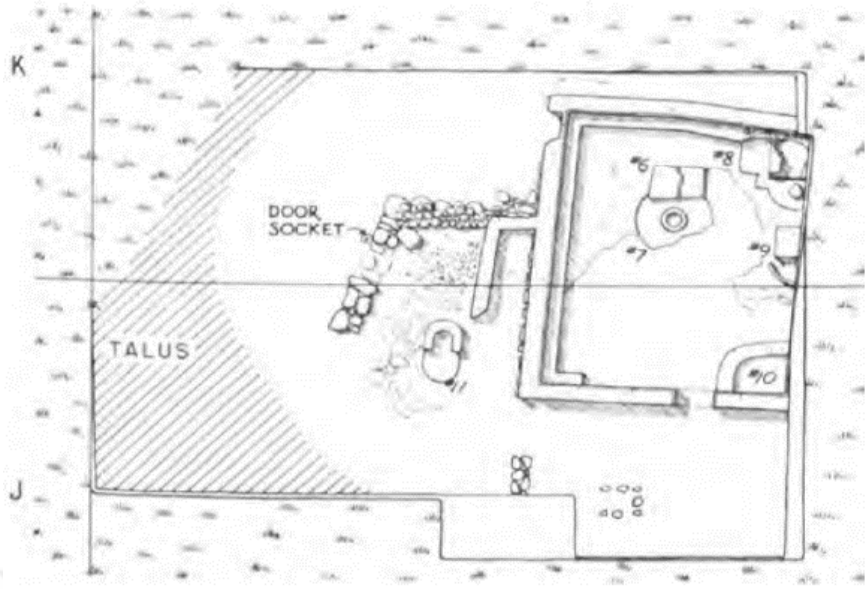
[256] Beyazıt Söylemez, "Karaz Kültürü'nün Amik Ovası ve Çevresindeki Etkileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2022, 220.

Resim 2.95. Tell Cüdeyde Genel Görünümü (Söylemez, 2022: 369)

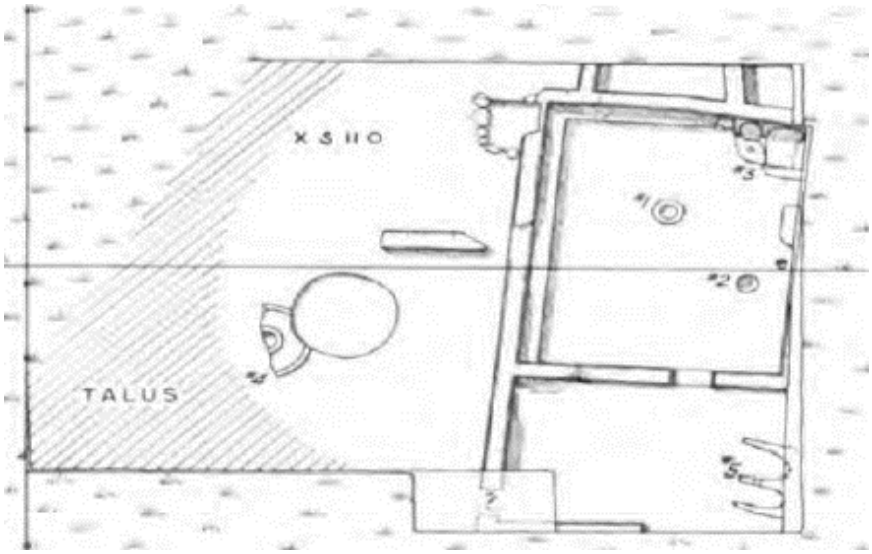
Tell Cüdeyde Höyüğün JK3 açmasında gün ışığına çıkarılan H evresi katları Karaz halklarının yerleşim gösterdiği (MÖ 3100-2400)[257] alandır ve ev planını yansıtmaktadır. Açığa çıkarılan mimari yapının kerpiç duvar yapısı ustalıkla inşa edilmiş olup kalınlığı ise bir tuğla genişliğindedir. Yapılar taş temel üzerine kerpiçle örülmüş ve sıva ile kaplanmıştır, bu mimari yapılar içerisinde sekiler, kil banklar, depolama çukurları ve çöp çukuru tespit edilmiştir. JK 3:9 açmasında ise, ateş ile sertleştirilmiş kil ve kireç taşlarının parçalarından oluşan bir zemin inşa edilmiştir. Bu açmada basit zeminler açığa çıkarılmasının yanı sıra ocak-fırınlar da açığa çıkarılmıştır. JK 3:11 açmasındaysa, yapı önünde at nalı ocak bulunmuştur[258] **(Resim 2.96)**.

[257] Söylemez, 2022, Tab. 2.
[258] Söylemez, 225.

Resim 2.96. Tell Cüdeyde H Evresi JK 3:11 Planı (Söylemez, 2022: Şek. I)

XI. katta kuzey-güney yönlü iki oda açığa çıkartılmış fakat bu mimari yapının doğu yönlü mü ya da güney yönlü mü uzandığı bilinememiştir. Bahsedilen odaların batı tarafında bir kapı ve at nalı ocak bulunmuştur. Güney taraftaki odada ise boş bir alana açılan kapısı tespit edilmiş kuzey ve batı duvarlar, güney duvarınınsa küçük bir bölümü sıvalı zemin ile ayrıca inşa edilmiş kerpiçten yapılma bir sekiyle çevrilmiştir. Odanın güneydoğu köşesindeyse bir depo bulunmuştur[259] **(Resim 2.97)**.

Resim 2.97. Tell Cüdeyde JK 3:11 Planı (Söylemez, 2022: Şek. IV)

[259] Söylemez, 228-229.

2.2.2. Tell Tayinat

Hatay'ın Antakya ilçesinde Demirköprü Mahallesi'nin yaklaşık 2 km doğusunda Asi Nehri'nin kenarında, kuzeyinde Anadolu'nun dağlık alanları, güneyinde Doğu Akdeniz (Levant) kıyı bölgeleri, doğusunda Suriye-Mezopotamya düzlükleri, batı yönünde ise Akdeniz sahilleri arasında stratejik bir konumda yer almaktadır. Höyük, alçak fakat geniş bir tepenin üzerinde kurulmuş 700x500 m ölçülerinde olup 15 m yüksekliğindedir. Höyükteki kazı çalışmaları Saghirin Açması (AS 127) de 1930 yılında başlamış ETÇ (MÖ 3200-2000) ve Demir Çağlarına (MÖ 1200-600) değin tarihsel dönemleri aydınlatmıştır[260] **(Resim 2.98).**

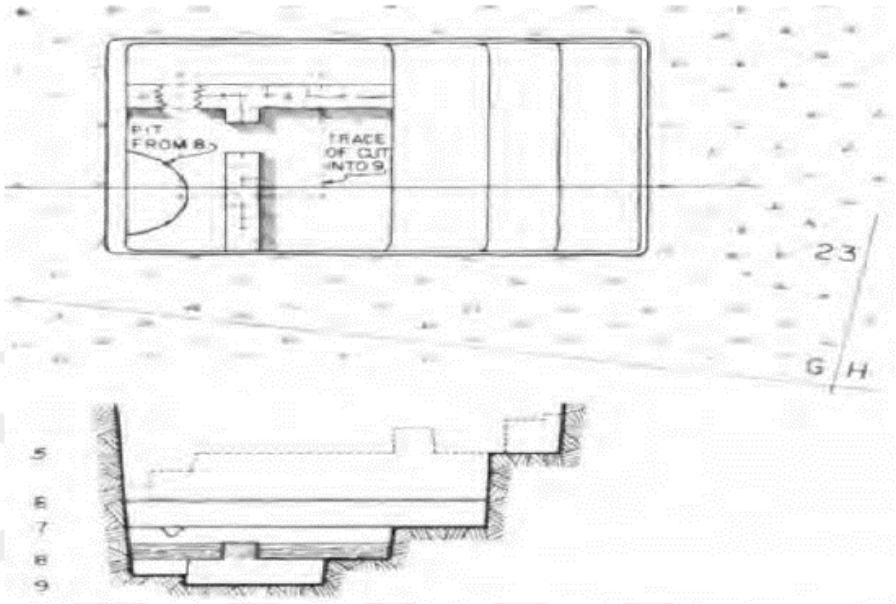
Resim 2.98. Tell Tayinat Günümüzden Görünüm (Söylemez, 2022: 386)

Tell Tayinat Höyüğün tabakalanması: H evresi (ETÇ I 9-6. Yapı Katları), I evresi (ETÇ II 5. Tabaka), J evresi (ETÇ III 4-1. Tabakalar), N evresi (Demir Çağı I), O evresi (Demir Çağı II) şeklindedir[261].

Höyükteki H evresindeki T-4 açmasında 9. ve 6. Tabakalarında kerpiç duvarlı iki mimari plan tespit edilmiştir. T-4 açmasındaki 8. Tabakasında ortaya çıkarılan yapının planının duvarları kalın ve bir kapı ile birbirine bağlanan iki odalı bina olduğu ve bu binanın batı tarafındaki odasında bir depolama çukuru açılmıştır. T 4:5 açmasının doğu kenarında bir koridoru veya bir geçidi çevrelemiş olan ve iyi inşa edilmiş iki kerpiç

[260] Söylemez, 230.
[261] Söylemez, 231.

duvar ile karşılaşılmış, yaklaşık olarak 10-15 cm kalınlığında üstündeki yapı duvarının kerpiç kalınlığı ise yaklaşık 20-25 cm'dir. 5. Katta ise, Tell Cüdeyde'deki gibi mimari yapının içerisinde çoklu ocaklar bulunmuştur[262] **(Resim 2.99)**.

Resim 2.99. Tell Tayinat H Evresine Ait T4:8'in Planı ve T4:9-6'nın Kesiti (Söylemez, 2022: 233)

2.2.3. Tabara el-Akrad

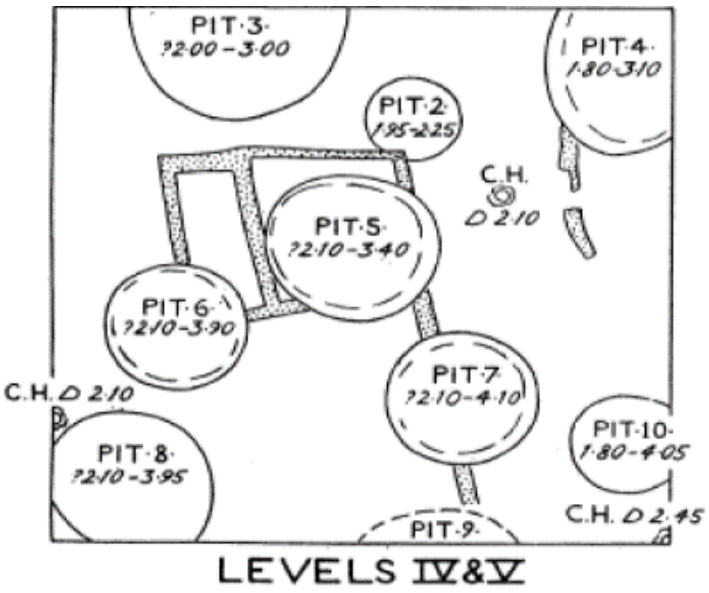
Tabara el-Akrad Höyük, Türkiye-Suriye sınırına yakın bir yerde Asi Nehri'nin kuzey kenarında bulunmaktadır ve yaklaşık olarak 120x80 m ölçülerinde ve 2 m yüksekliğinde oval planlı alçak bir höyüktür. Höyükteki ilk çalışmalar S. Hood önderliğinde 1948 yılında sadece 5 gün yapılmış sonrasında ise 1949 yılında Wolley tarafından kazılmıştır. Höyükte yapılan çalışmalar ile V-VI-VII. katlarda Geç Kalkolitik Çağ, IV. kat geçiş evresi III. katta Karaz Kültürü, II. kat geçiş evresi ve I. katta Erken Demir Çağ olmak üzere 7 farklı yerleşim katı tespit edilmiştir[263] **(Resim 2.100)**.

[262] Söylemez, 231-232.
[263] Söylemez, 238-239.

Resim 2.100. Tabara el-Akrad Günümüzden Görünüm (Söylemez, 2022: 384)

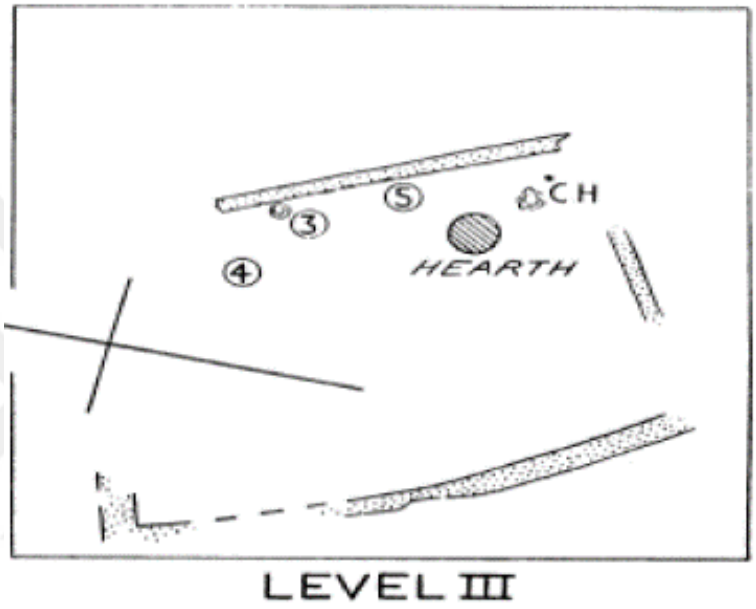
Höyükte kazılarda A açmasının IV. katıyla beraber Karaz Kültürünün ortaya çıkışıyla ani bir değişim başlar. IV. katın güneybatı köşesinde, V. katın mekanını kapsayan belirgin bir yanmış kalıntı tabakasıyla IV. tabakadan ayrılmıştır. Açmadaki mimari yapının 3 m çapında 1.10-2.25 m arasında derinliğe sahip çok fazla depolama çukuru ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen tahıl deposu olarak değerlendirilmiştir. Birkaçının dibinde de tahıl veya saman kalıntısı bulunmuştur[264] **(Resim 2.101**)

Resim 2.101. Tabara el-Akrad IV-V. Tabakalar (Söylemez, 2022: Şek. 6)

[264] Söylemez, 239-240.

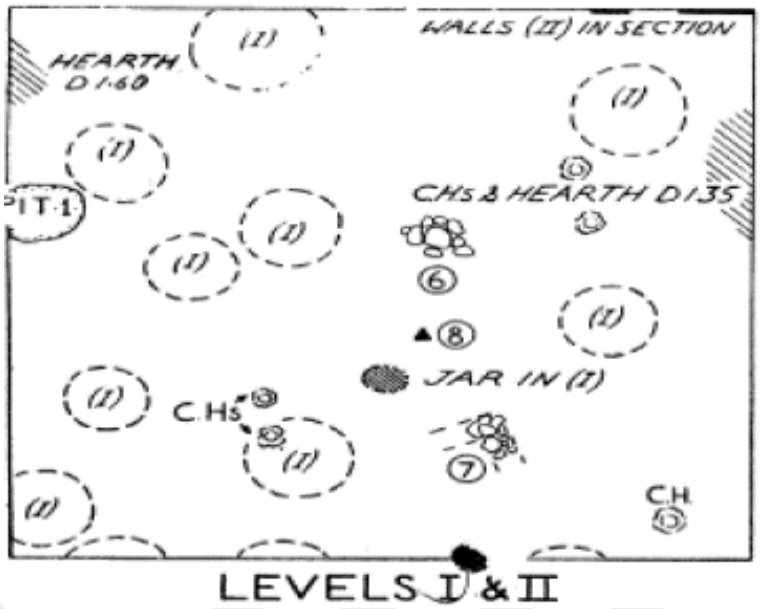
Tabara el-Akrad III. katta dikdörtgen bir oda ya da evi çevreleyen duvar yapısı tespit edilmiş, zeminden yüksekliği 10 cm kadar olan bölümü korunmuş duvar yapıda kırmızımsı bir iz olarak görülmüştür. Yapının doğu tarafındaki duvar 60x38 cm ölçülerindedir, yapının güneydoğu köşesindeki duvar ise 1 m çapında ve zemin ile aynı hizadadır. Yapının tabanı çakıllardan inşa edilmiştir, ortasında ocak, bu ocağın yakınında bir ocak çukuru ve ayrıca taşınabilir iki parça ocak bulunmuştur[265] **(Resim 2.102)**.

Resim 2.102. Tabara el-Akrad III. Tabaka (Söylemez, 2022: Şek. 6)

Höyükte yapılan çalışmalar ile II. tabakada bir ocak ve beş adet ocak çukuru tespit edilmiştir. Açmanın güney tarafında bulunan ocak, yaklaşık olarak 2 m genişliğinde ve 20 cm derinliğinde etrafı ise külle kaplıdır. Bu yapının güneydoğu köşesinde bir duvar bulunmuş ancak küçük bir bölümü ortaya çıkarılabilmiştir. Yapının batısında yalnızca 1 veya 2 cm kalınlığında kırmızı kil lekeli büyük ihtimal duvarları ya da yıkık duvarları temsil ettiği düşünülmüştür. Köşelerde açılan taş yığınları da duvarın temelleri olabileceği ve bunun yanı sıra yaklaşık 1,20 m derinliğinde düzensiz bir çukur içerisinde çanak çömlek ve birkaç hayvan kemiği bulunmuştur[266] **(Resim 2.103)**

[265] Söylemez, 240-241.
[266] Söylemez, 241.

Resim 2.103. Tabara el-Akrad I-II. Tabakalar (Söylemez, 2022: Şek. 6)

Höyükteki Karaz Kültürüne ait olan son tabaka I'de yapıların 1.1-1.60 m arasında küçük çukurlar ile kaplı olduğu ve bu çukurları depolama çukurları ya da tahıl ambarı olarak kullanıldığı, diplerinde tabaka IV'deki gibi buluntuların çıkması bu görüşü desteklemektedir. Bu kattan itibaren çanak çömleklerin karışık ve çoğunun Demir Çağ'ına ait olmasına rağmen Karaz Seramiği bulunmuştur[267].

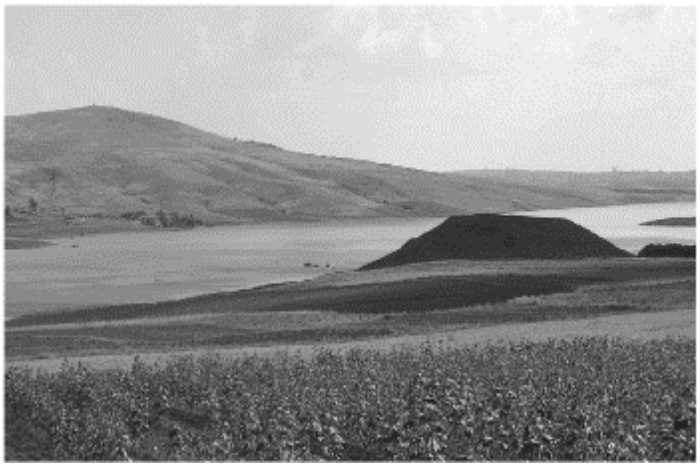
2.3. ORTA ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

2.3.1. Çadır Höyük

Yozgat ili Sorgun ilçesinin güneydoğusundaki Kanak Suyu Ovası'nda, tarım arazileri ve bol tatlı su kaynakları arasında yer alan Çadır Höyük'te 1994 yılında başlayan kazı çalışmaları birkaç boşluk ile günümüze kadar devam etmiştir **(Resim 2.104)**. Kuzey-orta Anadolu platosunda yer alan Çadır Höyük, altı bin yıllık geçmişe sahiptir (MÖ 5200-1300)[268].

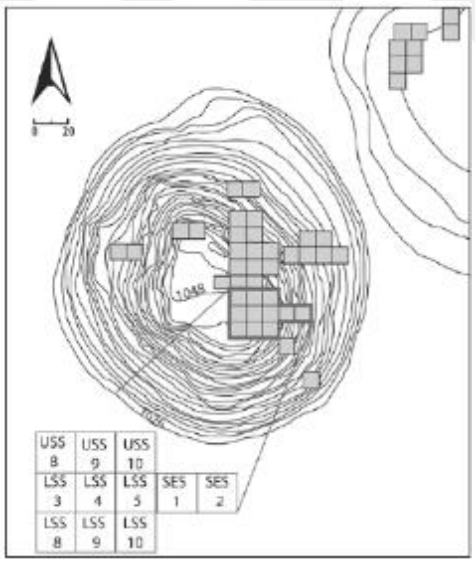
[267] Söylemez, 242.

[268] Sharon Steadman, Gregory McMahon, Benjamın S Arbuckle, Madelynn Von Baeyer, Alexia Smith, BurcuYıldırım, Stefano Spagni, Stability and change at Çadır Höyük in central Anatolia: a case of Late Chalcolithic globalisation?. *Anatolian Studies*, *69*, 2019, 21.

Resim 2.104. Çadır Höyük Güneybatıdan Görünümü (Steadman vd. 2019: Fig. 3)

Çadır Höyük mimari yapılanması ETÇ'nin (MÖ 3000-2800) ilk evrelerine tarihlenmektedir. Höyüğün aşağı şehri bu zamanda çoğunlukla terkedilmiş, kalan yapılar ise tek odalı, ince-çarpık duvarlarıyla aşağı şehirde dağınık olarak tespit edilmiş ve bu yapıların aralarında ocak ve küçük ateş çukurları bulunmuştur[269]**(Resim 2.105).**

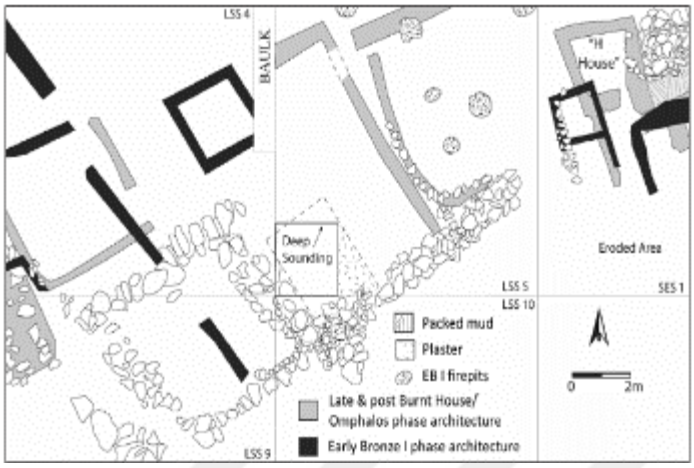

Resim 2.105. Çadır Höyük Topografik Haritası ve Kazılan Alanlar (Steadman, 2019: Fig. 2)

Çadır Höyük yerleşiminde "Yukarı Şehir" olarak tanımlanan alandaki mimari buluntular kalın duvarlı iyi bir inşa yapısına sahip yapılardan oluşur, savunma duvarlarının da tespit edilmesi nedeniyle bu kesimin tahkimatlı bir anlayışı içerdiği

[269] Serkan Erdoğan ve Serap Güngör Uyak, Arkeolojik Araştırmalar ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Çağ'da Yozgat, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, no.14, 2022, 288.

düşünülmüş ve iri kayaların üzerine kerpiçten yapılan duvarların dış kısmı kalın beyaz sıvayla boyanmıştır[270] **(Resim 2.106-107).**

Resim 2.106. Çadır Höyük ETÇ I Mimari Yapı Çizimi (Steadman, 2019: Fig. 12)

Resim 2.107. Çadır Höyük Fırın Yapısı (Steadman, 2019: Fig. 13)

[270] Erdoğan ve Güngör 2022, 289.

2.3.2. Müslüman Tepe

Diyarbakır ili Bismil ilçesine bağlı Şahintepe köyünde yer alan Müslüman Tepe, Yukarı Dicle bölgesinin hemen sağ kıyısında bulunmaktadır[271]. Höyükte yapılan çalışmalar ile MÖ 4. Binyılın sonlarından MÖ 2. Binin sonlarına (GÇK-GTÇ) kadar yoğun ve sürekli bir yerleşim gördüğü anlaşılmıştır[272](**Resim 2.108)**.

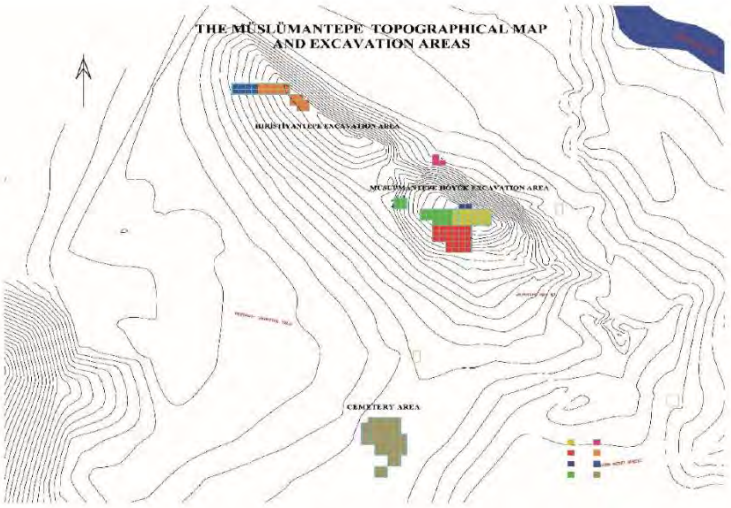

Resim 2.108. Müslüman Tepe Genel Görünüm (Ay, 2021: Fig. 3)

Müslümantepe kazı çalışmalarında kuzeybatı alanı (Hristiyantepe) Kalkolitik Çağ açısından oldukça önemlidir ve yapılan kazı ve sondaj çalışmalarıyla Karaz seramikleri bulunmuş, ETÇ'na ait sur duvarının güney yamacında Geç Kalkolitik Çağ ile ilişkilendirilecek zayıf mimari yapılar gün yüzüne çıkartılmıştır. Yapıdaki uzunca bir duvara yaslanan bazen tek olarak bazen de çift sıralı olarak kerpiç bölmeler ile inşa edilmiş düzensiz mekanlar tespit edilmiş ve mekanlarda içerisi yuvarlak ortası oyuk bir ocak bulunmuştur. Bu ocağın içerisinde, mekâna ait depolama işlevi gören küçük mekanlar ve yuvarlak çukurlar açığa çıkartılmıştır[273](**Resim 2.109).**

[271]Eyüp Ay, Hurrian-Mitanni temple in Müslümantepe in the upper Tigris and new findings, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *20* (2), 2021, 340.

[272] Ay 2019, 5.
[273] Ay, 6.

Resim 2.109. Müslüman Tepe Topografik Haritası ve Kazı Alanları (Ay, 2021: Fig. 2)

Müslüman Tepe'de ortaya çıkarılan bu mimari yapıların benzeri Sos Höyük Geç Kalkolitik Çağ-Erken Tunç Çağı geçiş tabakalarında da tespit edilmiştir. Yine Sos Höyük'te ele geçirilen ayaklı seyyar ocakların benzerleri bu yerleşimde de bulunmuş ve bu tabakadan ele geçen Karaz seramik örnekleri ile Pulur, Güzelova ve Karaz Höyük seramikleri benzerdir[274](**Resim 2.110).**

Resim 2.110. Müslüman Tepe GKÇ Karaz Kültürü Mekân İçi Kutsal Ocak (Ay, 2019: 6)

[274] Ay, 7.

2.4. GÜNEY KAFKASYA (ERMENİSTAN-GÜRCİSTAN-AZERBAYCAN)

Kafkas dağları sırasınca uzanan Karadeniz ve Hazar Denizi arasında önemli bir bölge olan Kafkasya Bölgesi, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere iki ana coğrafi bölgeye ayrılır. Kuzey Kafkasya, Kafkas dağlarının kuzey yönünde kalan Rusya sınırları içerisinde kalırken, Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsamaktadır[275]. Bölgede MÖ. IV. binyılın ortalarında tarihsel sürecin gelişmesiyle Güney Kafkasya'daki kültürlerde köklü değişiklikler meydana gelmiş ve ekonomik sistemlerdeki ilerleme ile kültürel değişiklikler fark göstermeye başlamıştır[276] **(Harita 2.8)**.

Harita 2.8. Kafkaslar Fiziki Haritası
(https://avim.org.tr/images/uploads/Yorum/Kafkaslar-Fiziki-Haritasi-2019.jpg)

2.4.1. Ermenistan

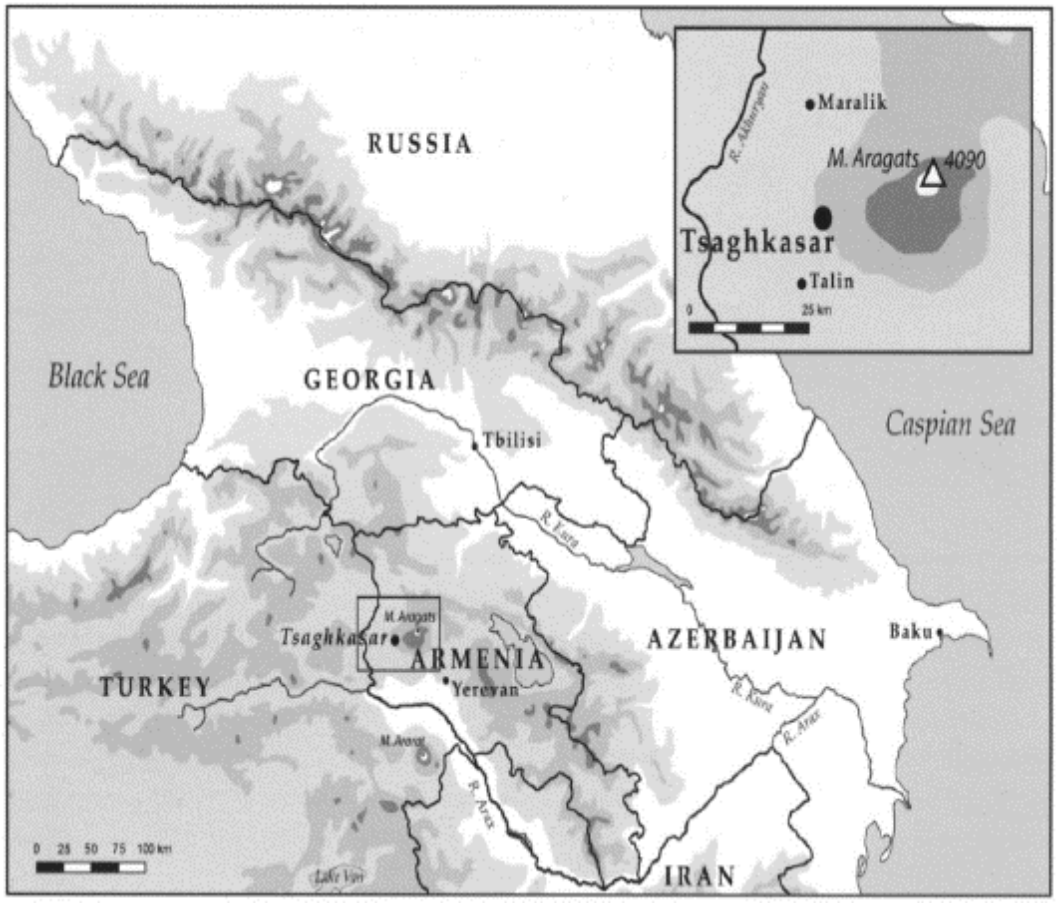
Ermenistan toprakları Paleolitik Çağdan itibaren Neolitik (MÖ 10000-5200), Kalkolitik (MÖ 5200-3500) ve özellikle dikkat çeken Erken Tunç Çağı (MÖ 3500-

[275] Akarsu ve Genç 2023, 4.
[276] Kushnareva 1997, 43.

2500) olmak üzere neredeyse tüm tarihi zamanlara tanık olmuştur. "Karaz Kültürü" olarak bilinen topluluğa ev sahipliği yapmış bölgelerden biridir[277].

2.4.1.1. Tsaghkasar

Tsaghkasar, Ermenistan Mastara Nehri'nin kuzeyinde Tsaghkasar Dağı'nın eteklerinde (2080 m) Küçük Kafkasya'da Aragats masifinin batı kanadında doğal bir terasın üzerinde yer almaktadır[278] **(Harita 2.9)**.

Harita 2.9. Tsaghkasar Harita (Iserlis, Goren, Hovsepyan, Greenberg, 2015: Fig. I)

Kazıcıları tarafından MÖ IV. binyılın son çeyreğine tarihlendirilen höyük, başlangıçta 10 hektarlık bitişik bir alanı kapsadığı ancak 2005-2008 yıllarında yapılan kazı çalışmalarıyla alana ait mimari yapıların çok daha geniş bir alanı kapsadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar neticesiyle höyükteki mimari yapılanma kesilmiş kerpiçler ile

[277] Pavel Avetisyan, Arsen Bobokhyan, "Archaeology of Armenia in Regional Context''. Pavel Avetisyan, Arsen Bobokhyan (Ed.), *Archaeology of Armenia in Regional Context: Achievements and Perspectives*, *GITUTYUN: Yerevan*, 2012, 8.

[278] Mark Iserlis, Yuval Goren, Inessa Hovsepyan & Raphael Greenberg, Early Kura-Araxes ceramic technology in the fourth millennium BCE site of Tsaghkasar, Armenia. *Paléorient*, 2015, 11.

yapı altlarına zemin siloları taş ile donatılmıştır. Açığa çıkarılan yapılardan dolayı Tsaghkasar yerleşiminin küçük bir köy yerleşimi olduğunu ortaya koymuştur[279] **(Resim 2.111)**.

Resim 2.111. Tsaghkasar Batıdan Görünüm (Iserlis, Goren, Hovsepyan, Greenberg, 2015: Fig. II)

2.4.1.2. Shengavit

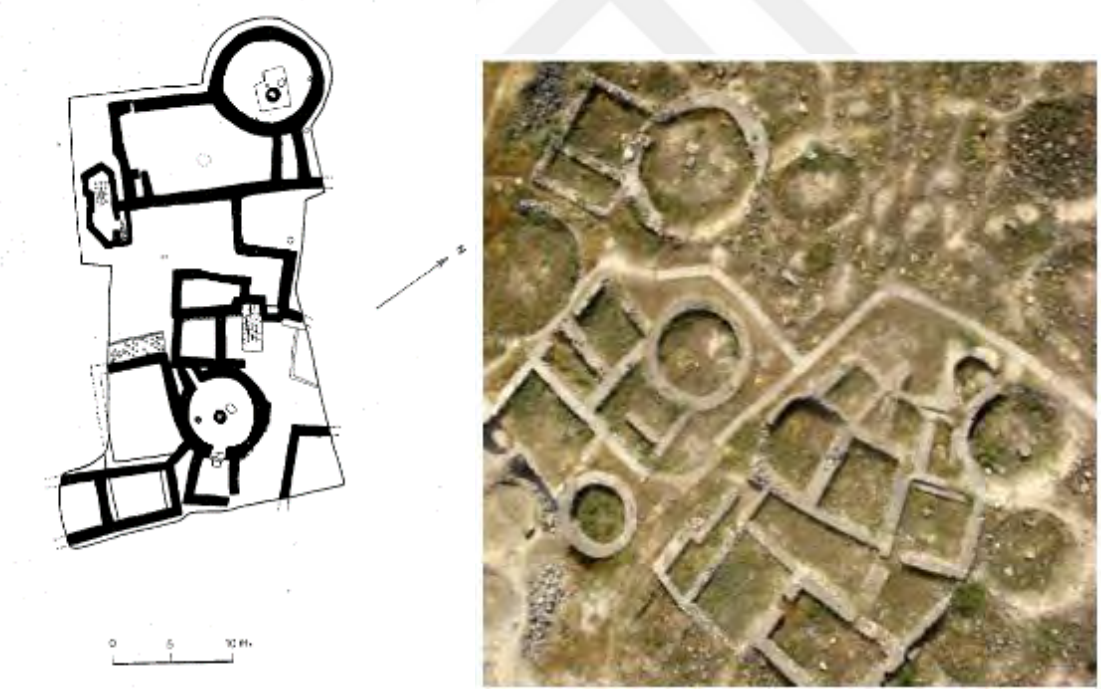
Ermenistan'da detaylı bir şekilde kazıları yapılmış Karaz Kültürü yerleşimlerinden biri de Shengavit'tir. Shengavit, Erivan'da Hrazdan Nehri'nin yanında yüksekçe düz bir tepe üzerinde, deniz seviyesinden 930 m yükseklikte ve yaklaşık olarak 6 hektarlık bir alan içerisinde bulunmaktadır[280] **(Resim 2.112)**.

[279] Iserlis vd. 2015, 10-11.
[280] Hakob E. Simonyan, "The Archaeological Site of Shengavit: An Ancient Town in The Armenian Highland''. *Fundamental Armenology, 1,* 2015, 137.

Resim 2.112. Shengavit Genel Görünüm (Simonyan, 2015: Fig. I)

Shengavit, Bayburtyan tarafından sonrasında ise S.A. Sardarian tarafından 1967 yılında kazılmıştır. Yapılan kazılarla yaklaşık olarak 4 metrelik kültürel dolguda Shengavit I Neolitik döneme aitken, Shengavit II-IV Karaz Kültürü (ETÇ tabakaları) dönemine atfedilmiştir[281] **(Resim 2.113)**.

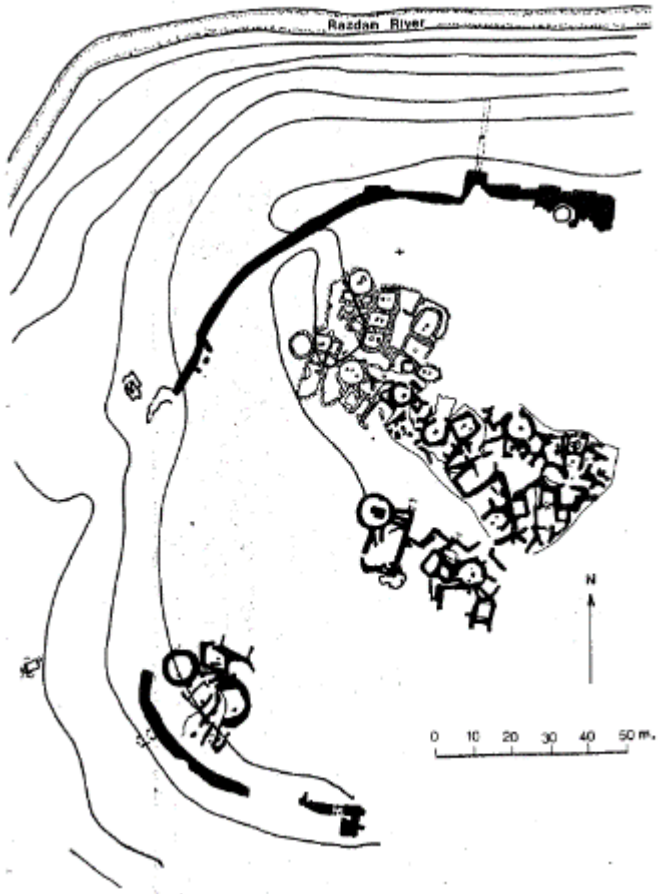

Resim 2.113. Shengavit II-IV Karaz Dairesel Yapılar (Sagona, 1984: Fig. 134, Simonyan, 2015: Fig. 3)

[281] Sagona, Antonio G., "The Caucasian Region in The Early Bronze Age/3". *The Caucasian Region in The Early Bronze Age,* 1984, 54.

Shengavit kazılarında Karaz Kültürüne ait yapılar ETÇ tarihlenmiş ve bulunan yapıların yoğun olarak yuvarlak-dikdörtgen planlı yerleşimli evler ve taş temel üzerine kerpiçten yapılmış bu mimari yapıların zeminleri eş merkezli daireler halinde dizilmiş çakıl taşlarıyla döşenmiş ve bir kil tabakasıyla kaplanmıştır. Açılan her mimari yapının içerisinde yonca yaprağı şeklinde bir tekne bulunmuş ve düz dairesel bir ocak yerleştirilmiş merkezi sütunu destekleyen büyük bir taş bulunmuştur. Tespit edilen bu ocaklar zemine gömülmüş ve genellikle üst kısımları boyunca kabartmalarla süslenmiştir bu taşınmaz ocakların yanı sıra taşınabilir ocaklar da bulunmuştur. ETÇ süresince Shengavit yerleşimindeki yuvarlak yapılı evler ortalama 7 m civarında çapa sahip olup 1,20 m genişliğinde duvarları ile birlikte kalın şekilde inşa edilmiştir. Yapının kuzey ve güneybatı kenarlarında ortaya çıkarılan özenle bir araya getirilmiş masif taş bloklardan inşa edilmiş bir duvarla çevrelenmiştir. Bu büyük duvar yaklaşık 2,5 m kalınlığında olup kare payandalarla (yaklaşık olarak 4.50 m) güçlendirilmiştir. Yapıların girişlerinde de iki katlı tahıl depolama çukurları inşa edilmiş, yüksek kaliteli kırmızı-siyah perdahlı çanak çömlekler, boncuklar, küpeler, kolyeler ve iğneler gibi gösterişli bulgular Shengavit'de Karaz Kültürüne ait tabakalarda bulunmuştur[282] **(Resim 2.114)**.

[282] Sagona 1984, 55.

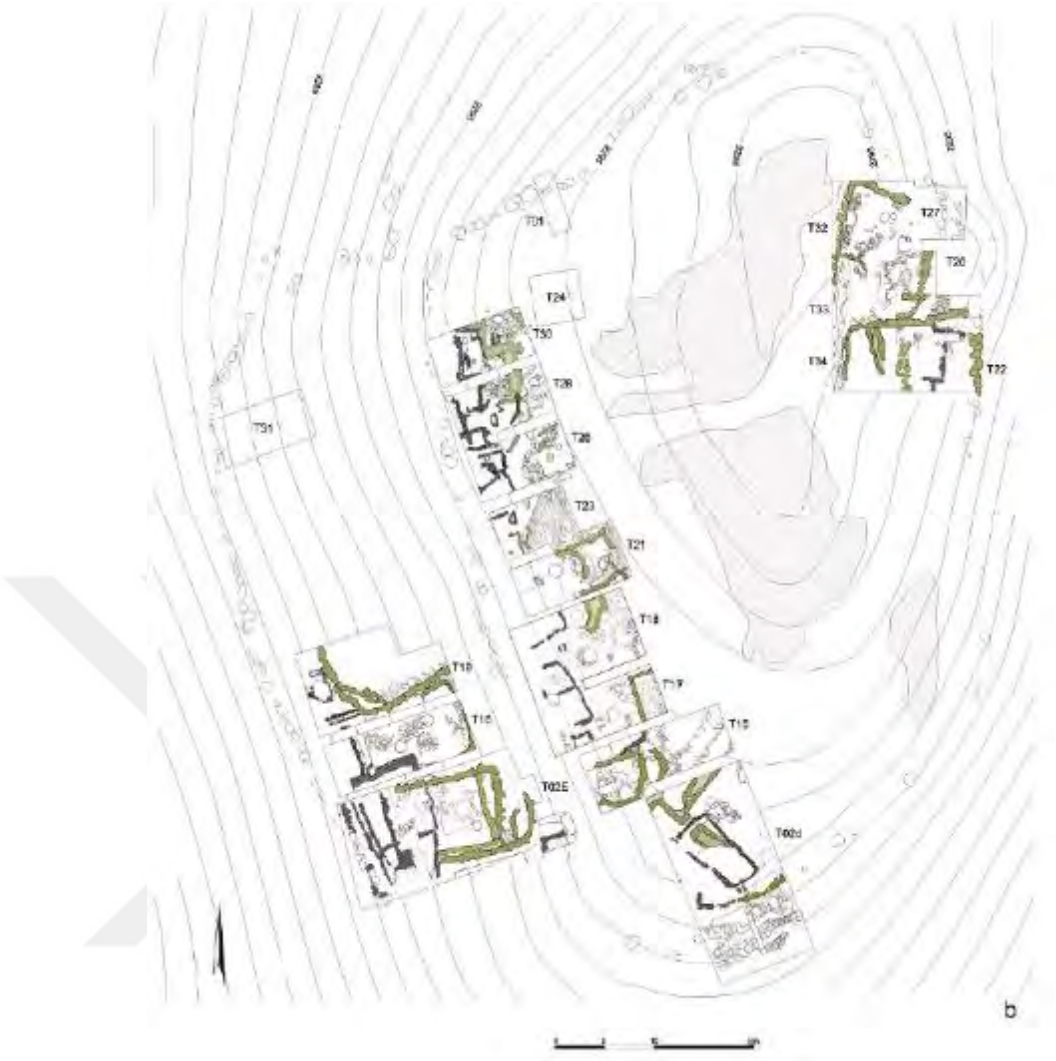

Resim 2.114. Shengavit II-IV Yapıların Çizimi (Sagona, 1984: Fig. 133)

2.4.1.3. Gegharot

Ermenistan'ın Tsaghkahovit Ovasında ArAGATS Projesi kapsamında 1998 yılından itibaren 11 sene arkeolojik saha çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalarla Erken, Proto Neoloitik Dönemlere ve ETÇ (MÖ 3500-2400) dönemleri tespit edilmiştir. Gegharot yerleşimi Tsaghkahovit Ovasının kuzeydoğusunda Marz İlinin Gegharot köyünde Tsilkar dağının güney yamacında yaklaşık olarak 90 m yüksekliktedir[283] **(Resim 2.115)**.

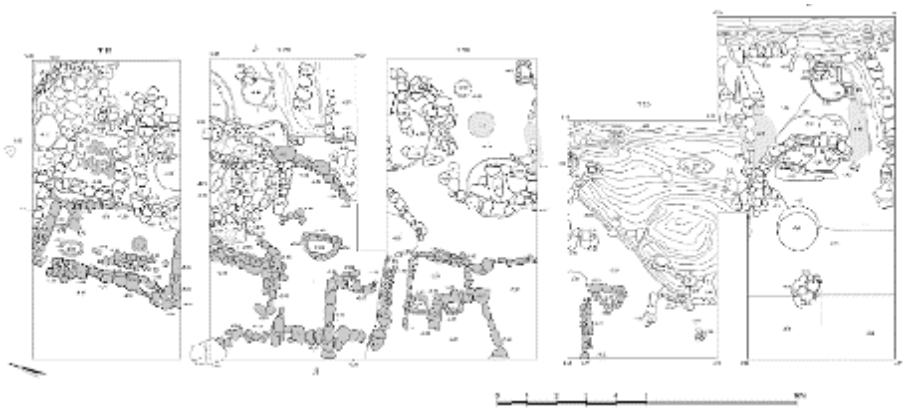
[283] Ruben Badalyan, Âdem T Smith, Iane Lindsay, Armine Harutyunyan, Greene, Alan., Marshall, Maueren ve Haroutunian, *Samuel preliminary report on the 2008, 2010, and 2011 investigations of Project ArAGATS on the Tsaghkahovit Plain, Republic of Armenia*, Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 46, 2014, 149.

Resim 2.115. Gegharot ETÇ-GTÇ Yapıları (Badalyan vd. 2014: Fig. II)

Gegharot yerleşmesi tepenin zirvesi ve batı yamacında kurulmuştur, doğal zedelenmelerle de oldukça tahrip olmuş kültür tabakası ise 50-70 cm arasındadır. Yapılan çalışmalar ile Karaz Kültürüne ait çanak çömlek bulunmuş ve MÖ 2300-2000 yılları arasına tarihlendirilmiştir[284] **(Resim 2.116)**.

[284] Badalyan vd. 2014, 152-154.

Resim 2.116. Gegharot ETÇ Yapıları (Badalyan vd 2014: Fig. IV)

Höyükte ETÇ tabakalarına dair çanak çömlek farklılığından dolayı iki ayrı yerleşim evresi tespit edilmiş ve ETÇ I'e ait olan kültürde "Elar-Aragats" türü çanak çömlek ve iki odalı konut mimarisi taş temel üzerine kerpiç bloklar ile örülmüş, ETÇ II evresinde ise, "Karnut-Shengavit" tipi çanak çömlek, yuvarlak ve dikdörtgen mimari yapılar ve höyüğün eteğinde mezarlar tespit edilmiştir[285] **(Resim 2.117)**.

Resim 2.117. Gegharot T-21 Yapısı (Badalyan vd. 2014: Fig. 12)

2.4.2. Gürcistan

Gürcistan Peyzaj Arkeolojisi Projesi (LAG), bölgenin güneyindeki Ahıska olarak da bilinen Samtskhe-Cavakheti ilinde yürütülen çok önemli bir arkeolojik araştırmadır.

[285] Badalyan vd. 2014, 154-160.

Bölge batıda ve güneybatıda Türkiye, güneydoğusunda Ermenistan ile siyasi sınır komşusudur. Dağlık coğrafyası bu modern sınırlar arasında doğal bağlantılar sağlayarak her biri benzer topografyayı, yükseltiyi, ekolojiyi ve hidrolojiyi geçmiş kültürlerle de paylaşmıştır[286] **(Harita 2.10)**.

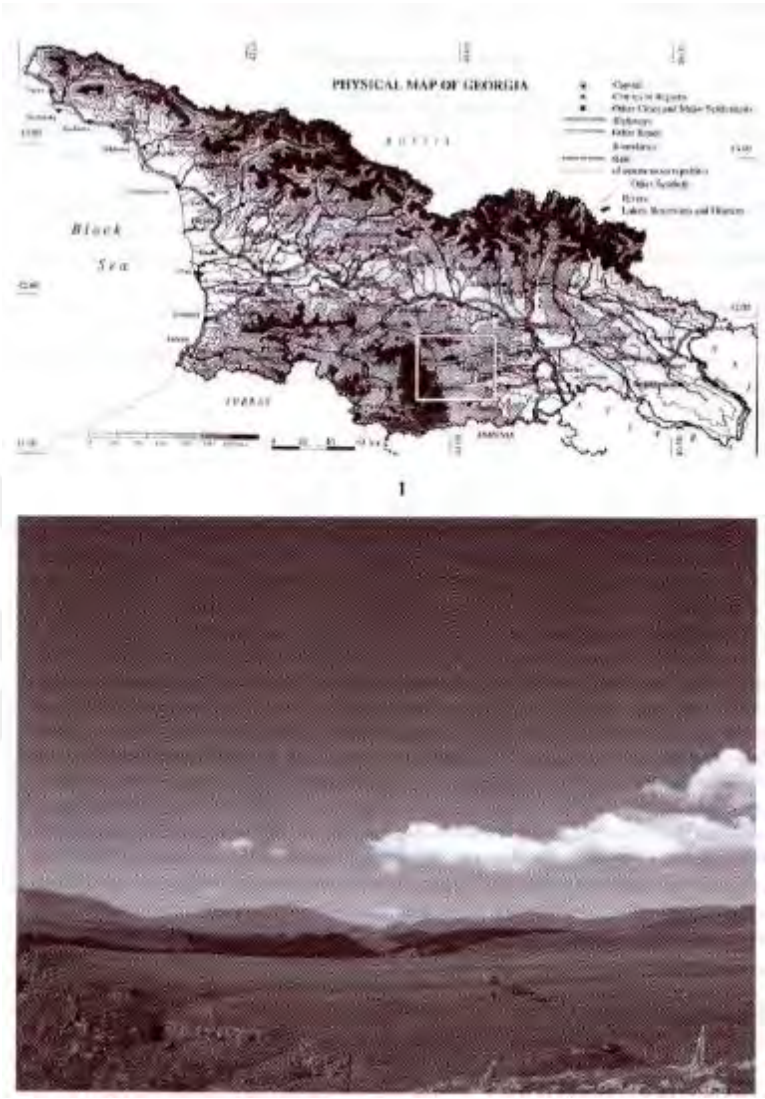
Harita 2.10. Gürcistan ve Güney Kafkasya (Anderson vd. 2014: Fig. I)

2.4.2.1. Trialeti

Trialeti, Gürcistan'ın güney kesiminde Trialeti sıradağları boyunca Küçük Kafkasya'nın kuzey tarafında yer almaktadır. Arkeolojik araştırmalar açısından Trialeti, Güney Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden biridir. Hem tarih öncesi hem de tarihi hemen hemen tüm dönemlere ait zengin ve çeşitli materyaller içeren sit alanıdır. Trialeti'deki kazılar öncelikle 1913 yılında E. Taqaishvili tarafından sonrasında B. Kuftin tarafından 1936 yılında yapılmıştır ve bulunan çanak çömlekler ile Karaz Kültürü (ETÇ MÖ 3000-2200) yerleşkesi ortaya çıkarılmıştır. 1998-2006 yıllarında ise Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşasıyla G. Narimanishvili başkanlığında Trialeti

[286] William Anderson, Jessie Birkett-Rees, Michelle Negus Cleary, Damjan Krsmanovic, & Nikoloz Tskvitinidze, Archaeological survey in the South Caucasus (Samtskhe-Javakheti, Georgia). Approaches, methods and first results. *Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne*, (XXII), 2014, 11.

Arkeolojik Keşif Heyeti, Avranlo bölgesinin ETÇ yerleşimini araştırmıştır[287] **(Resim 2.118)**.

Resim 2.118. Trialeti Genel Görünüm (Shanshashvili, 2010: Lev. I)

Yerleşimde yapılan kazılar ışığında dört ayrı açmada çalışılmış ve Erken Tunç Çağına tarihlenen Karaz Kültürüne ait iki kalıntı ele geçirilmiştir ancak GTÇ ve Klasik dönem mezarları nedeniyle ağır hasar görmüştür. Açma II'de ETÇ'ye ait bir binanın tabanının bir kısmı ve aynı döneme ait bir ev çukuru kazılmıştır. Açmanın tüm kesimlerinde Karaz çanak çömleklerine rastlanmıştır. Kil ile sıvanmış toprak zemin parçalarının olduğu mimari yapılar ortaya çıkmıştır. Açmada ETÇ evinin duvarlarının

[287] Nino Shanshashvili, "Sites of the Kura-Araxes culture in Trialeti. Rescue Archaeology in Georgia" *The Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasian Pipelines*, 2010, 161.

kaydedilmemiş olması, mimari form veya planın tanımlanmasını imkânsız kılmış ancak zeminde ahşap izleri bulunan pişmiş kerpiç parçaları bulunmuş, kazıcısı tarafından herhangi bir yapı taşına rastlanmamasını, yapıların ahşaptan yapılmış olabileceğini ve kerpiç ile sıvandığını düşündürmüştür[288] **(Resim 2.119)**.

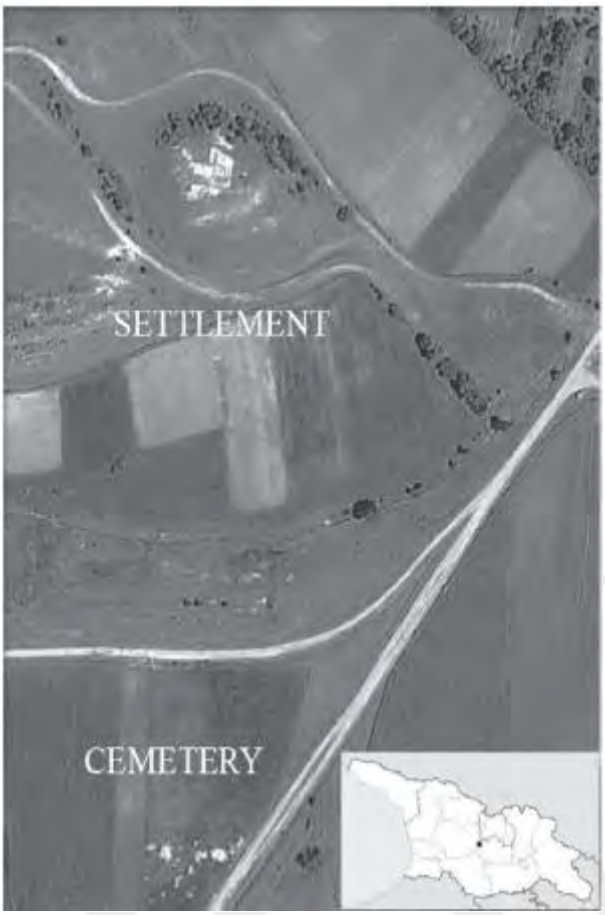
Resim 2.119. Trialeti ETÇ I Evresi (Shanshashvili, 2010: Lev. II)

2.4.2.2. Khashuri Natsargora

Gürcistan'ın Shida Kartli eyaletinin batı sınırında Kura Nehri'nin 7 km kuzeyinde, deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık olarak 600-900 m arasında değişen düz tepelerden oluşan Khashuri Natsargora, küçük bir höyükten oluşur ve 90 m uzunluğunda 50 m genişliğinde olup düz bir yerleşim alanına sahiptir. 1984-1992 yılları arasında Al. Ramishvili başkanlığında, 2009-2010 yıllarında ise, Gürcü-İtalyan Shida Kartli Arkeolojik Projesi tarafından kazılmıştır[289] **(Resim 2.120)**.

[288] Shanshashvili 2010, 162.

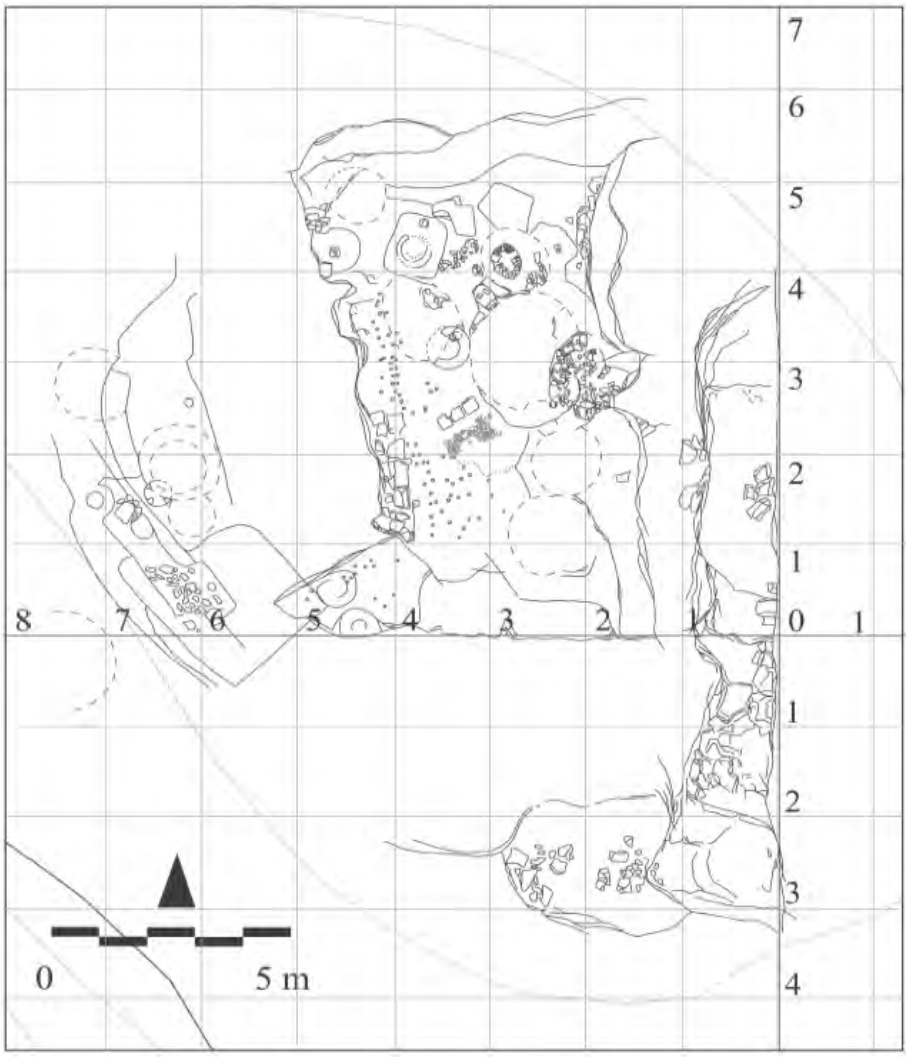
[289] Elenaur Rova, Zurab Makharadze, Marina Puturidze, Khashuri Natsargora: New Research on The Kura-Araxes and Bedeni Cultures in Central Georgia. *Subartu*, *38*, 2017, 153-154.

Resim 2.120. Khashuri Natsargora Yerleşiminin 2013 Yılındaki Uydudan Görüntüsü (Rova vd. 2017: Fig. 1)

Yerleşimde 1984-1992 yıllarında yapılan kazılar neticesinde ETÇ, GTÇ ve Klasik Döneme ait tabakalar tespit edilmiş, ETÇ mezarları kazılmış ve yerleşim alanında yapılan çok sayıda küçük sondaj ile ETÇ katmanlarına ulaşılmış ve burada ev mimarisine ait kalıntılar bulunmuştur. Kazıcısının raporlarına göre, ETÇ tabakalarının çok iyi korunamamasına rağmen ortaya çıkarılan kırmızı-siyah seramikler kültürün Karaz halklarına ait olabileceğini vurgulamıştır[290] **(Resim 2.121)**.

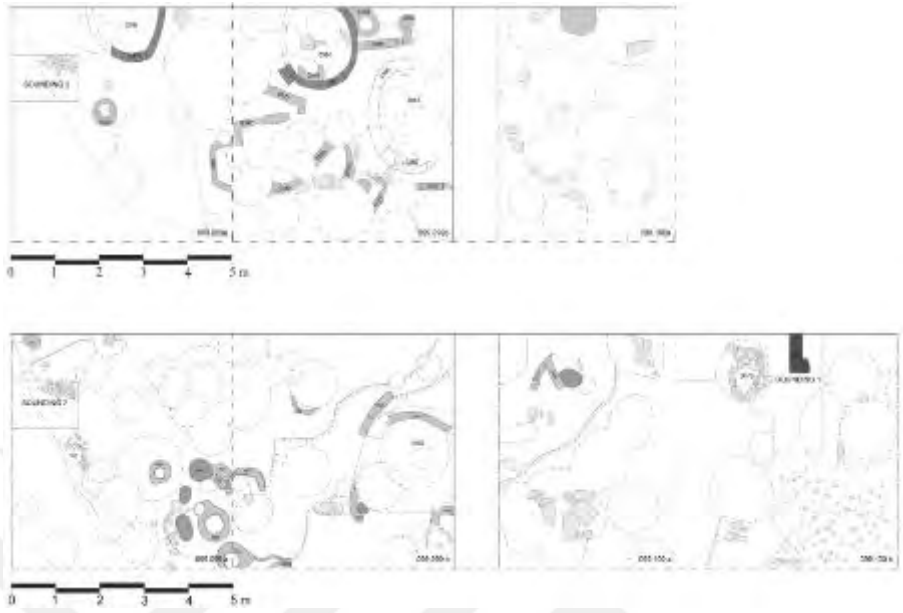
[290] Rova vd. 2017, 155.

Resim 2.121. Khashuri Natsargora Yerleşiminin ETÇ Tabakasındaki Yapılar (Rova vd. 2017: Fig. 2)

Natsargora'da yapılan kazı çalışmalarıyla ETÇ tabakasında bulunan mimari yapılar yerleşmenin kuzey kesiminde yoğunlaşmış ve bu bölge hem tahribatlardan hem de daha önceki dönemde yapılan kazılarla çok fazla etkilenmiştir. Mimari yapının duvarları 10 cm'yi aşmayan bir yükseklikte düzleştirildiğinden ve bir sonraki yerleşim katının zeminiyle kaplandığından kalıntıların birçoğu yetersiz kalmıştır ve bunun sonucuyla buradaki yapıların periyodik olarak terk edilip yeniden iskân edildiğini düşündürmüştür. Ana yapı malzemesi oldukça düzensiz şekillerdeki kerpiç tuğlalardan oluşmuş ancak bitkisel madde izleri taşıyan sıva parçalarının varlığı alanda "su ve çamur" tekniğinin de kullanıldığını göstermiştir. Alan içerisindeki bazı yapılar daire şeklinde ve boyutları çok küçüktür yaklaşık olarak çapları 2.50 m'yi geçmemektedir.

Kazıcısı tarafından kulübe olarak tanımlanmış bunlardan ikisi Karaz Kültürü tabakasında bulunmuştur[291] **(Resim 2.122)**.

Resim 2.122. Khashuri Natsargora Yerleşiminin ETÇ Tabakasındaki Karaz Çukurları (Rova vd. 2017: Fig. 17)

Dairesel olarak inşa edilmiş yapı içerisinde Karaz Kültürü ocağından alınan hayvan kemiklerinden örnekler ile yapılan C14 sonuçlarına göre MÖ 3.binyılın başlarına tarih vermiştir[292] **(Resim 2.123-124)**.

[291] Rova vd. 2017, 160-165.
[292] Rova, vd. 2017, 160.

Resim 2.123. Natsargora, 2011-2012 Kazılarında Çıkarılan Karaz Kültürü Yapıları (Rova vd. 2017: Fig. 20)

Resim 2.124. Natsargora, 2011-2012 Kazılarında Çıkarılan Karaz Kültürü Yapıları Genel Görünümü (Rova vd. 2017: Fig. 21)

2.4.3. Azerbaycan

Transkafkasya'nın çoğu bölgesinde olduğu gibi Azerbaycan'da Karaz Kültürünün yükseliş-gelişme ve etkileyip-etkilendiği bölge olarak iskân görülmüştür. Kafkasya'nın güney bölgesindeki bu halkları ilgilendiren ilk keşifler kültüre adını veren Kuftin'in

altını çizdiği gibi 1869 yılında Azerbaycan Gence kasabasındaki Zaglık'ta başlatılmıştır[293].

2.4.3.1. Gel Yeri

Gel Yeri, Azerbaycan'ın Goranbay ilçesinin Tatarlı köyüne 1 km güneydoğusunda yaklaşık olarak 2.5 hektarlık bir tepe üzerine kurulmuştur. 2009 yılındaki kazı çalışmalarıyla bu ismin verilmesi uygun görülmüş Karaz halklarının iskân ettiği höyüktür. Gel Yeri'nde dört yıl süren kazılarda iki tarihi dönem keşfedilmiştir. Ortaya çıkan iki tabakada Kalkolitik Çağ (alt tabaka) ve ETÇ'ye (üst tabaka) ait evreler bulunmuş, MÖ IV-III. bin yıllara tarihlendirilmiştir.

Yerleşimde çok sayıda ev çukuru, ocak ve sığınak alanları olabileceği düşünülen mimari yapılar bulunmuştur, konut yapısında elliden fazla hane çukuru tespit edilmiş ve bu çukurlar yaklaşık olarak 50-70 cm derinlikten başlayarak yapının neredeyse her karesinde ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların çoğunluğu dairesel bazıları ise oval biçimde yapılmış olup derinliği ve çapı 20-120 cm ve 1.50-2.20 m arasında değişmektedir. Bazı çukurlar iki veya üç bölümden inşa edilmiştir[294]**(Resim 2.125)**.

Resim 2.125. Gel Yeri Kazı Alanı Görünümü (Huseynov, 2015: Fig. I)

[293] Lyonnet Bertille, "The Early Bronze Age in Azerbaijan In The Light of Recent Discoveries". *Paléorient*, 40(2), 2014, 115.

[294] Muzaffar Huseynov, "Archaeological Studies at Settlement Gel Yeri''. Mehmet Işıklı, Birol Can (Ed.), *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler I*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, 47.

2.5. KUZEYBATI İRAN

Karaz Kültürünün bir diğer çok önemli yerleşime ev sahipliği yaptığı coğrafi alanlardan olan Kuzeybatı İran bölgesinde GKÇ ve ETÇ'de yaşanmış yerleşim yerleri bölgeler arası kültürel etkileşimlere sahiptir. Sosyo-ekonomik olarak göçebe yaşam tarzının sonuçlarından oluşan ticaret ve bölgeler arasında yüzyıllarca şekillenip etkileyen-etkilenen bu kültür sosyal, ekonomik ve dinsel bir olgudur[295] **(Resim 2.126)**.

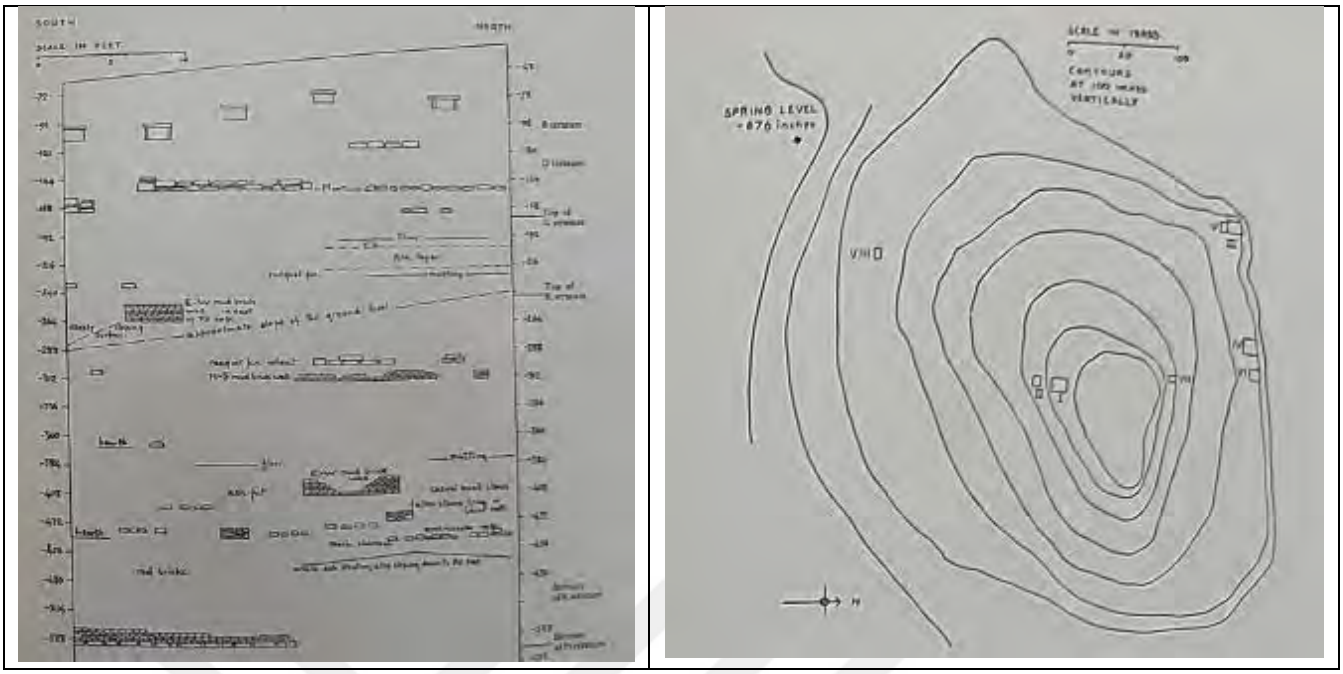

Resim 2.126. İran Fiziki Haritası (https://images.app.goo.gl/8LQ99UvFHQ5soVfEA)

2.5.1. Geoy Tepe

Kuzeybatı İran'ın Karaz halkları için en önemli ve büyük yerleşmelerinden biri Geoy Tepe'dir. Yerleşim, Urmiye kentinin 7 km güneydoğusunda bulunmaktadır. Geoy Tepe'nin ölçüleri yaklaşık olarak 400x600 m boyutlarında ve ovadan 25 m yüksekliktedir. Yerleşimdeki kazı çalışmaları İran Hükümeti tarafından T. Burton Brown'a verilmiştir[296] (**Resim 2.127)**.

[295] Gönül Yalçın, "Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak-Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler'', *Colloquium Anatolicum, 19(19),* 2020, 169.
[296] Burton-Brown, T, "Excavations in Azarbaijan"*, 1948*. London: John Murray, Albemarle Street, W., 1951, 11-12.

Resim 2.127. Geoy Tepe Stratigrafisi ve Topografisi (Brown, 1951: 15)

Brown, Geoy Tepe'de sekiz farklı yerde sondaj kazısı yapmıştır. Yapılan çalışmalar neticesiyle sekiz tabaka ortaya konmuştur. Geç Kalkolitik, ETÇ I-II, OTÇ ve Demir Çağ I-II evrelerine ait buluntular elde edilmiştir[297] **(Tablo 2.18)**.

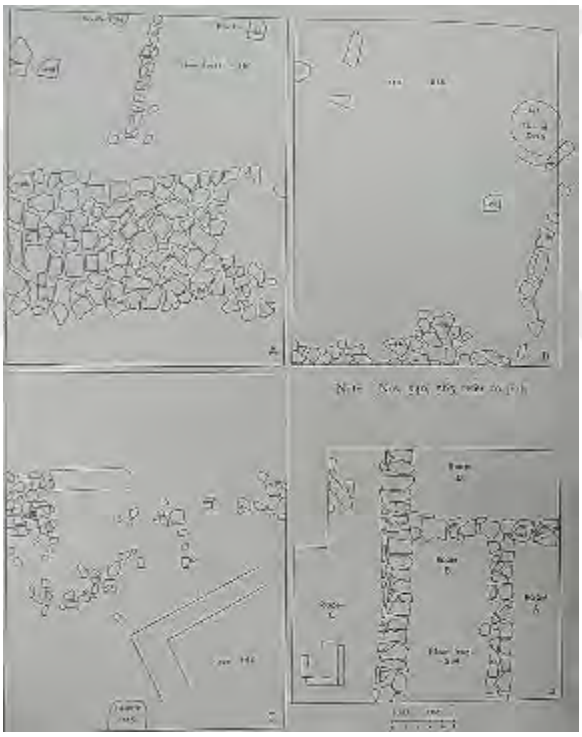
Tablo 2.18. Geoy Tepe Tabakalanması (Brown, 1951: 13-14)

Tabaka	Dönem	Tarih (MÖ)
Geoy Tepe K3	ETÇ II	
Geoy Tepe K2	ETÇ I	
Geoy Tepe K1	ETÇ I	MÖ 3365-2890 (c14)
Geoy Tepe M	Geç Kalkolitik	MÖ IV. (ikinci yarısı)
Geoy Tepe N	Geç Kalkolitik	MÖ IV.

Geoy Tepe'nin mimari yapılanmasına bakıldığında, K evresi taş temelli dikdörtgen bir plan sergilemektedir. Taş temellerin üzeri kerpiç duvar ile örülmüştür, Geoy Tepe'de bir diğer Karaz tipi yuvarlak planlı mimari bulunamamıştır. Geoy Tepe'deki yaklaşık olarak 6 m'ye varan Karaz Kültürüne ait mimari yapı kalıntıları Kalkolitik Çağ'a ait yanmış kül tabakası üzerine inşa edilmiştir. Açılan I. açmanın boyutlarının küçük olması sebebiyle bu evredeki mimari yapıların belirli bir planı ortaya

[297] Brown 1951, 13-14.

çıkarılamamıştır fakat tabakadan çokça yassı taşlar tespit edilmiştir. Fakat, kerpiç duvar kalıntıları ve bir adet pişmiş topraktan taşınabilir ocak ele geçirilmiştir (taşınır olan bu ocaklar Karaz Kültürünün karakteristik bir özelliğidir). Tabakanın üzerinde ise 1,52 m yüksekliğinde 15 cm genişliğinde taş temeli olmayan kerpiç duvar bulunmuş ve Doğu-Batı yönlü uzanmış olan bu duvarın kalınlığı göz önünde bulundurularak savunma duvarı olabileceği düşünülmüştür[298]. Evlerin tabanında ise, fazlaca karbonize olan tahıl taneleri ele geçirilmiştir. 6x4 m boyutlarındaki ve taş temelli yapı toprak harcın içerisinde küçük düz taşların düzenli bir şekilde yerleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Bu yapının altında boğa kafatası, boğa tırnağı ve bazı hayvanların kemikleri tespit edilmiştir[299] **(Resim 2.128)**.

Resim 2.128. Geoy Tepe K-I Evresi Mimari Çizimi (Brown, 1951: Fig. 3)

2.5.2. Gijlar Tepe

Gijlar Tepe, Urmiye Ovasında, Nazluçay Nehri yakınlarında konumlanmaktadır. Oval bir şekilde olan tepe yaklaşık olarak 250x500 m boyutlarında ve ovadan yüksekliği 16 m'dir. Gijlar Tepe'deki ilk kazılar İtalyan ekip tarafından 1977-1978

[298] Brown 1951, 34.
[299] Bronwn 195, 34-36.

yıllarında Pecorella başkanlığında küçük bir alanda gerçekleştirilmiştir[300] **(Resim 2.129)**.

Resim 2.129. Gijlar Tepe Topografik Haritası (Eskandarzadeh, 2018: 89)

Gijlar Tepe'deki çalışmalar sonucunda Demir Çağ, ETÇ ve GKÇ'a ait tabakalar gün yüzüne çıkarılmıştır[301] **(Tablo 2.19)**.

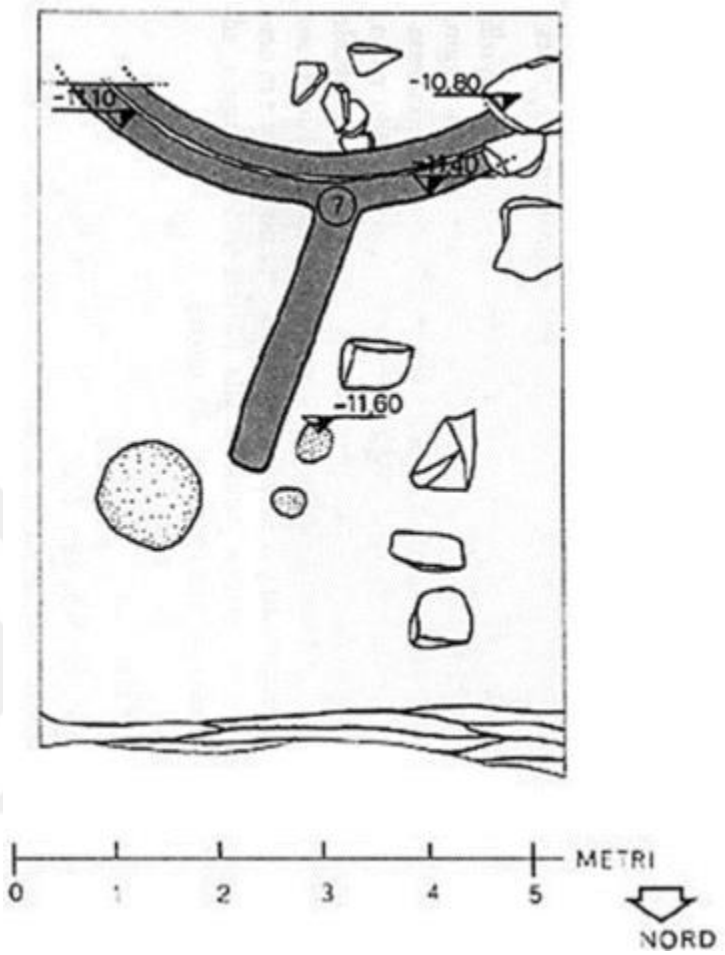
Tablo 2.19. Gijlar Tepe Tabakalanması (Eskandarzadeh, 2018: 90)

TABAKA	DÖNEM	TARİH
Gijlar A	Demir Çağ	MÖ 1200
Gijlar B	ETÇ	MÖ 2600
Gijlar C	Geç Kalkolitik	MÖ 3600

Gijlar Tepe'deki kazılarda 8 mimari yapı katı bulunmuştur ve Kuzeybatı İran Erken Tunç Çağı ile denk gelen B döneminde Karaz Kültürüne ait mimari yapılar görülmüştür. Bu evredeki mimari yapılar 11 m.den fazla kalınlığa sahiptir. Duvarlar yaklaşık olarak 40-90 cm kalınlığında kerpiçten yapılmıştır, odalar bazen bir bazen de birkaç küçük bölüme ayrılmış olarak bulunmuştur. Gijlar Tepe tek yuvarlak planlı yapı sadece VII. yapı katında ele geçirilmiştir. Yapı 5 m çapta iki duvardan inşa edilmiştir,

[300] Manouchehr Eskandarzadeh, "*Yeni veriler ışığında Kuzeybatı İranda Kura-Aras kültürel süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile İlişkiler*" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, 88-89.
[301] Eskandarzadeh 2018, 90.

küçük duvarları ise iki bölüme ayrılmış ve bir adet ocak çukuru yapının tabanına yerleştirilmiştir[302] **(Resim 2.130)**.

Resim 2.130. Gijlar Tepe Yuvarlak Planlı Yapı (Eskandarzadeh, 2018: 97)

2.5.3. Haftavan Tepe

Haftavan Tepe, Batı Azerbaycan eyaletinde, Urmiye Gölü Havzasında yer alan Karaz Kültürü yerleşimlerinden biridir. Göle yaklaşık 15 km. mesafede Salmas vadisinin verimli ovasında bulunmaktadır. Haftavan Tepe, kuzey-batı yönlü 600 m kuzey-güney yönlü 500 m ve yüksekliği ise yaklaşık 25 m'dir. Kazı çalışmaları 1968-1973 yılları arasında C. Burney tarafından yapılmıştır[303] **(Resim 2.131)**.

[302] Eskandarzadeh 2018, 89-90.
[303] Charles Allen Burney, "Excavation at Haftavan Tepe" 1968, *First Preliminary Report, Iran, Vol: VII,* 1970, 157-158.

Resim 2.131. Haftavan Tepe Batı'dan Görünüm (Burney, 1970: Ib)

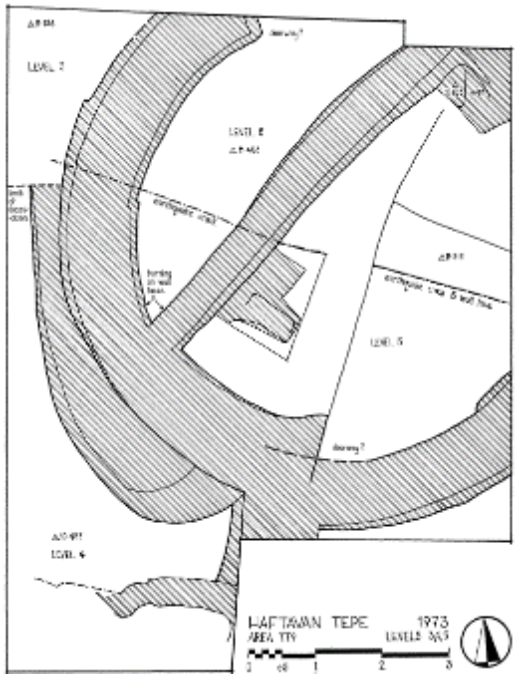
Haftavan Tepe kazılarında sekiz kültürel tabaka tespit edilmiştir, ancak yeraltı su seviyesinin yüksek olmasından dolayı ana toprak tabakasına erişilememiştir[304] **(Tablo 2.20)**.

Tablo 2.20. Haftavan Tepe Tabakalanması (Burney, 1971: 155)

Yerleşim/Tabaka	Dönem	Tarih
Haftavan VIII	Erken Tunç Çağ II	-
Haftavan VII	Erken Tunç Çağ III	MÖ 2300-1800
Haftavan VI	Orta ve Geç Tunç Çağ	MÖ 1800-1200
Haftavan V	Demir Çağ I	MÖ 1200-1000
Haftavan IV	Demir Çağ II	MÖ 1000-800
Haftavan III	Urartular	MÖ 800-600
Haftavan II	Med, Akamenit, Part	-
Haftavan I	Sasani	-

[304] Burney 1971, 155.

Haftavan Tepe'de yapılan çalışmalar neticesinde en erken döneme ait buluntular Karaz Kültürü II. (Haftavan VIII) evresine aittir. Bulunan seramik parçalarının çoğu dairesel planlı evlerin çöplük olduğu düşünülen alanlarda bulunmuştur. Evlerin harcı saman-bitki katılımlı kilden yapılmıştır. Ayrıca taş ile inşa edilmiş yapılar da bulunmuştur. Yapılar içerisindeki sekiler ve fırın mimarinin diğer öğelerini oluşturmuştur. Duvarların iç kısımlarının azında sıva izi görülmüş, tabanlar ise çamur ve kil ile kaplanmıştır. Evlerin çatılarında ahşap kullanılmış ve daha sonraki kare planlı yapılarda da kullanılmıştır[305] **(Resim 2.132)**.

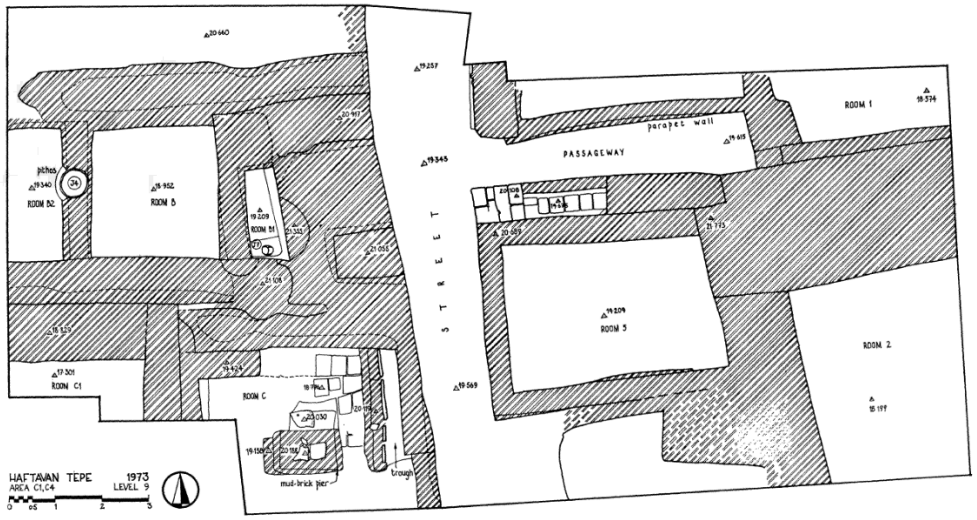

Resim 2.132. Haftavan Tepe VIII. Tabaka Yuvarlak Planlı Yapının Çizimi (Burney, 1975: Fig. I)

Haftavan Tepe VII tabaka Karaz Kültürünün III. dönemine denk gelmektedir ve mimari yapılarına bakıldığında dairesel plandan dik köşeli bir yapıya geçildiği görülür ve kazıcısı tarafından bu mimari değişimin nedeni artan nüfus oranlarına bağlamıştır. Bu evredeki eski kalıntılar R1 ve R2 tabakalarında bulunmuş ve MÖ 1800-1200 aralığına tarihlendirilmiştir. Bu tabakalardaki duvarlar kalın ve tuğladan yapılmıştır, C4 odasında ikinci odada iki ahşap sütun izi tespit edilmiş odanın ise yaklaşık olarak 5,2 m

[305] Charles Allen Burney, "Excavatins at Haftavan Tepe", 1973 Fourth perliminary Report" Iran, Vol, XIII, 1975, 149-164.

yüksekliğinde olduğu tahmin edilmiştir ve sütunların biri yatay diğeri dikeydir. Dikey olan için üst kattan gelen basınç ile dışa doğru eğilmesi ve bu olayın zemin kattaki odaların terk edilmesinden sonra gerçekleşmiş olduğundan bahsedilir. C4 alanındaki yapıların iki katlı olduğu ve güney tarafında tuğla kalıntıları merdiven olmasının göstergesi olabileceği düşünülmüş, C1 alanında ise, dikkat çekici bir mimari yapı bulunmuş, yapının zemini yassı taşlarla örülmüş ve dikkatli bir işçilikle inşa edildiği görülmüştür[306] **(Resim 2.133)**.

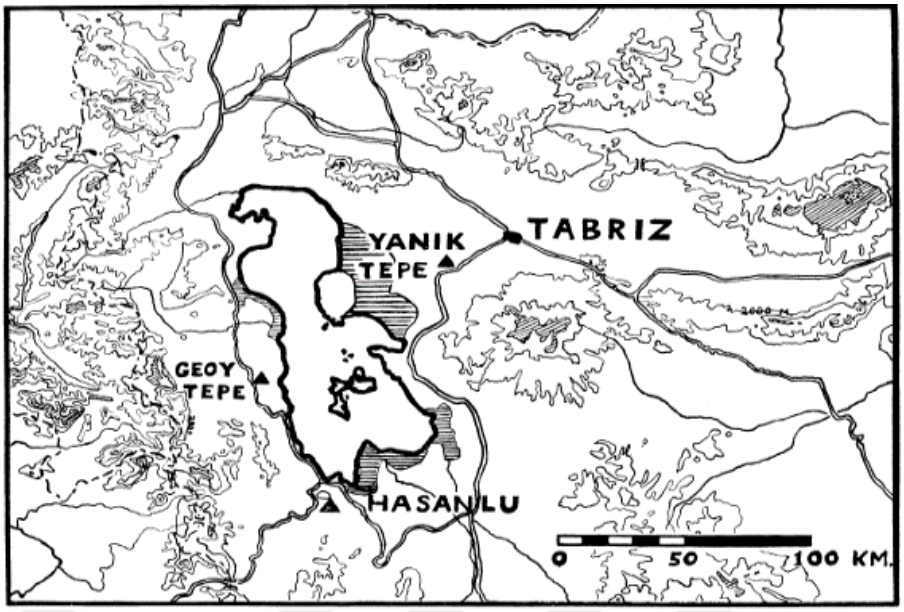

Resim 2.133. Haftavan Tepe VII. Yapı Katı Çizimi (Burney, 1975: Fig. 2)

2.5.4. Yanık Tepe

Yanık Tepe, Tebriz ilinde Shahr ilçesinin 6 km ilerisinde Urmiye Gölü'nün doğu yakasında bulunmaktadır. Höyük, ovadan yaklaşık olarak 16 m yüksekliğinde, 20 hektarlık alan içerisini kapsamaktadır. İlk defa 1958 yılında C. Burney tarafından araştırılmış ve 1960-1962 yıllarında yine Burney tarafından kazılmıştır[307] **(Resim 2.134)**.

[306] Burney 1975, 149-165.
[307]Charles Allen Burney, "Excavations at Yanik Tepe, North-West Iran", *Iraq, 23(2)*, 1961b, 138.

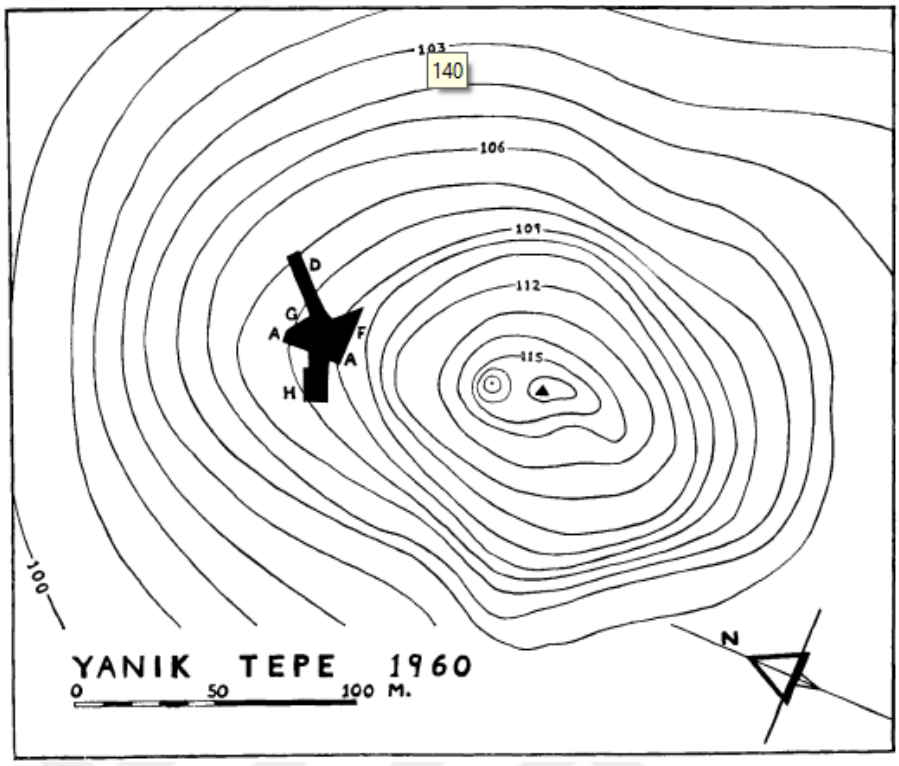
Resim 2.134. Yanık Tepe Konumu (Burney, 1961: Fig. I)

Yanık Tepede yapılan kazılar neticesiyle Geç Neolitik, Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağ II-III, Demir Çağ II-III ve Sasani Dönemleri bulunmuştur. Yapılan C14 çalışmasıyla höyükte Karaz Kültürüne ait katmanların tarihi MÖ 2650-2200'e denk gelmektedir[308] **(Tablo 2.21) (Resim 2.135)**.

Tablo 2.21. Yanık Tepe Tabakalanması (Burney, 1961: 1964)

TABAKA	DÖNEM	TARİH
Yanık Tepe	Sasani	-
Yanık Tepe	Demir Çağ (II-III)	MÖ 1000-600
Yanık Tepe	ETÇ I-II I II III A,B IV A,B	MÖ 2650-2200 (c14)
Yanık Tepe	Geç Kalkolitik	MÖ 3600
Yanık Tepe	Erken Kalkolitik	MÖ 4500
Yanık Tepe	Geç Neolitik	MÖ 6000

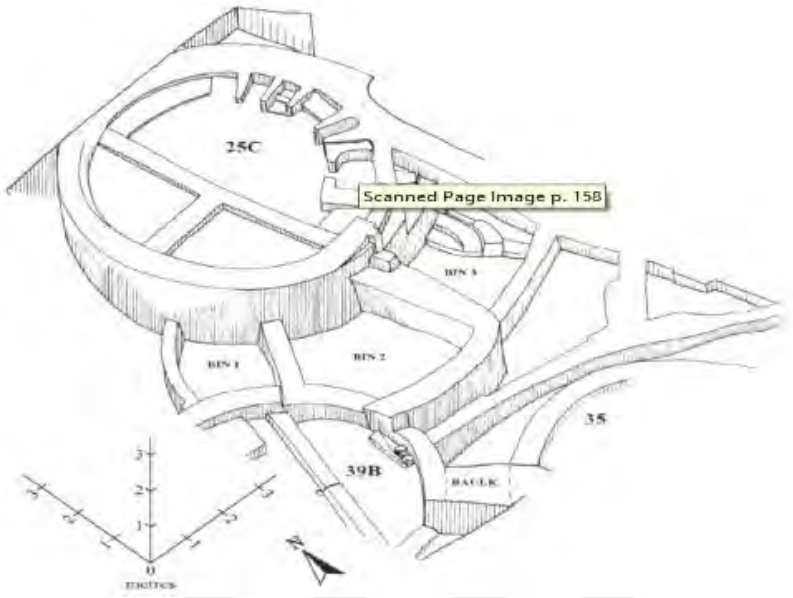
[308] Burney 1961, 138-140.

Resim 2.135. Yanık Tepe Sit Planı (Burney, 1961: Fig. II)

Yanık Tepe Geç Kalkolitik Çağ'da iskân eden halkların dikdörtgen planlı yapıları ETÇ ile yuvarlak planlı yapılar ile değişmiş, Karaz halkları yeni bir fenomen olarak bölgede ağırlığını hissettirmiştir ve yapılan kazılarla ETÇ I Karaz Kültürüne ait 14 ETÇ II Karaza ait 57 yuvarlak mimari yapı tespit edilmiştir. Yapılar oldukça basit bir teknikle yapılmış olup sonraki evrelerde görülen kompleks yapılar ve iç bölümlemeler görülmemiştir[309]. Yanık Tepe F5 ve A5 yapı katlarında 23, 6, 29 ve 25 no'lu yapıların çevre duvarları bulunmuştur, 36 no'lu yapıdaysa hasır ve dal örgü kalıntıları tespit edilmiştir. Alandaki sur duvarları çamur harç ile taş kullanılarak inşa edilmiştir. Yapıdaki duvarların genişliği yaklaşık olarak 4.60 m'dir ve bu Transkafkasya bölgesindeki Karaz Kültürüne ait en kalın duvar ölçütüdür. Yanık Tepe çevresindeki taş ocaklarından çok fazlaca taşın höyüğe taşınmasıyla yaşayan halkın taşı kullanmadaki başarısını göstermiştir[310] **(Resim 2.136-137)**.

[309] Burney, 1961, 141-143; Charles Allen Burney, "The Excavations at Yanik Tepe", *Azerbaijan, 1962 Third Preliminary Report, 26 (1), Iraq,* 1964, 58-59.
[310] Burney 1964, 59.

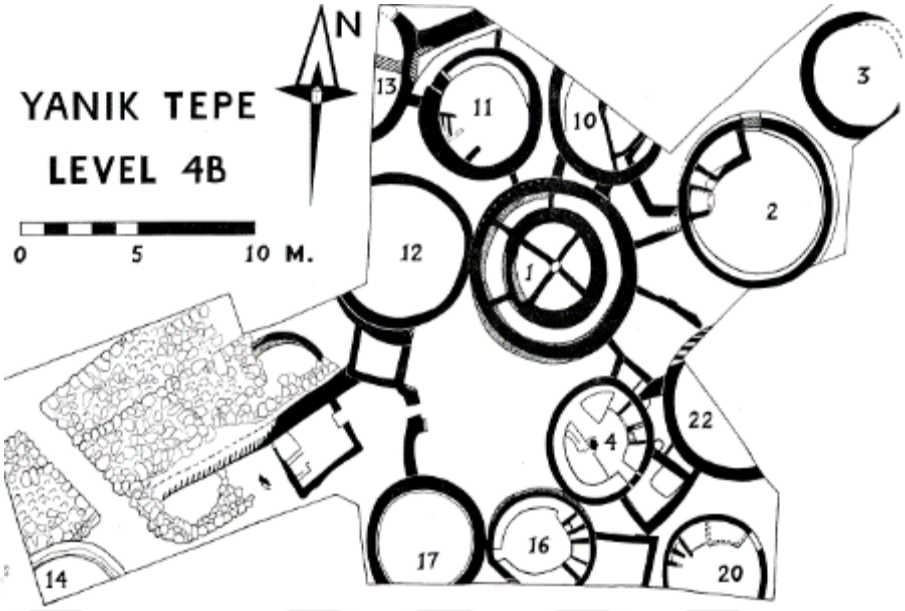
Resim 2.136. Yanık Tepe ETÇ II Yuvarlak Planlı Evler (Summers, 2014: Fig. 3)

Resim 2.137. Yanık Tepe Yuvarlak Planlı Evlerin Görünümü (Burney, 1964: Lev. XIII)

Yanık Tepe mimari yapıların içerisinde tipik Karaz Kültürü ocaklarının önemli olduğu aşikardır ve 4A yapı katındaki 7 no'lu evin içerisinde iki at nalı şeklinde ocak bulunmuştur[311] **(Resim 2.138)**.

[311] Burney 1964, 59-60.

Resim 2.138. Yanık Tepe 4B Yuvarlak Planlı Evler (Burney, 1961: LevhaLXVI)

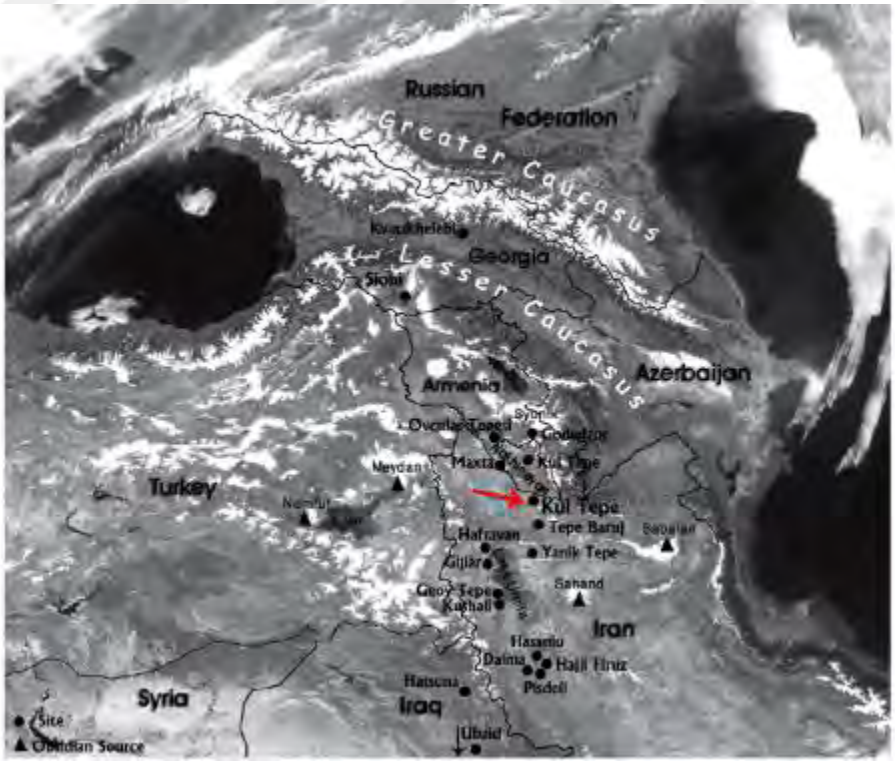
2.5.5. Kül Tepe

Kül Tepe, Aras vadisindeki Jolfa (Hadishahr) şehrinin yakınında ve Aras nehrinin 10 km güneyinde yer almaktadır. Yaklaşık olarak çapı 6 hektar boyutlarında ve 19 m yüksekliğe sahip olan höyük İran platosunu Anadolu'ya, Güney Kafkasya'ya ve Kuzey Mezopotamya'ya bağlayan ana yolların kavşağında geniş orta Aras Vadisinin yanında stratejik bir konumda yer almaktadır. Zengin bakır ve tuz yataklarına sahip olan bölgenin doğal kaynaklarının çokluğu yerleşimin önemini daha da artırmaktadır[312] **(Resim 2.139-140)**.

[312] Akbar Abedi ve Behrooz Omrani, "Kura-Araxes culture and north-western Iran", New Perspectives from Kul Tepe Jolfa (Hadishahr), *Paléorient*, 2015, 56.

Resim 2.139. Kül Tepe Höyük Genel Görünümü (Abedi, 2016: Fig. I)

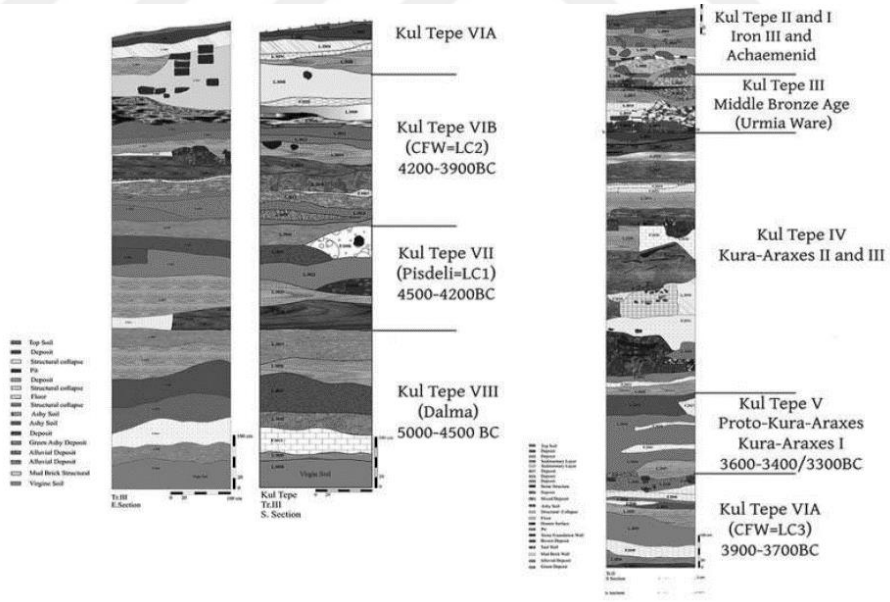

Resim 2.140. Kül Tepe Konumunu Gösteren Harita (Abedi, 2016: Fig. II)

Kül Tepe Höyükte yapılan çalışmalar neticesiyle Erken/Orta/Geç Kalkolitik Çağlar, Erken/Orta/Geç Tunç Çağları, Demir Çağ III, Urartu ve Akhamenid olmak üzere sekiz ana yerleşim dönemi belirlenmiştir. Kültepe V ve IV. tabakalarda ise Karaz Kültürünün iskân izlerine rastlanmıştır[313] **(Tablo 2.22) (Resim 2.141)**.

Tablo 2.22. Kül Tepe Tabakalanması (Abedi, 2014: Fig. 6)

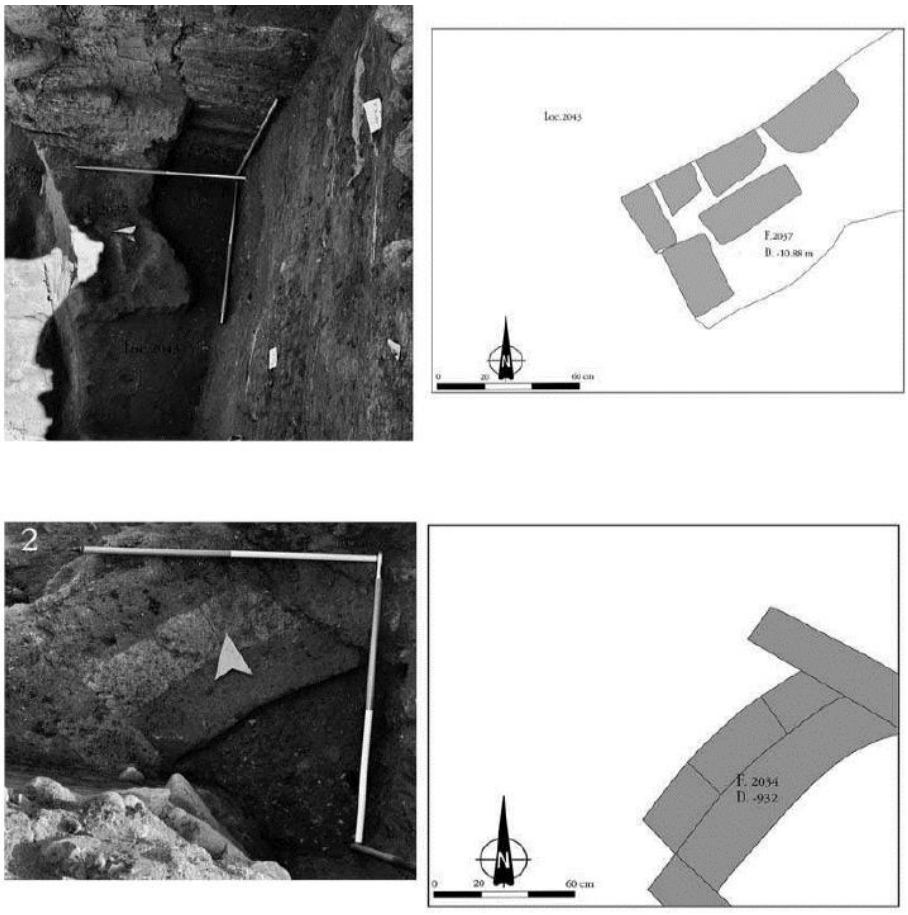
Kül Tepe VIII	Erken Kalkolitik (Dalma)	MÖ 5000-4500/4400
Kül Tepe VII	Geç Kalkolitik I	MÖ 4500/4400-4300/4200
Kül Tepe VIB	Geç Kalkolitik II	MÖ 4300/3900-3700/3600
Kül Tepe VIA	Geç Kalkolitik III	MÖ 4000/3900-3700/3600
Kül Tepe V	Karaz Kültürü I	MÖ 3700/3600-3200/3100
Kül Tepe IV	Karaz Kültürü II-III	MÖ 3200/3100-2300/2200
Kül Tepe III	Orta Tunç Çağı	MÖ 1500
Kül Tepe II	Demir III, Urartu	MÖ 800-600
Kül Tepe I	Akhemenid	MÖ 600-400

Resim 2.141. Kül Tepe Basamak Açma Stratigrafisi (Abedi, 2010: Fig. 4)

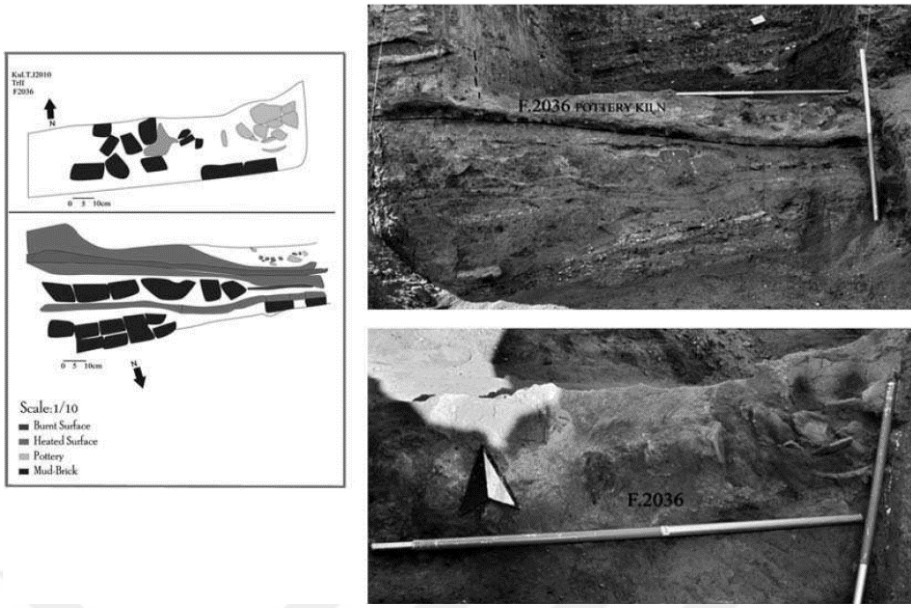
[313]Akbar Abedi, Shahidi, H. K., Chataigner, C., Nıknamı, K., Nasir Eskandari, Mehdi Kazempour, M, Ebrahimi, G., "Excavations at Kul Tepe (Hadishahr)", North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, *51*, 2014, 5.

Kül Tepe Höyüğün en önemli evrelerinden birisi Kül Tepe V. (MÖ 3600-3200) tabakasıdır. Karaz halklarının iskân ettiği kendilerine has mimarisi, seramiği vb. diğer karakteristik özellikleriyle yerleşim gördüğü tabakada II. açmada yapılan çalışmalarla bulunmuştur. Buradaki bulgularla iki ana mimari evre elde edilmiş, yapının I. evresi (F.2041) olarak adlandırılmış 11,75 m derinlikte gün ışığına çıkartılmıştır. Kerpiçten dairesel planlı olan yapı yaklaşık olarak 35-40x10-15 cm ve 10 cm beş adet kerpiç modülden oluşmaktadır. Yapının ikinci evresi ise yaklaşık 1000 m²'lik kerpiç bir yapıdır ve 11,60 m derinlikte ve altı adet kerpiç (40x20x15 cm) boyutlarındadır. Alanın içerisinde seramik üretimi yapan bir fırın da bulunmuştur fakat höyükte yapılan tahribattan dolayı fırının çoğu parçası deforme olmuştur[314] **(Resim 2.142-143)**.

Resim 2.142. Kül Tepe V. Tabaka Yuvarlak Planlı Evlerin Görünümü-Çizimi (Abedi, 2010: Fig. 30)

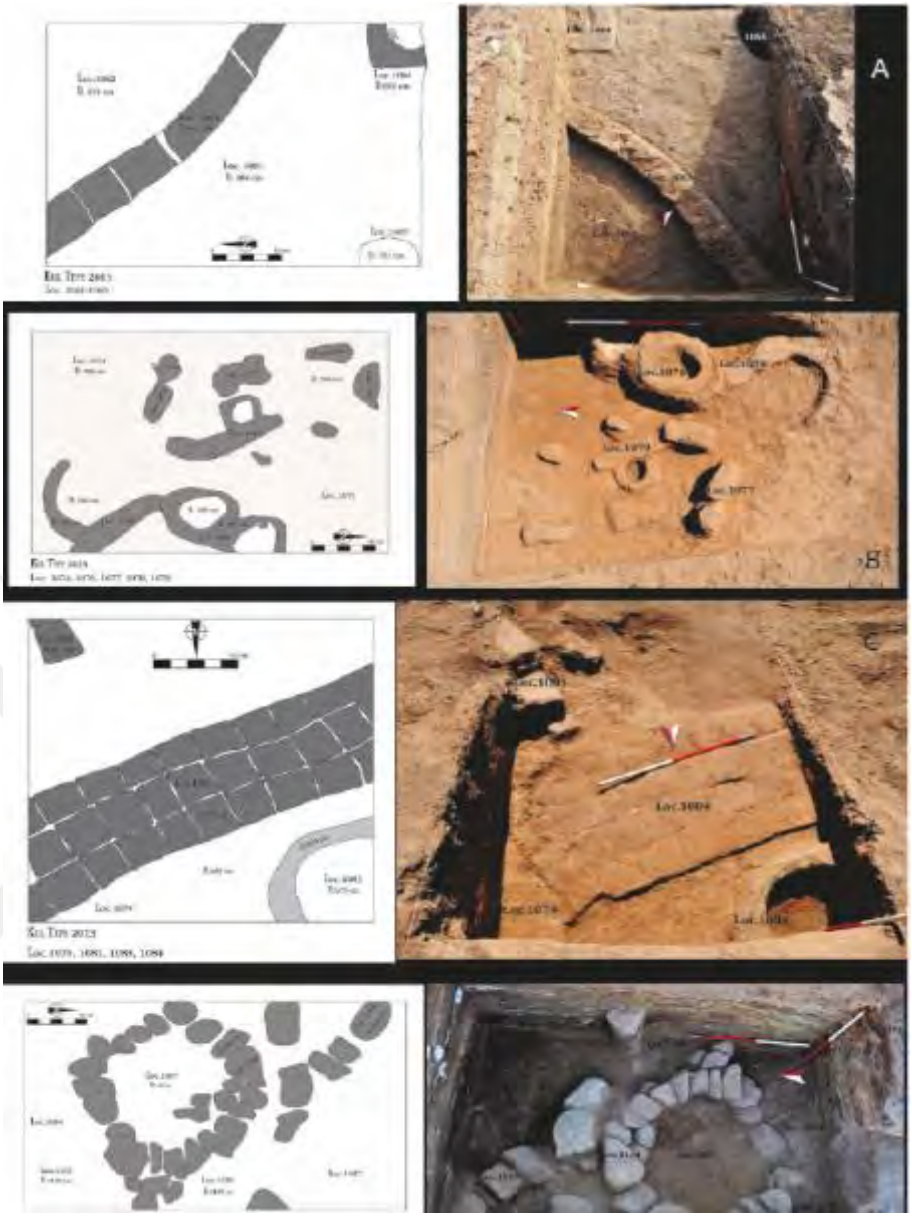
[314] Abedi 2010, 45.

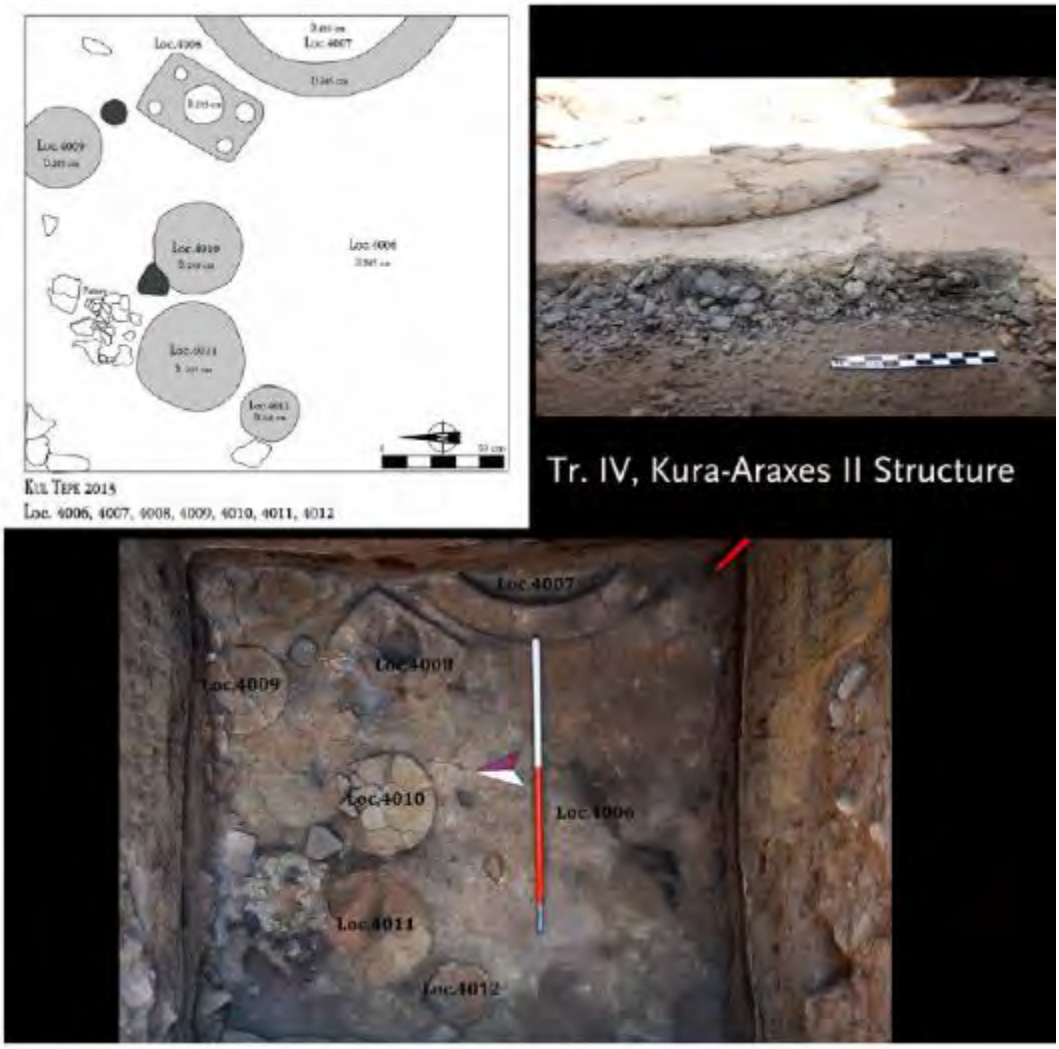
Resim 2.143. Kül Tepe V. Tabaka Seramik Fırını (Abedi, 2010: Fig. 31)

Karaz halklarının yerleşim gördüğü Kül Tepe IV. tabakada yaklaşık 8 m'lik bir dolgu seviyesinin altında bulunmuştur. Bu seviyede iki açma açılmış ve Açma I'de dört mimari yapı evresi kazılmıştır, yapıların tamamı taştan yapılmış ve bir tanesi yuvarlak planlı olup çapı 5 m'yi aşan düzensiz taşlar ile inşa edilmiş yapıdır. Açma II'de ise, yine dört yapı evresi tespit edilmiş ve bu mimari yapılarda dairesel biçimli kerpiçten inşa edilmiştir. Yapılardan büyük olanı 6.4 m derinlikte ortaya çıkarılmış ve yapının çapı yaklaşık olarak 3 m büyük olarak ölçülmüştür. Yapı planının içerisinde bulunan bir fırındır. Oval şekilli fırının ölçüleri 70x60 cm ve 5-10 cm kalınlığında 40 cm derinliği olup kilden yapılmıştır. Fırının yanında ise fazlaca kül, seramik parçaları ve keçi kemiği parçaları ele geçirilmiştir[315] **(Resim 2.144-145)**.

[315] Abedi 2010, 47.

Resim 2.144. Kül Tepe IV. Tabakadaki Dairesel Yapılı Evler Görünüm, Çizimi (Abedi, 2016: Fig. 12)

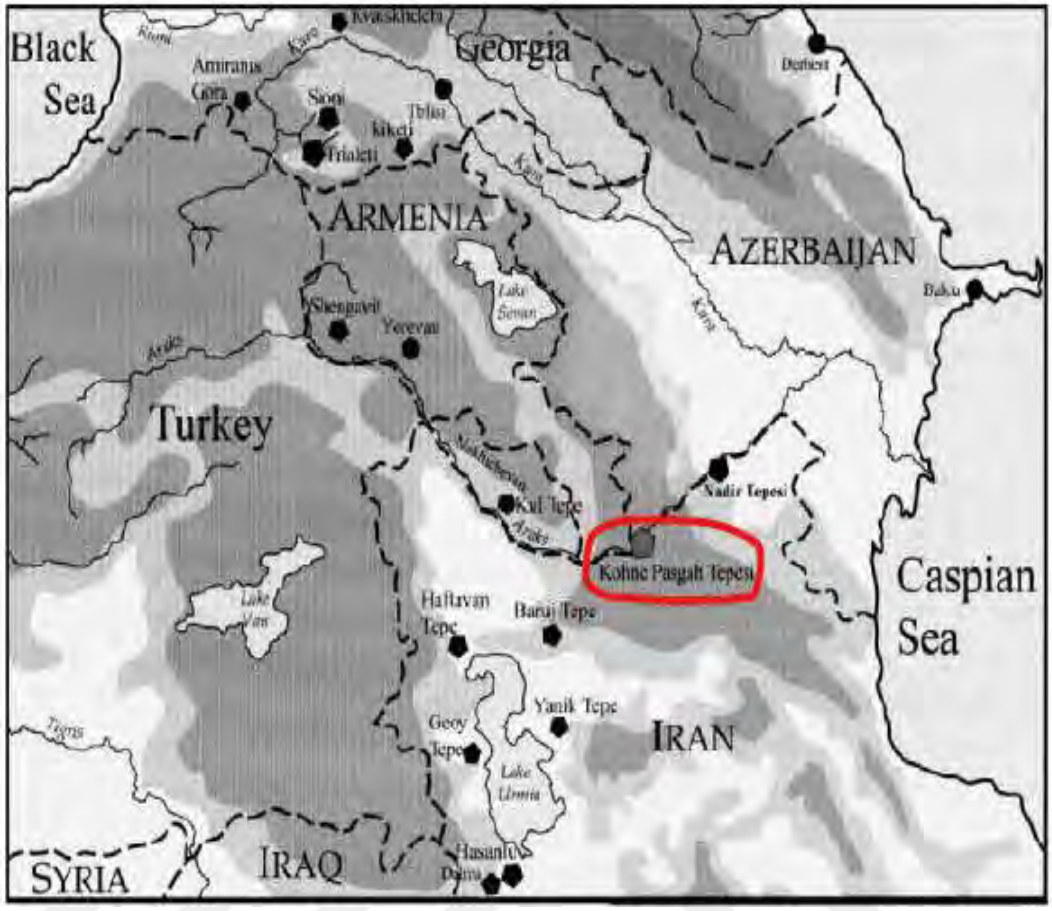

Resim 2.145. Kül Tepe IV. Tabakadaki Yapı (Abedi, 2016: Fig. 13)

2.5.6. Köhne Paşa Tepesi

Kuzeybatı İran'ın bir başka önemli yerleşim merkezi Köhne Paşa Tepesi, Khoda Afarın Barajı bölgesinde, Keleyber ilçesinin 34 km kuzeyinde yer almaktadır. Ovadan yaklaşık olarak 9 m yükseklikte, 58x50 m ölçülerinde olup, son zamanlarda tepenin üzerinde jandarma karakolu (Pasgah) yapılmasından dolayı fazlaca tahrip olmuştur. Tepedeki birinci sezon kazıları Babapiri, ikinci sezon kazıları ise B. Aghalari tarafından yapılmıştır[316] **(Resim 2.146-147)**.

[316] Spideh Maziar, "Excavations at Köhné Pāsgāh Tepesi, the Araxes Valley, Northwest Iran: First Preliminary Report". *Ancient Near Eastern Studies*, *47*, 2010, 167.

Resim 2.146. Köhne Paşa Tepesi Konumu (Maziar, 2010: Fig. I)

Resim 2.147. Köhne Paşa Tepesi (Maziar, 2010: Fig. II)

Köhne Paşa Tepesinde alan ve çevredeki bazı kısımlar araştırılıp haritalandırılmış ve 50x50 m karelerden oluşan bir grid sistemiyle kazılar başlamıştır. Yapılan çalışmalar ile höyükte, GKÇ, ETÇ I-II-III, Demir Çağlar, Bizans ve Geç İslam Çağlarına değin yerleşim gördüğü tespit edilmiştir[317] **(Resim 2.148)**.

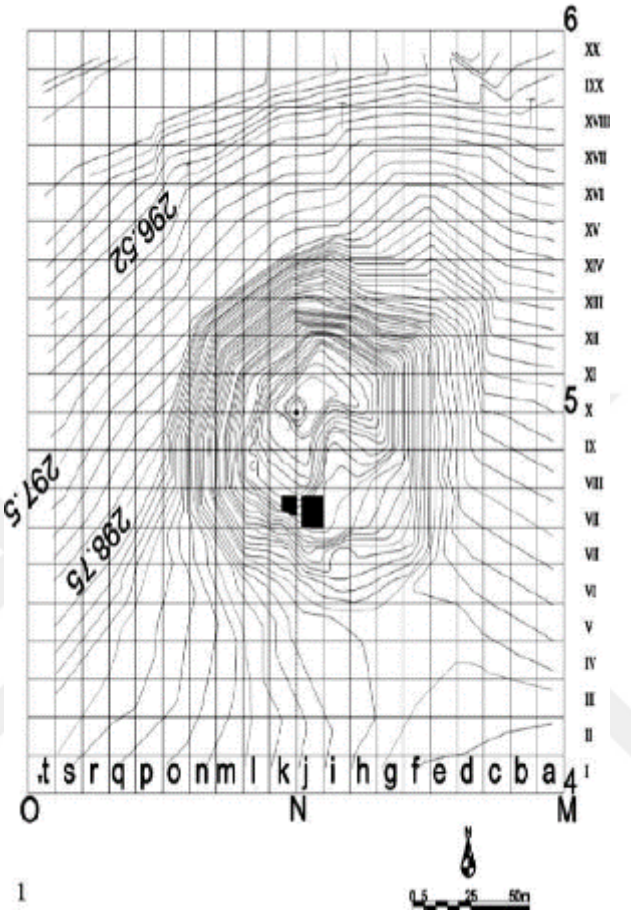
Period	Type of Deposit	Locus	Phase	
Transitional Period				
Bronze age?	Collapse/Occupation	6026	V	5
	Collapse/Occupation	6027	IV	
	Pise(chineh) Structure?	6028	III	
	Burnt layer	6029	II	
	Floor	6030	I	
E.BII.III?	Mudbrick collapse	6032,33,34,35,36	I	4c
	Mudbrick collapse	6042,43,6054	III	4b
	Mudbrick structure	6037	II	
	Floor	6047	I	
?	Pit	6058	I	4a?
	Pit	6079	?	
E.B.II	Mudbrick collapse	6045,46	II	3d
	Mudbrick collapse	6048,49	I	
	Floor	6051	II	3c
	Pit	6056	I	
	Mudbrick collapse	6053,6055	VI	3b
	Manqal(hearth)	6057	V	
	Pit	6060	IV	
	Floor	6061	III	
	Floor	6062	II	
	Floor	6063,64	I	
	Manqal (andiron)	6066	IV	3a
	Pit	6068	III	
	Wall	6044	II	
	Pit	6070,6073	I	
E.B.I(K.A.II)	Pit; ash and green layer with Mudbrick debris	6065	II	2
	Pit	6069,6071	I	
Late Chalcolithic(K.A.I)	Occupation layer	6072,6075	IV	1
	Pit	6074	III	
	Pit	6076	II	
	pit	6077	I	
Virgin Soil				

Resim 2.148. Köhne Paşa Tepesi Kronoloji (Maziar, 2010: Tab. I)

Köhne Paşa Tepesindeki birinci ve ikinci sezon çalışmalarının sonucunda höyüğün üst kısmında kerpiçten yapılmış Part dönemine ait bir yapı tespit edilmiştir ve

[317] Maziar 2010, 168.

bu mimari yapı Karaz Kültürünün tabakaları üzerine geldiği için I. evreye ait olan yapıları tahrip etmiştir. Partlara ait yapıların altında ise Karaz Kültürü II. evreye ait olan evler ise yuvarlak planlı olarak gün ışığına çıkarılmıştır[318] **(Resim 2.149)**.

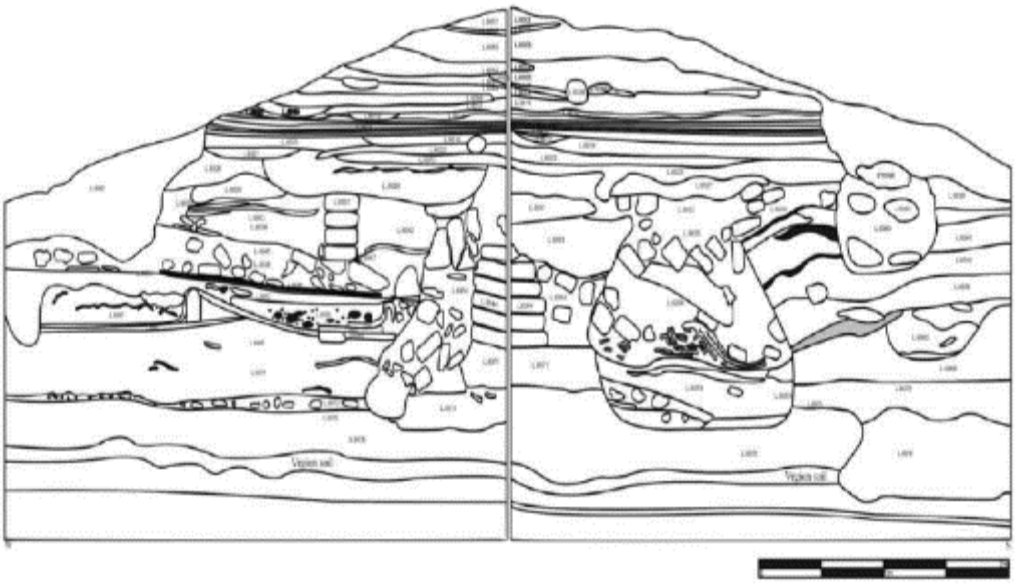

Resim 2.149. Köhne Paşa Tepesi Topografyası (Maziar, 2010: Fig. 2.1)

Köhne Paşa Tepesindeki ikinci sezon kazılarında ortaya çıkan mimari yapıya bakıldığında, Karaz Kültürüne ait olan tabakalarda dört adet yuvarlak planlı yapı tespit edilmiş olup bu yuvarlak planlı yapıların temellerinde taş izine rastlanmamıştır. Taş temel sırası olmayan bu yapı yalnızca bir sıra kerpiçten oluşmaktadır. 102 no'lu yapının kerpiç boyutları 40x26x15 cm boyutlarındadır ve kerpiçlerin yapısında katkı maddesi olarak saman ve küçük taş parçacıkları kullanılmıştır. 98 no'lu yapıda ise, yuvarlak bir plan oluşturmak için kerpiçlerin kenarları eğri bir şekilde kesilmesinden dolayı kerpiçlerin boyutları yapının iç kısmıyla dış kısmına göre küçükçe görünmektedir. Bu

[318] Maziar 2010, 171.

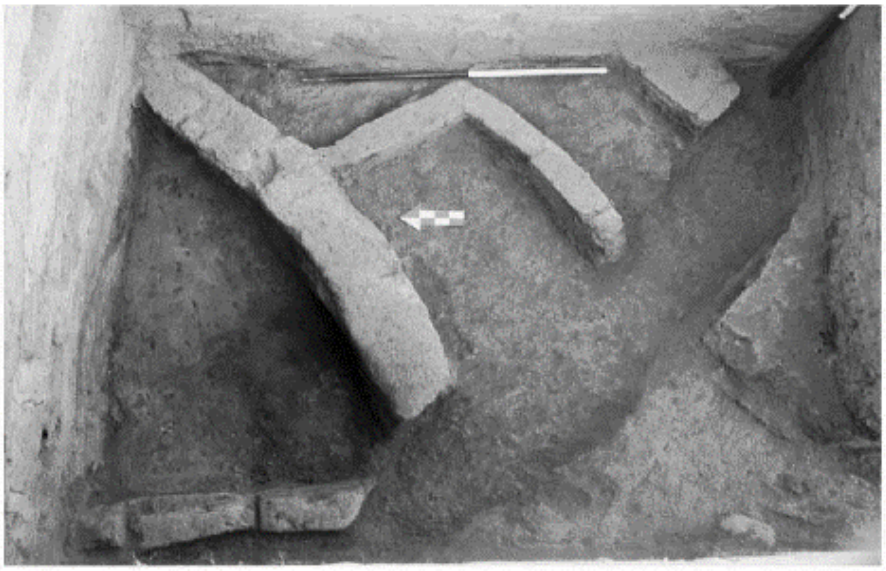
sebeple kerpiçlerin arasına harç kullanıldığı tespit edilmiştir fakat diğer yapılarda böyle bir inşa sistemi görülmemiştir[319] **(Resim 2.150)**.

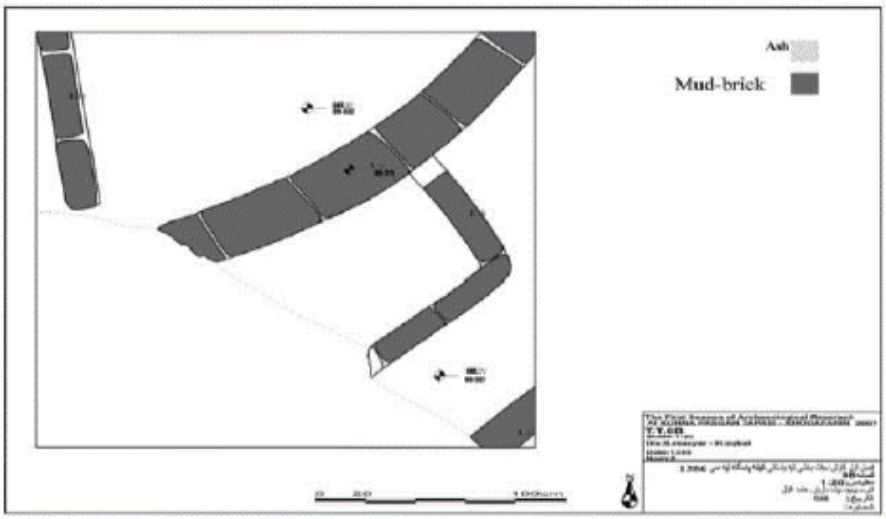
Resim 2.150. Köhne Paşa Tepesi Kuzey ve Batı'dan Çizimi (Maziar, 2010: Fig. 3)

Köhne Paşa Tepedeki diğer açığa çıkarılan mimari yapı daire planlı olup, tek odalı tabanları sıkıştırılmış toprak tabandan oluşmaktadır. Diğer odanın ise tabanında önemli miktarda kerpiç yığını bulunmuş ve bu yığınlar duvarların yüksek olması gerektiğini düşündürmüştür. Yapıların içerisinde Karaz Kültürü mimari yapılarında görülen sekiler görülmüştür. 102 no'lu yapı içerisindeki sekinin boyutları yaklaşık olarak 95x180 cm boyutlarındadır[320] **(Resim 2.151)**.

[319] Maziar 2010, 172-173.
[320] Maziar 2010, 174-176.

1

2

Resim 2.151. Köhne Paşa Tepesi Daire Planlı Yapılar (Maziar, 2010: Fig. 10)

2.6. LEVANT

2.6.1. Beth Yerah (Khirbet Kerak)

Ürdün Nehri kenarında yaklaşık 20 hektar büyüklüğünde genişçe bir harabe alanın arapça adı olan Beth Yerah höyük, 1944-1945 yıllarında B. Maisler ve M. Stekelis

tarafından yapılan kazı çalışmalarında Hellenistik, Roma ve ETÇ dönemlerine ait bulgular tespit edilmiştir[321] **(Resim 2.152-153)**.

Resim 2.152. Beth Yerah Konumunu Gösteren Harita (M. Iserlis vd. 2010, Fig. I)

[321] Maisler, B., Moshe Stekelis, Micahel Avi-Yonah, "The Excavations at Beth Yerah (Khirbet el-Kerak) 1944-1946''. *Israel Exploration Journal*, *2(3),* 1952, 165-167.

Periods of Occupation at Tel Bet Yerah

Tel Bet Yerah period*	General Period (southern Levant)	Main Finds	Calendric Age (approximate)	Contemporary Cultures
A	EB IA	Pits, Gray Burnished Ware	3600–3350 B.C.E.	Middle Uruk
B	EB IB	House compounds, Grain-Wash ware	3350–3100/3050 B.C.E.	Late Uruk; Egyptian predynastic
C	EB II	First planned fortified urban settlement; Metallic Ware, "Southern Potter"	3100/3050–2850 B.C.E.	Egypt Dynasty I; Amuq G
D	EB III	Crisis and rebuilding; arrival of "Khirbet Kerak people"	2850–2500 B.C.E.	Egypt Dynasties II–V; Amuq H; Kura-Araxes II
E	EB III (final)	Final urban decline, abandonment	2500–2400 B.C.E.	Egypt Dynasty VI; rise of Ebla
F	MB I (MB IIA)	Potter's establishment; Syrian influence	ca. 1800 B.C.E.	Syrian MB I; Egyptian Middle Kingdom
G	Persian	Sporadic deposits	ca. 400 B.C.E.	
H	Hellenistic	New planned town of Philoteria	250–100 B.C.E.	Ptolemaic, then Seleucid control of Palestine
I	Byzantine	Church	500–650 C.E.	Proliferation of Christian pilgrimage sites around Sea of Galilee
K	Early Islamic	Al-Sinnabra Palace	650–800 (?) C.E.	Umayyad, Abbasid caliphates

Resim 2.153. Beth Yerah Tabakalanması (Iserlis vd. 2012: Tablo 1/2)

Beth Yerah II tabakasında ilk defa kerpiç ile yapılmış mimari yapılara rastlanılmış evler ilkel olmasına rağmen kare planlıdır. Beth Yerah III'te, ETÇ II (MÖ 2850-2500) tabakasında ise bulunan yapının duvarları 20 cm kalınlığında ezilmiş toprak ile kaplanmış bir sıra bazalt taştan inşa edilmiştir[322].

[322] Maisler vd. 1952, 171.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2021 VE 2023 YILLARI ARASINDA PULUR HÖYÜKTE YAPILAN KAZILAR IŞIĞINDA KARAZ KÜLTÜRÜNÜN MİMARİ YAPISI

3.1. ERZURUM OVASI

Ülkemizin en geniş alanını kapsayan, ortalama yükseltisi en fazla olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde Pulur Höyüğün yer aldığı Erzurum ili, dağlık-engebeli alanların ve verimli ovaların var olduğu bir coğrafyaya sahiptir. Erzurum'un "Erzurum-Pasinler" olmak üzere en büyük iki ovası, en çok yerleşmenin tespit edildiği coğrafyaları oluşturmaktadır. Erzurum Ovası, tektonik bir depresyon içerisinde yerleşmiş ve yaklaşık olarak 1750-1800 m yüksekliğinde, 825 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bunun yanı sıra kuzey ve güney yamaçlarında biriken yelpazelerin hafif eğimli yüzeyleri, batı tarafında Turnagöl Dağı, Daphan Ovası ve güney tarafında Sakalıkesik-Dereboğazı Ovası bulunmaktadır. Erzurum Ovası'nın güneyinde ise Palandöken Dağları, kuzeyinde ise, Dumlu Dağı, doğusundaysa, Kargapazarı Dağı bulunmaktadır[323] (**Resim 3.1)**.

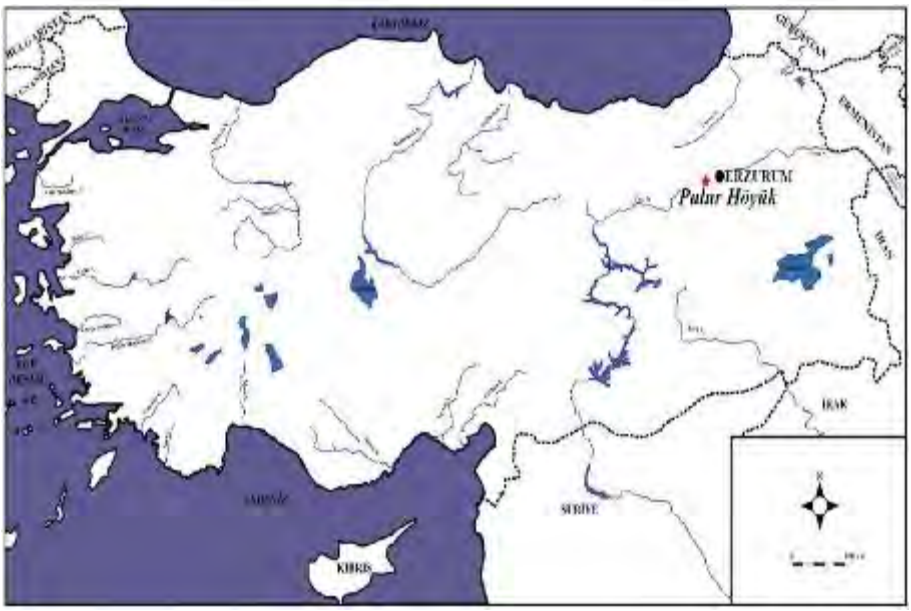

Resim 3.1. Erzurum Ovası (https://cografya.sitesi.web.tr/upload/1502/erzurum-ovasi.jpg)

[323] İbrahim Atalay, "*Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi",* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1-7, 1978; Rabia Akarsu, Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *33*(1), 34-35, 2023b.

3.2. PULUR HÖYÜK İKİNCİ DÖNEM KAZILARI (2021 VE 2023 YILLARI ARASI)

Pulur Höyük'te 1960 yılında kazılar Dr. H. Z. Koşay ve Dr. H. Vary tarafından gerçekleştirildikten uzunca bir zaman sonra 2021 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü başkanlığında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Rabia Akarsu bilimsel danışmanlığında yeniden arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır. Pulur Höyük, Erzurum ilinin 20 km batısında, Aziziye ilçesine bağlı Ömertepe Mahallesinde yer alır. Genişçe bir alana sahip olan höyüğün konisini kaplayan alan 140x120 m, en geniş yayılımı ise 600x500 m boyutlarına sahiptir. Bunun yanı sıra Koşay döneminde 17 m yükseklikte olduğu günümüzde ise 15 m yüksekliğe sahip olduğu anlaşılmıştır **(Resim 3.2) (Harita 3.1)**. Höyükte ikinci dönem kazıları ışığında güncel araştırma teknikleri ve disiplinler arası bilimsel çalışmalarla Doğu Anadolu Arkeolojisinde erken dönemlerden itibaren bilgi boşluğunun doldurulması ve Erzurum Ovası-Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde anahtar yerleşim olma niteliği taşıyan Pulur Höyükte arkeolojik bulguların gün yüzüne çıkarılması hedeflenmiştir[324].

Harita 3.1. Pulur Höyük Konumu (Akarsu, 2023b, Şek.1)

[324] Akarsu, (2023b), 34; Rabia Akarsu, *Erzurum-Pulur Höyük'te Yeni Dönem Kazı Çalışmaları ve Doğu Anadolu Arkeolojisine Katkıları,* Türkiye Arkeoloji Araştırmaları Webinarı 4: Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar, İstanbul, 21, 2022.

Resim 3.2: Pulur Höyük Drone Görüntüsü (Akarsu, 2023a: Şek.1)

Pulur Höyükte 2021 ve 2023 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucunda Ortaçağ, Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı, Erken Tunç Çağı III/Orta Tunç Çağı, Erken Tunç Çağı II, Erken Tunç Çağı I, Geç Kalkolitik Çağ ve Orta Kalkolitik Çağ olmak üzere 7 tabaka belirlenmiştir. Halen devam eden kazı çalışmaları sonucunda daha erkene giden dönemlerin tespit edilmesi mümkündür **(Tablo 3.1.).**

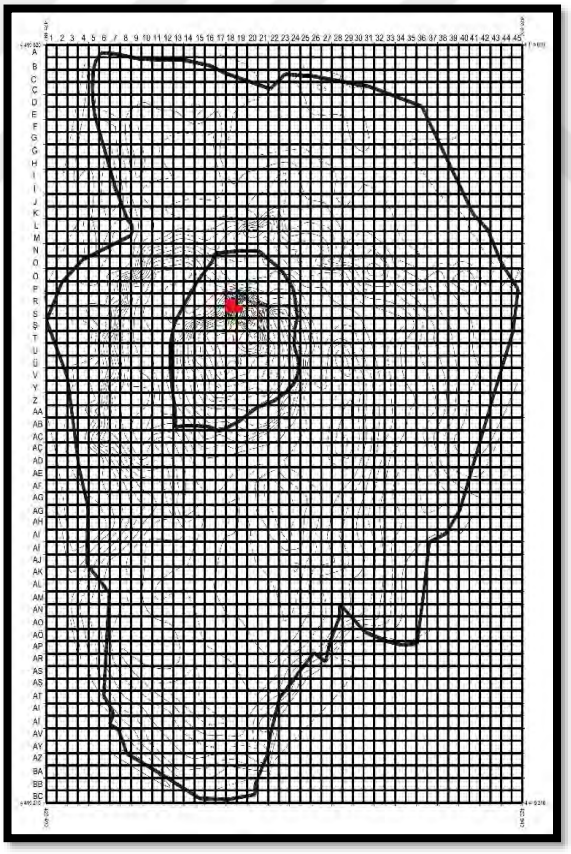
Tablo 3.1. 2021-2023 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarına Göre Pulur Höyük Tabakalanması

Tabaka	Dönem
I	Orta Çağ
IIa-f	Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı
IIIc	Erken Tunç Çağı III/Orta Tunç Çağı
IIIb	Erken Tunç Çağı II
IIIa	Erken Tunç Çağı I
IV	Geç Kalkolitik Çağ
V	Orta Kalkolitik Çağ

3.2.1. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2021 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar

Pulur Höyükte 1960 yılındaki birinci dönem kazı çalışmalarında höyüğün erken yerleşimi olan Karaz kültürünün açığa çıkarıldığı batı kesiminde 2021 yılında başlayan ikinci dönem kazı çalışmaları ile basamaklı açma (step trench) tekniğinde çalışılarak en geç dönemden erkene doğru tabakalar halinde arkeolojik dönemlerin tespitinin yapılması amaçlanmıştır **(Resim 3.3)**.

Pulur Höyüğün tepe kısmında başlatılan çalışmalarda hemen yüzey toprağının kaldırılmasının ardından Orta Çağ'a ait I. tabakada çok az sayıda yeşil sırlı seramik ile cam kap parçası karışık olarak ele geçmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında höyüğün tepe kısmındaki çalışmalarda Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağına tarihlenen (GTÇ/EDÇ) 6 evreli II. tabaka (IIa-f) açığa çıkarılmıştır[325].

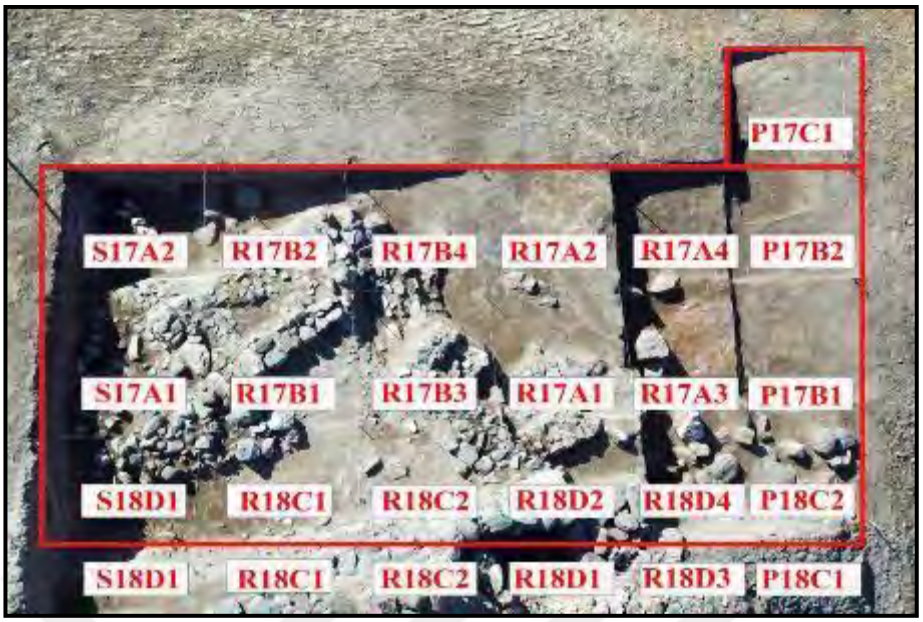
Resim 3.3. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2021 Yılında Çalışılan Plankareler (Akarsu & Genç, 2023c: 455)

[325] Akarsu ve Genç 2023a, 448-449.

Pulur Höyüğün batı eteğindeki çalışmalarda Karaz Kültürüne dair verilere ulaşılmıştır. 2021, 2022 ve 2023 yıllarında Karaz Kültürü mimarisinin tespit edilebilmesi amacıyla höyüğün batı ve kuzey yönünde 2.5x5 m ölçülerinde S18D1, R18C1 ve R18C2 plankarelerinde; 2.5x2.5 m ölçülerinde S17A1, S17A2, R17B1, R17B2, R17B3, R17B4, R17A1, R17A2, R17A3, R17A4, R18D1, R18D2, R18D3, R18D4, P18C2, P17B1, P17B2 ve P17C1 plankarelerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir **(Res 3.4 ve 3.5).**

Resim 3.4. Pulur Höyük 2021 ve 2022 Yılı Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler (Akarsu ve Genç, 2024: 439)

Resim 3.5. 2023 Yılında Pulur Höyüğün Batı ve Kuzey Kesiminde Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler (Pulur Höyük Arşivinden)

Pulur Höyük 2021 yılı çalışmaları sonucunda 2 nolu yuvarlak ocak yapısı seviyesine ait karbonlaşmış ahşap örneklerinden alınan radyokarbon sonuçları KalMÖ 1993-1827[326] ve KalMÖ 1923-1764[327] tarihlerini vermiştir. Böylelikle IIIc tabakası Erken Tunç Çağı III/Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Söz konusu tabakaya ait mimari unsurlar: 1 ve 2 nolu yuvarlak ocak yapıları, büyük boyutlu taşlar ve kare planlı mimaridir.

S18D1 plankaresinin batısında 1,38 m çapında yuvarlak bir plan çizen yapı izi açığa çıkarılmış ve *"1 no'lu yuvarlak ocak yapısı"* olarak adlandırılmıştır **(Resim 3.6)**. Bu yapının çevresi ise taşlar ile çevrilmiş ve doğu köşesinde 45x25 cm boyutlarında büyük bir taş açığa çıkartılmıştır. Yapının iç kısmında seviye inme çalışması esnasında orta boyutlu taşlar çıkmıştır ve çevresindeki küllü topraktan hayvan kemik parçaları, ocak taban parçaları, obsidyen aletler ele geçmiştir. Yuvarlak ocak yapısının dış kuzey kısmında ahşap direk çukuru açığa çıkarılmıştır. Etrafı taşlarla çevrili bu çukurun içinden yanmış ahşap parçaları gelmiştir. Yapının dış kuzeydoğu kesiminden bir adet üçgen biçimde stilize edilmiş kutsal ocak ucu parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca küllü alan

[326] Akarsu & Genç 2023a, 451. Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SAB-2022-9968 nolu proje ile desteklenmiştir.
[327] Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SYL-2024-12769 nolu proje ile desteklenmiştir.

üzerinde Karaz kültürüne ait el yapımı siyah ve parlak astarlı, dışı siyah içi kırmızı astarlı ve kahverengi astarlı örnekler ile S profilli parçalar, Nahçıvan kulp ve grafit astarlı örnekler ele geçmiştir [328].

Resim 3.6. Pulur Höyük 1 No'lu Yuvarlak Ocak Yapısı (Akarsu ve Genç, 2023c: 457)

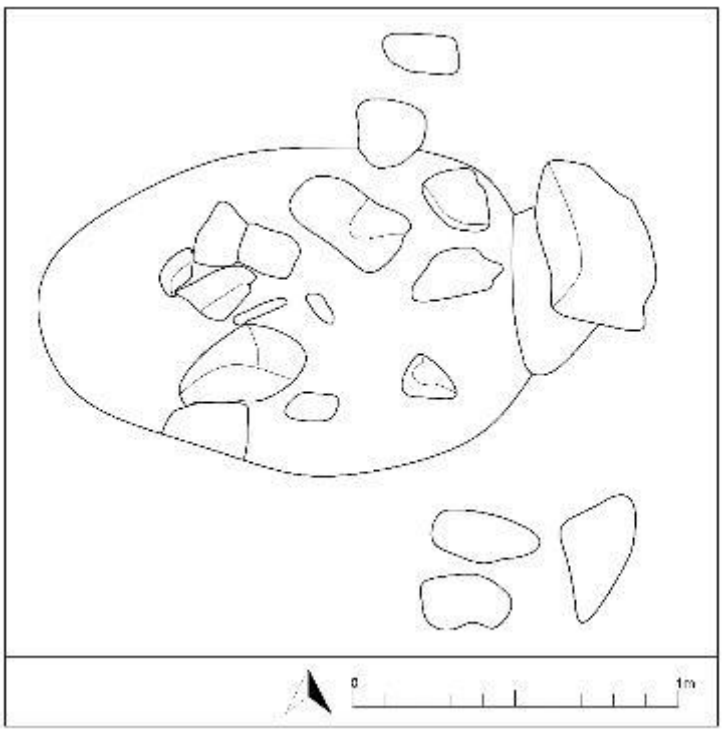
S18D1 plankaresinin batı tarafında ise 1 no'lu yuvarlak ocak yapısına benzeyen başka bir ocak yapısı daha açığa çıkarılmış ve bu yapı *"2 no'lu yuvarlak ocak yapısı"* olarak isimlendirilmiştir **(Resim 3.7) (Çizim 3.1)**. Yapının ölçüleri yaklaşık olarak 1,35 m çapında olup çevresi taşlar ile çevrilmiştir ve yapının kuzeydoğu kesiminde 68x35 cm ölçülerinde büyük bir taş bulunmuştur. 2 no'lu yuvarlak ocak yapısı içerisinde orta boyutlu taşların yanı sıra alanın içinde karbon ve cüruf parçaları, obsidyenden yapılmış aletler, yanmış hayvan kemikleri ile birlikte Karaz seramikleri gelmeye devam etmiştir. R18C1 plankaresinin kuzeydoğu kısmından 1 no'lu yuvarlak ocak yapısının tabanından başlayarak 2 no'lu yuvarlak ocak yapısının seviyesine dek devam eden büyük boyutlu taşların yaklaşık olarak 1 m yüksekliğinde üst üste inşa edildiği tespit edilmiştir. Taş yapısının güneyinde küllü alan bulunmuş ve bu alan ile birlikte bir ocak, tandır veya seramik yapımı için kullanılan üretim artığı olabileceği düşünülen çok sayıda sıkılmış kil topağı açığa çıkarılmıştır. Bu yuvarlak yapıyla aynı seviyede olan büyük boyutlu taşların hemen bitişiğinde başka bir ahşap direk çukuru daha tespit edilmiştir **(Resim 3.8).** Büyük boyutlu olan bu taşların **(Resim 3.9)** güney kesiminde ise, *in-situ* olarak

[328] Akarsu ve Genç, 2023a, 450-451.

boynuz biçimli 3 çıkıntısı olan taşınabilir kutsal ocak (kare tabana sahip olup 1 çıkıntısı eksiktir. 4 çıkıntılı olmalıdır) kırık olarak ele geçirilmiştir[329].

Resim 3.7. Pulur Höyük 2 No'lu Yuvarlak Ocak Yapısı (Akarsu ve Genç, 2023c: 458)

Çizim 3.1. IIIc Tabakası S18D1 Plankaresi 2 No'lu Ocak Çizimi

[329] Akarsu & Genç, 2023a, 451-452.

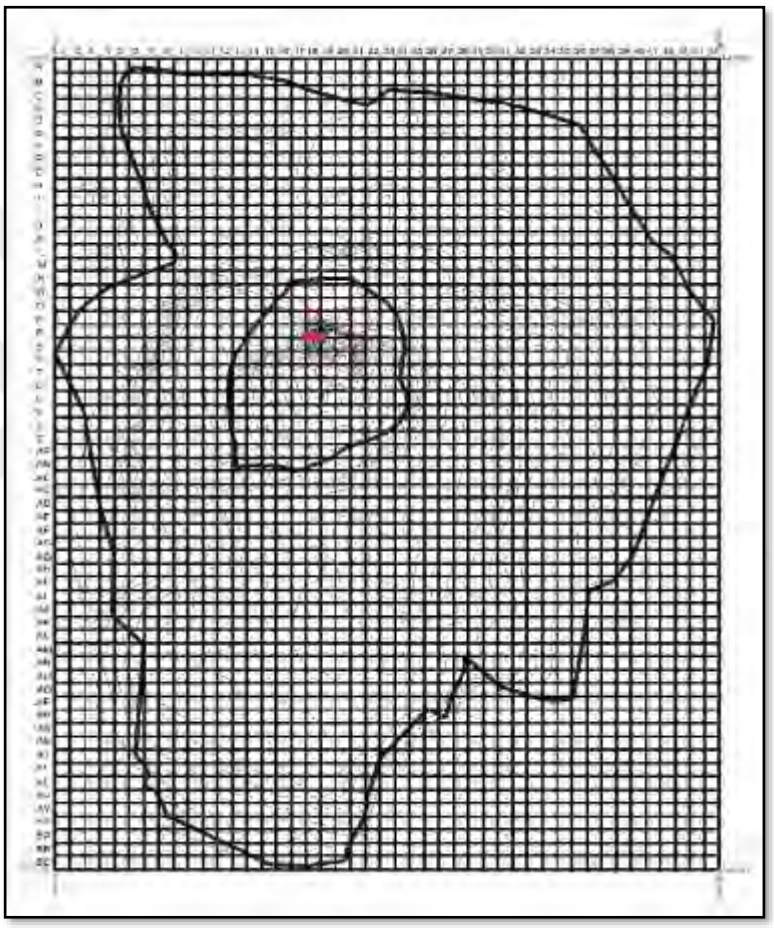
Resim 3.8. Pulur Höyük R18C1 Plankaresinde Ahşap Direk Çukuru (Pulur Höyük Arşivinden)

Resim 3.9. Pulur Höyük R18C1 Büyük Boyutlu Taşlar (Pulur Höyük Arşivinden)

3.2.2. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2022 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar

Pulur Höyük 2022 yılı kazı çalışmalarında Karaz Kültürüne ve daha erken dönemlere yönelik bilgilere ulaşılması amacıyla batı eteğinde çalışmalara devam edilmiştir[330]. **(Resim 3.10)**.

Resim 3.10. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2022 Yılında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Arşivinden)

2022 kazı sezonunda Pulur Höyüğün batı eteğindeki R18C1 ve S18D1 plankarelerinde *2 nolu yuvarlak ocak yapısının* tespit edildiği taban üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. Açık kahverengi ve küllü gevşek toprak yapısına sahiptir. Taban üzerinden parlak siyah astarlı karakteristik Karaz seramiği gelmeye devam etmiştir.

[330] Akarsu Rabia ve Genç Hüsnü, *Erzurum-Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları,* 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2, 2024, 429.

Seviye inme çalışmalarında tabanın kaldırılmasının ardından büyük boyutlu taşlardan gelmeye devam etmiştir. Kapak, kazıma bezemeli parçalardan oluşan Karaz seramiği bu alanda da tespit edilmiştir. Büyük boyutlu taşların hemen batısında, kuzey kesite 86 cm mesafede, plankarenin kuzeydoğusunda etrafı basitçe küçük yassı taşlarla çevrilmiş bir ocak içinde 20 cm uzunluğunda ve 10 cm kalınlığında kırık biçimde yarım daire biçimli kutsal ocak parçası ele geçirilmiştir[331]. **(Resim 3.11)**.

Resim 3.11. Pulur Höyükte Yarım Daire Formlu Kutsal Ocak Parçasının İn Situ Bulunuşu (Pulur Höyük Arşivinden)

Etrafındaki küllü toprak üzerinden Karaz seramiği ve hayvan kemiği parçaları ile obsidyen alet gelmiştir. Küçük ocak yapısının kuzeydoğu bitişiğinde kuzey-güney yönünde 80 cm, doğu-batı yönünde ise 75 cm çapında bir başka yuvarlak ocak yapısı tespit edilmiştir. İçerisinden pişmiş toprak kırık ocak taban parçası ele geçmiştir. Ayrıca dış kısmında iki adet kutsal ocak parçası da açığa çıkarılmıştır. Plankarenin güney kesiminde yanmış hayvan kemikleri ve seramik parçalarının yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Karaz Kültürünün karakteristik buluntularından *Nahçıvan kulbun* da olduğu siyah ve kırmızı renkte seramik yoğunluktadır. Ele geçen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, sürtme ve havan taşları, deniz kabuğu, çakmak taşı alet yer alır. Ocak yapılarının kaldırılmasının ardından kuzeydoğu-güneybatı yönünde 1.40 m uzunluğunda, 70 cm genişliğinde tek sıra halinde zayıf bir taş duvar kalıntısı tespit

[331] Akarsu ve Genç 2024, 432-433.

edilmiştir. Küçük yassı taşlardan oluşan alan, taş mimarinin açığa çıkarıldığı seviyeye kadar mimarinin kuzeydoğusunda 70 cm derinlik boyunca gelmeye devam etmiştir **(Resim 3.12 ve Resim 3.13) (Çizim 3.2)**. Plankarenin güneybatı kesiminde hayvan kemiği parçaları, obsidyen aletler ile siyah ve kırmızı renkte hem ince hem kaba yapıda Karaz seramiği ele geçmiştir. Gümüşümsü parlaklıkta grafit astarlı seramikler gelmeye devam etmiştir. Ele geçen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, sürtme ve havan taşları, deniz kabuğu, çakmak taşı alet, çift konik biçimli ağırşak yer alır[332].

Bu tabandan gelen yanmış ahşap örneğinden çalışılan radyokarbon sonucu, KalMÖ 2875-2631 tarih aralığı elde edilmiştir ve IIIb tabakası Erken Tunç Çağı II Dönemine tarihlendirilmiştir[333]. Bu tabakaya ait mimari unsurlar: Yassı taşlar, 3 ve 4 nolu taş ocak yapıları ve yanmış tabandır (kireçli-küllü toprak).

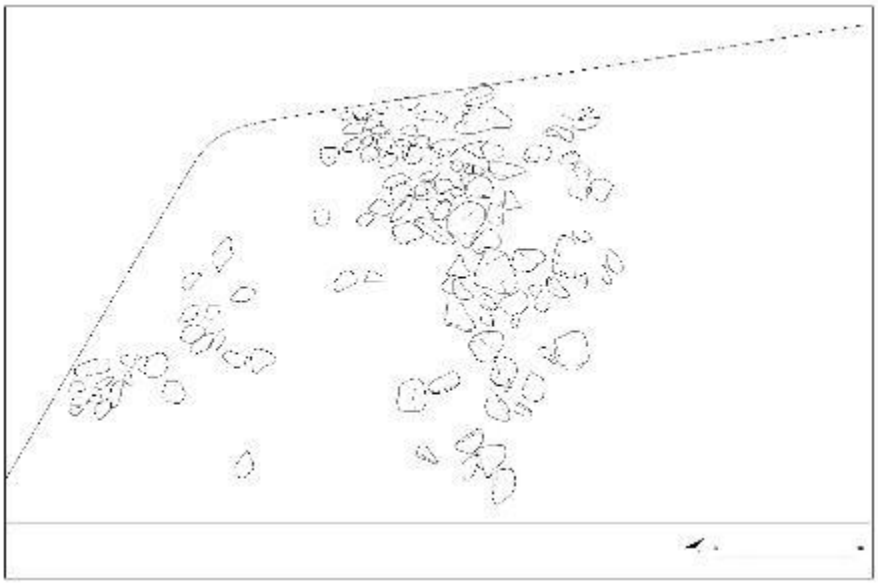

Resim 3.12. Pulur Höyük I. Taş Döşemeli Taban (Pulur Höyük Arşivinden)

[332] Akarsu ve Genç 2024, 433.
[333] Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen SYL-2024-12769 nolu proje kapsamında çalışılmıştır.

Resim 3.13. Pulur Höyük II. Taş Döşemeli Taban (Pulur Höyük Arşivinden)

Çizim 3.2. IIIb Tabakası R18C1 Plankaresi Yassı Taşlar

R18C1 plankaresinde yassı taşlar ile aynı seviyede güney bitişiğindeki S18D1 plankaresinden tüm alana yayılan yanmış küllü taban ve güney kesite doğru sarımsı renkte kireçli-küllü toprak yapısı açığa çıkarılmıştır. Bu alandan yoğun biçimde koyun, keçi ve sığır hayvanlarına (Bovidae) ait kemik, diş, çene ve boynuz parçaları yanmış olarak gelmiştir. İnce nitelikte grafit astarlı seramikler, içi kırmızı dışı siyah seramikler,

parlak siyah astarlı seramikler, kaba nitelikte küp parçaları ele geçmeye devam etmiştir. Bu tabanın güneydoğu kesiminden gözleri baskı tekniğinde belirtilmiş pişmiş topraktan hayvan başı biçiminde kutsal ocak ucu gelmiştir. Yaklaşık 1,30 m çapında olan bu alan 2 nolu yuvarlak ocak yapısının tabanını oluşturur. Ele geçen diğer buluntular arasında obsidyen ve taş aletler, ocak taban parçaları, deniz kabuğu yer alır[334].

R18C1 plankaresinde yassı taşlardan oluşan alanın batısındaki R17B1 plankaresinde kahverengi yumuşak toprak yapısıyla birlikte yassı taşlar dağınık biçimde ve az sayıda gelmeye devam etmiştir. Seviye inme sonrasında tabanları aynı seviyeye ulaşan R18C1 ve R17B1 plankarelerinde birleştirilerek kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Bir alt seviyede kahverengi olan toprak yapısının küllü yapıda devam ettiği tabana ulaşılmıştır **(Resim 3.14)**. R18C1 plankaresinin güney kesit önünden kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir. R17B1 plankaresinin kuzey kesitine doğru sürtme taşları, perdah taşı, taş balta, ezgi taşı, perdah seramiği ve bir adet kemik boncuk açığa çıkarılmıştır[335].

Resim 3.14. Pulur Höyük R17B1 Plankaresinde Küllü Toprak Yapısı (Pulur Höyük Arşivinden)

S18D1 plankaresinde yanmış tabanın batısında orta ve büyük boyutlu taşların gelmeye başlaması neticesinde batısında yeni açılan S17A1 plankaresinde çalışmalar

[334] Akarsu ve Genç 2024, 433.
[335] Akarsu ve Genç 2024, 433-434.

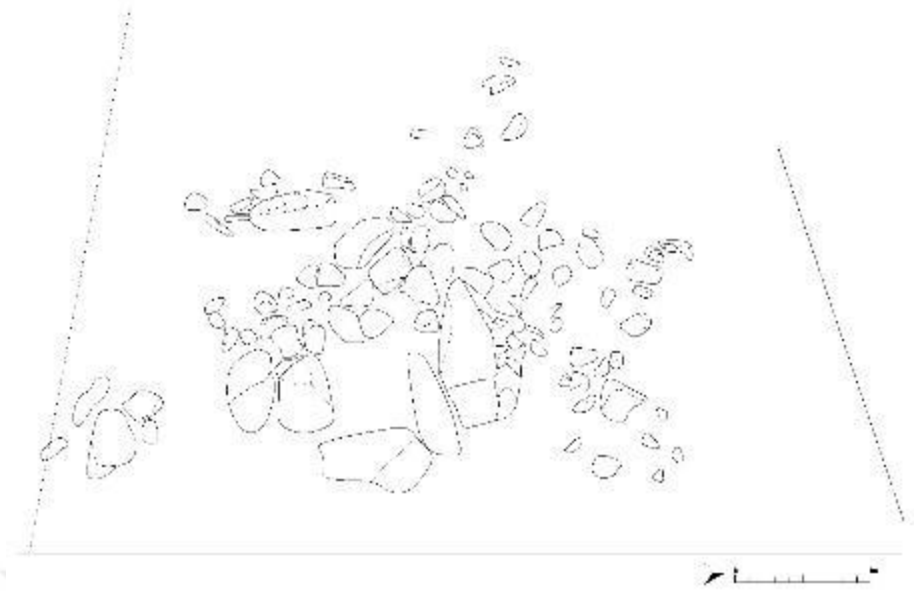
genişletilmiştir. S18D1 plankaresinde açılan yanmış tabanın S17A1 plankaresinde de 20 cm kadar devam ettikten sonra kesildiği tespit edilmiştir. Ayrıca sarımsı renkte küllü toprak yapısı değişikliğe uğrayarak kahverengi yumuşak toprak yapısı gelmeye başlar. Taşların devamı S18D1 ve S17A1 plankarelerinin birleştiği kesimde tespit edilebilmiştir. Batı kesimdeki taşların arasından ele geçen iki adet kutsal ocak ucundan biri kabartma tekniğinde gözleri açılmış hayvan başı biçimlidir. Bu alandan ayrıca dört adet ezgi taşı gelmiştir[336].

2 nolu yuvarlak ocak yapısının kaldırılmasının ardından alt seviyesinde 20 ile 45 cm arasında değişen boyutlarda taşlarla ve yassı sal taşlarıyla çevrilmiş bir başka büyük boyutlu ocak yapısı açığa çıkarılmıştır. *3 nolu ocak yapısı* olarak adlandırılan bu ocak, kuzey-güney yönünde 1,80 m, doğu-batı yönünde 1.90 m ölçülerinde köşeli bir plana sahiptir (**Resim 3.15) (Çizim 3.3)**. İç genişliği 45x60 cm ölçülerindedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde iki sıra halinde taş duvara bitişik konumda tespit edilmiştir. Küllü toprak yapısının ve Karaz seramiği parçalarının yoğunlaştığı güney köşesinde 6 cm çapında ahşap dikme deliği açığa çıkarılmıştır. S17A1 plankaresinin kuzeybatısından kemik bız, doğusundan ağırşak ele geçmiştir. Bu alanda seviye inme çalışmalarına devam edilmesi amacıyla ocak yapısının kaldırılmasıyla birlikte küp parçaları, hayvan kemikleri ve hayvan çene kemiklerinin geldiği görülmüştür[337].

Resim 3.15. Pulur Höyük S18D1-S17A1-R18C1-R17B1 Plankarelerinde *Kireçli-Küllü Toprak Taban ve* 3 No'lu Ocak Yapısı (Pulur Höyük Arşivinden)

[336] Akarsu veGenç 2024, 434.
[337] Akarsu ve Genç 2024, 434.

Çizim 3.3. IIIb Tabakası S18D1-S17A1-R18C1-R17B1 Plankarelerinde Kireçli-Küllü Toprak Taban ve 3 No'lu Ocak Yapısı

Seviye inme çalışmalarında R17B1 plankaresinde S17A1 plankaresine giden kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda yan yana iki sıra taş dizili 2,82 m uzunluğunda, 50 cm genişliğinde taş duvarın olduğu *taş mimari* açığa çıkarılmaya başlanmıştır. 20 ile 40 cm arasında boyutları değişen taşlardan oluşan taş temelin topraktan yüksekliği 30 cm.dir **(Resim 3.16)**. Güneydoğu köşesinde 60 cm boyutunda sivri bir taş yer alır. Karaz seramiği, obsidyen çekirdek, obsidyen ve taş aletler, ezgi taşı, taş balta, perdah taşı, cüruf parçaları, hayvan kemikleri, ocak taban parçaları, deniz kabuğu gelen buluntular arasındadır. Taş duvarın batı bitişiğinde beyaz renkte sıkıştırılmış taban üzerinde dışı 45 cm, içi 20 cm çapında *pişmiş topraktan çanak biçimli ocak yapısı* tespit edilmiştir **(Resim 3.17)**. Kalın biçimde sıvalı ve çanak biçimindeki iç kısmı yaklaşık 7 cm derinliğindedir. R17B1 plankaresinde yassı levha taşların üzerinden bir başka kutsal ocak ucu parçası gelmiştir. Taş mimarinin tespit edildiği alandan gelen diğer buluntular arasında; taş ve kemik aletler yer alır. R17B1 plankaresindeki taş duvarın güneydoğu köşesindeki sivri taş ile köşe yapan ve S17A1 plankaresine giden kuzeydoğu-güneybatı yönünde yan yana iki sıra taş dizili 1,90 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde bir diğer taş duvar açığa çıkarılmıştır. Bu duvar, 20 ile 40 cm arasında değişen boyutlara sahip taşlardan oluşmaktadır[338].

[338] Akarsu ve Genç 2024, 434.

Resim 3.16. Pulur Höyük Taş Duvar Temeli (Pulur Höyük Arşivi)

Resim 3.17. Pulur Höyük Pişmiş Toprak Yuvarlak Ocak Yapısı (Pulur Höyük Arşivi)

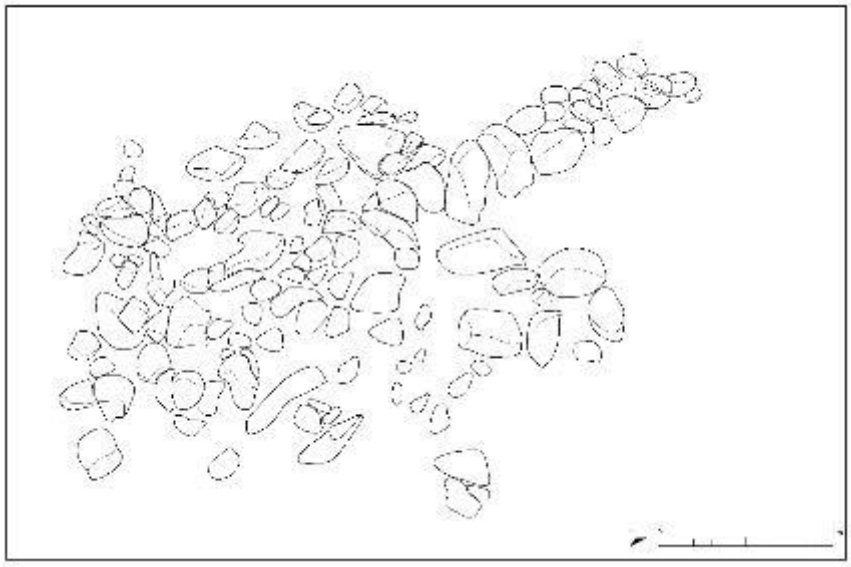
S18D1 plankaresinde 3 nolu büyük taş ocağın kaldırılmasının ardından alt seviyede 30 ile 20 cm arasında boyutları değişen taşlar ile bir başka yuvarlak ocak yapılmıştır. *4 nolu ocak yapısının* çapı doğu-batı yönünde 80 cm, kuzey-güney yönünde 70 cm ve iç çapı ise 35 cm.dir **(Resim 3.18)**. Ocak yapısının doğu ve güney kesimlerinde küllü kahverengi toprak yapısı yoğun biçimde tespit edilmiştir. Buradan

çok sayıda hayvan kemik parçası ve taş alet ele geçmiştir. Ocağın kuzeydoğu köşesinde iki orta boyutlu yassı levha taş yaklaşık 50 cm aralıkla dikine yerleştirilmiştir. Bu alandan ufak taşların olduğu yumuşak kahverengi toprak yapısı gelmiştir. S18D1+S17A1 plankarelerinde ocak yapısının etrafından büyük boyutlu taşlar tespit edilmeye başlanmış ve bu alan R17B1 plankaresindeki taş duvar temeliyle birleşmiştir. S18D1 ve S17A1 plankarelerinde güneydeki taş mimarinin doğusunda doğu-batı yönünde 3,0 m, kuzey-güney yönünde 3,80 m genişliğinde *kümelenmiş büyük boyutlu taşlardan* oluşan kalın bir taş mimari açığa çıkarılmaya devam etmiştir **(Çizim 3.4)**. Taşların boyutu 20 ile 50 cm arasında değişmektedir. Gelen buluntular arasında parlak siyah ve kahverengi astarlı Karaz seramiği, obsidyen çekirdek ve aletler, ezgi taşı, kemik alet, hayvan kemiği, pişmiş toprak minyatür kap ve pişmiş toprak ağırşak yer alır[339].

Resim 3.18. IIIa Tabakası Güney Mekân ve 4 No'lu Yuvarlak Taş Ocak Yapısı

[339] Akarsu ve Genç 2024, 435.

Çizim 3.4. IIIa Tabakası Güney Mekân ve 4 No'lu Yuvarlak Taş Ocak Yapısı Çizimi

Taş mimarinin devamını kuzey kesimde tespit etmek amacıyla çalışmalar R18C1 plankaresinin kuzey bitişiğindeki R18C2 plankaresinde genişletilerek devam etmiştir. Pulur Höyük kazılarına 2021 yılında başlayana dek burada yoğun tahribatlı kopuk bir toprak alan oluşmuş durumdaydı. Höyüğün kuzeybatısındaki bu alanda çalışmaların devam edebilmesi için en üst seviyeden itibaren R18C1 plankaresindeki taban seviyesine inilmesi amaçlanmıştır. 2021 yılı kazılarında R18C1 plankaresinin kuzeydoğu kesiminde yaklaşık 1,20 m yüksekliğinde ve kuzey-güney yönünde 1,90 m yayılım alanı tespit edilen oldukça *büyük boyutlu taş sırasının* devamı R18C2 plankaresinde de açığa çıkarılabilmiştir. 2022 yılı çalışmalarında kuzey-güney yönünde yaklaşık 3,40 m yayılım alanı daha açığa çıkarılabilmiştir. Kuzey-güney yönünde toplamda 5,30 m yayılım gösteren doğu-batı yönünde 2 m kalınlığa sahip söz konusu taş duvar mimarisinin şimdilik işlevi ortaya konulamamakla birlikte anıtsal bir yapıya ait olup olmadığı höyüğün doğusunda devam edecek çalışmalarla anlaşılabilecektir **(Resim 3.19-20) (Çizim 3.5)**. Taşların arasında kimi yerde harç uygulanmış kimi yerde de aralarında küçük boyutlu taşlar yerleştirilmiştir. Büyük boyutlu taşların en üst kesiminde yan yana sıralı taşlar tespit edilmiştir. Büyük boyutlu taşların batı bitişiğinde yoğun tahribatla büyük kısmı kesintiye uğramış alanda, atölye işlevi gören bir yapıya ait olabilecek zayıf taş duvar izlerine ulaşılmıştır. R18C1 plankaresinde tespit edilen yassı taşlardan oluşan dolgunun R18C2 plankaresinde de devamı açığa çıkarılmıştır. Bu

alanda bir kil topağı ve kil topağının içinde korunmuş, kil topağı hamurunun renginde seramik kırığının ele geçmesi; geçtiğimiz yıl yine R18C1 plankaresinde açığa çıkarılan kil topakları ve üretim ile ilgili aletler hepsi birlikte değerlendirildiğinde bu alanın seramik üretimine yönelik bir atölye olduğunu düşündürmektedir. Ancak ileri sürülen bu bilgilerin kesinlik kazanması önümüzdeki yıllarda devam edecek çalışmalar sonucunda sağlanacaktır. Bu alandan Karaz kültürünün karakteristik buluntularından olan ve hayvan yüzü biçiminde stilize edilmiş (zoomorfik) örneklerle birlikte toplam 8 adet kutsal ocak ucu ele geçmiştir. Zoomorfik örneklerde eşkenar üçgen biçimindeki uç kısımlarında kazıma, baskı, kabartma tekniklerinde hayvan yüzü stilize edilmiştir[340]. Gelen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, küçük ve büyükbaş hayvanlara ait kemikler, obsidyen aletler, ezgi taşı, sürtme taşı, perdah taşı, havan taşı ve havaneli, taş balta, tezgâh ağırlığı, kemik bızlar, kemik süs iğnesi, çeşitli kemik aletler, kemik örgü mekik iğnesi, deniz kabuğu, mavi renkte taş boncuk ve geyik boynuzundan idol yer alır[341].

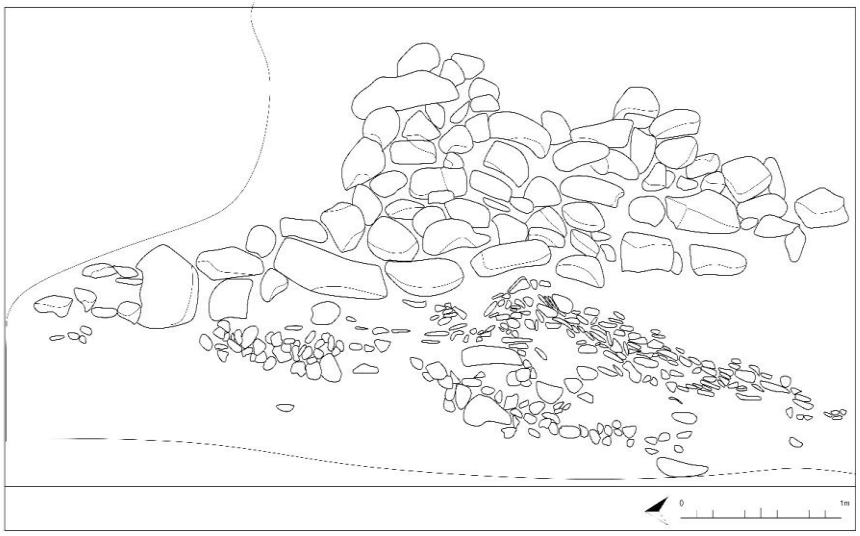

Resim 3.19. Pulur Höyük IIIc Tabakasına Ait Büyük Boyutlu Taş Duvar Mimarisi Üstten Görünüm (Pulur Höyük Arşivinden)

[340] Akarsu, 2023b, 1511-1535.
[341] Akarsu ve Genç 2024, 435-436.

Resim 3.20. IIIc Tabakası R18C1-R18C2 Plankareleri Büyük Boyutlu Taş Sırası Batıdan Görünüm

Çizim 3.5. IIIc Tabakası R18C1-R18C2 Plankareleri Büyük Boyutlu Taş Sırası

R18C2 ve R18D2 plankarelerinde büyük boyutlu taş sırasının batısında güneybatı-kuzeydoğu yönünde 2.83 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde yan yana *iki sıra taş duvar* açığa çıkarılmıştır. Taşların boyutları yaklaşık olarak 20x30 cm ile 20x75 cm arasında değişir **(Resim 3.21)**. Taş duvarın güneybatı köşesinden batı yönünde birleşen 1.50 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde iki sıra taş duvar daha tespit edilmiştir. Duvarın doğusundan dağınık biçimde kırmızımsı kahverengi seramik kil topakları gelmiştir. Bu alandan bir adet kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir. Güney

kesiminde küllü yapıdaki kahverengi toprak tespit edilmiştir. Duvarın batı kesiminde beyaz renkte sıkıştırılmış taban ve taban üzerinde yanma izleri açığa çıkarılmıştır**.** Bu tabanın kuzeydoğu köşesinde, taş duvar temelinin batı bitişiğinde ise tabandan 20 cm kadar yükseltilmiş yuvarlak ocak tabanı tespit edilmiştir. Ocak tabanı beyaz renkte kireç ile sıvanmış ve üzerine yaklaşık 20x25 cm ölçülerinde küçük yassı levha taşları kapatılmıştır. Ocağın ölçüleri, kuzey-güney yönünde 2.00 m, doğu-batı yönünde ise 1.00 m.dir **(Resim 3.22-23)**. Siyah, kahverengi, kırmızı renklerde astarlı Karaz seramiği, hayvan kemiği parçaları ve küçük memeli hayvan çene kemiği, obsidyen aletler, karbonlar, perdah taşı, taş kalıp, ezgi taşı gelen buluntular arasındadır. El yapımı seramiklerin yüzeyleri parlak veya mat siyah, kahverengi, kırmızı-siyah, kızılkahverengi astarlıdır. Kap formları arasında çömlek ve küpler, çanak ve kaseler, maşrapalar, kapaklar ön plana çıkarken, *Nahçıvan kulp parçaları* ile kabartma, kazıma, baskı-oluk bezemeli örnekler de ele geçmiştir[342].

Resim 3.21. Pulur Höyük Taş Duvar Temeli (Pulur Höyük Arşivinden)

[342] Akarsu ve Genç 2024, 436.

Resim 3.22. Pulur Höyük Yuvarlak Ocak Tabanı Kuzeybatıdan Görünümü (Pulur Höyük Arşivinden)

Resim 3.23. Pulur Höyük Yuvarlak Ocak Tabanı Doğudan Görünümü (Pulur Höyük Arşivinden)

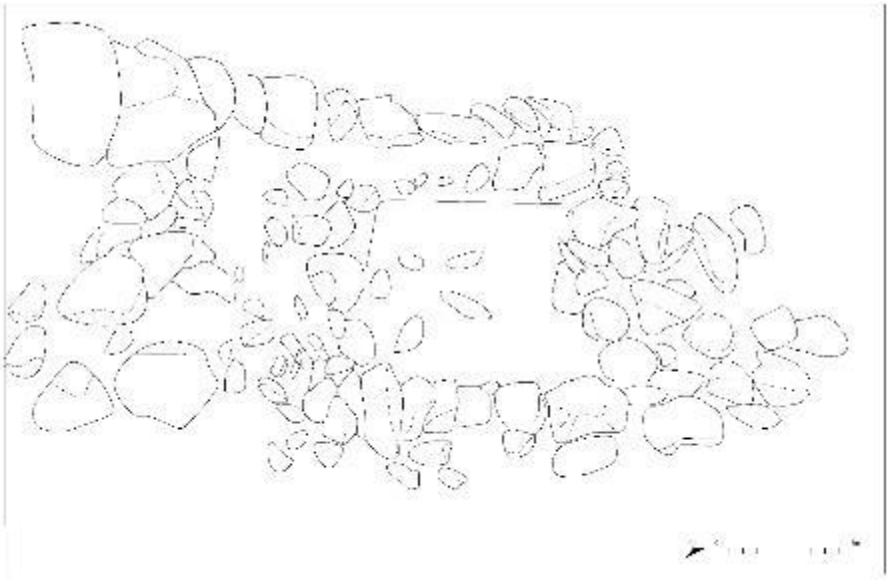
R18C2 plankaresinde büyük boyutlu taşların kuzey kesiminde yer alan R18D1, R18D2, R18D3, R18D4 plankarelerindeki çalışmalarda, açılan toprak alanın doğusunda ve batısında karşılıklı birbirine paralel 70 cm genişliğinde yan yana iki sıralı taş duvar mimarisi tespit edilmiştir **(Resim 3.24) (Çizim 3.6)**. Batısında, taş duvarın kuzey-güney

yönünde uzunluğu 3.20 m.dir. Tüm alanın doğu-batı yönünde genişliği ise, 2.30 m.dir. Alanın kuzey kesiminde doğu-batı yönünde 1,25 m uzunluğunda, sekiz sıra üst üste taş dizisinden meydana gelen duvar açığa çıkmıştır. Bu duvar, alanı kuzey-güney yönünde ikiye bölmüştür. Duvarın güney kesiminde doğu-batı yönünde 1,10 m genişliğinde ve 1,10 m derinliğinde *kare planlı bir mimari,* kuzey kesiminde ise 20x30 cm ile 60x30 cm arasında değişen boyutlarda taşların tabanı kapattığı, 1.60 m genişliğinde taşlı alan yer alır. Taban seviyesinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde bir başka yapıya ait olabilecek taş duvar temeli tespit edilmiştir **(Resim 3.25)**. Açığa çıkarılan kahverengi sıkı toprak yapısı içinden Karaz seramiği, hayvan kemiği parçaları, obsidyen aletler, küp parçaları, perdah taşı, sürtme taşı, ezgi taşı gibi taş aletler, kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir[343].

Resim 3.24. Pulur Höyük Kare Planlı Mimari (Pulur Höyük Arşivinden)

[343] Akarsu ve Genç 2024, 436-437.

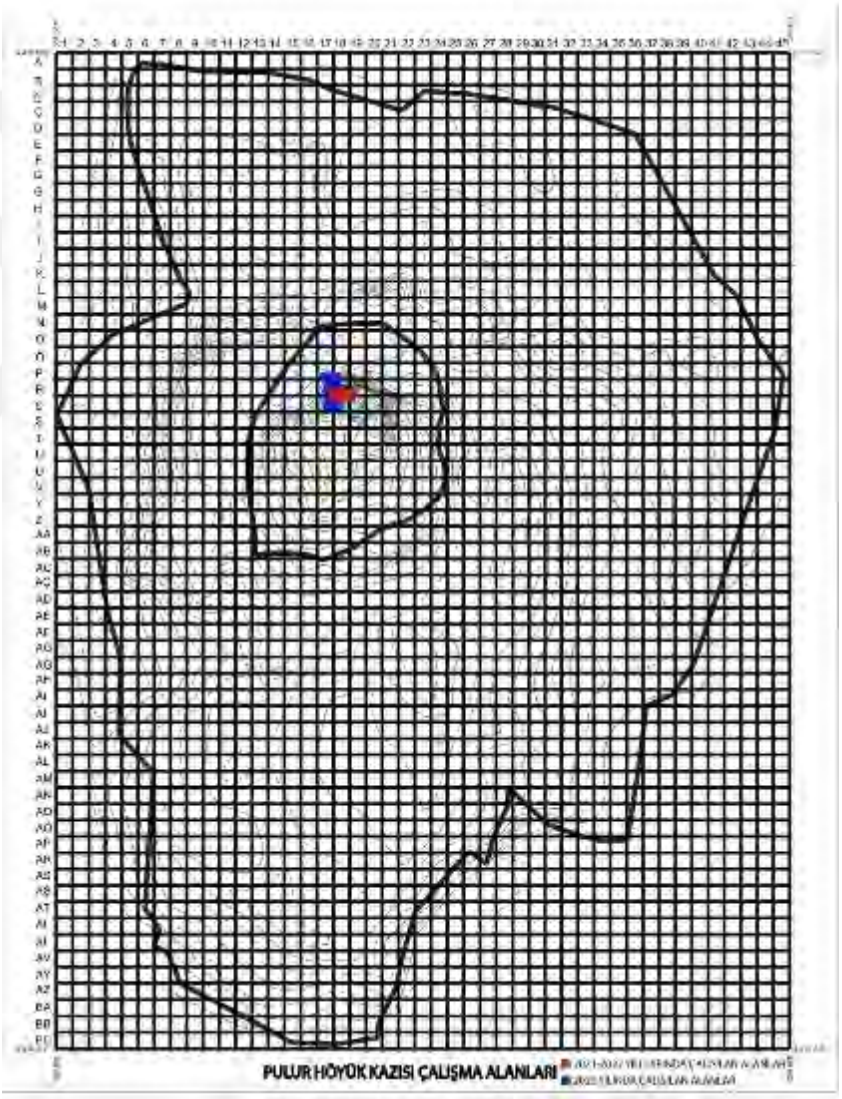
Çizim 3.6. IIIc Tabakası R18C2-R18D1-R18D2 Plankareleri Kare Planlı Mimari

Resim 3.25. Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları Sonucu Erken Tunç Çağına Tarihlenen Karaz Kültürüne Ait Taş Mimari İzlerinin Genel Görünümü (Pulur Höyük Arşivinden)

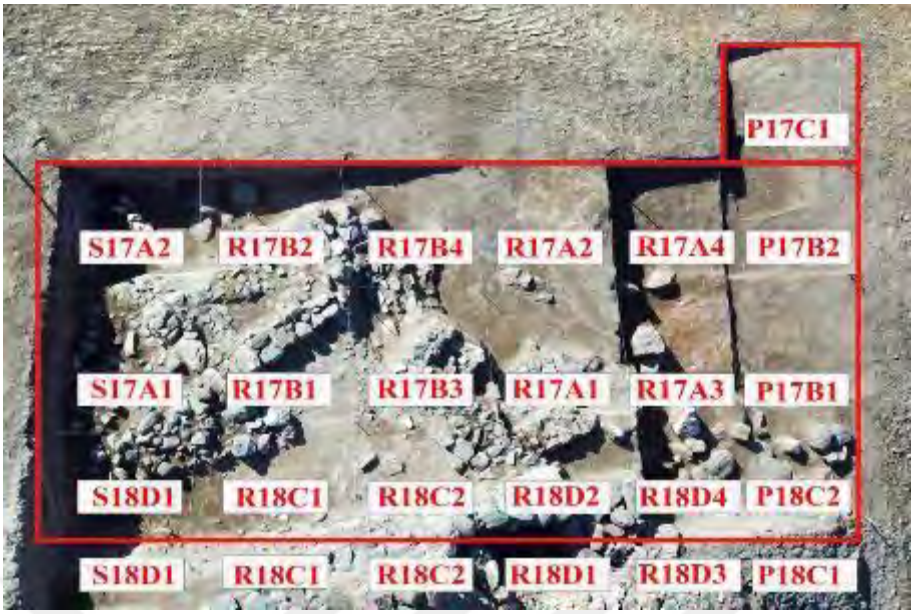
3.2.3. Pulur Höyük İkinci Dönem Kazıları Işığında 2023 Yılında Tespit Edilen Mimari Unsurlar

Pulur Höyükte 2023 yılı kazılarında höyüğün batı eteğinde tespit edilmiş olan Karaz Kültürüne ait mimari izlerin açığa çıkarılmasına devam edilmiştir **(Resim 3.26-27)**. 2022 yılında açığa çıkarılan taş mimari seviyesinden çalışılan yanmış ahşap örneğinden alınan radyokarbon analiz sonucunda KalMÖ 3026-2902 tarih aralığı elde edilmiştir ve IIIa tabakası Erken Tunç Çağı I'e tarihlendirilmiştir.[344] Bu tabakaya ait mimari unsurlar: Güney ve Kuzey mekân, kümelenmiş taşlar, 5 nolu ocak yapısıdır.

Resim 3.26. Pulur Höyük Topografik Planı ve 2023 Yılında Çalışılan Plankareler (Pulur Höyük Arşivinden)

[344] Akarsu ve Genç 2024, 437. Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SBA-2023-12379 nolu proje ile desteklenmiştir.

Resim 3.27. 2023 Yılında Pulur Höyüğün Batı ve Kuzey Kesiminde Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği Plankareler (Pulur Höyük Arşivinden)

2022 yılı Pulur Höyük kazılarında höyüğün batı eteğindeki çalışmalarda R17B1 plankaresinde yan yana iki sıra taş dizili kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık olarak 2,82 m uzunluğunda, 50 cm genişliğinde ölçüleri olan taş duvar ve güneybatı köşesindeki sivri taşla köşe yapmış kuzeydoğu-güneybatı yönlü 1,90 m uzunluğu, 50 cm genişliğinde diğer bir taş duvar tespit edilmiştir[345] **(Resim 3.28)**.

Resim 3.28. Pulur Höyük 2022 Yılı Kazılarında Açığa Çıkarılan Erken Tunç Çağı I'e Tarihlendirilen Karaz Kültürüne Ait Taş Mimari (Pulur Höyük Arşivinden)

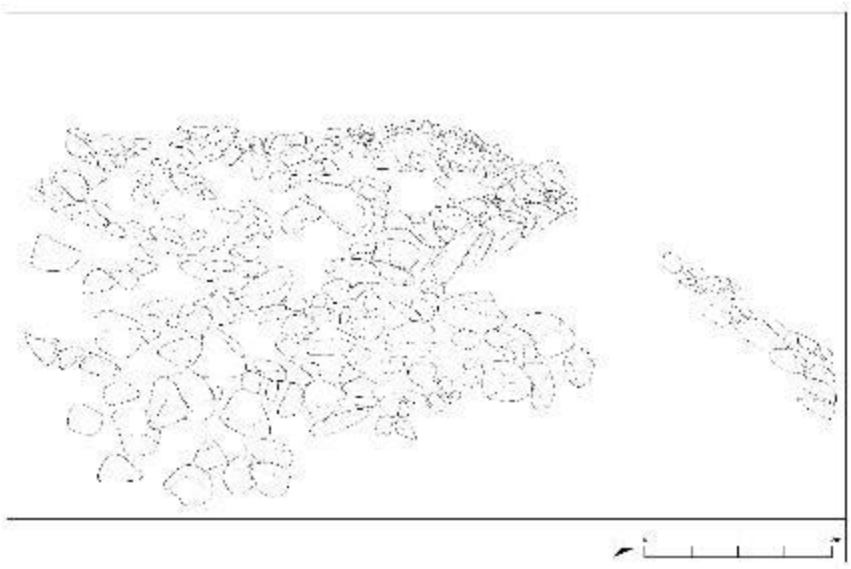
[345] Akarsu ve Genç 2024, 435.

Pulur Höyükteki 2023 yılı kazılarında ise, R17B1, R17B2, R17B4, S17A1 ve S17A2 plankarelerinde mekânın devamı açılarak içerisinde çalışmalar sürdürülmüştür. İnilen seviyeyle birlikte taş duvarın kuzeybatı köşesinden itibaren kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzantısına dair yeni taşlar ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak 3 m uzunluğa ve 70 cm genişliğindeki kuzeybatı-güneydoğu yönlü taş temel duvarın batı tarafında kalan iç kısmında seviye inilmiştir. Mimari yapının içerisinde, çok fazla biçimde taban yenilenmesi ve üst üste kullanımı tamamlanmış iki adet ocak kalıntısı açığa çıkartılmıştır ve beyaz sıkıştırılmış toprak taban üstü küçük yassı taşlarla inşa edilmiştir. Doğu-batı yönlü 1,40 m ve kuzey-güney yönlü 1,80 m taş tabanın kuzeybatı köşesinde dış çapı yaklaşık 60x35 cm, iç çapı ise, 16 cm olan yassı taşlar ile çevrili içi küllü taş ocak yapısı tespit edilmiştir. Bu yapının batı yönündeki paraleli 2 m uzunluğa ve 35 cm genişliğe sahiptir. Yaklaşık olarak 3x2 m boyutlarında dikdörtgen formlu mekân *"Güney mekân"* olarak isimlendirilmiştir **(Resim 3.29) (Çizim 3.7).** Mekânın, fotoğrafı çekilip çizimleri tamamlandıktan sonra olduğu konumuyla korunarak bırakılmıştır. Ele geçen buluntular, Karaz seramiği, obsidyen alet, çakmaktaşı alet ve hayvan kemiğidir[346].

Resim 3.29. IIIa Tabakası Güney Mekân ve Kümelenmiş Büyük Boyutlu Taşlar (Pulur Höyük Arşivi)

[346] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Çizim 3.7. IIIa Tabakası Güney Mekân ve Kümelenmiş Büyük Boyutlu Taşlar Çizimi

S17A1 plankaresinde büyük boyutlu taşların batısında seviye inme çalışmalarında yer yer karbonlaşmış ahşap kalıntıları ve büyük boyutlu taşların devamı gelmeye başlamıştır. Alanın kuzey tarafında, taşların batısında yanmış halde toprak üzerinde karakteristik S profilli kırmızı-siyah astarlı Karaz çömleği üzerine bir taşın düşmesiyle olduğu yerde kırılmış şekilde bir çömleğe ait parçalar tespit edilmiştir. Taban üzerinden çömleğin güney tarafındaki kesiminden bir bilekliğe ve kolyeye ait olabilecek taş boncuklar açığa çıkartılmıştır. Tabandan gelen bir başka buluntu ise, boncuklarla beraber gelen disk biçimli altın süs objesidir[347]. **(Resim 3.30)**. Boncukların bulunduğu yerin çevresinde, yoğun karbonlaşmış ahşap kalıntıları ve 50x40 cm ölçülerinde, 14 cm yüksekliğinde taşlar tespit edilmiştir. Taş boncukların bulunduğu alanda bir de güney tarafında bir hayvan kafatasına ait kemikler yanmış ve parçalanmış biçimde *in situ* olarak açığa çıkarılmıştır ve alandan gelen bu buluntuların dini bir sunuya-ritüele ait oldukları düşünülmektedir.

[347] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Resim 3.30. Pulur Höyükte Erken Tunç Çağı I'e Tarihlendirilen Kümelenmiş Taşların Olduğu Alandan Ele Geçen *İn Situ* Buluntular (Pulur Höyük Arşivinden)

S17A1 plankaresinde seviye inme çalışmalarında büyük boyutlu taş yığının batısında 1.60x1.40 m'lik alan tek sıra taşla yuvarlak formda çevrilmiş, bu alanın içinde, plankarenin batısında 40 cm çapında yine taşların yuvarlak çevirdiği içi küllü toprak dolu *5 nolu taş ocak* iç içe açığa çıkarılmıştır **(Resim 3.31)**. Alanın doğusundan 1,10 m ve kuzeyinden 1,60 m mesafede eşkenar üçgen biçiminde zoomorfik kutsal ocak ucu çok az karbon ile birlikte ele geçmiştir. Ayrıca bir havaneli de açığa çıkarılmıştır. Pulur Höyük'te yapılan çalışmalarda taş ocaklarının etrafından Karaz kültürüne ait kutsal ocak uçlarının gelmesi dikkat çekicidir[348].

[348] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

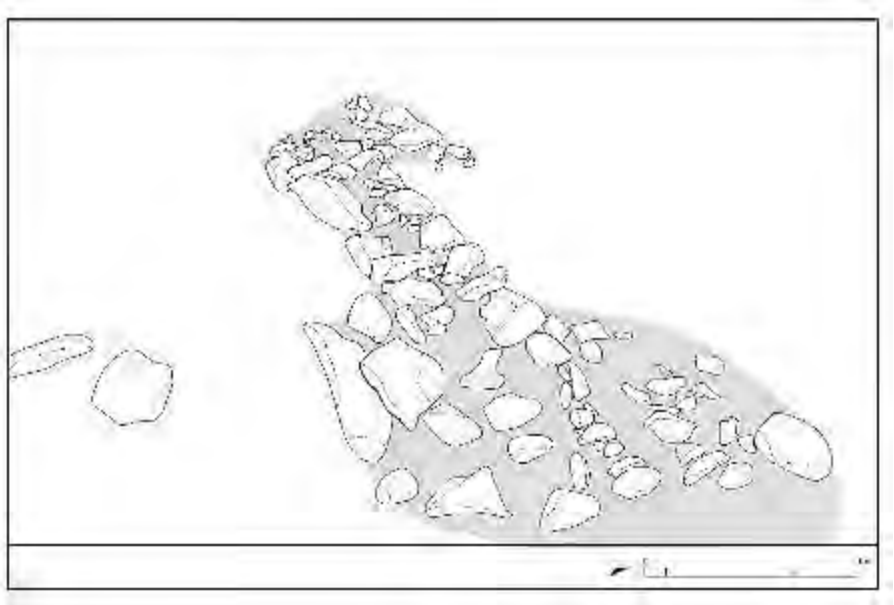
Resim 3.31. Pulur Höyük 5 No'lu Taş Ocak Yapısı (Pulur Höyük Arşivinden)

Karaz kültürüne ait tabakada hem kuzeyde hem de güneydeki mekanların tümüyle açılabilmesi amacıyla çalışmalar Güney mekândan sonra Kuzey mekânda devam ettirilmiştir. 2022 yılında R18C2, R17B3, R17A1 plankarelerinde güneybatı-kuzeydoğu yönünde 2,83 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde yan yana iki sıra taş duvar ile taş duvarın güneybatı köşesinden batı yönünde birleşen 1,50 m uzunluğunda 50 cm genişliğinde iki sıra taş duvar temelinin köşeli biçimde döndüğünü ve bir mekân oluşturduğu açığa çıkarılmıştır. 2023 yılında *"Kuzey mekân"* olarak adlandırılan bu duvarların iç kısmında ve çevresinde R17A1, R17B3, R17A2, R17B4 plankarelerinde çalışmalara devam edilmiştir[349] **(Resim 3.32) (Çizim 3.8).**

[349] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Resim 3.32. IIIa Tabakası R18C2-R18D2-R17B3 Plankarelerinde Kuzey Mekân (Pulur Höyük Arşivinden)

Çizim 3.8. IIIa Tabakası R18C2-R18D2-R17B3 Plankarelerinde Kuzey Mekân Çizimi

Höyüğün eğimli ve tahribatlı kısımlarından olan bu alanda R17B3 plankaresinde çok az kısmı korunmuş yanmış küllü tabanın açılması sağlanmıştır. Duvarın kuzeydoğu köşesinde beyaz renkte sıkıştırılmış taban ve yuvarlak ocak tabanı tespit edilmiştir. Ocağın ölçüleri, kuzey-güney yönünde 2.00 m, doğu-batı yönünde ise 1.00 m.dir. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü duvarın iç taban üzerinde 52 cm uzunluğunda, 10 cm

kalınlığında yanmış ahşap ölçüm ve fotoğraf çekimi işlemlerinden sonra kaldırılmıştır **(Resim 3.33)**. Kuzey mekânın günümüze kadar korunabilmiş ve açığa çıkarılan iç taban ölçüleri doğu-batı yönünde 1.40 m, kuzey-güney yönünde 1.00 m.dir. Ele geçen buluntular arasında öğütme taşı, sürtme taşı yer alır[350].

Resim 3.33. Pulur Höyük Yanmış Ahşap Kalıntısı (Pulur Höyük Arşivinden)

Erken Tunç Çağı I tabakasından alt seviyede ilerletilen çalışmalarda IV. Tabaka olan Geç Kalkolitik Çağ tabakasına inilmiştir. Bezemeli sabit ocak tabanından gelen yanmış ahşap örneğinden alınan radyokarbon analiz sonucunda KalMÖ 3346-3091 tarih aralığı elde edilmiştir[351]. Bu döneme ait mimari unsurlar: Bezemeli ve bezemesiz ocak, küpler ve taş ocak tabanlarıdır.

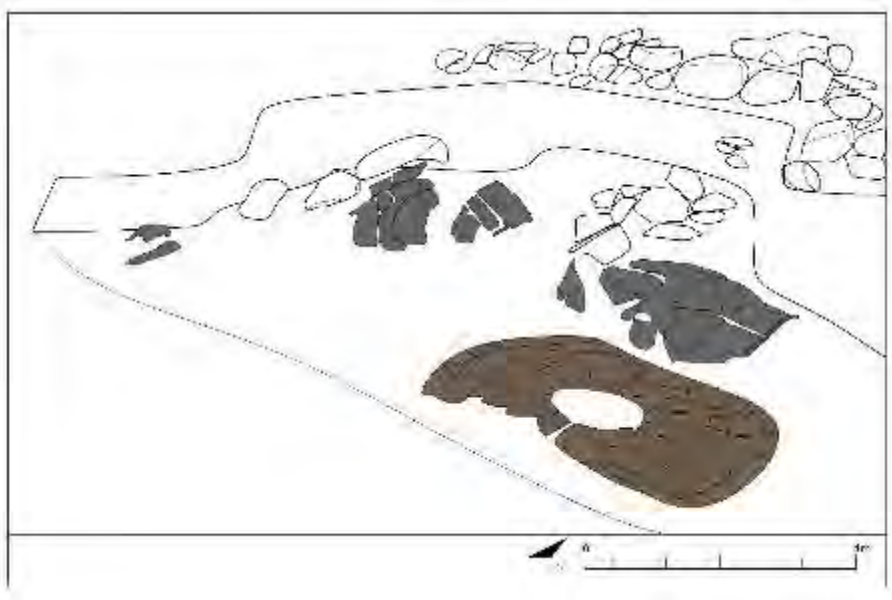
R17A1 plankaresindeki çalışmalarda plankarenin güneydoğu kesiminde alanın yaklaşık olarak güneyine 15 cm, doğusuna 50 cm mesafede kuzey-güney yönünde ağızdan dibe 80 cm, doğu-batı yönünde gövde genişliği 60 cm ölçülerindeki alanda *in situ* halinde düşmüş ve kırılmış küp tam olarak açığa çıkarılmıştır. Kübün doğusundaki 48x30 cm ölçülerindeki taş ile kuzeydoğusundaki 30x18 cm ölçülerindeki bir başka taşın kübün üstüne düştüğü düşünülmektedir. *"1 nolu küp"* olarak adlandırılmıştır **(Resim 3.34), (Çizim 3.9)**. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, dik boyunlu, keskin

[350] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.
[351] Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen SYL-2024-12769 nolu proje kapsamında çalışılmıştır.

omuzlu, dışı siyah içi kırmızı astarlı karakteristik Karaz seramiği özellikleri taşır. 1 nolu kübün 50 cm batısında pişmemiş seramik çamuru tespit edilmiştir. Kübün ağız kısmının negatifinin burada oluşması nedeniyle muhtemelen bu alanın kübün bir kısmının yapımında kullanılmış olabileceği düşünülmüştür[352].

Resim 3.34. Pulur Höyük Kuzey Mekân İçinde Taban Üzerinde Ele Geçen Seramik Ocak ve 1-2 No'lu Küpler, Bezemeli Sabit Ocak (Pulur Höyük Arşivinden)

Çizim 3.9. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağa Tarihlenen IV. Tabaka Çizimi

[352] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

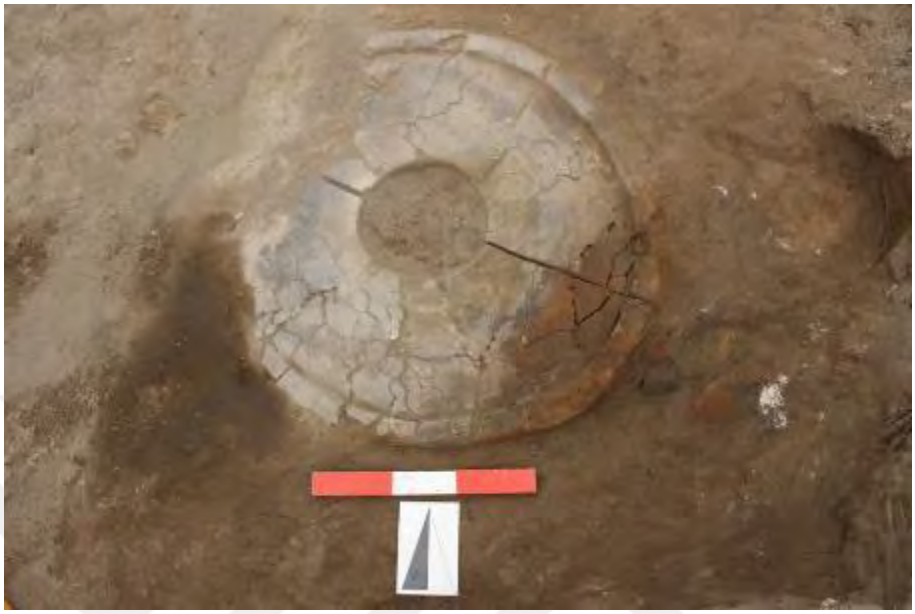
Çalışmaların devamında R17A1 plankaresi ile R17B3 plankarelerinin batı yönünde birleştiği kesimde ikinci bir küp *in situ* halinde düşmüş ve kırılmış biçimde tam olarak açığa çıkarılmıştır. Ağızdan dibe doğu-batı yönünde 69 cm, gövde genişliği kuzey-güney yönünde 57 cm'dir. Her iki küp arasında yaklaşık 45 cm mesafe bulunur. Her iki kübün de tabandan yüksekliği yaklaşık 25 ile 40 cm.dir. *"2 nolu küp"* olarak adlandırılmıştır. Dışa dönük ağız kenarlı, dik boyunlu, keskin omuzlu, dışı siyah içi kırmızı astarlı karakteristik Karaz seramiği özellikleri taşır. Boynunda yiv yapılmıştır. Kübün kuzeyinde yaklaşık 35 cm uzunluğunda bir taşın düştüğü dikkati çeker. Kübün doğusunda, taş temelin kuzeyinde yassı büyük taşlar açılmıştır[353].

R17A1 plankaresinin kuzeydoğu köşesinde farklı seramik kaplara ait parçalar gelmiştir. Yine kuzeydoğu köşesinde, kap parçalarının olduğu alanın batısında, 1 nolu kübün 90 cm kuzeyinde *"seramik ocak"* açığa çıkarılmıştır. Ağız kısmı olmayan, keskin karınlı söz konusu çömleğin içinde pişirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Karın genişliği 33 cm, yerden yüksekliği 21 cm, dip çapı yaklaşık 10 cm'dir. Açık kahverengi astarlanmış dış yüzeyinde yuvarlak baskı bezeme belirgindir. İçinden seramik parçaları ve pişmemiş seramik kalıntısı da gelmiştir. Seramik ocağın doğusunda üstte kalan tabanda izlenmeye başlanan daha sonra 1,57 m çapında açılan 5 cm kalınlıkta sarımsı kahverengi pişirme alanının sınırı belirlenmiştir. Bu hat 1 nolu kübün altından da devam etmektedir[354].

R17A1 plankaresinin güneybatı köşesinde ilk olarak tespit edilen, diğer kısımları R17A2, R17B3, R17B4 plankarelerinde açılan *pişmiş topraktan bezemeli yuvarlak sabit ocak* bulunmuştur **(Resim 3.35) (Çizim 3.10)**. Güney-kuzey yönünde 96 cm ve doğu-batı yönünde ise 1.04 m çapındadır. Höyüğün eğimli kısmında yer alan batı kesiminde çok az bir kısmı zamanla tahrip olmuştur. Ayrıca tüm yüzeyinde zaman içerisinde oluşan çatlaklar mevcuttur. Ocağın dört tarafında 7 cm çapında daire ve ortasında 1,5 cm çapında bir iç daire ile göz biçimini andıran kazıma oluk bezeme yapılmıştır. Sadece batı kesimindeki bezemenin bir kısmı tahrip olmuştur. Ocağın etrafındaki yukarı düz biçimde çıkıntı yapan dış kısmının kalınlığı 5 cm, yerden yüksekliği 6 cm ile 13 cm arasında değişmektedir. Batısındaki 11 cm'lik kısmı korunan oluktan tunç uç *in situ* olarak ele geçmiştir. Oldukça yanmıştır. Ayrıca Karaz seramiği, obsidyen alet, deniz kabuğu, sürtme taşı, perdah taşı sabit ocağın etrafından ele geçen diğer buluntular

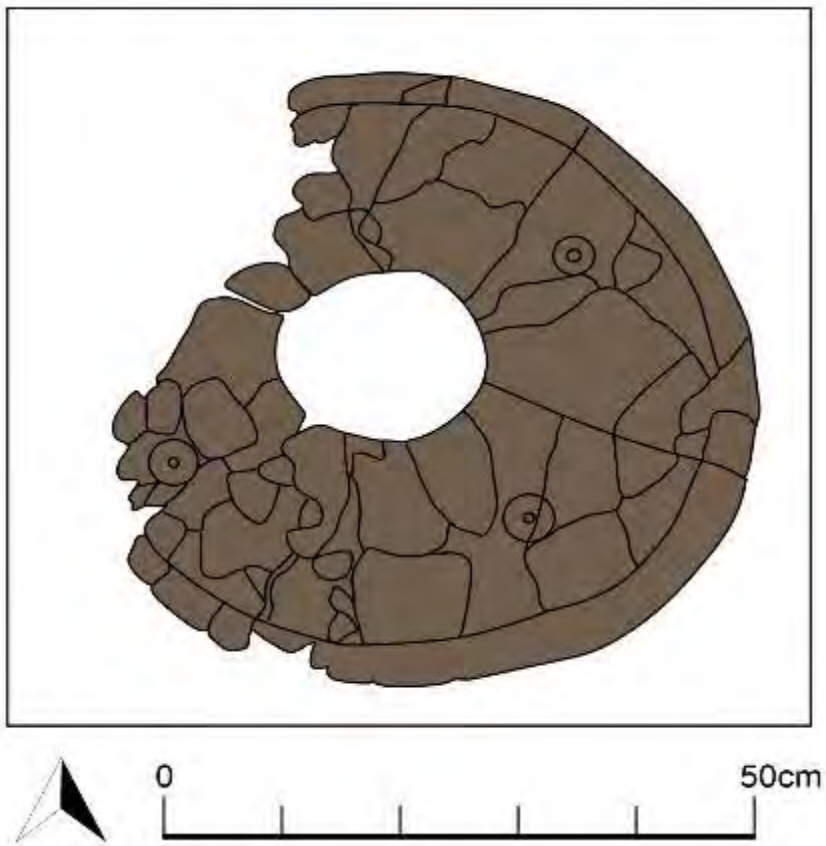
[353] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.
[354] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

arasındadır. Karaz mimarisine ilişkin geçmiş Sos Höyük kazılarında olduğu gibi mekânın ortasında büyük yuvarlak sabit ocağın ele geçmesi Erzurum yöresinde bu dönem için tercih edilen bir mimari tarz olduğunu göstermiştir[355].

Resim 3.35. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemeli Sabit Ocak (Pulur Höyük Arşivinden)

[355] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Çizim 3.10. Pulur Höyük Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemeli Sabit Ocak Çizimi

Bezemeli sabit ocağın kaldırılmasından sonra devam eden seviye inme çalışmalarında batı kesit yönünde yarım daire biçimli dönen kuzey-güney yönünde 2,5 m, doğu-batı yönünde 1 m ölçülerinde iki sıra orta boyutlu taş ve yassı taşlardan oluşan bir ocak tabanı açığa çıkarılmıştır. Çok az bir kısmı kuzeyde R17A3 plankaresinde açılmıştır **(Resim 3.36).** Bu alandan obsidyen aletlerle birlikte obsidyen çekirdek, taş balta ele geçmiştir.

Resim 3.36. Pulur Höyük R17A1 Plankaresinde Taş Ocak Tabanı (Pulur Höyük Arşivinden)

2022 Yılında Pulur Höyüğün kuzey kesiminde kuzey-güney yönünde yaklaşık 3,20 m ve doğu-batı yönünde 2,30 metrelik alanda açığa çıkarılan *kare planlı mimarinin* olduğu R18D2 plankaresinin kuzey ve batısında 2023 yılı kazı sezonunda her biri 2.5x2.5 m ölçülerinde P17B1, P17B2, P17C1, P18C2, R17A3, R17A4, R18D2, R18D4 plankarelerinde çalışmalar genişletilerek devam etmiştir. R18D2 plankaresinde 2022 yılında tespit edilen kare planlı mimarinin batısındaki Kuzey mekânın iç kısmında yer alan beyaz renkte sıvalı taban üzerindeki taş ocak seviye inme çalışmalarında kayıt altına alınarak kaldırılmıştır. Küllü toprak yapısıyla beraber yoğun yanma izleri açığa çıkarılmıştır. Kil topakları ve döküntü halinde ocak taban parçaları gelmiştir. Kuzey mekâna ait güneydoğu yönündeki duvarın kuzey kesiminde 7,5 cm yüksekliğe sahip parlak siyah astarlı S profilli karakteristik Karaz çömleği tüm biçimde açığa çıkarılmıştır **(Resim 3.37)**. İç kısmından ve etrafından karbon kalıntılar gelmiştir. Ayrıca sürtme taşı da ele geçmiştir. Taş ocağın kaldırılmasının ardından R18D2 plankaresinin batı kesit önünde kuzey-güney yönünde 1,50 m uzunluğunda, 50 cm genişliğinde iki sıra taş dizili yeni taş duvar açığa çıkarılmıştır[356] **(Resim 3.38) (Çizim 3.11).**

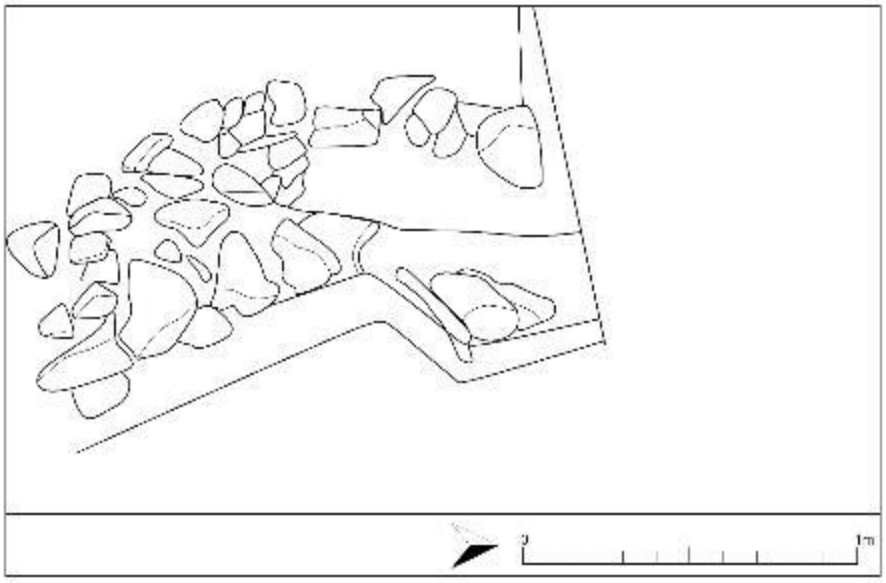
[356] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Resim 3.37. Pulur Höyük *İn Situ* Parlak Siyah Astarlı Karaz Çömleği (Pulur Höyük Arşivinden)

Resim 3.38. Pulur Höyük Taş Duvar Kalıntısı (Pulur Höyük Arşivinden)

Çizim 3.11. IV. Tabaka R18D2 Plankaresi Taş Duvar Yapısı Çizimi

2022 yılında R18D2 plankaresinde tespit edilen kare planlı mimarinin kuzeyinde R18D4 plankaresinde büyük boyutlu taşların devamını takip etmek amacıyla seviye inilmeye başlandı. Höyüğün kuzey yönünde eğimli toprak arazide başlanan çalışmalarda dar alanda tespit edilen beyaz renkte sıkıştırılmış taban fotoğraflanıp seviye inilmeye devam edildi. Plankarenin hemen doğu kesiminde orta boyutlu taşlar üst üste devrilmiş biçimde açığa çıkarılmıştır. Çalışmalarda kemik bız, pişmiş topraktan boynuz biçimli kap altlığı, kutsal ocak ucu, havaneli ve havan taşı ele geçmiştir. Hayvan çenesi ve döküntü halinde ocak taban parçaları da gelmiştir. R18D4 plankaresinin doğu köşesinde ise plankarenin güneyindeki R17A1 plankaresinde olduğu gibi taban üzerinde *pişmiş topraktan yuvarlak bezemesiz sabit ocak* açılmıştır **(Resim 3.39-40)(Çizim 3.12).** Ocağın kuzeybatı kısmında iki tane küçük boyutlu taş düşmüş ve ocağın bu kısmını tahrip etmiş biçimde tespit edilmiştir. Ocağın çapı kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 90 cm.dir. Ocağın etrafındaki yukarı düz biçimde çıkıntı yapan dış kısmının kalınlığı 5 cm, yerden yüksekliği dıştan yaklaşık 1.5 cm, ortadaki çukurdan ise 5.5 cm.dir. Bezemesi yoktur. Ocağın kaldırılması esnasında bir önceki ocaktaki gibi ortadaki çukur kısım ile aynı çapta pişmiş topraktan daha kabaca yapılmış başka bir ocak tabanı yerleştirilmiştir. Sadece iç kısmı sıvanmış, dış kısmı topraklı bırakılmıştır. Seviye inme çalışmalarında ikinci sabit ocağın alt seviyesinde taşlarla bir pişirme alanı etrafı çevrelenmiştir. Birinci sabit ocaktaki gibi burada da ocağın altında başka daha

basit yapıda bir taş ocak çevresi oluşturulmuştur. Seviye inme çalışmalarının devamında küçük yassı taşlar ve küllü toprak yapısı gelmiştir. Ele geçen buluntular arasında öğütme taşı, kutsal ocak ucu yer alır. Küllü toprak alanın kaldırılması esnasında R18D4 plankaresinin güney kesiti önünde yaklaşık 16.5 cm uzunluğunda "tunç hançer" sağlam biçimde ele geçmiştir[357].

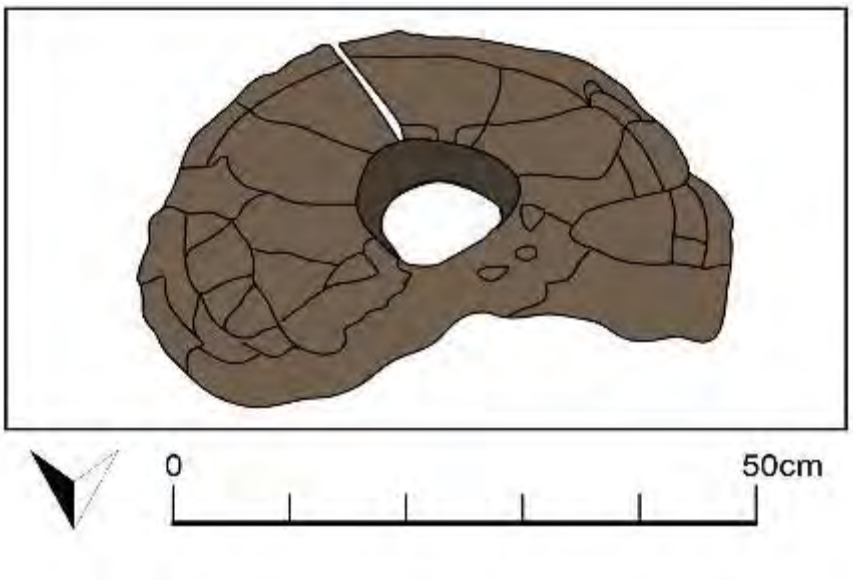

Resim 3.39. Pulur Höyük R18D4 Plankaresinde Açığa Çıkarılan Bezemesiz Sabit Ocak (Pulur Höyük Arşivinden)

[357] Akarsu ve Genç 2025, baskıda.

Resim 3.40. Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemesiz Sabit Ocak (Pulur Höyük Arşivinden)

Çizim 3.12. Geç Kalkolitik Çağ Tabakasında Bezemesiz Sabit Ocak Çizimi

3.3. PULUR HÖYÜK KARAZ KÜLTÜRÜ MİMARİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Pulur Höyük ikinci dönem kazıları ışığında ortaya çıkartılan Karaz Kültürü mimarisini, Doğu Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amik Ovası, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzeybatı İran ve Levant Bölgesi'ndeki Karaz yerleşimlerinin mimarisi göz önünde bulundurularak karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Karaz Kültürü, kendine özgü çanak çömlek buluntularından sonra mimarisiyle de dikkat çekmektedir. Geniş ve zorlu bir coğrafi sahaya yayılan kültür, kimi zaman dağlık, kimi zaman ovalara yerleşmiş ve bu yerleşmelerden bazıları geniş alanda mimari verilere sahipken, bazıları ise dar alanda araştırıldığından kısıtlı bilgiler vermektedir. Kültürün mimari yapılanması hem bölgesel hem de kronolojik tarihlemeye göre kendi içerisinde farklılıklar gösterir. Yapılar; *"yuvarlak planlı, kare planlı, dikdörtgen planlı, oval-dairemsi plan veya karemsi-köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen-kare planlar"* olarak görülür. Bölgenin mimari açıdan değerlendirilmesi, yerleşim düzeni, mimari plan ve yapım tekniklerinin yanı sıra; yapı içi ögeleri gibi belli başlı konular altında yapılacaktır. Bu şekilde yerleşmenin hem kendi içinde hem de belirtilen bölgeler genelinde benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Karaz halklarının en yaygın yayılım coğrafyalarından en önemlisi Doğu Anadolu Bölgesi Erzurum-Kars, Elâzığ-Malatya ve Van-Muş Bölgesi olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır. Erzurum-Kars Bölgesindeki Karaz, Pulur (1960), Güzelova, Sos, Büyüktepe, Alaybeyi ve Çiğdemli yerleşimlerine mimari anlamında baktığımızda; Karaz Höyük'te yapılan çalışmalarla tek sıra taş blokları üzerine kerpiç taşıyıcılar ile dikdörtgen teşkil edebileceği kabul görülen mimari yapılar inşa edilmiştir. Pulur Höyük'te (1960) yapılan çalışmalarda ise, düzensiz dört köşeli taşlar ile örülü mimari tespit edilmiş ve tandırlar ile ocakların varlığı söz konusudur. Güzelova Höyük'te taş döşemeler ile kaplı, içerisinde mutfak aletlerinin bulunduğu bölüm ve çevresinde çöp çukurlarının açığa çıkarıldığı bir yapı bulunmaktadır. Ayrıca Pulur Höyük ikinci dönem kazılarında açığa çıkarılan küllü alan üzerinde, Karaz kültürüne ait el yapımı siyah ve parlak, dışı siyah içi kırmızı ve kahverengi astarlı örnekler ile S profilli parçalar, Nahçıvan kulp ve grafit astarlı örnekler ele geçirilmiştir.

Bölge içerisinde uzun soluklu çalışmaların yapılmasının ardından Karaz Kültürü hakkında güzel sonuçlara sahip olan höyüklerden biri olan Sos Höyük kazı ve araştırmaları neticesinde, dönem içerisinde mimari yapılanmanın değiştiği ilk yerleşim aşamalarında, doğrudan toprak üzerine inşa edilmiş kerpiç duvarlara sahip birkaç odalı yapı ile temsil edilirken, ilerleyen aşamalarda yarım daire şeklinde oda yapıları da açığa çıkarılmıştır. Sos Höyük'te Kalkolitik Çağ'ın genel mimari özelliği dairesel plan olup yapılar kerpiç tuğlalarla örülmüştür. Mekân içinde ise; sabit ve taşınabilir ocaklar, kil sekiler, fırınlar ve çatıyı taşımak için ahşap direk delikleri tespit edilirken, ETÇ'da yüksek taş temeller üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiş tek odalı evlerin olduğu ve bu konut yapılarının genellikle köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen formda inşa edildiği görülmüştür. Ayrıca yapı içerisinde yine ahşap direk delikleri tespit edilmiş bunun yanı sıra sabit ocaklar, fırınlar ve sekiler açığa çıkarılmış zemin ise nehir çakıl taşlarıyla sertleştirilerek düzeltilmiştir. Buna benzer olarak, Pulur Höyük ikinci dönem kazılarında yuvarlak plan çizen ocak yapıları tespit edilmiştir. ETÇ III dönemine ait 1 nolu ocak yapısının etrafı taşlarla çevrelenmiştir. Ayrıca bu yapının doğu köşesinde 45x25 cm boyutlarında büyük bir taş tespit edilmiştir. İç kısmında seviye inme çalışması sırasında orta boyutlu taşları açığa çıkarılmıştır. Yuvarlak yapının dış kuzey kısmında ahşap direk çukuru açığa çıkarılmıştır. Büyüktepe Höyük'te, hilal biçiminde bir tasarım oluşturan bir dizi tarla taşı ile oluşturulmuş temeller üzerine inşa edilmiş yapılar açığa çıkarılırken, ana kayaya oyulmuş, çanak çömlek parçaları ve koyu gri küllü toprakla doldurulmuş iki bitişik çukurun Karaz Kültürüne ait olduğu ve sonraki aşamalarda düzensiz ve doğal olarak taş bloklara bölünmüş, kolayca işlenebilen anakayadan oyulmuş, kabaca dairesel ve üç çöküntüden oluşan ana hat üzerine inşa edilmiş odalardan, depolama amaçlı kullanılan geniş bir alan olarak açılmıştır. Pulur Höyük ikinci dönem kazı alanlarından R18C1 plankaresinin kuzeydoğu kesiminde 1 no'lu yuvarlak ocak yapısının seviyesinde başlayıp 2 no'lu yuvarlak ocak yapısının seviyesine kadar devam eden büyük boyutlu taşlar yaklaşık 1 m yükseklikte üst üste biçimde tespit edilmiştir. Taşların özellikle güney kesiminde yoğun küllü alan açığa çıkarılmıştır. Küllü alan ile birlikte bir ocak, tandır ya da seramik yapımında kullanılan üretim artığı olabilecek çok sayıda sıkılmış kil topağı ele geçirilmiştir. Bölgenin diğer önemli yerleşimleri Alaybeyi Höyük ve Çiğdemli Höyük'tür. Kültüre ait çok sayıda kutsal

ocak, mezar ve tipik Karaz çanak çömleği buluntularıyla beraber düzensiz ve dağınık taşların bulunduğu tespit edilmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde önemli Karaz Kültürü yerleşimlerini barındıran ve son dönemlerde dikkat çeken bölge sahalarından biri de Van-Muş Bölgesidir. Son dönemlerdeki yeni kazılar ışığında, Murat Höyük ve Tepeköy Höyük yerleşimleri kültür hakkındaki bilgilerimizi artırmaktadır. ETÇ III'e tarihlenen dikdörtgen planlı ve tek odalı taş temel üzerine kerpiç mimari yapılarının bulunduğu Murat Höyük'te, yapıların tabanları tek veya çift sıra taşlar ile duvar tarzında örülmüş inşa teknikleri görülmüştür. Mekân içi yapılanmadaysa, gündelik yaşam aktivitelerini gerçekleştirecek taş döşemeli sekiler, öğütme taşları ve sıvalı durumda dairesel formda sabit ocaklar ile taşınabilir ocak kalıntıları tespit edilmiştir. Pulur ikinci dönem kazılarında S18D1 plankaresinde büyük boyutlu taşların bulunduğu alanda taban üzerinde etrafı basitçe yassı taşlarla çevrilmiş küçük bir ocak içinde kırık biçimde yarım daire formlu kutsal ocak parçası açığa çıkarılmıştır. Tepeköy Höyük'te ise erken yapı katlarındaki mimari formlar genel itibariyle yuvarlak planlı ve birbirine bitişik olarak inşa edilirken sonraki tabakalarda kare-dikdörtgen planlı birçok odalı ve odalara eklemeli birçok küçük odalardan oluşan mekanlar açığa çıkarılmıştır. Yapıların ise, temelleri düzgün olmayan taşlar ile atılırken harç kullanılarak örülmüş ve duvarları sıvanmış kerpiç bloklarla inşa edilmiştir. Kültürün son yapı katında ise, genel mimari tamamen dikdörtgen formda olup, birden fazla odalı olarak inşa edilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Kültürün Doğu Anadolu Bölgesindeki önemli yerleşim yerlerinden Karagündüz, İremir, Dilkaya ve Van Kalesi höyükleri kültürün Van Bölgesindeki mimari izlerine tanıklık etmiş ve genel itibariyle erken dönemlerde taş temelsiz tamamen kerpiç duvarlı yapılardan oluşurken, geç dönemlerinde yuvarlak, dikdörtgen ve kare planlı olmak üzere, sokaklı mimari yapılar inşa edilmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesinde kültürün en önemli bölge yerleşimlerinden olan Elâzığ-Malatya Bölgesi Karaz Kültürü halklarının büyük göç hareketlerinden etkilenmiş ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bölge içerisinde 11 yerleşim yeri incelenmiştir. İlk olarak Korucutepe Höyüğün mimari yapılanmasına baktığımızda, ETÇ tabakasında bulguların yuvarlak form planlı taş temel üzerine kerpiç duvarlar ve kültürün tipik sabit ocaklarına rastlanılmış, mekân içi kullanımda sekiler ve fırınlar açığa çıkarılmıştır. Norşuntepe

Höyükte ise, erken evrelerde yuvarlak yapıların ardından dönem ilerledikçe yeni mimari yapılanmalar ile dikdörtgen planlı kerpiç tuğlalı hafif malzemeden yapılmış bazen tek odalı bazen de birden çok odaya sahip ahşap direk destekli mekanlar görülmeye başlamıştır. Değirmentepe Höyük'te de benzer özelliklerin yanı sıra kare-dikdörtgen plan veren yapıların köşelerinin yuvarlak bir şekilde döndüğü ve dikkat çeken özelliklerinden biri yapı içerisinde giriş kapısının olması ve mekân içerisinde bir değirmen yapısının açığa çıkarılmasıdır. Tepecik Höyük'teki yapılanmadaysa, taş temel üzeri kerpiç duvar örülmüş mekanlar kare plan vermiş köşeleri ise yuvarlatılmıştır ve çoklu odalardan oluşan bölmeleri vardır. Höyükte, savunma duvarları üstüne teras yapısı inşa edildiği tespit edilmiş ve bir iç kale yerleşimi olduğu anlaşılmıştır. Mekân içi tasarımda, sarı renkli ince bir sıva ile badanalanmış ve kerpiç duvarların içerisinde taş kullanılmış böylece araları sıkıştırılarak kerpiç bloklar tamamlanmıştır. Çömlekçi atölyesi-fırın yapısının yanı sıra bakır filizi ve cüruf artıklarının bulunduğu alanda maden eritildiği tespit edilmiştir. Pulur Höyük ikinci dönem kazılarında R18C1 plankaresinde büyük boyutlu taşların batı bitişiğinde yoğun tahribatla büyük kısmı kesintiye uğramış alanda, atölye işlevi gören bir yapıya ait olabilecek odaları birbirinden ayıran taş duvar izleri açığa çıkarılmıştır. Tülintepe Höyük'te de savunma duvarları dikkati çekmiştir ve mimari yapılanması düzgün sal taşlar ile örülmüş taş temel üzeri kerpiç bloklar çıkılmış dikdörtgen forma sahip yapılar açığa çıkarılmıştır. Han İbrahim Şah Höyük'te yapı içerisinde *hocker* tarzında biri küp içerisine diğeri ise açıkta gömülmüş insan iskeletleri açığa çıkarılmıştır. Form olarak dikdörtgen plan ve bir veya birden fazla odalı bölmeler, taş temel üzerine kerpiç bloklar ile inşa edilmiş odaların çoğuna bir eşik vasıtasıyla girilmektedir. Yapıdaki duvarların odalar içerisine bakan yüzleri ince sıvalı ve alçak sekiler ile sabit ocaklar-at nalı biçimli ocaklar, çöp çukurları mekân içi oluşumda kullanılmıştır. Yeniköy Höyükte ise, yuvarlak-kare planlı yapılar dikkat çekmekte, yapıların duvarları birbirine bitişik olarak inşa edilmiş ve tamamı kerpiçten yapılan bu evler ortak duvarlı olup birbirlerine basamaklar ve kapı eşiği ile bağlanmıştır. Mekân içerisi de tipik Karaz Kültürü oluşumlarıyla tamamlanmıştır. Elâzığ-Malatya Bölgesinin en dikkat çeken yerleşimi Pulur/Sakyol Höyük'tür. Yerleşimde ev yapıları genellikle dikdörtgen-kare planlı olup, tahıl çukurları yuvarlak ender olarak kavisli köşeler tespit edilmiştir. Yapılar bir veya çok odalı ve odaların önü avlu olarak inşa edilmiştir. Ahır ve ambar görevi gören oda bölümleri, ana bloklardan

bir iç avluyla ayrılmıştır ve evlerin hepsi dışa kapanık içi dönük pozisyondadır. Yapının duvarları, tek sıra taş temel üzerine kerpiçle örülmüş ve duvarlardan bazıları iç avlu komşular arasında ortak kullanım amacıyla inşa edilmiştir. Geniş odalarda ise, düz damı ayakta tutabilmek için ahşap direklerin kaideleri yassı bir taş üstüne veya silindir biçimli bir çukur açma sistemine oturtulmuştur. Pulur/Sakyol'da en önemli tabakalardan biri de X. tabakadaki 79 No'lu "tapınak odası"dır. Yapı, kerpiç-çamur harçlı bir taş duvar ile örülüp dışa kapalı iç avludan bir kapı girişi ile sağlanmıştır. Mekânın içerisi bir fırın ve at nalı biçimli küçük bir ocak, tapınağın merkezinde ise, kilden yapılma insan heykeli biçimli (kutsal ocak) sunak vazifesini gören bir yapı tespit edilmiştir. Tapınak yapısı dikdörtgen-kare formlu olup dini ritüel amaçlı kullanıldığı saptanmıştır. Pulur Höyük ikinci dönem çalışmalarında R18C2 plankaresinde açığa çıkartılan kuzey-güney yönlü yaklaşık 5,30 m yayılım gösteren doğu-batı yönünde 2 m kalınlığa sahip taş duvar mimarisinin anıtsal bir yapıya ait olabileceğinin yanı sıra ETÇ'da Pulur halklarını koruma amaçlı çevre duvarı olduğu düşünülebilir. Bölgenin bir diğer yerleşimi olan Şemsiyetepe Höyük'te yapılar dikdörtgen planlı ve ortak duvarlara sahip bir veya iki odalı mimari veriler açığa çıkarılmıştır. Evlerin duvarları (iç-dış) sel yatağı taşlarından yapılmış ve iyi bir şekilde sıvanarak badanalanmıştır. Yapı komplekslerinin girişleri ahşaptan yapılmış kapılardan oluşur. Mekân içlerinde küllüklü at nalı ocaklar, sekiler ve çatı ile ilişkisi olan direk yerleri bulunmuştur. Köşkerbaba Höyük'te dikdörtgen-kare planlı taş temel üzeri kerpiç bloklarla oluşturulan yapılar birden çok odalı mekân içi tasarımında sıvalı sekiler, fırın ve çatıyı taşıyan ahşap direğe ait sütun kaidesi açığa çıkarılmıştır. Dikkat çeken unsurlardan biri de yapı içerisindeki sekilerin siyah renkte boyanmış olduğudur. Pulur Höyük R18C plankaresinde de aynı şekilde ETÇ I dönemine ait taş duvar temelinin batı bitişiğinde tabandan 20 cm kadar yükseltilmiş yuvarlak ocak tabanı tespit edilmiştir ve ocak tabanı beyaz renkte kireç ile sıvanıp üzerine 20x25 cm ölçülerinde yassı levha taşları kapatılmıştır. Elâzığ-Malatya Bölgesinin en önemli ve son yerleşimi olan Arslantepe Höyük'te mimari teknikleri düzen yönünden farklılıklar gösterir, en erken seviyelerde net bir mimari ortaya çıkmazken orta seviyelerde düzenli bir yerleşimden söz edilebilirken bu tabakadaki mimari yapı iki farklı teknik ile yapılmış olup, dal-çamur malzemeden köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen yapılardan oluştuğu genellikle tek odalı olup bazı yerlerde bitişik inşa edilen yapılar ile taş temel üzeri kerpiç duvarlı ve son tabakada teknik olarak direkt kerpiçten yapılma mekanlar

bulunmaktadır. Arslantepe V1B1 evresinde en dikkat çeken mimari kalıntılardan biri kuzeybatı-güneydoğu yönlü birbirlerine simetrik olarak inşa edilmiş dört odalı yapıdır. Bu yapı iki adet küçük iki adet büyük oda olmak üzere yaklaşık olarak 20 m uzunluğa sahiptir, yapının inşasında uzun duvarlar eşliğinde belli mesafelere payandalar eklenerek duvara destek verilmiş ve büyük olan odaların tabanları kerpiç tuğla döşenerek inşa edilmiştir. Yapılar dikdörtgen-kare plan formludur. V1B2 evresinde ise, savunma duvarı dikkati çekmiştir. Höyükte, ETÇ III dönemine denk gelindiğinde mimari yapılar artık süreklilik ve gelişim göstermeye başlamış, yerleşmelerin planlaması sokaklar, avlular, teraslar ve savunma duvarları ile iyice baskın olmaya başlamıştır.

Türkiye'nin güneyindeki Amik Ovası, Yakın Doğu kültürel silsilelerinin gelişimi ve Karaz halklarının bölgede yerleşim görmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kültürün yerleşim sahalarından Tell Cüdeyde, Tell Tayinat ve Tabara el-Akrad yerleşimlerinde yapılan çalışmalar sonucunda kültürün mimari yapılanması ve formunda genel itibariyle görülen, yapıların dikdörtgen tarzda taş duvar üzerine kerpiç ile duvar örme tekniği, bir veya iki odalı yapılar ve yapı etrafında depolama çukuruyla birlikte çöp çukurları inşa edilmesi. Mekân içi düzenlemelerde ise, sekiler, sabit ocaklar ve at nalı biçimli kutsal ocaklar. Kare-dikdörtgene benzetilen yapıların etrafında bazen birden fazla tahıl deposu yuvarlak biçimde inşa edilmiştir. Pulur Höyük R18C plankaresinde duvarın güney kesiminde doğu-batı yönlü 1,10 m genişliğinde ve 1,10 m derinliğinde kare plan veren topraklı alan, kuzey kesiminde ise 20x30 cm ile 60x30 cm arasında değişen boyutlarda taşların tabanı kapattığı, 1.60 m genişliğinde taşlı alan yer alır. Böylelikle ortaya çıkan iki adet kare plan ile birlikte bu alanın mekânın kare planlı odası veya başka bir bölümünü oluşturduğu görülür.

Türkiye'nin Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin bazı kesimlerine kadar ulaşan Karaz halkları yeni yerleşimlerde de etkileyip-etkilenmeye devam etmiştir. Orta Anadolu Bölgesinde bulunan Çadır Höyük'te kültürün izlerine rastlanılmasına rağmen mimari bilgiler hakkında net bilgiler elde edilememiştir. Kültürün bir başka yerleşim sahası olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise, Müslüman Tepe Höyük'te kültürün kalıntıları bulunmuş, GKÇ-ETÇ'na tarihlendirilecek zayıf mimari yapılar tespit edilmiştir.

Kuzeybatı İran, mimari açıdan Kalkolitik Çağ ile birlikte ETÇ boyunca Geoy Tepe ve Yanık Tepe gibi yerleşimlerde varlıklarını sürdüren dikdörtgen yapılar yuvarlak planlı yapılar ile yer değiştirirken, Gijlar Tepe, Haftavan Tepe, Kül Tepe ve Köhne Paşa Tepe yerleşimlerinde bazı yapı tipleriyle az da olsa değişerek devam etmiştir. Dairesel formda inşa edilen yapı üzeri kerpiç duvar ile örülmüştür. Yapılar tek odalı veya birkaç küçük bölme ile birden fazla odaya sahip formlarda inşa edilmiş duvarların iç-dış kısmı sıvanmış (saman-bitki harcı ile), yapılarda mekân içleri sekiler sabit ocaklar ve fırın öğeleriyle tamamlanmıştır. Pulur Höyük S17A1 plankaresinde, büyük boyutlu taş yığınının batısında 1,60x1,40 m'lik alan tek sıra taşla yuvarlak formda çevrilmiş olarak tespit edilmiştir. Yapı içi tabanlar, çamur ya da kil ile kaplanıp evlerin çatılarında ahşap kullanılmıştır. İlerleyen evrelerle birlikte yapı tabanları, yassı taşlar ile örülüp dikkatli bir işçilikle inşa edildiği tespit edilmiştir. Yuvarlak planlı tespit edilen ev mimarisinde inşa sırasında kerpiçlerin kenarları eğri bir şekilde kesilip yapının içeriden dışarıya doğru küçük olmasını ve kerpiçlerin arasına harç kullanılmış fakat bu inşa sistemi çok fazla tespit edilmemiştir. Daha sonraki dönemlerde ev mimarisinde büyük değişiklikler katedilip ahşap sütunların ve tuğla kalıntılarının merdiven olabileceği Haftavan Tepe C4 odasında iki katlı bir yerleşimin inşa edildiği düşünülmüştür. Yapılar ek olarak tahıl ambarları, çevre duvarları ve savunma duvarlarıyla bölgede Karaz halklarının ilk kentleşme ile karmaşık toplumların ortaya çıkma sürecini gösterir.

Kültürün, Güney Kafkasya (Ermenistan-Gürcistan-Azerbaycan) yerleşimlerindeki mimari yapılanması ve formları yuvarlak planlı, kimi zaman taş temelli kimi zaman da taş temelsiz, duvarları "çamur-dal örgü" tekniğiyle yapılmış evleri dikkat çekmektedir. İlk dönemlerde ve sonraki gelişim evreleriyle ev yapıları yuvarlak mimariden dikdörtgen forma geçmiş ve Azerbaycan; Gel Yeri, Ermenistan; Tsaghkasar, Shengavit, Gegharot ve Gürcistan; Trialeti ile Khashuri Natsargora yerleşiminde, ana yapı malzemesi oldukça düzensiz şekillerdeki kerpiç tuğlalardan yapılmış içerisinde bitkisel madde izleri taşıyan sıva parçalarının varlığıyla "su ve çamur" tekniğinin kullanıldığı görülmüştür. Bazı yapılarda ise, ahşap izleri ve pişmiş kerpiç parçaları bulunmuş, yapının ahşaptan yapılıp kerpiç ile sıvandığı ve alanın ortasında ahşap dikme delikleriyle çatının desteklenmesi düşüncesi doğmuştur. Pulur Höyük S18D ve S17A plankarelerinde küllü toprak yapısının ve Karaz seramik parçalarının yoğunlaştığı güney köşesinde 6 cm çapında ahşap dikme deliği açığa çıkarılmıştır. Değişen teknolojik

hareketlerle yuvarlak-dikdörtgen planlı yerleşimli evler, taş temel üzerine kerpiçten duvar örme ve duvarların iç-dış sıvanması, yapı içerisinde bir bazen birden çok oda yapıları, sekilerin sıvalı olması, merkezi konuma sahip sabit ocaklar ve zeminin çakıl taşlarıyla döşenip bir kil tabakasıyla kaplanması ve mekân içi düzenlemede kil sekiler ve çukurlar yer almaktadır. Bu da dönem içerisinde ilerleyen mimari yapı unsurlarının gelişimidir. Yerleşim yerleri olarak ise, ovalık düz verimli ve alçak kesimler tercih edilmiştir. Yapılanmalar genel itibariyle Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağ I-II-III dönemlerini kapsamaktadır.

Levant Bölgesinde Beth Yerah yerleşimi tamamen ETÇ'na tarihlendirip mimari yapısında taş temel üzerine kerpiç duvar örülüp kare planlı ev yapıları inşa edilmiştir. Gelişen inşa teknolojileriyle birlikte, 20 cm kalınlığındaki duvar yapıları ezilmiş toprak ile kaplanmış bazalt taşları üzerine örülmüştür. Mekân içi yapılarında ise, sekiler, sabit ocaklar ve fırınlar bulunmuştur.

Kabaca MÖ 3500 ile MÖ 1500 yılları arasına tarihlenen Karaz Kültürünün varlığı, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzeybatı İran, Ermenistan ve Suriye-Levant Bölgelerini kapsayan sahalara yayılmıştır. Siyah-Kırmızı astarlı çanak çömlekleri, taşınabilir veya sabit at nalı-dairesel formlu ocakları, dal örgü tekniğindeki yapıları, yuvarlak-kare-dikdörtgen plan formlu yapıları ve diğer karakteristik buluntu gurupları düşünüldüğünde, söz konusu kültürün homojen bir dokuya sahip olduğu görülmektedir. Yapılan kazı ve araştırmalar neticesiyle kültürün mimarisi zaman ve çevre uyumuna göre yer yer değişiklik göstermektedir. Süreç boyunca kültürde köy mimarisinin, göçebe unsurların veya gelişkin mimari özelliklerin hem yerleşmelerin kendileri arasında hem de kendi içindeki dönemler arasında değişiklik gösterdiğini ifade etmek en doğrusu olacaktır. Bu tarz farklı mimari yapılanmanın oluşumunda iklim, doğal kaynaklar ve nüfus artışı gibi etmenlerin etkili olduğu aşikardır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Karaz Kültürü, Yakındoğu arkeolojisinin en karmaşık kültürlerinden biridir. "2021 ve 2023 Yılları Arasında Erzurum-Pulur Höyük Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürü Mimarisinin Değerlendirilmesi" konulu tez çalışmasıyla, Karaz Kültürü Doğu Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amik Ovası, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzeybatı İran ve Levant Bölgesi topraklarının önemli bir kısmını içine alarak oldukça geniş bir coğrafi alan içerisinde yayılım alanı bulur. Kültürün Kafkasya ülkelerinden Levant Bölgesi arasındaki geçiş alanında çekirdek yerleşimler incelenip mimari geçmişi, maddi kalıntıları incelenmiştir. Son zamanlarda yapılan kültürün köken konusu ile ilgili yeni veriler ortaya konulmuş ve kültürün karmaşık olmadığının altı çizilmiştir.

Kültür için en yaygın yayılım sahalarından biri olan Erzurum-Kars Bölgesindeki anahtar yerleşimlere bakıldığında, ilk olarak Karaz Höyük'te yapılan çalışmalar dikkati çekmiştir ve yerleşimdeki mimari yapılanması dikdörtgen formda tek sıra taş bloklar üzerine kerpiç taşıyıcılar inşa edilerek oluşturulmuş planlar ETÇ'na tarihlendirilmiştir. Pulur Höyük 1960 kazılarında ise, çamur harçla yapılmış ve düzensiz taşlardan oluşturulmuş yapılar görülür. Güzelova Höyük kazılarındaki mimari yapılanmaya dair bilgiler ise, taş döşemeler ile kaplı yapılar açığa çıkarılmıştır. Sos Höyük kültürün en önemli yerleşkelerinden biridir ve buradaki mimari yapılanma ise, Geç Kalkotik Çağ'larda birkaç odalı yapılar kireç sıvalı zemin üzerine inşa edilmiş olarak açığa çıkarılırken ETÇ ile birlikte taş temel üzerine kerpiç taşıyıcılar ile inşa edilmiş genellikle köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen formda mimari yapılar tespit edilmiştir. Büyüktepe, Alaybeyi ve Çiğdemli Höyüklerde ise, düzensiz ve dağınık taşlar görülmüştür.

Karaz halklarının bir başka önemli yerleşim sahası olan Van-Muş Bölgesindeki Karagündüz Höyükte, taş temelsiz tamamen kerpiç duvarlı yapılar tespit edilirken, İremir Höyükte'de kerpiç duvarlar açığa çıkarılmıştır. Dilkaya Höyük'te dağınık taş duvarlı yapıların yanlarına inşa edilen silolar açığa çıkarılmıştır. Yapılar ilk evrelerde yuvarlak planlı formda oluşturulmuş sonraki dönemlerde ise kare-dikdörtgen ve kare-yuvarlak planlı formda inşa edilmiştir ve yapıların yanlarına tahıl ve çöp çukurları eklenmiştir. Van Kalesi Höyüğündeki çalışmalarda ortaya çıkarılan mimari yapılanmada

ise, kerpiçten yapılma duvarlar köşeleri yuvarlatılmış olarak inşa edilmiştir. Bölgenin son dönemlerde kazıları yapılan, kültüre ait yeni veriler ortaya koyan Murat Höyük yerleşmesinde ise dikdörtgen planlı ve tek odalı taş temellerin üzerine kerpiç mimari yapılanma görülmüştür. Yine bölgede son dönemde kazıları yapılan Tepeköy Höyük'te ise, dikdörtgen planlı yapılar ve birden çok odalı yapılar inşa edilmiştir.

Karaz Kültürünün Doğu Anadolu yayılım sahasında kazıların en fazla yapıldığı bölgelerden olan Elâzığ-Malatya Bölgesindeki yerleşimleri oldukça önemlidir. Bölgede yapılan Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında Korucutepe yerleşmesinde açığa çıkarılan mimari unsurlardan kültüre ait kerpiç tuğlalı duvarlar ve ahşap direkler tespit edilirken, Norşuntepe Höyük'teki yerleşimlerin ilk evrelerinde direkli konut yapıları açığa çıkarılmıştır. Geç evrelerinde ise, dikdörtgen formda kerpiç tuğlalı hafif malzemeden yapılmış ahşap direk destekli yuvarlak planlı mimari yapılanmalar tespit edilmiştir. Değirmentepe yerleşiminde çok odalı kare-dikdörtgen yapıda mimari unsurlar bulunmuştur. Tepecik ve Tülintepe yerleşimlerinde inşa edilen mimari formlar ise, taş temel üzeri kerpiç duvar ile örülmüş kare-dikdörtgen planlı yapılar açığa çıkarılmıştır. Han İbrahim Şah Höyüğünde kare-dikdörtgen ve yuvarlak planlı yapılar açığa çıkarılırken, Yeniköy (Gavur) Höyük'te, ortak duvarlı ve birbirine basamaklar ve kapı eşiği ile bağlanmış kare-dikdörtgen formda mimari yapılar inşa edilmiştir. Bölgenin ve Kültürün en önemli yerleşimlerinden olan Pulur/Sakyol Höyük'te mimari plan genellikle dikdörtgen olup nadiren kavisli köşe veren yapılar açığa çıkarılmıştır. Odalar bir veya birden fazla inşa edilip ambar veya ahır teşkil edecek yapılar bu odalara bitişik olarak eklenmiştir. Pulur/Sakyol'da dikkati çeken en önemli yapı tapınak odası olarak kullanılan bir yapının inşa edilmesidir. Şemsiyetepe Höyük'te ise dikdörtgen planlı taş duvar ile örülmüş ev planı açığa çıkarılmıştır. Köşkerbaba Höyük'te dikkati çeken unsur ise, duvarların boyalı olmasıdır. Arslantepe yerleşkesinde ilk evrelerde dal-çamur ve taş temel üzeri kerpiç yapılar varken ilerleyen evrelerde dikdörtgen formda bir veya birden fazla odalı kerpiç tuğla örülerek inşa edilen yapılar mevcuttur. Amik Ovasındaki Tell Cüdeyde, Tell Tayinat ve Tabara el-Akrad yerleşimlerinde yapılan çalışmalar sonucunda kültürün mimari yapılanması ve formunda genel itibariyle görülen, yapıların dikdörtgen tarzda taş duvar üzerine kerpiç ile duvar örme tekniği, bir veya iki odalı yapılar ve yapı etrafında depolama çukuruyla birlikte çöp çukurları inşa edilmiştir. Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi yerleşimlerinden olan Çadır

Höyük ve Müslüman Tepe yerleşimleri son dönem çalışmalar olduğundan önemlidir ve burada yapılan çalışmalar neticesiyle tek odalı düzensiz taş yığınlarıyla dağınık olarak tespit edilen plandadır.

Kültürün geniş yayılım sahası içerisinde yer alan Azerbaycan-Gürcistan ve Ermenistan yerleşkelerinde de durum neredeyse Anadolu yerleşimlerindekileriyle aynıdır. Tsaghkasar yerleşiminde kesilmiş kerpiçler ile örülmüş zemin ise taş ile döşenirken, Shengavit yerleşiminde taş temel üzerine kerpiçten yapılma evler yuvarlak-dikdörtgen formda inşa edilmiştir. Gegharot yerleşiminde ise, iki odalı konut mimarisi taş temel üzeri kerpiç bloklar ile inşa edilirken, yuvarlak-dikdörtgen formda mimari plan unsuruna sahiptir. Trialeti yerleşmesindeki mimari yapılar kil ile sıvanmış toprak zemin üzerine inşa edilmiş, Natsargora yerleşiminde ise, kulübe olarak tanımlanan dairesel yapılar dikkat çekmiştir. Gel Yeri yerleşkesindeki çalışmalardaysa, çok sayıda ev çukuru açığa çıkarılıp dairesel-oval formda mimari yapılar görülmüştür.

Kuzeybatı İran kültüre ait önemli yerleşmeleri barındırmaktadır. Buradaki yerleşmelerde de inşa tekniği neredeyse Anadolu ile yakındır Geoy Tepe'de yapılan çalışmalar sonucunda kültüre ait mimari formlar dikdörtgen planlı olup, Gijlar Tepe yerleşiminde de yuvarlak planlı bir veya birden fazla bölüme ayrılmış odalı yapılar açığa çıkarılmıştır. Haftavan Tepe Höyük'te de dairesel-kare plan formunda olup yapı içi sıvalı tabanlar ise çamur ve kil ile kaplanmıştır. Yanık Tepe Höyüğün ilk evrelerinde dikdörtgen planlı yapılar inşa edilirken sonraki dönemlerde yuvarlak planlı yapılar kullanılmaya başlanmıştır. Kül Tepe ve Köhne Paşa Höyüklerde de yapılan çalışmalar sonucunda yuvarlak-dairesel formda yapılar açığa çıkarılmıştır. Beth Yerah yerleşmesinde de açığa çıkarılan mimari plan kare yapılı ve taş temel üzeri kerpiç bloklar ile örülmüş evlerin tabanı ise ezilmiş toprak ve bazalt taşlar ile inşa edilmiştir.

Kültürün genel özellikleri incelenirken üzerinde araştırma yapılan seramik ve ocakları dışında önemli veri gruplarından biri de mimarisidir. Karaz halklarının mimari yapılanmasında "yuvarlak-kare-dikdörtgen" formda yapılar dikkat çekmektedir. Yapı oluşumlarında zaman içerisinde değişimler açığa çıkarılmıştır. Tez kapsamında ele alınan yerleşimlerden örneklerle görüldüğü gibi, süreç içerisinde yuvarlak planlı yapılar zamanla değişime uğramış, oval veya dairemsi formdaki planlar dikdörtgen-kare planlara ve kareye benzer veya köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen-kare formda planlar

görülmektedir. Mekanlarda dikkat çeken bir diğer unsur ise, ev içi düzenlemelerdir. Merkezi konuma sahip olan sabit ocaklar, kilden yapılma sekiler ve platformlar ile çukur biçimli kül çukurları ile tahıl-depolama çukurları, fırınlar ve çatıyı taşıyacak ahşap dikme delikleri görülür. Ev mekanlarında, genellikle duvara bitişik şekilde inşa edilen seki ve platformların yatmadan, mutfak işlerine kadar geniş bir işlevselliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Karaz Kültürü mimarisinde tespit edilen mimari yapıların çoğu evlerden oluşmaktadır fakat bunun yanı sıra ahır, depo, işlik, çevre duvarı-savunma duvarı yapıları ve tapınak olarak adlandırılan mekanların da varlığından söz edilir.

Kültür için genellikle kullanılan göçebe veya yarı göçebe gibi terimlerin bu kültürün yayılım sahası içerisinde incelenen yerleşim yerlerindeki mimari öğelerine bakıldığında aslında kalıcı, kaldığı yerdeki kültürleri etkilediği ve etkilendiği kanıt olarak yeterli gibidir.

Son dönemlerde gerçekleştirilen Pulur Höyük ikinci dönem kazıları Karaz Kültürü hakkında çok önemli verileri ortaya çıkartmakta ve kültür hakkında az bilinen gerçekleri sunmaktadır. Pulur Höyüğün, Anadolu başta olmak üzere birçok yerleşimle mimari anlamında benzer özellikler gösterdiği ve ileriki yıllarda yapılacak olan kazılar sonucunda daha net bilgilerin saptanacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Abedi, Akbar ve Omrani, Behrooz, "Kura-Araxes culture and north-western Iran: new perspectives from Kul Tepe Jolfa (Hadishahr)", *Paléorient*, 41(1), 2015, 56.

Abedi, Akbar, Shahidi, H. K., Chataigner, C., NıknamI, K., Eskandari Nasir, Kazempour Mehdi, M., ... & Ebrahimi, G, Excavations at Kul Tepe (Hadishahr), north-western Iran, 2010: first preliminary report. *Ancient Near Eastern Studies*, C.*51*, 2014, 5-7.

Akarsu, Rabia*, "Erzurum-Pulur Höyük'te Yeni Dönem Kazı Çalışmaları ve Doğu Anadolu Arkeolojisine Katkıları",* Türkiye Arkeoloji Araştırmaları Webinarı 4: Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar, Bursa 2022, 21.

Akarsu, Rabia ve Genç Hüsnü, "Erzurum-Pulur Höyük 2021 Yılı Kazı Çalışmaları", *42. Kazı Sonuçları Toplantısı,* c. 4, 2023a, 448-449.

Akarsu, Rabia, "Pulur Höyük'te (Erzurum) "2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler*"", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *33*(1), 2023b, 34-35.

Akarsu, Rabia, Pulur Höyük (Erzurum) 'Kazılarında Bulunan Karaz Kültürü Zoomorfik Taşınabilir Kutsal Ocaklar 2021 ve 2022'. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.12, s. 4, 2023c, 1511-1535.

Akarsu, Rabia ve Genç Hüsnü, "Erzurum-Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları", 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2, 2024, 429-433.

Akarsu, Rabia ve Genç Hüsnü, '*Erzurum- Pulur Höyük 2023 Yılı Kazı Çalışmaları'*, 44. Kazı Sonuçları Toplantısı, (Baskıda), 2025.

Akçelik, Seval, Salın, "Yüzey Araştırmalar Işığında Aşkale ve Çevresindeki Karaz Kültürü". *Kafdağı*, *3*(2), 2018, 94-129.

Albright, William, Foxwell "The Jordan Valley in the Bronze Age", *AASOR,* 6*,* 1926, 13-74.

Altunkaynak, Gülşah, "Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda yeni bir keşif Alaybeyi Höyük" (Ed. Gülşah Altunkaynak) *Karaz'dan Büyük İskender'e*

Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif, (ss. 101-138), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019.

Anderson, W., Jessie Birkett-Rees, Michelle Negus Cleary, Damjan Krsmanovic, & Nikoloz Tskvitinidze, Archaeological survey in the South Caucasus (Samtskhe-Javakheti, Georgia). Approaches, methods and first results. *Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne*, (XXII), 2014.

Atalay, İbrahim, *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1978.

Atalay, İbrahim ve Mortan, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul 2003.

Avetisyan, Pavel, Bobokhyan Arsen, "Archaeology of Armenia in Regional Context''. Pavel Avetisyan, Arsen Bobokhyan (Ed.), *Archaeology of Armenia in Regional Context: Achievements and Perspectives* 7-21. *GITUTYUN: Yerevan 8*, 2012.

Ay, Eyüp, "Hurrian-Mitanni temple in Müslümantepe in the upper Tigris and new findings", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *20*(2), 2021, 338-361.

Badalyan, Ruben, Âdem T Smith, Iane Lindsay, Armine Harutyunyan, Greene, Alan., Marshall, Maueren., ... & Haroutunian, "Samuel preliminary report on the 2008, 2010, and 2011 investigations of Project ArAGATS on the Tsaghkahovit Plain, Republic of Armenia*"*, *Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, c. 46, 2014, 149- 222.

Başcı, E., *Çiğdemli Höyük.* (Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Erzurum 2000.

Batiuk, Stephen & Rothman, Mitchell, S., "Unraveling migration, trade, and assimilation", *Expedition*, *49 (1),* 2007, 7-17.

Bertille, Lyonnet, "The Early Bronze Age in Azerbaijan In The Light of Recent Discoveries". *Paléorient*, *40(2),* 2014, 115-130.

Bilgi, Önder, "*1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları*", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1985, 89- 94.

Bilgi, Önder, "1984 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1986, 143-150

Bilgi, Önder, "*Köşkerbaba Höyüğü Kazıları*", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1984, 113-116.

Bilgi, Önder, "Köşkerbaba Höyük 1981 Dönemi Kazıları", IV. *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1983*,* 89-94.

Bilgi, Önder, "*Köşkerbaba Höyük Kazısı 1978*", Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*,* 1987, 189-202.

Bilgi, Önder, "*Köşkerbaba Kazıları 1979*", II. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1981, 113-119.

Bilgi, Önder, "*Köşkerbaba Kazıları*", Oktay Belli (Ed.); Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi *(1932-1999),* İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:4242, 133- 139, İstanbul 2000.

Burney, Charles, Allen, "*Excavatins at Haftavan Tepe", 1973* Fourth perliminary Report" Iran, Vol, XIII, 149-164, 1975.

Burney, Charles, Allen, "Excavations at Yanik Tepe, North-West Iran", *Iraq, Vol. 23, (2)*, 1961b, 138-153.

Burney, Charles, Allen, & Lang, David, Marshall *The Peoples of The Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. Weidenfeld and Nicolson, 1971.

Burney, Charles, Allen, "*The Excavations at Yanik Tepe, Azerbaijan, 1962 Third Preliminary Report*", *26* (1), Iraq 1964.

Burney, Charles, Allen, "Eastern Anatolia in The Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies*, *8*, 1958, 157–209.

Burton-Brown, T, *Excavations in Azarbaijan, 1948*. London: John Murray, Albemarle Street, W, Bakü 1951.

Ceylan, Alpaslan, "Erzurum Ovasında Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi,* (26), 2001, 29-42.

Çalkaya, Nurdan, *Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü ocakları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

Çilingiroğlu, Altan, *Dilkaya Höyüğü*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, 78, 2012.

Çilingiroğlu, Altan, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I,* Ankara 1993, 469-492.

Darga, Muhibbe, "Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979", Belli O. (Ed.); *Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999),* 140-146, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:4242, İstanbul 2000.

Darga, Muhibbe, "Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları,* 1987, 291-298.

Darga, Muhibbe, "Şemsiyetepe Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Ankara 1983, 55-62.

Darga, Muhibbe, "Şemsiyetepe Kazıları 1987 Sonuçları", X. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I*,* (ss. 181-200), Ankara 1989.

Darga, Muhibbe, "Şemsiyetepe Kurtarma Kazıları", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1984, 91-96.

Duru, Refik, *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973*, ODTÜ Keban Yayınları, Seri III, No.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979a.

Erdoğan, Serkan ve Serap, Güngör, Uyak, "Arkeolojik Araştırmalar ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Çağ'da Yozgat", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, *s. 14,* 2022, 284-298.

Erdoğan, Sebahattin, Ercek, Mikail, Çiftçi, Yunus, Biber, Hanefi, "Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları", *Anadolu Araştırmaları*, (25), 2002, 61-86.

Erkmen, Mustafa ve Altunkaynak, Gülşah, "Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 Yılı Kazıları" *27. Müze Kurtarma Kazılanı Sempozyumu,* 2018, 171-187.

Ertem, Hayri, *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı. 1970-1971*, ODTÜ Keban Yayınları, Seri III, c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

Erzen, Afif, *Dogu Anadolu ve Urartular,* Türk Tarih Kurumu, Erzurum 2000.

Esin, Ufuk ve Arsabük, Güven, "Tülintepe Kazısı, 1971", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I, No:4, 1974, 137-142.

Esin, Ufuk, "Tepecik Kazısı, 1971", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I, c. 4, 1974, 118-119.

Esin, Ufuk, "Tepecik Kazısı, 1974", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, c.7, 1982, 84-87.

Esin, Ufuk, "Tepecik", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 3, 1997, 84-87.

Esin, Ufuk, "Tepecik", Necmi Karul (Ed.); *ArkeoAtlas*, *S:2,* Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2003, 47-49.

Eskandarzadeh, Manouchehr, *Yeni veriler ışığında Kuzeybatı İranda Kura-Aras kültürel süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile İlişkiler* "Doktora Tezi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

Frangipane, Marcella ve Palmieri, A, "Cultural Developments at Arslantepe at the Beginning of Third Millennium"*, ORIGINI 12,* 1983*,* 523-524.

Frangipane, Marcella, "Arslantepe – Malatya Results of the 1993 Season", *XVI, Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1995, 166-167.

Frangipane, Marcella, "Arslantepe", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1,* 1997 130-133.

Frangipane, Marcella, "The Collapse of the 4th Millennium Centralised System at Arslantepe and the Far-Reaching Changes ın 3rd Millennium Societies", *ORIGINI XXXIV*, 2012, 240-241.

Frangipane, Marcella, *Arslantepe, La Collina Dei Leoni*, Mondadori Electa S.p.A, Milano 2004.

Frangipane, Marcella, *Arslantepe-Malatya*, A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia, 2011.

Gül, Derya, *Van Kalesi Höyüğünde Tunç Çağları: Stratigrafi, Mimari, Çanak-Çömlek* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Günaşdı, Yavuz, *Karasu Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

Güneri, Abdullah, Semih, I. Uluslararası Avrasya Arkeoloji Kongresi Ficea Bildirimler, Çeşme, İzmir, Türkiye (FICEA 2007), bildiriler 1st International Congress of Eurasian Archaeology, 21-24 May 2007, Çeşme, İzmir, Türkiye: proceedings of the FICEA 2007, 2007, 115-129.

Güney, Reha, "Yeniköy Höyüğü 1972 Kazısı II. ve III. Kat Mimarisi Genel Özellikleri", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, C.5, 1976, 183-194.

Hauptmann, Harald "Norşun-Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I, Yayın I, 1970, 103-130.

Hauptmann, Harald, *"Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi"*, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C.1, Ankara 1979a, 55-64.

Hauptmann, Harald, "Norşun Tepe Kazıları, 1971", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:4, 1974, 71-102.

Hauptmann, Harald, "Norşun Tepe Kazıları, 1972", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:5, 1976, 41-100.

Hauptmann, Harald, "Norşun Tepe Kazıları, 1973", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:6, 1979b, 43-78.

Hauptmann, Harald, "Norşuntepe", Karul, N. (Ed.), *ArkeoAtlas, s:2,* Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul 2003, 22-24.

Hauptmann, Harald, "Zur Chronologie des 3. Jahrtausends V. Chr. Am Oberien Euphrat Aufgrund der Stratigraphie des Norsuntepe." Marro C. & Hauptmann H. (Ed.), *Chronologies des pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe –IIIe Millenaires*, *De Boccard Edition-Diffusion for Institut Français D'Etudes Anatoliennes D'Istanbul,* Paris 2000, 419-430.

Huseynov, Muzaffar, "Archaeological Studies at Settlement Gel Yeri''. Mehmet Işıklı, Birol Can (Ed.), *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler I*, 47-49, C Cambridge Scholars Publishing 2015.

Iserlis, Mark, Goren, Yuval, Hovsepyan, Inessa ve Greenberg, Raphael, Early Kura-Araxes ceramic technology in the fourth millennium BCE site of Tsaghkasar, *Paléorient*, Armenia, 2015, 9-23.

Işıklı, Mehmet, *Doğu Anadolu'nun Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2011.

Kılıç, Sinan, *Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2022.

Kohl, Philip L., Origins, Homelands and Migrations: Situating The Kura-Araxes Early Transcaucasian 'culture' within The History Of Bronze Age Eurasia. *Tel Aviv*, *36* (2), 2009, 241-265.

Konyar, Erkan, "Excavations at the Mound of Van Fortress/Tuspa, In Colloquium Anatolicum" *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, 2011, 147-166.

Koşay, Hamit Zübeyir, "Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-70", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri III, No 1, Ankara 1976c.

Koşay, Hamit Zübeyir, "Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı", *Türk Tarih Kongresi* VII/I, 1972, 53-55.

Koşay, Hamit Zübeyir, "Yeniköy Kazısı, 1972", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları,* Seri I, No:5, 1976b, 175-182.

Koşay, Hamit, Zübeyir ve Turfan, Kemal, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten*, *23(91),* 1959, 349-414.

Koşay, Hamit, Zübeyir, & Vary, Hermann, *Güzelova Kazısı, Ausgrabungen von Güzelova, Türk* Tarih Kurumu, Ankara 1967.

Koşay, Hamit, Zübeyir, & Vary, Hermann, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu,* Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24. Ankara 1964.

Koşay, Hamit, Zübeyir, "Karaz Sondajı''. *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler, III. Türk Tarih Kongresi,* 15-20 Kasım*,* Ankara 1943.

Koşay, Hamit, Zübeyir, “Keban projesi Pulur kazısı: 1968-1970 Keban project Pulur Excavations”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları/Seri 3,* 1976a.

Kökten, İsmail, Kılıç, *“1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları”, Belleten*, *XI(43),* 1947, 431-472.

Kushnareva, K., K. *The Southern Caucasus In Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from The Eighth to The Second Millennium BC (Vol. 99)*. UPenn Museum of Archaeology, Philadelphia, 1997.

Lamb, Winifred, “The Culture of North-East Anatolia and İts Neighbours”. *Anatolian Studies*, *4*, 1954, 21-32.

Maisler, B., Stekelis, Moshe, Avi-Yonah Micahel, “The Excavations at Beth Yerah (Khirbet el-Kerak) 1944-1946’’. *Israel Exploration Journal*, 3(2), 1952, 165-167.

Maziar, Spideh, “Excavations at Köhné Pāsgāh Tepesi, the Araxes Valley, Northwest Iran: First Preliminary Report”. *Ancient Near Eastern Studies*, *47*, 2010, 167-169.

Özdemir, Abdulkadir, Ziya, Kılınç ve Ergün Demir (Eds.). *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük*. Ege Yayınları, İstanbul 2021.

Özdemir, Ufuk, *İlk Tunç Çağı’nda Malatya-Elâzığ Bölgesinin Mimarisi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2019.

Özdoğan, Mehmet, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları. *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri I, No 2*, Ankara 1977.

Özfırat, Aynur, & Sagona, Antonio, “Early Bronze Age Materıal From İmikuşağı, East-Central Anatolia”, *Mediterranean Archaeology*, 1996, 127-149.

Öztürk, Gülşah, *Erzurum Ovasındaki “Karaz, Pulur ve Güzelova” Höyüklerinden Ele Geçen Kura-Aras Bezemeli Seramiklerin Bezeme Yapım Teknikleri Üzerine Deneysel Nitelikli Bir Uygulama*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

Palumbi, Giulio, *The Red and Black. Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC,* Sapienza Universita Di Roma Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell' Antichita, 225-228, Roma 2008.

Palumbi, Giulio, & Chataigner, Christine, "The Kura-Araxes Culture From The Caucasus to Iran, Anatolia and The Levant: Between Unity and Diversity. A Synthesis". *Paléorient*, *40 (2),* 2014, 247-260.

Rothman, Mitchell, S. "The Changing Organisation of Kura Araxes Culture", C., Birol ve Işıklı, M. (Ed.) Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I, 2015.

Rova, Elenaur, Makharadze Zurab & Puturidze Marina, Khashuri Natsargora: new research on the Kura-Araxes and Bedeni cultures in Central Georgia. *Subartu*, *38*, 2017, 153-154.

Sagona, Antonio, & Sagona, Claudia, "Excavations at Sos Höyük, 1998 – 2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies 37* 2000, 58-59.

Sagona, Antonio, & Zimansky, Paul, Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri. (*Çev.:* N. Başgelen*, Arkeoloji Sanat Yayınları*, İstanbul 2015.

Sagona, Antonio, "An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantıları*, 1989, 425-434.

Sagona, Antonio, "Rethinking The Kura-Araxes Genesis". *Paleorient*, 40 (2), 2014, 23-46.

Sagona, Antonio, "Settlement and society in late prehistoric Trans-Caucasus", Frangipane M., Hauptmann H., Liverani M., Matthiae P., Mellink M., (Ed.) *Between the Rivers and over the Mountains*, 453-474, 1993.

Sagona, Antonio, "Social boundaries and ritual landscapes in late prehistoric Trans-Caucasus and highland Anatolia", Sagona. A. (Ed.) *A view from the highlands*, 475-538, Peeters, Belgium 2004.

Sagona, Antonio, "Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires,* C. Marro & H. Hauptmann, (Ed.), 329-330, Paris 2000.

Sagona, Antonio, "Sos Höyük'', *Arkeoatlas*, C. *2,* 2003.

Sagona, Antonio, Pemberton, Elizabeth, & McPhee, Ian, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1990: First Preliminary Report", *Anatolian Studies*, *41*, 1991, 145-158.

Sagona, Antonio, Pemberton, Elizabeth, & McPhee, Ian, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies, 42,* 1992, 29–46.

Sagona, Antonio, Pemberton, Elizabeth, & McPhee, Ian, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992 Third Preliminary Report", *Anatolian studies*, *43*, 1993, 69-83.

Sagona, Antonio. *The Archaeology of The Caucasus: From Earliest Settlements to The Iron Age*, Cambridge University Press 2018.

Sagona, Claudia, Sagona Antonio, Özkorucuklu, Hilmi, "Excavations at Sos Höyük–1994: First Preliminary Report", *Anatolian Studies, 45*, 1995, 193-196.

Sevin, Veli, Özfirat, Aynur, & Kavaklı, Ersin, "Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)", Belleten, *63 (238),* 1999, 847-868.

Shanshashvili, Nino, Sites of the Kura-Araxes culture in Trialeti. *Rescue Archaeology in Georgia: The Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasian Pipelines*, 161, 2010.

Shanshashvili, Nino, ve Narimanishvili, Goderdzi, "Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus", *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia*, (Ed. Marine Kvachadze, Marina Puturidze, Nino Shanshashvili), 245-264, Tiflis 2014.

Simonyan, H. E., "The Archaeological Site of Shengavit: An Ancient Town in The Armenian Highland''. *Fundamental Armenology*, 1, 137-138, 2015.

Söylemez, Beyazıt, *Karaz Kültürü'nün Amik Ovası ve çevresindeki etkileri*, Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2022.

Spideh, Maziar, (Excavations at Köhné Pāsgāh Tepesi, the Araxes Valley, Northwest Iran: First Preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, *47*, 167-168, 2010.

Steadman, Sharon, McMahon Gregory, Arbuckle S Benjamın, Baeyer von Madelynn, Alexia Smith, Yıldırım Burcu& Spagni Stefano, Stability and change at Çadır Höyük in central Anatolia: a case of Late Chalcolithic globalisation?. *Anatolian Studies*, *69*, 21, 2019.

Şenyurt, Süleyman, Yücel, *MÖ 3.binde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Metalik Seramik ve Bu Seramiğin Anadolu'daki Yayılışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

Tarhan, Mehmet, Taner ve Sevin Veli, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Belleten, 57,* 1992, 1081-1100.

Uslu, Erol, Biber, Hanefi, Çavuşoğlu, Rafet, Yılmaz, Hakan, Kılıç Sinan, "İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi (*85), 2023, 43-57.

Ünsal, Veli, "Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (16), 2010, 127-142.

Van, Loon, Maurits, "*Korucutepe Final Report On The Excavations Of The Uneversities Of Chicago,* Van Loon, Maurits (Ed.)*, California (Los Angeles) and Amsterdam In The Keban Reservoir; Eastern Anatolia 1968-1970,* 1978, 12-13.

Van, Loon, Maurits, "*The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary report. Part I: Architecture and general finds." Journal of Near Eastern Studies*, 1973, 357-423.

Yalçın, Gönül, *"Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak-Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler*''. Colloquium Anatolicum, 19(19), 168-169, 2020.

Yaylalı, Serap, "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü", *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğu'dan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları,* 170-174, Zero Prod. Ltd., İstanbul, 2008.

Yener, K. A., Edens, C., Harrison, T. P., Verstraete, J., & Wilkinson, T. J., (The Amuq Valley Regional Project, 1995–1998. *American Journal of Archaeology*, *104(2),* 2000, 160-163.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images , 01.10.2023

, 03.10.2023

https://www.anadoluuygarliklari.com/wp_content/uploads/2019/04/degirmentepe-Harita jpg 11.10.2023

https://www.anadoluuygarliklari.com/wp-content/uploads/2019/04/tulintepe.jpg 25.10.2023

http://www.malatya.gov.tr/kurumlar/malatya.gov.tr/Dosyalar/muzelerimiz/arslantepe_1. png 17.11.2023

https://avim.org.tr/images/uploads/Yorum/Kafkaslar-Fiziki-Haritasi-2019.jpg, 23.11.2023

https://cografya.sitesi.web.tr/upload/1502/erzurum-ovasi.jpg , 17.03.2024

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİLER BİLGİLER	
Adı Soyadı	Barış Can DOĞAN
Doğum Yeri-Tarihi	
EĞİTİM DURUMU	

Lisans	
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	

İLETİŞİM